

ПЕРИОДИЧЕСКО СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СРЪДЕЦЪ.

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА В. Д. СТОЯНОВА.

КНИЖКА XXI и XXII.

Умъ царува,
Умъ робува,

.....
Пар. пословица.

СРЪДЕЦЪ

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА

1887.

СЪДЪРЖАНИЕ.

	Стр.
I. Български старъ, ръкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ. Съобщава В. Д. Стояновъ	267
II. Приносъ за познаване българската флора. Отъ Анания Ин. Ивановъ.	279
III. Членътъ въ българския езикъ. Отъ Л. Милетичъ	305
IV. Нѣколко свѣдѣния за изтурчването на Родопскитѣ Българе. Съоб- щава В. Добруски	332
V. Стари пътувания прѣзъ България. Съобщава Х. Кесиковъ	339
VI. Лагерь и хигиеническитѣ му условия. Отъ Д-ра Бочаровъ	348
VII. Константинъ епископъ Българскій и неговото поучително Евангелие. Отъ Архимандрита Антония. Прѣводъ отъ Д. Цуклевъ	373
VIII. Задругата въ западна България. Отъ Ин. Ев. Гешовъ	426
IX. Материяли по геологията и минералогията на България. Отъ Г. П. Златарски	450
X. Българе подъ стѣнитѣ на Цариградъ. Отъ Офейкова	480
XI. Неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища. Отъ А. Теодоровъ.	500
XII. Материяли по археологията и античната география на България. Отъ братия Шкорпилови	523
XIII. Нашитѣ филолози. Отъ Д-ра Аръ д'Абулъ	526
XIV. Стихотворения:	
a) Души и сърце; Дай ми Боже; България. Отъ П. Р. Славейковъ.	534
б) Идеалъ; Абаджийче. Отъ Ин. П. Плячковъ	535
XV. Български народни умотворения	
Народни пѣсни: 1) Бюджановъ Лютица. Отъ П. Р. Славейковъ .	540
2) Марко и базиринъ; 3) Коледни пѣсни. Записалъ С. Ватювъ .	544
XVI. Книжина:	
I. Книжовни бѣлѣжки. Отъ К. А. Шапкарвъ	561
II. Рецензии:	
a) <i>Caritales Redivivus</i> . Отъ Ин. Ев. Гешовъ	571
б) <i>Родопски страни</i> — Н. Шишковъ. Отъ Л. Милетичъ	574
III. Споменъ за братия Д. и К. Миладинови. Отъ В. Д. Стояновъ.	578
XVII. Премия за споменъ на Ин. С. Аксаковъ	603
XVIII. Премия за споменъ на Ал. Ө. Гильфердинга	604
XIX. Покана за подписка на Журналъ „Странникъ“	605
XX. Нѣкои отъ по-забѣлѣжителнитѣ печатни погрѣшки	606

Български старъ, рѣкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ.

СЪОБЩАВА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Прѣди нѣколко врѣме, съ грижата и настояванието на високопреосвященный търновски митрополитъ, Климентъ Браницкий, Българ. Книжовно Дружество бѣ честито да придобие за своята библиотека единъ български старъ, рѣкописенъ паметникъ отъ XIV. вѣкъ подъ име „пѣснивецъ“. Тойзи паметникъ е особенъ *Псалтирь съ тълкувание* на всичкитѣ му стихове, написанъ въ год. 1337 (вѣтъ ѿ ѿ. ѿ. ѿе) съ помоща, одобреннето и „повелѣниемъ прѣвѣисокаго црѣ нашего вѣомъ избран'наго и вѣомъ вѣн'чанаго. ѿанна александра“. Паметникътъ е отъ хубава кожа, написанъ отъ край до край съ писмо (прифтъ) уставно, твърдѣ правилно и хубаво, и защото се е запазилъ доста добрѣ, може да се чете скоро и безъ всѣкакво затруднение. Форматътъ му е току речн четвъртитъ: 22 сантиметра има дължина 16½ см. ширина. Въобще цѣлия рѣкописъ се вижда да е билъ написанъ съ голѣмо внимание и присърце. При всичко, че сме имали случай не веднѣжъ да видимъ стари, чисто български паметници рѣкописни въ България и другадѣ, но, тъй хубаво написани и тъй добрѣ упазени, както е тойзи „пѣснивецъ“, не сме виждали до нинѣ други такива наши паметници.

Надѣваме се, че до-пяти, когато ще имаме по-вече възможность, ще се повърнемъ да поговоримъ по-обстоятелно за тойзи драгоцененъ паметникъ, който е оставенъ намъ тъкмо прѣди 550 години отъ благочестивейшаго българскаго царя Йоана Александра, като смѣтаме при това да споменемъ вкратцѣ за царуваннето на тойзи знаменитъ български господаръ, за неговото отлично книголюбие и особена ревность къмъ народното просвѣщение и къмъ запазването на прадѣдната наша *православна*, християнска вѣра.

псалтирь, но не просто псалтирь, ами съ тълкование. Слѣдъ всѣки стихъ има и тълкованието му. Подиръ горното оглавление захваща се изложение вкратцѣ смисълътъ на всѣки Псаломъ, направено отъ Св. Атанасия. Това изложение завзема цѣли три листа или 6 страници, но, вижда се, трѣба да е имало още листове, защото псалмитѣ сж докарани само до 141 — псаломъ. Писано е съ черно мастило; само числата на псалмитѣ и начелнитѣ имъ бѣкви сж писани съ червено мастило.

На четвъртия листъ се захваща вече самия Псалтирь заедно съ тълкуванията на стиховетѣ му. Тукъ лова нѣма изписана, а само:

СѢЖЕ ДѢДЪ НѢЧИНАЕ ПЛМЪ ПРѢКІ

и отъ двѣтѣ страни на тойзи редъ има съ червено и зелено мастило изписана по една малка лозичка.

Подиръ това се начева вече Блажнѣ мжжѣ йже нѣдѣ на свѣтъ нѣчстивѣхъ и пр. Тукъ начелната буква Б е голѣма, на дължъ $6\frac{1}{4}$ сантиметра и на ширъ $2\frac{1}{4}$ с.; напѣстрена е съ червено и зелено мастило така, като да е изплетена отъ дебели, осукани конци. Всѣки стихъ се начева отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието отъ буква съ зелено мастило. И отъ двѣтѣ страни на всѣки редъ има поставени такива ковички, съ каквито е снабдена и долу-изложената похвална рѣчь къмъ царя Ивана Александра, и всѣка ковичка е писана съ такова мастило, съ каквото е писана първата буква на всѣки стихъ или на тълкованието му. Отъ начело на текста въ Псалтиря първитѣ букви на стиховетѣ сж писани съ червено мастило, а оние на тълкуванията имъ — съ зелено, и така върви току речи по всичкитѣ листове до 49 — листъ, отъ дѣто обаче нататкъ, намѣсто зелено мастило, употребено е синьо. Съ други думи, текстътъ на псалмитѣ се захващатъ съ букви, писани все съ червено мастило, а начелнитѣ букви на тълкуванията на псалмитѣ сж написани съ зелено или съ синьо мастило; тѣй сжщо и съотвѣтствуващитѣ ковички на псалмитѣ и на тълкуванията имъ сж писани или съ едно или друго мастило.

Между 6-й и 7-й листъ има два листа празни отъ проста бѣла книга (хартія, каквато се употребяваше до прѣвъ

години-си въ България за мѣсто стжкло на прогърцитѣ). Тази притурена хартия показва, че Псалтирьтъ се е подвързалъ доста отпослѣ, защото такъва хартия, поне по напѣтѣ страни, още не е имало въ XIV вѣкъ, когато е билъ написанъ тойзи Псалтирь. Но тие праздни листове трѣба да сж биле на брой по-вече, защото оние листове, на които би трѣбало да бжджтъ написани псалмитѣ отъ 4-ий до 9-ий, нѣма ги.

На 71-ий листъ на втора страница, отдѣсно въ срѣдата между ржбтъ на листа и текста му, има малко изображение, отъ прости само чърти съ черно мастило, което представлява ликътъ на Пресвѣтия Богородици, държаща на лѣвата си ржка сина Божия, отроче, което съ дѣсни-цата си благославя, а въ лѣвата си ржка държи нѣщо като цвѣте. На 74-ий листъ и отъ двѣтъ му страни на сжщитѣ мѣста има пакъ такъво изображение, начъртано все съ черно мастило.

Слѣдъ 145-й листъ, съ който се свършва 76-й псаломъ. захващатъ се листове, въ които се излага и тълкува „вѣроуѣ“ и „Ѡче нашъ“, т. е. символътъ на вѣрата: ѣстѣкованиѣ стго ѣзѣѣбраженіѣ вѣры. ѣже ѣстъ вѣроуѣ въ ѣдиного вѣа . . . и молитвата Господня:

ѣстѣкованиѣ мѣтвѣ. ѣже наоу
чи гѣ ꙗ ꙗ ѡученикы своѣ. ѣ тѣми насъ наоучи.
ѣ оучитѣ мѣнитисѣ ѣ глѣти. Ѡче нашъ
ѣже ѣси на ѣвсѣхъ. . . .

Това всичко завзема цѣли 5 листа. И тука текстътъ се захваща отъ буква, писана съ червено мастило, а тълкованието му съ синьо. Но тука нѣма ковички отъ страна на редовѣтъ. За „вѣроуѣ“ не се казва, отъ кого е тълкуванието му, но за „Ѡче нашъ“ се бѣлѣжи: тълкованиѣ Златооустѣаго.

Слѣдъ това се начева пакъ самия Псалтирь, а именно псаломъ 77-ий. Но по голѣмата частъ на тая страница е завзета отъ една великолѣпна, четвъртита лоза, на дължъ и на ширъ тъкмо по 12½ сантиметра. Тя е изписана съ мастило синьо, на мѣсти по-тъмно и на мѣсти по-ясно, и съ злато. Въ срѣдата на тази лоза има единъ кржгъ, на който ржбтъ е начъртанъ съ червено мастило, а въ срѣдата му изображенъ е Спасителътъ. Изображението ако и да е вече доста изтрито, но самия ликъ на Спасителътъ не е тѣй много

изхабенъ и поврѣденъ. Надписътъ за Спасителя, както бива обикновенно, стои отъ двѣтъ страни на ликътъ и е отъ златни букви: $\text{іс} \text{х} \text{с}$ вътѣхъи деньми. Отъ горнята страна надъ лозата има единъ малъкъ кръстъ, отъ златно мастило изписанъ, сжщо и надписътъ на около му: $\frac{\text{іс} \text{х} \text{с}}{\text{ни} \text{с} \text{а}}$ Отъ десна страна на тойзи кръстъ е написано съ по-едри златни букви: $\text{і} \text{в} \text{ан} \text{ъ} \text{ а} \text{л} \text{е} \text{к} \text{с} \text{а} \text{н} \text{д} \text{р} \text{ъ}$, отъ лѣва страна $\text{ц} \text{р} \text{ъ} \text{ в} \text{л} \text{г} \text{ар} \text{ом} \text{ъ}$, а на едната крайна страна отъ лѣво има съ червено мастило написано: $\text{с} \text{і} \text{р} \text{ѣ} \text{ч} \text{а}$, $\text{с} \text{і} \text{е} \text{ с} \text{ѣ} \text{т} \text{к} \text{ор} \text{е} \text{н} \text{о} \text{ в} \text{ы} \text{с} \text{ѣ}$, $\text{в} \text{ъ} \text{ п} \text{ом} \text{ощ} \text{ѣ} \text{ ѿ} \text{ о} \text{у} \text{т} \text{в} \text{ѣ} \text{р} \text{ж} \text{д} \text{еніе}$, $\text{і} \text{в} \text{ан} \text{у} \text{ а} \text{л} \text{е} \text{к} \text{с} \text{а} \text{н} \text{д} \text{роу} \text{ ц} \text{рю} \text{ в} \text{л} \text{г} \text{ар} \text{ом} \text{и}$. и на отдолнята страна върху сжщия листъ слѣдва свѣршѣкътъ на тая бѣлѣжка: $\text{п} \text{аче} \text{ж} \text{е} \text{ ѿ} \text{ г} \text{р} \text{ъ} \text{к} \text{ом} \text{ъ}$. $\text{ѿ} \text{ в} \text{ѣ} \text{д} \text{и} \text{ в} \text{ъ} \text{с} \text{е} \text{г} \text{д} \text{а}$. $\text{а} \text{м} \text{и} \text{н} \text{ъ}$., или, несъкратено, всичко на редъ гласи така: $\text{с} \text{і} \text{р} \text{ѣ} \text{ч} \text{а}$, $\text{с} \text{і} \text{е} \text{ с} \text{ѣ} \text{т} \text{к} \text{ор} \text{е} \text{н} \text{о} \text{ в} \text{ы} \text{с} \text{ѣ}$, $\text{в} \text{ъ} \text{ п} \text{ом} \text{ощ} \text{ѣ} \text{ ѿ} \text{ о} \text{у} \text{т} \text{в} \text{ѣ} \text{р} \text{ж} \text{д} \text{еніе}$, $\text{і} \text{в} \text{ан} \text{оу} \text{ а} \text{л} \text{е} \text{к} \text{с} \text{а} \text{н} \text{д} \text{роу} \text{ царю} \text{ в} \text{л} \text{г} \text{ар} \text{ом} \text{и} \text{ п} \text{аче} \text{ж} \text{е} \text{ г} \text{р} \text{ъ} \text{к} \text{ом} \text{ъ}$, $\text{ѿ} \text{ в} \text{ѣ} \text{д} \text{и} \text{ в} \text{ъ} \text{с} \text{е} \text{г} \text{д} \text{а}$. $\text{а} \text{м} \text{и} \text{н} \text{ъ}$.

Въобще цѣлото изображение, както лозата така и самия ликъ, така отдѣлно и всичкитѣ части на това изображение сж направени доста правилно, доста хармонически помежду си, защото не сж лишени отъ симетрия и пропорция, и защото тѣ, като разгледваме чъртежитѣ имъ, заедно съ краснитѣ, представляватъ такожде едно доста хубаво, хармоническо дѣло. Съ една дума, всичко е изпълнено твърдѣ искусно. А нѣмаме причина ни най-малко да се съмнѣваме, че така искусно ако не и много по-искусно ще сж направени и оние 67 старобългарски изображения, за които споменува г. М. Дриновъ (на стр. III—112) въ своятъ „Исторически прегледъ на Българска-та църква“ (1869. Прага). За повече улѣснение на читателитѣ си, ние имъ прѣдставяме тукъ самитѣ думи на г. Дринова отъ поменѣлото му съчинение за реченнитѣ изображения. — „Освѣнъ този списъкъ на Манасіевата лѣтопись извѣстенъ е още единъ писанъ такожде во врѣме-то на царъ Іоанна Александра, и се намира въ Ватиканска-та библиотека, въ Римъ. Ватиканскіи списъкъ е още по-важенъ, защото той е писанъ твърдѣ искусно и листе-то му сж изукрасени съсъ 67 изображения. Въ Ватиканска-та библиотека, това искусно Българско произведение отъ 14-тии вѣкъ се показва като единъ драгоценъ паметникъ на Българската писменность и Българско-то искусство въ 14-тии вѣкъ. Между многото-то исторически и

библейски лица, които сж изобразени тамъ, намиратъ се и нѣколко Български царѣ, а такожде и нѣколко происшествія изъ Българската исторія: тѣ сж: *Іоаннъ Александръ* съсъ домочадието си: синоветѣ му *Іоаннъ Асѣнъ*, *Іоаннъ Странимиръ* и *Михаилъ*, *майка имъ*, *царицата Іоаннъ Александрова*; тогавашній *Търновскій патриархъ* съ единъ епископъ, съ свещенници и диаconi; *Крумъ*, една негова побѣда; *кръщеніето на Българетѣ*, *кръщеніето на Руситѣ*; *Побѣда на царя Симеона*, негова една война, неговата смрътъ; *войната на Руситѣ съ Българетѣ*; *Іоаннъ Цимисхи въ Прѣслава*... Има изобразени още нѣколко събитія отъ войната на *Василія Болгароктона* съ *Самуила*, *Гавріила Романа* и *Іонна Владислава*¹⁾.

Както тия изображения така и онова въ „Пѣснивецътъ“ даватъ ни неоторими доказателства, свидѣлствуватъ най-осязателно, че и въ второто българско старо царство народното просвѣщение е процвѣтвало, че нашитѣ прѣдци и прѣди петъ-шестъ стотинъ годинъ, когато още не бѣхж подпаднжли подъ властѣта на Османцитѣ, доста сж били напредвали, и въ искусствата и въ всичко друго, което вкратцѣ се казва значителна култура, и по което народитѣ ставатъ исторически, като си придобиватъ за винжги едно почетно мѣсто въ исторіята на човѣшкия родъ.

Като разгледваме отъ една страна такивато многобройни разни, умственни творения на славнитѣ наши прѣдци, биле тѣ само прѣводи или първообразни произведения, отъ минжлитѣ далечни вѣкове, когато нашата мила татковина още се е радвала съ пълна своя черковна и политическа самостоятелность, които творения, за добротестината на България, все сж могли да се запазятъ въ течение на толкова дълго врѣме при дебелината суровина на турското петивѣковно, политическо и на фанариотското черковно владичество надъ насъ, каквито творения се надѣваме да се открижтъ още по-вече, отъ колкото до нинѣ; като разгледваме, казвамъ, и изучаваме съ подобающе внимание тия тѣй драгоцѣнни наши достояния, тия прѣдраги наши старини: ний осѣщаме въ себе си една неисказанна

¹⁾ За Манасиовий лѣтописъ както и за тия изображения въ него, любопитний читателъ ще намери по-обстоятелно описание отъ сѣдѣаго г. Дринова въ „Пер. Списание“ кн. II. стр. 56—64, Браяла 1870 год.

радостъ, защото чрезъ тѣхъ видимъ най-вѣрно като въ огледало истинскій ликъ на езика, живота и въобще съдбинитѣ на своитѣ прѣдци отъ толкова вѣка насамъ, и защото, само чрезъ тие паметници и чрезъ подобни тѣмъ, можемъ съгради най-здрави основи за дълготрайно, честито и славно бъдѣще на своя народъ, посрѣдъ другитѣ културни народи на свѣта.

На 304-ий листъ се свършва „Пѣснивецътъ“. Той се свършва съ едно изображение на Спасителътъ, направено съ черно мастило, и отъ четире-тѣхъ страни украсено съ лоза — пакъ отъ черно мастило. На лѣвата и долната пола на тази страница има написано: Великий ѿ црю ѿѡане александре неизвѣди писавшаго книгѣ снѣ. вѣт (тукъ има капка отъ мастило и подъ нея думата отъ три-четире букви заличена) ꙗ помощь ꙗ похвалѣ ꙗ застѣплениѣ твоѣмоу црѣвою въ вѣкы аминь. † Това е написано всичко съ черно мастило.

Подиръ това се наченва похвалната рѣчь отъ писецътъ на „Пѣснивецътъ“ или неговата похвала къмъ царя Ивана Алексанера, която завзема два листа или 4 страници. Една лоза има въ началото ѝ, писана съ черно и червено мастило. Самата похвала е написана съ двояко мастило, — два реда съ червено, два реда съ синьо мастило.

Слѣдъ похвалата, която излагаме по-долу, слѣдва тутакси една приписка, въ която се бѣлѣжи, кога (Етлѣ зѣдѣ = 6965 или, по новото лѣточисление въ г. 1457 е умрѣлъ елѣгѣстѣны ѿ хѣлювины господинъ сръблем деспотѣ кѣрѣ Геѡргѣ (Бранковичъ). Тази приписка е писана съ черно мастило и съвсѣмъ отъ друга ръка, както може да се види отъ нѣкои букви на пр. м, оу, ѣ, които въ текста на „Пѣснивецътъ“ сѣ начертани свършено инакъ (т, оу.). Писмото (широфътъ) на приписката трѣба да е прочее отъ по-сетнешно врѣме отъ колкото на „Пѣснивецътъ“, сирѣчь приписката, както се види, трѣба да е притурена въ края на „Пѣснивецътъ“ тъкмо по онова врѣме, когато е починѣлъ Сръбскій деспотъ Георгій, смъртта на когото е послѣдвала напстина въ гореозначената 1457 год. Ще каже, че „Пѣснивецътъ“, като е написанъ въ г. 1337, по-старъ е тъкмо 120 години отъ приписката.

Ето похвалата къмъ царя Ивана Александра:

Прънауал'ноѡмоу науалаѡ. и въз'науа
 л'ноѡмоу божествоу рекъ же прѣсвятѣи
 « троици. слава ѡтцѡу и сыноу и сватомоу дѹхоу
 « поспѣваащѡмоу въ науалѣ. и съврѣ
 « шашѡмоу въ скорѣ полезнаа. раз'въ
 « бо того ни слово, ни дѣло съврѣшається.
 « нмѣже того благодатна и помощна по
 « уаса и съврѣшиса снѣ молое дѣло. зо
 « комое пѣсннвецъ. съ всѣкымъ оуста
 « комъ. и съ ѡвѣтъ. въ лѣтъ Ѣ. Ѡ. мѣ.
 « еи'днхтѡ. ѣ. повелѣннемъ прѣвмыс
 « кааго царѣ нашего. богомъ избран'нааго
 « и богомъ въз'нѣнааго. іѡанна, александра.

Тѣмѣже оубо съшндѣшеса, и прослави
 мь бога и сѣлнкѣствоуимъ истинноа
 « пѣснь възсѣмъ Христоу царю възсѣхъскимъ'.
 « възцодателю, и їздателю, възседрѣж'цоу.
 « дав'шааго намъ великааго воеводѣ. и
 « царѣ царемъ. великааго іѡанна, александра.
 « православнѣнша възсѣхъскимъхъ.
 « старѣншинѣ же, и коннонауал'ника.
 « и въ бранехъ крѣп'кааго. раунтел'наже
 « и благооувѣтанка роумѣн'нодоброзра
 « унаго, и краснаго вѣдомъ. колѣно съ
 « жѣта, и правоход'ца. зрѣслад'ко ѡуесына
 « възсѣхъ. нензреуен'наго сѣдна правед'
 « наго. сырымъ же и вѡкамъ. кы оубо
 « рекъ въ насъ, коего царѣ вѣдѣвъ, скрѣ
 « бень въ своѣ домъ въз'вратитъса. дроу
 « гаго же мѣна александра древнѣаго въ

« СНААХЪ ЕЖЕ ВЪ КОЕВАНН. ТАКОЖДЕ ЖЕ И СЪН ИЗ' «
 « НАУДАА МНОГЫ ГРАДЫ ПРЪАТЬ КРЪПОСТН «
 « А И МЖЖЕСТКОМЪ. СЪН ВЪ НАСЪ ЖВЛЕНСА «
 « ВЕЛННЫ ІОАННЪ, АЛЕЖАНДРЪ ВЪСЪМЪ БЛЪГАРОМЪ, «
 « ЦАРСТВОУАЙ. ИЖЕ БРАНН ПОКАЗА ВЕЛНА И КРЪ «
 « ПЫА. И ГРЪЦ'КАГО ЦАРЪ НИЗ'ЛОЖИ ВЪДРЪ «
 « ЖЛЕ'НО. И ШЖТАА СА ЕГО АТЬ РЖКАМА. И «
 « ГРАДОВЫ ПРЪАТЬ КРЪПОСТНА. НЕСАЕРЪ «
 « И ВЪСЕ ПОМОРНЕ СЪ РОМАННА. ТАЖЕ КОУПНО «
 « БЪДННЪ И ВЪСЕ ПОДОУНАВНЕ. ДАЖЕ И ДО МО «
 « РАЖ. ПРОУНИ ЖЕ ГРАДОВЕ, И ВЕСИ, СТРАНЫ «
 « ЖЕ И СЕЛА. ТЕКЖЩЕ ВАЛЪАХЖСА КЪ НОГАМА «
 « ТОГО ЦАРЪ. И ВРАГЫ СКОА ВЪСА ЕМЪ РЖКАМА «
 « ПОД'НОЗЪ ПОД'ЛОЖИ И ТЕРЪДЖА ТИШИНЖ «
 « ВЪ СЕЛЕНЪН ПОКАЗА М'ННТЬ ЖЕ МИ СА И «
 « КО СЪН ЦАРЪ, ДРОУГЫ ЖВНСА ЕЖЕ ВЪ ЦАРЕХЪ КО «
 « СТАНД'ДННЪ ВЪРОА И БЛАГОУЪСТНЕМЪ, И СРЪДЦЕ «
 « МЪ И И'РАКОМЪ И СКИФТРОНЫ ВЪ СЕБЪ, «
 « КРЪСТА ПОБЪДОНОС'ЦА. СЕА ХОРЖГ'ВОА, ПОКАЗА «
 « НИЕМЪ И ЖВЛЕННЕМЪ ВЪСА СЪПРОТН'НЫ «
 « А И ГРЪДЫА СНАМЪ ПРОГ'НАВЪ РАСТОУН. И «
 « КОЖЕ И ВЪСРЪТОХЪ ПОМЪНЖХОМЪ. ЕЖЕ ВЪ НИХЪ «
 « ВОЕВАННА. ЕГДА СЪРАЖААХЖ-СА СЪ СЪПРОТИ «
 « Е'НЫМИ. ТАКО И СЪН ЦАРЪ ВЛЪГАРОМЪ ОУПОВА «
 « ВЪ НА ТАКОКОЕ ПОБЪДОНОСНОЕ ДРЪВКО. ВЪСА «
 « СНАМЪ ПОПРАВЪ ДРЪЖАВНО. И РАЗ'ГНАВЪ НХЪ «
 « КРЪСТНЫМЪ ПОСОБНЕМЪ. НИКЫЖЕ МИ СА МЪ «
 « ИНТЬ ТАКОВЫ ЦАРЪ ЕЖЕ ВЪ ПРЪВЫХЪ ЦАРЕХЪ. «
 « ВКОЖЕ СЪН ВЕЛНКЫЙ ЦАРЪ ІОАННЪ АЛЕЖАНДРЪ. «
 « ПОХВАЛА И СЛАВА БЛЪГАРОМЪ. ОУЗРНТЕ НИНЪ «

ꙗко мали и велициѣ. и съставите знаменїѣ и
 ꙗко воеканїѣ. къ побѣдоносномуу царю бѣлга
 ꙗко рскомоу придеѣте нынѣ патрїарси и свати
 ꙗко телне. минси же и нноци. сѣдна и боля
 ꙗко ре. и весь приуѣтъ црьковны. простыхъ ра
 ꙗко би и скободн. вельмѣже и вѣсе конн'ство.
 ꙗко и сърадоуѣтеса радостна нениз'глаголан'ном.
 ꙗко и слава вѣсанте великошмоу царю Христоу богоу.
 ꙗко вѣн'цодателю. и къ немуу вѣзѣпите пѣ
 ꙗко снн побѣд'ныѣ. тронце сватаѣ съхранѣи царѣ
 ꙗко бѣлгарскаѣго. покрыван, и оутвѣрди е
 ꙗко го. побѣдѣ даждѣ емоу на съпостаты
 ꙗко и крагы его вѣса низложи до кон'ца, и даѣ
 ꙗко га лѣта дароуи емоу боже вѣсѣуѣскимъ.
 ꙗко азъ же радост'ныѣ похвалы съплеты е
 ꙗко моу реки. радоуѣса бѣлгарски царю. ра
 ꙗко доуѣса царю царемъ. радоуѣса богомъ нзъ
 ꙗко бран'не. радоуѣса мноштенны. радоуѣса
 ꙗко богомъ вѣн'уѣне. радоуѣса кышѣшн.
 ꙗко радоуѣса богомъ хранимы. радоуѣса
 ꙗко войноводѣе. радоуѣса вѣр'нымъ застѣ
 ꙗко п'ниѣе. радоуѣса бѣлгарскаѣ славо и по
 ꙗко хвало. радоуѣса царю алеѣхандре. радоу
 ꙗко нса їѡане. радоуѣса съ благоуѣстн
 ꙗко кымъ сконмъ съпрѣгомъ. съ царицеѣ
 ꙗко ѡеѡдорѣ. радоуѣтнса съ слад'кимъ уады
 ꙗко влшнмн. мнхѣйломъ царемъ асѣне
 ꙗко мѣ. и срацнмиромъ. и асѣненъ. ра
 ꙗко доуѣса трѣноке граде. радоуѣтеса его
 ꙗко кы гради и страны. радоуѣтеса, и па

ꙗꙗ кы сѣрадоѡтеса. ꙗко нмаше цара тако «
 ꙗꙗ вааго. богъ же въ дрѣжавѣ нхъ да оукрѣпѣ «
 ꙗꙗ тѣ нхъ. и да подасть имъ царство не «
 ꙗꙗ бесное. и да въселитъ нхъ въ «
 ꙗꙗ урѣтогъ села своего, въ въ «
 ꙗꙗ кы безконсу'ныа. «
 ꙗꙗ въсегда и нынѣ «
 ꙗꙗ и присно и въ «
 ꙗꙗ въкы въ «
 ꙗꙗ . комъ «
 ꙗꙗ амѣ «
 ꙗꙗ нь «
 ꙗꙗ † «

(Приписка или добавка:)

Бѣлѣтъ ꙗꙗ, кргоу сѣнцѣ, кѣ ѡн, аѣ
 прѣстависе благочестивѣ ѡ христолюби
 вы господинѣ сръблемѣ деспотѣ
 кѣрѣ георгіе по ги въѣ ѡго
 кѣседръжителѣ. ѡмѣ же слава
 въ вѣки ѡминѣ. —

Похвалата тукъ излагаме така, както си е тя въ първообразието си — дума по дума, буква по буква — съ пълна вѣрность и точность. Само съкращенията ѝ отъ титли се принудихме да ги разложимъ почти всичкитѣ, защото печатницата се лишава отъ потрѣбнитѣ знакове за съкратени старобългарски думи.

Отъ тая похвала къмъ българския царь Иванъ-Александра нѣка видятъ днесъ всички наши еднородци, какъвъ достоинъ вѣнцоносецъ е сѣдѣлъ на български прѣстолъ още прѣди шестъстотинъ години и каква почетъ и любовъ сж имали тогава нашитѣ прадѣди къмъ своитѣ достойни господари ¹⁾).

¹⁾ Когато вече бѣхме свършили настоящата си статия, извѣстихме се, отъ кого, кога, какъ и дѣ е билъ намѣренъ тойзи старобългарски ръкописанъ паметникъ, „Пѣснивецъ“. Подробно ще изложимъ това извѣстие, когато ще се повърнемъ по-обстоятелно да разгледаме тойзи драгоцѣненъ нашъ паметникъ и отъ къмъ вътрѣшната му страна, както се забѣлѣжи въ началото на тая статия. За сега само толкова ще кажемъ, че лицето, което е намѣрило „Пѣснивецътъ“, е родомъ Българинъ, именемъ *Тодоръ Д. Лапаровъ*, отъ с. Катунско Конаре въ Станимашка околия, Пловдивскій окръгъ, единъ добъръ и родолюбивъ момъкъ, който заслужава отъ всякого честь и похвала за тая негова благородна услуга къмъ българската стара писменность.

ПРИНОСЪ ЗА ПОЗНАВАНИЕ БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА.

Съ настоящата статийка искамъ да подамъ на българската публика единъ малъкъ описъ на растенията, които съмъ вече събралъ, изсушилъ и съставилъ въ хербарий. Подобни само приноси, за растителното царство отъ разнитъ краища на нашето отечество, ще дадѣтъ възможность да се узнае неговото богатство и бѣднота, и по тоя начинъ ще може да се струпа материалъ за съставяние пълна българска флора. Веднага, слѣдъ завръщанieto си изъ училището (1884 год.) се заловихъ съ съставянieto хербарий отъ български растения, като направихъ първо начало въ градъ Варна, прѣзъ мѣсець Юлий сжщата година. Въ нѣколко екскурзии въ околността на тоя градъ събрахъ повече отъ двѣстѣ разни вида растения. Опрѣдѣлението на повечето отъ тия растения се указа невъзможно съ нѣкой чуждестраненъ ботанически ключъ, щото бѣхъ принуденъ да испратя на г-нъ Д-ръ Иосифъ Веленовскій, доцентъ при университета въ гр. Прага, ония растения, които неможѣхъ да опрѣдѣлѣхъ или пакъ ми се показвахъ за съмнителни. Той слѣдъ като ги изучи и опрѣдѣли, обнародва въ периодическото списание *Oester. botan. Zeitschrift. Jahrgang 1884 Nr. 12* въ Виена една забѣлѣжка, дѣто освѣнъ излага поинтересантнитѣ или досега рѣдко събиранитѣ видове въ околността на Варна, той още откри два вида нови растения. Сжщата година прѣзъ есеньта азъ ботанизувахъ и въ околността на гр. Разградъ. Съ приближаванieto пролѣтъта на 1885 год., до колкото ми допущаше занятieto, учитель и директоръ на разградската окръжна реалка, правихъ екскурзии само въ околността на гр. Разградъ. Прѣзъ Юлий 1885 год. изново посѣтихъ градъ Варна заедно съ г-нъ Д-ръ Веленовскій, който, на разноска отъ едно ученилюбиво дружество, бѣ дошелъ да се запознае отъ близо

съ българската флора. Отъ Варна прѣзъ Разградъ, Попово, Търново, Сивлиево, Ловечъ, Турски-Изворъ, Ябланица. Орхание, Араба-Конакъ се озовахме въ София, като ботанизувахме, до колкото можехме, по пътя. Въ околността на София, направихме само двудневна екскурзия на Витоша.

Слѣдъ завръщанieto си изъ България, г-нъ Д-ръ Веленовский реферува за своето пътешествие въ научното общество въ гр. Прага, като и обнародва прѣзъ Януарий 1886 год. резултата на неговото нѣтувание. Диагноститѣ на нѣкои растения, uvedени въ настоящата статия, сж взети изъ съчинението му „Beiträge zur Kenntniss der Bulgarischen Flora, Prag 1885“, издание на научното общество.

Успореджанието на видоветѣ на растенията въ настоящата статия е по Nymаn-a „Conspectus florae europaeae“.

Анание Ив. Явашовъ.

Ranunculaceae Iuss.

Aconitum Napellus L. По скалитѣ на Витоша надъ с. Драгалевци.

Actaea spicata L. По политѣ на Витоша и по Балкана Араба-Конакъ.

Adonis vernalis L. По сухитѣ полѣни около Разградъ, с. Кочашлии, с. Кобадънъ.

A. aestivalis L. По нивята около Разградъ навредъ.

Anemone nemerosa L. Боаза у Разградъ.

A. silvestris L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ (Голѣмъ Югъ, Чуката), с. Селимъ.

Ceratocephalus ortoceras D. C. Въ околността на Разградъ и по шосето при село Овча-Могила.

Clematis recta L. Разградъ (Чуката).

C. vitalba L. Въ околността на Разградъ, Варна.

C. integrifolia L. Въ околността на Разградъ, с. Коджа-Дуанъ.

Delphinium Ajacis L. Въ околността на Разградъ, Варна.

D. Consolida у Разградъ, Варна.

Helleborus viridis L. Това растение е распространено твърдѣ много въ околността на Разградъ, Попово, Бѣла. Плѣвненъ.

Helleborus odoratus W. K. Распространено само въ нѣкои страни, особно по политѣ на Балкана, у Турски-Изворъ, Орханіе, Микре, Ловечъ, Лѣсковецъ, нарѣдко въ околността на Разградъ.

Isopyrum thalictroides L. по Чуката у Разградъ.

Nigella arvensis L. Обикновенно по полѣнитѣ въ околността на Разградъ, Варна.

Raeonia officinalis Retz. Въ околността на Попово, и по върховетѣ у Варна (Франгя).

Pulsatilla patens Mill. Въ околността на Разградъ.

Ranunculus serbicus Vis. По изворнитѣ мѣста въ Балкана Араба-Конакъ у Орханіе. Това растение достига на височина до 1½ м. и се отличава главно по хоризонталнитѣ си като прѣстъ дебели коренища (ризомы). Листята му сж отъ опакието лѣскаво-свилено космати, приземнитѣ дълбоко трицепнѣти, гушицитѣ изрѣзани и едро назъбени; стѣбелнитѣ пѣдлѣжки и тридѣлни съ 3 продълговати, валчести, изрѣзано-назъбени листца. Чашечнитѣ листя сж свилено-космати. — Г-нъ Проф. Д-ръ Панчичъ увеща въ своята флора на кралевство Сърбія слѣднитѣ диагнози (стр. 114).

21. Хоризонталенъ корень, . . . , *R. acris* L., *R. Serbicus* Vis. вертикаленъ корень . . . *R. montanus* Will, *R. lanuginosus* L. коренището обаче на *R. acris* е късо, равно, угризано, онова на *R. Serbicus* Vis. съвършено нему неподобно.

R. polyanthemus L. Изъ храсталацитѣ по рѣтлинитѣ около Разградъ.

Ranunculus montanus Willd. На Витоша изъ пастбищата.

R. Lingua L. По край Девненското езеро у Варна.

R. arvensis L. Изъ нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. bulbosus L. Изъ ливадитѣ около Разградъ.

R. auricomus L. По нивята и ливадитѣ около Разградъ.

R. tuberosus Schur. По рѣтлинитѣ около Разградъ.

R. sceleratus L. Въ околността на Разградъ.

R. Flammula L. По влажнитѣ мѣста около Варна.

Thalictrum aguilegifolium L. Изъ храсталацитѣ по рѣтлинитѣ около Разградъ.

Th. angustifolium Iacq. Около Разградъ.

Th. pubescens DC. Около Разградъ и Варна изъ храсталацитѣ по върховетѣ твърдѣ много распространено.

Особно листята му сж богато жлъзнато-космати. Прѣдставя единъ добъръ родъ, ако не и добъръ видъ.

Berberideae Vent.

Berberis vulgaris L. По върховетъ на Варна, с. Гебедже.

Papaveraceae DC.

Glaucium phoeniceum Cr. Изъ нивята около Разградъ обикновенно.

G. luteum Scr. Около Варна, Разградъ.

Papaver rhoeas L. Около Разградъ, Варна навредъ.

Chelidonium majus L. Навредъ около Разградъ.

Fumariaceae DC.

Corydalis cava Schw Koert. Около Разградъ.

C. solida Sw. Около Разградъ (Боаза).

Fumaria Vaillantii Lris. Навредъ около Разградъ.

Cruciferae Juss.

Arabis sagittata DC. Лъснатитъ рътлини около Разградъ и Варна.

A. hirsuta Sep. Изъ храсталацитъ около Разградъ.

Alyssum calycinum L. Въ околността на Разградъ Варна.

A. montanum L. По скалитъ около Луковитъ.

A. tortuosum W. K. По варяститъ скали у Търново твърдъ много распространено.

A. rostratum Stev. По сухитъ, праздни мѣста около Разградъ, Варна твърдъ много.

Bertroa incana DC. (*Alyssum incanum* L.) Около Разградъ, Търново.

Barbarea vulgaris Br. Въ околността на Разградъ.

Brassica elongata Ehrh. Изъ трѣвнатитъ върхове на Дунава около Ломъ.

Capsella bursa pastoris Mele. Навредъ около Разградъ.

Cardamine acris Grbs. Трѣвнатитъ мѣста по височинитъ на Витоша. Въ Августа първи цвѣтове. Отъ *C. pratensis* специфически малко се различава.

C. amara L. Въ нискитъ мѣста по политъ на Балкана.

Camelina microcarpa Andrz. По полѣнитъ и нивята около Разградъ.

Sakile maritima Scr. По крайбрѣжнето на морето у Варна.

Conringia austriaca C. A. Mey. Изъ нивята около Разградъ.

Coronopus procumbens Gil. Около Разградъ.

Calepina Corvini Dw. Около Разградъ.

Draba verna L. Около Разградъ.

Dentaria bulbifera L. По Чуката у Разградъ.

Diplotaxis muralis DC. Около Варна, Разградъ.

Erysimum crepidifolium Rchb. Твърдѣ много около Разградъ, Варна.

E. Cuspidatum DC. Въ Дели-Орманъ Масаръ-Паша Теке; изъ храсталацитѣ около Варна.

Hesperis matronalis L. Въ околността на Разградъ.

Isatis tinctoria L. По крайбрѣжието на Дунава у Ломъ Паланка.

Lepidium graminifolium L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у Варна, София.

L. ruderale L. Въ околността на Разградъ.

L. Draba L. (*Cordaria draba* Desv). Около Разградъ.

Matthiola tristis Br. По варѣститѣ скали у Гебедже. Цвѣтътъ му е тъмно зелено-черъ.

Myagrum perfoliatum L. Изъ нивята около Разградъ.

Nasturtium officinale Br. Около Варна, въ единъ потокъ у Турски-Изворъ.

Roripa silvestris Bess. Въ околността на Разградъ.

R. austriaca Bess. Изъ трѣвнатитѣ мѣста у София.

R. terrestris Cel. Съ прѣдходящата.

R. prolifera Heuff. sp. Изъ блатата около Гебедже. Това растение идентическо съ онова, което *Уанка* е събиралъ въ Южна България. Познато е също и изъ Доброджа (Kanitz Fl. Rom.).

R. pyrenaica Rchb. По пѣтя подъ Балкана Араба-конакъ.

Rapistrum perenne Berger. Около Разградъ, Варна.

Syrenia sessiliflora Led. Около Масаръ-Паша Теке.

Sisymbrium orientale L. По нивята около Варна твърдѣ обикновенно.

S. Sophia L. Около Разградъ и Варна.

Sinapis avrensis L. Около Разградъ и Варна.

S. nigra L. Изъ нивята около Разградъ, Варна твърдѣ обикновенно.

Thlaspi arvense L. Изъ нивята около Разградъ.

Th. perfoliatum L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста и лозята около Разградъ.

Resedaceae DC.

Reseda lutea L. У Варна, Разградъ, Ломъ-Паланка.

R. luteola L. Въ околността на Разградъ.

Cistineae DC.

Helianthemum sanum DC. По варяститѣ скали у Гебедже.

H. procumbens Dun. Съ прѣдходящия у Гебедже.

H. vulgare G. Една форма съ листа отъ opakито бѣло-космати, по Витоша; голата форма тука я нѣмаше.

Violarieae DC.

Viola elatior Fr. По Чуката около Разградъ.

V. macedonica B. H. Краси всичкитѣ голи планински върхове на Балкана Араба-конакъ у Орхание; Сжщо и на Витоша, но по-нарядко.

V. mirabilis L. По Чуката у Разградъ.

V. odorata L. По Чуката у Разградъ.

V. alba L. По Чуката у Разградъ.

V. hirta L. Изъ лозята Гаргаджикъ, у Разградъ.

V. tricolor L. Около Разградъ, Варна твърдѣ обикновено.

Droseraceae DC.

Parnassia palustris L. Изъ мочурливитѣ мѣста по най-високитѣ мѣста на Витоша.

Polygaleae Juss.

Polygala vulgaris (L.) Schk. Чуката у Разградъ.

P. major Jacq. Дава на пасбищата и на слоговетѣ около Разградъ и Варна една прѣкрасна пѣстрина.

Silenaceae Lindl.

Agrostemma coronaria L. Изъ храсталацитѣ навредъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ, Варна.

A. Githago L. Наврѣдъ изъ нивята.

Cúcubalus baccifera L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ и Варна твърдѣ много.

Dianthus superbus L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ (Куртлужа).

D. giganteus D'Urv. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, сжщо и Варна.

D. leptopetalus W. Изъ трѣвнатитѣ върхове у Разградъ, Варна, както и у Ломъ-Паланка.

D. brachycarpus sp. n.¹⁾ Многолѣтно растение, 30—70 см. високо. Стѣблото му е равно, *просто*, надебеляло въ долнитѣ междувѣзлия, листо (голо), *къмъ върха слабо четирѣубо*. Листята 7 нервни, ясно-зелени, покрая *дребно жлѣзито-трионясто назъбени*, долѣшнитѣ отъ *широко-сулична* *основи се постъпнено стесняватъ въ бодъ*, срѣднитѣ сж толкова дълги, колкото между-вѣзлията (интернодиитѣ), горнитѣ пѣкъ по-къси. Завойтъ е 5-7 мм. дълъгъ, по-късъ отъ широчината на долѣшнитѣ листа, малко по-дълъгъ отъ широчината на горнитѣ листа. *Цвѣтове 8-20, гжсто струпани въ една само крайна главичка*. Послѣдната най-висока двойка листа подъ главичката сж толкова дълги, колкото е главичката. Листята (брактеитѣ) сж линейно-сулични, зелени или бѣлезникаво-зелени, постъпнено продълговато-изострѣни, при основата бѣлѣзникаво-кожнато окраени, подълги или по-къси отъ дължината на чашката. Обвивнитѣ листчета сж бѣлѣзникаво-кожнати или черникаво-морави, яйчасти дору елептични, съ еднакви дълги, шиясти бодове, *които достигатъ суличнитѣ, тѣсно изострѣни чашечни зъби или пѣкъ сж много по-къси*. Бодоветѣ на листчетата (брактеитѣ), на обвивнитѣ листчета и на чашечнитѣ зъби сж дребно-жлѣзито-осилясти. Чашечната тръбица е черникаво-моравя, отдолу зелена, *торбичката (capsula) е елиптична, къса (9—12 мм. дълга), 2 1/2—3 1/2 пѣтя дълга, отъ колкото е широка*. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ лисчета сж доста дребно, дълбоко назъбени, блѣдо-червени, наполовина така дълги както тѣхнитѣ нокти.

Изъ храсталачнитѣ рѣтлини распространено отъ Разградъ до с. Калово. Юлий.

На *D. trifasciculatus* Kit. и още повече на *D. transilvanicus* Schur е сродствена, чрѣвъ простата си, гжста, дребноцвѣтна главичка, но въ сжщото врѣме очевидно се различава отъ послѣднитѣ и по семеннитѣ торбички (capsula).

¹⁾ Тукъ и на всѣдѣ въ статията „Приносъ за познавание Бѣлг. флора“, дѣто се срѣща „Sp. n.“ (Species nova), трѣбва да се разбира, че забѣлѣженитѣ така растения сж открити, описани и точно опредѣлени отъ самото г. Явашова, който, при всичко това казва въ предговора на статията си, че повечето отъ тия растения билъ опредѣлялъ Д-ръ Velenovský.

D. pseudoarmeria M. B. По варяститѣ скали у Гебеже.

D. Armeria L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста навредѣ распро-
странена около Разградѣ и Варна.

D. microlepis Boiss. Въ гѣсти сиво-зелени падушки по
Витоша.

D. Pančićii Sp. n. Многолѣтно растение, въ твърдѣ гѣсти
купчини, съ много ялови листни снопци и съ стѣбло просто,
тънко, слабо четиреръжбо, 20—25 см. високо, право или
малко наклонено. Листята на яловитѣ младочки сж дълги,
тѣсно-линейни, 3 нервни, ясно зелени, които въ основата за-
едно съ долѣшнитѣ стѣбелни листя сж красно мораво-боя-
дисани. Стѣбелнитѣ листя сж линейни, постѣпенно слабо
изострѣни, 3 нервни, около 3 пѣти пѣ-дълги отъ горнитѣ
листни завои, долѣшнитѣ и срѣднитѣ сж пѣ-дълги отъ ин-
тернодиитѣ (междувѣзлията). Цвѣтоветѣ сж около 10—15,
струпани въ една гѣста, около 2 см. широка главичка. Лис-
четата (брактеитѣ) и обвивнитѣ лисчета сж красно черни-
кави, съвършенно кожасти, съ еднакво дълги дрѣбно-оси-
листи, хоризонтално стоящи бодове; пѣрвитѣ сж широко-
продълговати, отпѣрдѣ заокръглени, послѣднитѣ опачно-
яйчасти, отпѣрдѣ съ широки, окръгли ушица, между които
излизатъ осилнатитѣ бодове. Чешечната трѣбица е тъмно-
черникава, около 1 см. дълга, съ тънко-изострени, сулични
зѣби. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ листца сж опачно яйчасти,
дрѣбно-плитко назѣбени, малко пѣ-къси отъ тѣхнитѣ нокти;
боя иматъ пембеяна.

Намира се въ гѣсти купчини по най-високата Витоша,
отъ далеко се отличава по пембеянитѣ си, кичести цвѣтни
главички. Августъ.

Единъ отличенъ видъ по черникавитѣ си обвивни лис-
чета и по тѣхнитѣ издигнати бодове, както по тъмно-чер-
никавитѣ чашки и по купчестия си растежъ. Безъ съм-
нение е онова растение, което Г-нъ Д-ръ *Панчицъ* е опи-
салъ, но не му е далъ име. Неце съмнѣние, че *D. stenopetalus*
Grsb. събирано въ Македония е сжщия видъ, ако и да гласи
диагнозата на *Grisebach*-а: . . . petali lamina purpurea lineari-
oblonga cum ungue conflua vix ipsum latitudine superante in-
tegerima vel apice parcidentata parum ex calyce emersa glabra
genitalibus exsertis. Остатнитѣ характеристически знакове на
това растение напълно съгласитъ помежду си. Да-ли тѣй

много се мѣнятъ чашечнитѣ листчета на *D. Stenopetalus*, щото да могатъ да постигнатъ формата на *D. Pančića*, не ми е извѣстно.

Kohlrauschia prolifera Kunth. (*Dianthus prolifer* L) около Варна.

Gypsophila muralis L. Около Варна, Разградъ.

G. glomerata Pall. Изъ храсталачнитѣ страмнини у Галата при Варна.

Silene chlorantha Ehrh. По Чуката у Разградъ.

S. inflata L. Около Разградъ и Варна.

S. densiflora D'Urv. У Варна изъ трѣвнатитѣ мѣста, високо до 1 метръ.

S. Armeria L. Навредъ доста распространено около Варна, Разградъ.

S. conica L. По върховетѣ у с. Гебедже.

S. parviflora (Ehrh) P. Около Варна.

S. Supina M. B. Изъ пѣсечнитѣ завѣи у Морето при Варна. Сѣщо е познато изъ Доброджа. (Кап. I. с.).

S. dichotoma Ehrh. Изъ храсталацитѣ у Варна, Разградъ твърдѣ обикновено.

S. Friwaldskyana Hmpre! До сега извѣстно само изъ Македония, но около Варна по-сухитѣ, празни мѣста въ едри прѣчки съ дълги (до 1 м.), шибалчасти стѣбла, твърдѣ распространено. Особно отъ Варна по пѣтя до Княжеския палатъ у Черно Море. По цвѣторасположението си, което сѣщо морфологически е интересно, се твърдѣ различава отъ слѣдующето:

S. longiflora Ehrh. По сухитѣ и скалисти мѣста около Варна, Търново.

S. Sendtneri Boiss. По полѣната у Драгалевци подъ Витоша.

S. otitès Sm. По Чуката у Разградъ, Варна.

S. Roemerii Friv. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Варна.

S. viridiflora L. Изъ горитѣ около Разградъ, Орхане.

S. macropoda Vel. Многолѣтно растение, тревисто, съ доста тънки, 20—40 см. високи, долу лиси (голи), горѣ лѣпкани, прости равни или само при основата изъ дръвнатитѣ, наклонени коренища (ризомы) твърдѣ кжко възходящи стѣбла. Има много ялови листни снопци. Листа шишесто-линейни (сухи нптчасти), при основата съ кожастъ, косматъ край,

нагорѣ нарѣдко дребно назжбени, *отъ лицето остри поради дребнитѣ, изпъкнали ржбове, само при основата иматъ явно видителенъ срѣденъ нервъ*, съ листни снопки въ долѣшнитѣ рамена. Стѣблото е едноцвѣтно или съ 1—5 пострани цвѣтове *въ единъ продълговатъ градъ*, който е еднакво дълъгъ или по-късъ отъ цвѣтнитѣ опашчици. Чашката е дълга около 2 см., отдолу тънка, отпрѣдъ клиновито-широка. *Лиса, бѣло-кожната, съ зелени, мрѣжести, между себе свързани нерви. Чашечнитѣ жбци сж твърдѣ къси, широки, тжни или изострени. Петуркитѣ на вѣнечнитѣ лстия сж зеленикъви, цепнѣти отъ половината дължина на ноктитѣ, почти въ трѣтата частъ на линейни опашчици. Прашникъ (anthera) има моравъ. Плодоносительтъ е виняги много по-дълъгъ (обикновенно два пжти) отъ елептичната плодна торбичка.*

Расте по нискитѣ поли на Витоша. Августъ. Едно твърдѣ забѣлжительно растение отъ плѣмето на *S. multicaulis* Guss. и на *S. Dalmatica* Seheele. Отъ двѣтъ се различава по-високото, равно, нѣщо по-дебело, лисо стѣбло и по-продълговатото си гроздясто, равно цвѣторасположение. Лстия има много тѣсни, *едвама 1 м. м. широки*, нитчясти, въ сухо състояние усукани, по лицето ржбесто-бутрачни, сирѣчь не сж космати, яснозелени. Срѣдниятъ нервъ прѣминава навредъ отличительно, по-малко у *S. dalmatica* и още по-малко у този видъ. Лстията сж дълги 3—6 см., сирѣчь много по-дълги отъ колкото у *S. multicaulis*. Виспитѣ лстия на *S. macropoda* сж до 2 см. дълги, когато у послѣдния сж обикновенно много по-къси; сжщо виспитѣ лстия на *S. dalmatica* сж по-къси. Чашката на тоя новъ видъ е почти лиса, чашката на *S. multicaulis* много или малко бутрачяста. Плодоносительтъ е виняги много по-дълъгъ отъ плодната торбичка (capsula), когато на двата сродственни вида не нарѣдко сж равни на дължината на плодната торбичка. Цѣлиятъ плодъ е между това значително по-голѣмъ, 2 до 2½ см. дълъгъ. Прашницитѣ видително тъмно (морави у *S. multicaulis* и *S. dalmatica* жълти). Чашечнитѣ лстца сж червено-зелени. *S. clavata* Нре (*S. multicaulis*) е сжщо събирана отъ Панчича на Витоша и на Рила.

Saponaria officinalis L. Изъ плетищата на лозята около Варна и Разградъ.

S. glutinosa M. B. По Чуката у Разградъ.

Vaccaria parviflora Meh. Около Разградъ.

Tunica illyrica Boiss. По сухитѣ, варясти върхове у Ловечъ и подъ Петроханъ на южнитѣ поли на Балкана.

Alsinaeae (Bartl).

Alsine glemerata Frl. По сухитѣ, пѣсечливи мѣста у Варна и София.

A. Setacea M. K. *parviflora* Vel. Цвѣтоветѣ му сж кжсоопашати, въ гжсто струпано цвѣторасположение, почти наповина така голѣмо както у типическия видъ. Чашечнитѣ листца иматъ испъкнжлъ видителенъ срѣденъ нервъ. Плодната торбичка (capsula) при основата издута, отпрѣдъ стѣснена, съ изострѣни зжби. На тоя екземпляръ има много ялови листни снопци на листнитѣ рамена.

По варяститѣ скали у Гебедже.

Alsine verna Bartl. По сухитѣ и скалисти мѣста на Витоша.

Arenaria biflora L. По най-високата Витоша.

A. serpyllifolia L. Въ околността на Разградъ.

Buffonia macrosperma Gay. У Варна заедно съ *Alsine glomerata*.

Cerastium brachypetalum P. Изъ нивята и хрсталацитѣ около Разградъ.

C. trigynum Vill. По пазбищата на върха на Витоша.

Holosteum umbelatum L. Около Разградъ, Варна.

Moenchia mantica Bartl. Трѣвнаститѣ мѣста въ Балкана у Орханіе, въ полѣната у София.

Malachium aquaticum Fr. Около Разградъ.

Spergula salina Pr. По-пѣсечливото крайбрѣжие у Варна.

Sagina Linnaei Pr. На най-високата Витоша.

Stellaria palustris Esr. По брѣговетѣ на Девненското езеро у Гебедже.

Elatineae Dmrt.

Elatine Hydropiper L. (Schk). Изъ мочуритѣ у Гебедже, не далѣко отъ станцията на желѣзницата.

Lineae DC.

Linum Tenuifolium L. Около Разградъ и по-бѣлитѣ бапри у Гебедже.

L. hirsutum L. Наврѣдъ по топлитѣ ниски мѣста, както и у Разградъ.

L. perenne L. Въ околността на Разградъ.

L. tauricum W. По полѣнитѣ, върховетѣ у Разградъ и Варна твърдѣ распространено.

Linum austriacum L. Изъ храсталачните стрѣнини у Галата у Черното Море.

L. capitatum Kit. На Балкана у Петрѣханъ.

Malvaceae Br.

Altaea hirsuta L. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

A. cannabina L. Наврѣдъ по нискитѣ мѣста, както и у Разградъ.

Alcea pallida W. К. Украшението на горитѣ и храсталацитѣ у Разградъ и Варна.

Hibiscus Trionum L. Изъ нивята, най-много по чернозема; у Попово, София.

Lavatera thuringiaca L. Около Разградъ, Варна.

Malva silvestris L. Около Разградъ.

M. Alcea L. По сухитѣ върхове около Разградъ.

Tiliaceae Iuss.

Tilia argentea Dsf. Извънредно распространена изъ горитѣ въ Дели-Орманъ, сѣщо у Варна, Ломъ-Паланка и почти по цѣлата западна частъ на България дору до Желѣзнитѣ врата.

Hypericineae DC.

Hypericum Richeri Vill. На най-високата Витоша.

H. perforatum L. Около Разградъ, Варна.

H. montanum L. На Витоша.

H. umbelatum Kerner. По долнитѣ поли на Витоша доста распространено. Много добъръ видъ.

H. pulchrum L. По рѣтинитѣ около Разградъ.

Hypericum elegans Steph. Голѣмий Юкъ у Разградъ, у Варна.

H. quadrangulum Г. По балкана у Орханне.

Acerineae DC.

Acer campestre L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.

A. tataricum L. Навредъ изъ лѣсоветѣ около Руссе, Варна, Разградъ.

Ampelideae Н. В. К.

Vitis vinifera L. Изъ храсталачнитѣ страмнини около Варна, особно твърдѣ распространено по-морскитѣ склонове и съвършено въ диво състояние съ множество гроздове. Распростира се отъ Варна до Гебедже, сѣщо е распространено и около Разградъ.

Geraniaceae DC.

Erodium cicutarium L'Her. Около Разградъ.

E. laciniatum W. При брѣга на морето у Варна.

Geranium sanguineum L. Распространено по-нискитѣ мѣста, както у Разградъ така и у Варна.

G. columbinum L. Около Разградъ.

G. pyrenaicum L. Около Варна, Разградъ изъ трѣвнатитѣ мѣста.

G. silvaticum L. На Витоша, въ Балкана у Орханіе.

G. palustre L. Съ прѣдходящия.

G. macrorhizon L. По Витоша въ нискитѣ склонове, особно твърдѣ распространено по скалитѣ надъ мѣнастиря Драгалевци. Това растение е твърдѣ любимо у нашия народъ и твърдѣ много се сѣе изъ градинитѣ. Български му се казва „Здравецъ“.

Balsamineae A. Rich.

Impatiens noli tangere L. По Балкана у Орханіе, Петроханъ.

Oxalideae DC.

Oxalis Acetosella L. По Балкана у Орханіе, Петроханъ.

Zyophylleae Br.

Tribulus terrestris L. По пѣсечливитѣ мѣста около Варна.

Rutaceae Iuss.

Dictamnus allus L. Изъ трѣвнатитѣ полѣни около селото Коджа-Дуанъ, Шекере и около станцията Шейтанджикъ.

Harpophyllum corona Griseb. По сухитѣ мѣста у Варна, Гебедже, Разградъ (Голѣмъ Югъ).

Reganium Harmala L. По празднитѣ мѣста особно покраищата на градищата, Варна Руссе.

Ruta graveolens L. По Турну-Тене у Варна и въ турскитѣ гробища около Разградъ.

Celastrineae Br.

Evonymus vulgaris Scr. Твърдѣ много распространено около Разградъ, Варна.

E. verrucosus Scr. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

Staphylea pinnata L. Около Разградъ, както и въ Дели-Орманскитѣ гори твърдѣ распространено.

Rhamneae Br.

Paliurus australis G. Покрива въ нѣкои страни цѣли рѣтлини и върхове. Най-много е распространено около Варна, Гебедже. Сжщо покрива голѣмо пространство около Търново и Разградъ (село Садина).

Вегетацията (растителността) въ тия мѣчно проходими храсталаци е обикновенно твърдѣ бѣдна.

Rhamnus saxatilis L. По скалитѣ въ Масаръ-Паша Теке и въ околността на Разградъ.

R. tinctorius W. К. По припечитѣ около Разградъ, Шуменъ.

R. catharticus L. Распространено около Разградъ, Варна.
Zizyphus vulgaris Lam. около Варна.

Terebenthaceae Juss.

Rhus Cotinus L. Обикновенно распространено по нискитѣ топли мѣста. Въ голѣмо множество се намира въ лѣсоветѣ около Руссе, Разградъ, Варна. Липсва въ високитѣ мѣста. Употрѣбява се въ табакарството и служи за нарѣзване. Български се казва смрадлика (тетря).

R. Coriaria L. По склоноветѣ на морето у Варна въ голѣмо множество.

Papilionaceae L.

Anthyllis Vulneraria L. Единъ видъ съ голѣми листа, съ гъста косматостъ и съ голѣмъ растѣ изъ храсталачнитѣ склонове около Разградъ.

Astragalus Vulfenii K. У Разградъ Голѣмъ-Югъ.

A. Naarbachii Sprun. Голѣмъ Югъ у Разградъ.

A. fruticosus Pall. Голѣмъ Югъ у Разградъ; прилича на растението, което *Janka* е събиралъ вредъ изъ България.

A. glycyphyllus L. Около Разградъ.

A. onobrychis L. Около Разградъ.

A. Cicer L. Около Разградъ.

Colutea arborescens L. По склоноветъ на морето у Варна.

Coronilla varia L. Около Разградъ и Варна.

C. elegans Panč. Съ обикновенната *C. varia* L. изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ. Единъ добъръ видъ лесно разпознателенъ по голѣмитѣ си лисчета и по чашката.

Cytisus rugtaeus W. sp. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ: прѣзъ юлий съ зрѣли плодове, съ една дума много порано отъ *C. austriacus* L.

C. nigricans L. Около Разградъ и Варна.

C. capitatus Scr. Обикновенно на вредъ по нискитѣ мѣста. Единъ много добъръ видъ съ ясно-жълти цвѣтове, съ малки, зелени, почти лиси (голи) листа събиранъ въ Балкана Араба-конакъ.

C. hirsutus L. По храсталачнитѣ склонове около Разградъ и Лѣсковецъ.

C. leucanthus W. K. Това растение може да се смѣта за единъ особенъ видъ отъ *C. austriacus*. Косъмцата сж дълги, рѣдки, отстоящи; цѣлото растение зелено; бѣлезниквитѣ му цвѣтове сж струнани въ къси главички на дълги, прости оси въ китчато цвѣторасположение.

C. Laburnum Z. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ, Варна.

Dorycnium herbaceum Vill. На вредъ около Разградъ, Варна, Руссе, Вѣтово, Турски-Изворъ.

Galega officinalis L. На вредъ по нискитѣ мѣста около Разградъ, Варна.

Genista scariosa Viv. Въ околността на Разградъ.

G. elatior K. По храсталачнитѣ мѣста около Разградъ, въ горитѣ на Дели-Орманъ.

G. ovata W. K. Въ Балкана Араба-конакъ у Орхание.

G. tinctoria L. Въ околността на Разградъ, Варна.

G. depressa M. B. Растение 10—20 см. високо, съ ниски, дръвисти, стари вѣтвици и съ възвишени, доста дебели, ребрясто-ржбати, едногодишни, цвѣтоносни и ялови младочки (издѣнки). Листята на яловитѣ младочки сж елиплично-сулични, съ читиниести бодове, къмъ края кожастни, лѣскави, съ 2 отличителни по неиздигнати пострани нерва, само по края и по главния нервъ сж покрити съ дълги

космици. Листята на цвѣтоноснитѣ оси сж линейно-сулични, кжсо изострѣни, по края и по цѣлото опаки сж покрити съ дълги космици, които упадватъ при завързването на плода. Прилистниците (*stipulae*) сж читинясти. Кжсо-опашатитѣ цвѣтове сж струпани въ кжси, яйцовидни, рѣдки гроздове. Долнитѣ чашечни зжби сж осиясти, еднакво дълги съ чашечната тръбица, горнитѣ сж по-кжси и нѣщо по-широки. Чашката и цвѣтнитѣ опашчици сж копринокосмати, цвѣтната корона, лиса (гола). Линейната, кжсо-изострена, 2—5 семенна торбичка е гжсто-копринено космата.

На най-високата Витоша въ гжсти купчини. Августъ. Растението е твърдѣ отличително особно по едритѣ си, ребрясти, ялови младочки и по тъмнозеленитѣ си, кожастии и лъскави листа. Тукъ е уведена цѣлата диагноза на тази Витошка *genista*, за да може да се сравни съ неясната диагноза на *Marsch. Bieberstein (Fl. sauc.)*.

G. sagittalis L. Въ Балкана Араба-конакъ и на Витоша.

Lathyrus sativus L. Въ околността на Разградъ.

L. Nissolia L. Въ околността на Разградъ твърдѣ распространено.

L. silvestris L. β) *platyphyllus* (Retz). Твърдѣ распространено около Варна.

L. tuberosus L. Около Варна, Разградъ на вредъ по нискитѣ мѣста.

L. latifolia L. Обикновенно около Разградъ.

L. hirsutus L. По полето около София.

L. pratensis L. Въ околността на Разградъ (Чуката).

L. Aphaca L. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ.

Lotus corniculatus L. Около Разградъ, Варна.

L. tenuis Kit Около Варна.

Melilotus officinalis Desr. Около Разградъ, Варна.

Medicago minima Desr. Около Разградъ.

M. falcata L. Около Варна, Разградъ.

M. marina L. По пѣсечнитѣ насипи по край морето у Варна.

Onobrychis sativa Lam. Въ околността на Разградъ.

O. gracilis Bess. По върховетѣ около Варна, Разградъ.

Ononis spinosa L. Около Разградъ, Варна распространено.

O. Columnae All. Распространено около Варна по сухитѣ височини у Гебедже и с. Франга.

- Orobus luteus* L. По Чуката у Разградъ.
O. pallescens M. B. Распространено по Чуката у Разградъ.
O. pannonicus Jacq. По сухитѣ върхове около Разградъ.
O. niger L. По Чуката у Разградъ и на вредъ распространено.
O. albus L. Въ околността на Разградъ.
O. vernus L. На вредъ около Разградъ.
Psoralea bituminosa L. На вредъ около Разградъ, Варна.
Trifolium repens L. Около Разградъ.
T. alpestre L. По Чуката у Разградъ.
T. montanum L. Изъ лѣсоветѣ около Разградъ.
T. trichopterum Pančič. Покрива всичкитѣ лиси (голи) върхове на Балкана у Орхание.
T. pratense L. Въ околността на Разградъ. Една космата форма.
T. purpureum Lois. Около Варна по трѣвнатитѣ мѣста доста распространено. Единъ прѣкрасенъ видъ.
T. agrarium L. Около Варна.
T. arvense L. Около Варна, Разградъ.
T. hybridum L. Около Разградъ.
T. ochroleucum L. Въ околността на Разградъ.
T. badium Schreb. По Витоша.
T. resupinatum L. Въ околността на Разградъ, Варна, София.
T. pannonicum Jacq. Твърдѣ распространено около Разградъ.
T. supinum Sav. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, Варна, Ломъ-Паланка, твърдѣ се мѣни.
T. incarnatum L. Въ околността на Варна, Разградъ.
T. pallescens Schreb. Въ Балкана у Петроханъ.
T. Michelianum Sav. Заедно съ предходящия.
T. mesogitanum Boiss.! Въ Балкана у Петроханъ. Отличава се отдалечъ по прѣкрасно жълтата боя на богатитѣ си цвѣтове. Единъ видъ, който се много отличава отъ *T. brutium* Ten. (Виждъ Numan Consp. Fl. eur.). Прилистницитѣ сж съвършено другоаче прѣобразувани.
Trigonella monspeliaca Z. Изъ ливадитѣ около Разградъ.
Vicia villosa Rth. Около Варна, Разградъ.

V. pseudocracca Bert. Изъ нивята и градинитѣ около Разградъ, Варна твърдѣ много.

V. hirta Balb. Около Разградъ.

V. lutea L. Въ околността на Разградъ.

V. cracca L. Около Разградъ.

V. cassubica L. Около Варна.

V. parbonensis L. Изъ нивята около Разградъ.

V. tenuifolia Rth. Около Разградъ.

V. pisiformis. По Чуката у Разградъ.

V. rannonica Cr. Около Разградъ, Варна.

Drupaceae L.

Amygdalus nana L. Въ Балкана у Орханне, Бѣла.

Prunus Chamaecerasus Jasq. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Варна.

P. Mahaleb L. Распространено около Варна.

Senticosae L.

Spiraea ulmifolia Sep. На Витоша.

S. Filipendula L. Чуката у Разградъ.

Rubus caesius L. Галата у Варна.

R. discolor Wh. Чуката, Кованлж-хендекъ у Разградъ.

R. corylifolius Sm. Боаза у Разградъ.

R. amoenus Portsch. По морскитѣ наклонности у Галата при Варна. Яловитѣ младочки сж твърдѣ влѣкати, бѣлизникаво-космати. Цвѣтоветѣ ведно съ прашницитѣ сж красно чървени. Трънчетата по листята и въ цвѣторасположението сж твърди и малко нѣщо закривени.

R. glandulosus Rehb. Подъ Витоша надъ селото Драгалевци.

R. idaeus L. Въ стрѣмната долина надъ Драгалевци.

Fragaria collina Ehrh. По рѣтлинитѣ около Разградъ.

F. elatior Ehrh. По Чуката, Голѣмъ Югъ у Разградъ.

Potentilla cinerea Chx. По рѣтлинитѣ около Разградъ.

P. aurea L. На Витоша твърдѣ распрострено по трѣвнатитѣ мѣста.

Potentilla recta L. По рѣтлинитѣ около Варна и Разградъ.

P. reptans L. Изъ ливадитѣ около Разградъ, Варна.

P. canescens Bess. По Чуката у Разградъ.

P. argentea L. По сухитѣ баири около Варна.

Geum montanum Spr. На най-високия върхъ на Витоша.

G. coccineum S. S. По изворнитѣ мѣста на Витоша твърдѣ распространено, ту съ огнено-червени цвѣтове, ту съ жълти.

G. urbanum L. Распространено около Разградъ. Варна.

Rosa gallica L. По Акантовитѣ рътлини около Разградъ*).

Rosa alpina L. На Витоша въ вариация съ голѣми голи плодове.

R. canina L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

R. lutea Mill. Въ градинитѣ въ Разградъ.

R. rubiginosa L. Въ околността на Варна.

R. pimpinellifolia L. Около София, Разградъ, село Паламарца.

R. arvensis Huds. Подъ Балкана у Микре (Сивлиево).

R. spinosissima L. sp. По сухитѣ върхове у Разградъ, Варна, Ловечъ, Турски Изворъ.

Agrimonia Eupatoria L. Въ околността на Варна.

Alchemilla vulgaris L. Около Разградъ, Варна, София.

Agrimonia agrimonioides DC. Въ околността на Разградъ.

Sanguisorba officinalis L. β) *montana* Jord sp. По планинскитѣ ливади на най-високия връхъ на Витоша. Една вариация съ елептично-сърцевидни, кожасти листца, съ дебели листни опашчици, съ дебели 1—3 главични стѣбла и съ главички, които се стѣсняватъ къмъ основата си.

Poterium muricatum Sp. По върховетѣ и моравитѣ у Варна и Разградъ твърдѣ распространено. Плодоветѣ му сѣ съ тия на чешкото растение съвършено подобни, но главичкитѣ и листята му сѣ по-малки, щото цѣлото растение не се различава въ всичко отъ обикновенното *P. Sanguisorba* L. Това послѣдното освѣнъ това никога не се е намѣрило нито у Варна, нито у Разградъ, щото твърдѣ е вѣроятно, че *Pot. muricatum* е само едно плѣме (раса) на *P. Sanguisorba*, което замѣстя на югъ формата *P. Sanguisorba* и е била прѣнесена въ по-сѣвернитѣ страни.

*) Подъ името *Акантови рътлини* трѣба да се разбира Чуката при Разградъ, която се прѣименува отъ Д-ра Веленовски съ казаното име, защото тамъ расте *Acanthus*.

P. Gaillardoti Boiss. Многолѣтно, трѣвнато растение, съ равни корѣнища. Стѣбло *поединно, равно, дългясто*. 30—70 см. високо, цѣлото растение е лисо, особно горѣ ребрѣсто, просто съ 1—3 постранини по срѣдата. *Долнитѣ листа твърдѣ дълги, съ дълбоко изрѣзани, дълго-опашати листца. Листцата на горнитѣ листа продълговати, съ малко зѣби, когато най-горнитѣ линейни, цѣлокрайни. Главички малки, топчasti, 3—8 на нагорѣ издигнати упашчици, въ продълговато гроздовито цѣѣторасположение.* Чашечнитѣ листца елптични, тѣпи, съ бѣли кожаста окраи. Плодове *малки (дълги около 2 м. м.), елипсоидни, ямчasto-сбрзкани, съ бѣлѣзникави, крилясти рѣбове.*

По травнатитѣ върхове и морави у Варна на много мѣста. Августъ.

Листата сѣ сиво-зелени, стѣблото често червеникаво. Плодетѣ и главичкитѣ сѣ много по-малки отъ колкото у *P. Sanguisorba L.* По равния дългястъ растежъ, по гроздовитото цѣѣторасположение и по листята си, това растение е твърдѣ отличително.

Тоя видъ се опрѣдѣля отъ г. Веленовски като *P. Gaillardoti*, който *Boissier* увежда изъ далеко отстраненитѣ страни на Мала Азия. Но всичкитѣ знакове, които *Boissier* прѣдставя за тоя видъ въ своята Fl. Orient., се сходватъ твърдѣ добрѣ съ тия на това растение. Понеже уведената отъ *Boissier* диагноза е твърдѣ кжса, то, за сравнение на това мѣсто, е подадена цѣлата диагноза на Варненския *Poterium*. Може би расширочението на *P. Gaill.* да се распростира по Мала Азия и по Балканския полуостровъ.

Romaseae L.

Pyrus amygdaliformis Vill. Въ България навредъ по върховетѣ, въ лѣсоветѣ и поединно изъ нивята. Това дърво дѣйствително не само като *P. amygdaliformis Vill.* но сѣщо *P. salviaefolia Peff.* и *P. salicifolia S. S.* въ много знакове се отличава. Листята сѣ елиптични и яйцовидни, тѣпи, цѣлокрайни или твърдѣ незначително назбени, еднакво дълги или по-кжси отъ опашката, сѣщо като остарѣжтъ ставатъ сиво-космати. Само листята на младитѣ младочки сѣ елптично-копчasti, при основата клинѣсто стѣснени

и късо-опашати. Плоднитѣ опашки сж два до четири пжтя по-дълги отколкото самиятъ плодъ.

Тоя юженъ видъ може би по сжщия начинъ варирува, както *P. communis*, *Conspectus fl. eur.* е съвършено справедлива.

Cotenaester vulgaris Lindb. по Витоша.

Crataegus Orgacantha L. Навредъ въ България.

Cucurbitaceae Juss.

Momordica Elaterium L. Покрива припѣчнитѣ стрѣмнини у Варна въ голѣмо множество. Сжщо въ най-близката околностъ на града по развалинитѣ.

Bryonia alba L. Около Варна, Разградъ.

B. dioica Jacq. Франгя у Варна.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum L. Навредъ около Разградъ, Варна.

E. angustifolium L. По Балкана, Витоша.

E. palustre L. По Витоша.

E. alsinaefolium Vill. Изъ мочуритѣ по Витоша.

E. virgatum Fr. Около Варна, Разградъ.

Circaea Lutetiana L. Въ лѣса у Ябланица.

Haloragaeae Br.

Myriophyllum spicatum L. По брѣговетѣ на сладководното езеро у Варна.

Hippuris vulgaris L. Покрай езерото у Гебедже, Варна.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Hyssopifolia L. По влажнитѣ мѣста около Разградъ.

L. Salicaria L. Покрай водитѣ у Варна, Разградъ.

L. virgatum L. Въ единъ трапъ у Ломъ-Паланка.

Portulacaceae DC.

Pharnaceum Cerviana L. Въ морския пѣськъ у Варна.

Paronychicae St. Hil.

Herniaria hirsuta L. Въ околността на Варна.

H. incana Lam. Навредъ изъ моравата около Разградъ, Варна.

Paronychia capitata Lam. По вариститѣ скали у Гебедже.

Scleranthaeae Lk.

Scleranthus marginatus Guss. По сухитѣ мѣста на най-високия връхъ на Витоша.

Crassulaceae DC.

Sempervivum soboliferum Sims. По върховетѣ около Гебедже.

S. patens Grsb. По скалитѣ на Витоша.

Sedum album L. У Текето на Махсаръ-Паша.

S. acre L. Въ околността на Разградъ.

S. Telephium L. По Чуката у Разградъ.

Grossularieae DC.

Ribes alpinum L. Подъ Витоша на с. Драгалевци.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga tridactylites L. По върховетѣ у Гебедже.

S. rotundifolia L. По Витоша.

S. stellaris L. По Витоша.

S. pedemontana All. Въ пукнатинитѣ на скалитѣ по върха на Витоша.

Chrysosplenium alternifolium L. Въ Балкана при Петроханъ.

Umbellatae L.

Lophosciadium meifolium DC. b) *microcarpum* Vel. Отъ растението, което *Janka* е събиралъ у Калюфелъ въ Тракия, отличава се тая раса по твърдѣ малкитѣ си плодове. Плодоветѣ на Калюферското растение сж 10—12 мм. дълги и 8—10 мм. широки, широко-елептични, отпрѣдъ и при основата закръглени, съ единъ твърдъ широкъ, крилатовидиятъ окрай; срѣднитѣ три ребра сж силно крилати. Плодоветѣ на това растение, което сжщо има единъ гиздавъ ръстъ, сж най-много 7 мм. дълги и 3—1 мм. широки, продълговато-елептични, отпрѣдъ закръглени, при основата обикновено стѣснени. Крилатовидиятъ окрай е тѣсенъ, срѣднитѣ ребра малко крилати. Въ всичко друго и двѣтъ растения свършено си приличатъ, щото нѣма защо да се дѣлжтъ въ два вида.

Твърдъ распространено изъ храсталацитѣ около Разградъ и Варна. Августъ.

Orlaya grandiflora Hfn. Обикновенно изъ нивята около Разградъ, Варна.

Daucus Carota L. Около Разградъ, Варна и наврѣдъ обикновенно.

Turgenia latifolia Hfn. Изъ нивята около Разградъ, Варна.

Saucalis daucoides L. Наврѣдъ около Варна, Разградъ.

Torilis helvetica Gm. Твърдѣ распространено около Варна, Разградъ.

T. nodosa G. По развалинитѣ около Варна.

Archangelica officinalis Hfn. Подъ Витоша недалеко надъ манастиря Драгалевски.

Peucedanum alsaticum L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ, Ветово, Провадия, Варна.

P. arenarium W. K. По върха Голѣмъ Югъ у Разградъ, върха надъ Дунава у Ломъ-Паланка.

P. officinale L. Наврѣдъ съ прѣдходящето.

P. Carvifolium Vill. Въ Балкана у Орхание.

P. Cervaria Cuss. Около Разградъ.

Pastinaca latifolia DC. Въ чернозема покрай рѣката Ломъ около Разградъ, тукъ-тамъ въ голѣмо множество. По формата на плодетѣ си стои близо тоя видъ до *P. sativa* L. (не до *P. opaca*). Отъ него различава се обаче: по голѣмитѣ си, широко-яйчести, прости, остро — но малко навъбени, отпрѣдъ закржглени, отъ опакото бѣлезникъво-космати перести листца; по крайнитѣ си листца, които при основата сж яйцовидни, въ обриса закржглени, много или малко тройгушни; по повърхното си само рѣбѣсто и хубаво на дължъ начертано стѣбло (онова не е така рѣбѣсто); по крайнитѣ си сѣнчици, които биватъ обикновенно безъ опашки, или твърдѣ късоопашати; по малкитѣ си, 3—7 пръчни сѣнници и по плоднитѣ опашчици, които сж толкова дълги, колкото елептичния плодъ.

Цвѣторасположението на *P. latifolia* е забѣлѣжително продължено, съ къси пострани оси, у *P. sativa* е обаче видително равно-китчесто. Цѣлото растение мириши твърдѣ неприятно.

Heracleum sibiricum L. По долнитѣ поли на Витоша.

Meum muttelina G. По върха на Витоша.

Foeniculum officinale All. Съвършено диво расте по нивята у Търново и Ловечъ.

Silaus virescens Grsb. По Витоша не далеко отъ манастира у селото Драгалевци.

Libanotis sibirica K. По Витоша по нискитѣ мѣста.

Seseli peucedanifolium Bess. По Голѣмия Югъ и Чуката у Разградъ. Съглася въ всичко съ растението събирано отъ *Janka* въ България и се специфически твърдѣ различава отъ *S. rigidum* W. K.

Chaerophyllum Gageaurogum sp. n. Има стѣбло равно, 30—80 см. високо, начъртано, само при основата космато, по срѣдата расклонено. Долнитѣ листа двократно тричисленно расперени; листцата доста опашати, окръгло-елептични, твърдѣ късо изострени, връзано-назѣбени, при основата яйцовидни или сърцевидни, лиси или отъ опакото рѣдко-космати. Горнитѣ листни завойки сж широки но къси, съ двократно тричисленно-расперени горни листѣ, които както долнитѣ сж прости, кръгло-елептични и късо изострѣни. Закривката е елептична дору кръгла, тѣпа или твърдѣ късо изострена, лиса, почти по-къса отъ листата. Распукливата семенна клѣчица (*Stylus*), е по-къса или едвамъ толкова дълга, колкото е къжеловидната пестична подложка. Зрѣлитѣ, крайни плодове сж винаги по-дълги отъ свонтѣ опашчици.

Въ сѣнчестата лѣсеста долина у Гебедже. Единъ добъръ видъ, който стои близо при *Ch. byzantinum* Boiss. и *Ch. aromaticum*, отъ първото се обаче различава по малкия си растежъ, по кожнатитѣ си листѣ, по малкитѣ си семенни прѣчици, а отъ послѣдното по съвършенно особнитѣ си листа, по косматостѣта и плода си.

Anthriscus Ceretolium Hfn. Около Разградъ.

Sium angustifolium L. Около Варна у Гебедже, надлъжъ по-край езерото.

Aegoropodium Podagraria L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

Pimpinella Saxifraga L. Около София изъ храсталацитѣ въ една много космата вариация.

P. peregrina L. По трѣвнатитѣ мѣста между лозята у Варна.

Trinia Kitaibellii M. B. Около Разградъ и Варна изъ храсталацитѣ.

T. vulgaris DC. Съ прѣдходящето по сжщитѣ мѣста.

Artemisia graveolens L. Покрива въ голѣмо множество цѣли побрѣжни партии покрай Дѣвненското езеро у Варна.

Bupleurum apiculatum Friv. Около Разградъ и Варна по сухитѣ върхове твърдѣ распространено.

B. rotundifolium L. Около Варна и Разградъ наврѣдѣ распространено.

B. affine Sadl. Изъ трѣвнатитѣ мѣста около Разградъ, твърдѣ распространено.

Bupleurum junceum L. Изъ храсталацитѣ у Варна и Разградъ.

Conium maculatum L. Покрай желѣзницата у Каспи-чанъ.

Physospermum aegorodioides Boiss.!! Едно твърдѣ интересно растение, безъ съмнѣние сѣщиятъ онзи видъ, който е събиралъ *Orphanides* въ Македония. Събирано е подъ една скална стѣна въ балкана Араба-конакъ при Орхание около 28 Юлий и то само разцвѣнало. При това още систематически не е доказано неговото мѣсто. Хабиутелно това растение живо припомня на *Aegorodium Podagraria*, но е по-голѣмо (до 1 м. високо), листата сѣ остро назъбени и остро изострѣни. Дрѣвната косматостъ на сѣнничнитѣ прѣчици сѣ характеристични. Сѣнничниятъ завои се сѣстои отъ 1—8 листенца.

Physospermum aquilegifolium K. Около Разградъ, въ Балкана у Орхание и Турски Изворъ.

Eryngium maritimum L. По морския брѣгъ у Варна.

E. campestre L. Около Разградъ.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Наврѣдѣ около Разградъ.

Corneae DC.

Cornus sanguinea L. Въ околността на Разградъ.

C. mas. Изъ горитѣ около Разградъ, Варна и изобщо въ нискитѣ мѣста наврѣдѣ распространено.

Loranthaceae Don.

Viscum album L. Изъ горитѣ въ Дели-Орманъ твърдѣ распространено.

Caprifoliaceae Rich.

Viburnum Lantana L. Образува вѣдно съ други шубраки нискитѣ лѣснати върхове у Вѣтово, Разградъ, Варна, Провадия.

Sambucus Ebulus L. По полѣнитѣ около Разградъ, Варна, твърдѣ распространено.

Sambucus nigra L. Въ лѣсоветѣ Масаръ-Папа, около Хюсенче и Кривнѣ.

Lonicera xylostium L. По политѣ на Витоша.

L. coerulea L. По Витоша надъ с. Драгалевци.

Rubiaceae Juss.

Galium mollugo L. Въ околността на Разградъ, Варна.

G. Cruciatum With.¹⁾ Наврѣдъ около Разградъ.

G. verum L. Твърдѣ обикновено около Разградъ, Варна.

G. aristatum L. sp. По Акантовитѣ рѣтлини (Чуката) у Разградъ.

G. pedemontanum All. Въ Балкана Араба-конакъ недалеко отъ паметника.

G. rubioides L. По Акантовитѣ рѣтлини у Разградъ.

G. cruciata Scop. По влажнитѣ мѣста на Витоша.

G. Divaricatum Lam. По Чуката у Разградъ.

G. tricornе With. Около Варна, Разградъ.

G. purpureum L. Въ Балкана у Петроханъ.

Asperula cynanchica L. Въ околността на Разградъ.

A. galioides M. B. По скалиститѣ височини у Варна, Разградъ.

A. odorata L. Изъ храсталацитѣ около Разградъ.

A. humifusa M. B. Около Руссе, Варна, Гебедже изъ храсталацитѣ твърдѣ распространено.

A. arvensis L. По полѣнитѣ и нивята около Разградъ.

Crucianella angustifolia L. По сухитѣ върхове у Варна и Мосаръ-Папа Теке.

Sherardia arvensis L. Изъ нивята около Разградъ.

(Слѣдва.)

¹⁾ *Galium cruciatum* With. е синонимъ съ *Galium cruciata* Scop. Виждѣ Нумановий *Съспектусъ florae europaeae* p. 331. Ред.

ЧЛЕНЪТЪ ВЪ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИКЪ.

ОТЪ Л. МИЛЕТИЧЪ.

1. Членътъ (articulus) се развива винаги отъ показателнитѣ мѣстоимения. Той съпровожда имената и служи, за да изтъкне понятието или прѣдметътъ като вече извѣстенъ — познатъ. Въ всичкитѣ езици членътъ сравнително е младо явление: Омиръ не познава членътъ; той го употребява въ строго показателно значение. Латинския езикъ нѣма членъ. — Членътъ се развива, когато езикътъ почне да губи богатството на номиналнитѣ (именнитѣ) си форми. Отношенията, които се опрѣдѣляватъ чрѣзъ членътъ, узнаватъ се въ старитѣ езици по свързката на рѣчитѣ въ изрѣчението. Членътъ е, слѣдователно, свойственъ на по-новитѣ езици. За това не се съгласяватъ арийскитѣ (индо-европейскитѣ) езици относително членътъ така, както относително пра-старитѣ задружни езиковни явления сир. корѣнитѣ, формитѣ въ флексията и т. н. Всѣки езикъ по волята си е употребилъ едно отъ показателнитѣ си мѣстоимения за членъ. Членътъ може да стои прѣдъ или слѣдъ името (poimen). Членъ слѣдъ името се е образувалъ въ: българския, албанския (арнаутския), ромънския, старо-морвинския и арменския езикъ; членъ само подиръ прилагателното иматъ: славянскитѣ, литевскитѣ и скандинавскитѣ езици. Нѣмския езикъ има, освѣнъ самостоятелния членъ прѣдъ имената, още единъ свързанъ съ засловието (крайътъ) на прилагателното: *der gute — guter*.

Въ тѣзи статия ще се разглежда развитието и употреблението на членътъ въ българския езикъ.

2. Миклошичъ е на мнѣние, че българския самостоятеленъ членъ се развилъ подъ влиянието на трако-илирийския езикъ, отъ който нѣмаме никакви прями оста-

тъци, освѣнъ днешния арнаутски езикъ; този се счита за родственникъ — потомъкъ на изчезналия трако-илирийски езикъ. (Срав. Miklosich Syntax 127. Die Slavischen Elemente im Rumunischen 7, Denkschriften der Philosoph. Hist. Classe XII 1862. Wien 1—71). Арнаутския езикъ днесъ гужда членъ слѣдъ името тѣй, както и българския езикъ (*бир-синъ бир-и синътъ*). Сжщото тракийско влияние съглежда Миклошичъ и въ ромънскиятъ членъ [tempul вм. латински temp(us)il(le)]. Това тълкувание е твърдѣ не сигурно. Повече е за вѣрване, че българския членъ се развилъ изъ най-вътрешния организъмъ на самия български езикъ. Въ това мнѣние ни поддържа и явлението на суфигиранъ членъ (= членъ подиръ името) и въ по-горѣ споменатитѣ езици. Нъ и безъ това, намъ стига да посочимъ на общо-славянския и литевския суфигиранъ членъ при прилагателнитѣ и да докажемъ, че развитието на българския членъ при сжществителнитѣ и мѣстоименията може да бжде продължение на процесътъ, който се почнѣлъ още въ литевско-славянския периодъ. Въ случай, че и слѣдъ това би били принудени да търсимъ чуждо влияние, чрѣзъ което да можемъ си разясни появяването на българския членъ, ние ще посочимъ на руския членъ, който живѣе тукъ тамъ низъ рускитѣ диялекти и на който никакъ не може се откажа тѣждественостъ съ нашия членъ срав. *пареньо-тз, парене-тз и парень-то, сватѣи-тѣ, сватѣи-то, мать-та, мать-ту, людите; сам-отз: само-тз говоритъ таково слово; второіе-тз разз, тоіе-тз конъ, носотз написанз по-змѣйному, вси-ты рыбы, ноги-ты, головата; я поѣду въ домотз свой; пѣснь-ту поютз; одино-тз, другойотз, криводушойотз, богатойо-тз, бѣсотз на дворотз възвзаетз, я и Киевотз городз выжгу, сильнотз хвалитз ся силою*, и т. н. срав. Миклошичъ Syntax 128. Самъ Миклошичъ признава, че въ тѣзи форми има членъ, подпълно аналогиченъ съ българския¹⁾. Какво трако-илирийско влияние можемъ си помисли при развитието на руския членъ? Понеже на този въпросъ, който самъ по себе си се налага, още не е отговорено, оправдано е мнѣнието, споредъ което

¹⁾ In der russischen Volkssprache wird *tz* häufig in einer Weise angewandt, dass es, wenn es nicht ganz und gar der Artikel ist, demselben jedenfalls sehr nahe kommt. Wie die Beispiele zeigen, herrscht in dieser Hinsicht die grösste Analogie zwischen dem Bulgarischen und dem Russischen. Syntax 128.

българскиятъ членъ не се е развилъ подъ влиянието на съседнитъ езици, (трако-илирийски), нъ трѣба да се счита за чисто оригинално езиково явление. Не е невѣроятно, че румънския членъ е взелъ нероманското си положение („Die unromanische Stellung“ глед. Die Slav. Elemente im Rumänischen) подъ влиянието на българския членъ. Сжщото може да се каже и за арнаутския членъ. Като гледаме така на българския членъ относително оригиналността на погледото му — прѣминаваме къмъ специално разглеждане на развитието му.

3. Казахме, че членътъ сравнително е младо явление въ езицитъ. При все това, нека да споменемъ и за едно изказано мнѣние, въ слѣдствие на което и относително членътъ се потвърждава изрѣчението, че нищо не било ново подъ небето. Въ *Časopis, Mus. Král. Česk.* 1857. стр. 227—251. 564—581; 1858: 347—357, 519—533, опита се Hattala въ прѣвъсходната си статия „O ablative ve slovančině a litvančině“ да вникне въ сжщността на падежнитъ окончания, специално на аблативното окончание. Ако и съ помощта на нѣкой комбинации, между другото, дохожда той и до слѣдущия резултатъ: Окончанията на прямитъ падежи (*casus recti*) първобитно сж били показателни мѣстоимения; окончанията на косвенитъ падежи (*casus obliqui*) сж нѣкогашни прѣдлози. Падежнитъ окончания сж били самостоятелни корѣнни срички, които сетнѣ се слѣли съ засловието на думата. Първобитнитъ падежни форми сж били тѣй сжщо аналитически, както сж и падежнитъ форми въ модернитъ езици. Теоретическия индоевропейски езикъ е починалъ съ аналитични форми, достигналъ е върхътъ на развите въ синтетично отношение и слѣдъ това отново се разлага аналитически ¹⁾). Значението на падежнитъ окончания въ по-новитъ езици, до колкото тѣ сж се запазили, вече не се чувствува и за това езицитъ взехъ да си надомѣстятъ загубата чрѣзъ сжщитъ срѣдства, сир. мѣстоимения и прѣдлози, само че едни ги гудихъ пакъ по първобитния способъ слѣдъ името, други прѣдъ него или смѣ-

¹⁾ Да чуюмъ и Whitney: In der Geschichte der Sprache, soweit es sich um synthetischen Bau handelt, ist augenscheinlich in aufsteigender Linie eine Höhe erreicht worden, der eine Bewegung in absteigender Linie folgte срав. Leben und Vachsthum der Sprache. Leipzig с. 223.

сено. Слѣдователно, именителното *с* въ гърц. *λύκος* лат. *lupus* литев. *wilkas*, санскр. *wrkas* ст. бълг. влѣкъ отъ *влѣкъс, не е нищо друго, освѣнъ остатъкъ отъ едно показателно мѣстоимѣние **са*, което е равно и звуковно и по-значението си на ст. бълг. показ. мѣстоим. тѣ. Споредъ това лит. *wilkas*, санскр. *wrkas* се образувало отъ **wilka-sa* **wrka-sa*: сжщо така **λύκο-σα* **lupo-sa* ст. бълг. влѣкъ отъ *влѣкка-са. Понеже именит. *с* въ слав. езици рано изчезнѣ, бълг. езикъ е надомѣстилъ загубата чрѣзъ тѣ и съ: лит. *wilkas*, санскр. *wrkas* и етимологически и по значението си първобитно сж били сжщото, което сж ново-бълг. *влѣкас*, *волас* или *влѣком волат* ¹⁾ или ст. бълг. *образосъ*, *народосъ* *человѣкотъ*. — Прѣдложитѣ въ бълг. езикъ стоѣтъ прѣдъ името; въ романскитѣ езици не само прѣдложитѣ, нъ и мѣстоименията сж турнжти прѣдъ името фр. *le monde* = *mundus* сир. *mundu-sa* род. над. *du monde* = *de le monde*, *de la mère*, *на майка-та*.

* * *

4. Още въ общославянския периодъ приематъ прилагателнитѣ въ засловието си едно показателно мѣстоименне, за да могатъ обѣлѣжи качествата и свойствата на опрѣдѣлявания прѣдметъ като вече познати — извѣстни. За тѣзи служба е избрано пок. мѣст. *и*, *я*, *я*, което живѣе въ ст. бълг. езикъ като самостоятелно мѣстоим. въ косвенитѣ падежи, а въ именит. падежъ свързано съ срѣчката *же* и съ релативно значение: *и-же*, *я-же*, *я-же*. Така се развило покрай *добръ* *человѣкъ* *ἀγαθὸς ἄνθρωπος* и *добръ* и *человѣкъ* *ἀγαθὸς ὁ ἄνθρωπος* = *bonus ille homo*. Тѣй нареченитѣ прилагателни съ пълно окончание, слѣдователно, не сж нищо друго, освѣнъ съединение на простото прилагателно съ показат. *и*, *я*, *я*; за това е по-намѣсто да ги наречемъ „прилагателни съ членъ“ или „сложни“ прилагателни. Първобитното *добръ* и се слѣло въ едно: *добрѣ* отъ което сетѣ сж образувало ст. бълг. *добрѣ*нъ сѣрб.-хърв. *добри*, русски *добрый*, чешк. полск. *dobry* и т. н. До когато мѣстоим. *и* не е било изгубило самостоятелното си значение сир. до когато не се е съединило съ засловието (крайтъ) на прилагателното, вършило е напълно службата на самостоятеленъ членъ

¹⁾ Срав. П. Р. Славейковъ: „Рупаланското нарѣчие“, Наука II 1882.

сжщо така, както и показат. мѣстоимѣния въ днешнитѣ романски езици: *добръ и чловѣкъ* = влаш. *dulcele rom* отъ *dulce (il)le rom*. Явно е отъ това, че славянския суфигиранъ членъ при прилагателнитѣ се развилъ самостоятелно. За тракийско влияние тукъ не може да става ни дума, понеже суфигираниятъ членъ при прилагателнитѣ е познатъ и на нѣмския, литевския и други езици. Справ. *gut-er Mensch* покрай *der gute Mensch* както отъ тал. *bella-la-Roma* — *la bella Roma*. Не е ли най-вѣроятнo, че подъ влиянието на суфигирания членъ при прилагателнитѣ е могълъ да се развие суфигиранъ членъ и при сжществителнитѣ и мѣстоименията? Покрай влаш. *dulce-le rom* се появило *romu-l(e) dulce* както отъ *bella la Roma* — *Roma la bella*. Трѣбало е само да се съедини *Roma la bella* въ *Romala bella* и ето влашкиятъ суфиг. членъ и въ талянския езикъ! Членътъ отъ прилагателното леко минжалъ и при сжществителното. Съ пълно право би очаквали, да се появи въ бълг. езикъ мѣстоим. и, ѿ, иѣ, като суфигиранъ членъ и при сжществителнитѣ сир. да бѣше се образувало *чловѣкъ* + и подъ влиянието на *добръ* + и. Това не се случило, понеже, мѣст. и, ѿ, иѣ, твърдѣ рано прѣстанж да живѣе като самостоятелно мѣстоимение: вече старо-българския езикъ познава и, ѿ, иѣ само въ косвениятъ му падежи. Именит. падежъ не се употребява и бива застѣпванъ отъ онъ; въ косв. падежи то означава третото лице: да и ви погоубилъ, *ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν*. Справ. Дак. *i ždrobiha* = и (го) *сдробиха*. (Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschrift. VII.23). Справ. и днешното Шуменско, *видех и* (=го), *вех и* (=го) и т. н. До когато мѣстоим. и, ѿ, иѣ губи значението си и изчезва, сжществуватъ въ ст. бълг. езикъ други показателни мѣстоим., които сж общезвѣстни и въ пълна сила. Такива сж мѣстоим. тѣ, та, то и съ, си, се покрай *онъ, ова, око и онъ, она, оно*. Езикътъ трѣбаше да избере едно отъ тѣхъ за членъ при сжществителнитѣ. Вече въ общеславянския периодъ е направенъ подобенъ опитъ съ пок. мѣстоимение съ, си, се. Отъ тогава сж останжли въ всичкитѣ славянски езици сжществителнитѣ съ суфигиранъ членъ: *дньсь*, ново-бълг. *днес(-ка)* *днес, днеска*, сърб.-хърв. *данас*, чешк. полск. *днес* и т. н. сжщо такива сж и бълг. *лѣто* вм. *лѣто-се, ноцес, зимс* и т. н. Въ най-старитѣ ст. бълг. паметници срѣщаме и други примѣри съ членъ съ.

Срав. годосъ, градосъ, домъсь, миросъ, народосъ, образосъ, праздни-
косъ, родосъ, челоуѣкосъ, храмосъ, иноплеменикосъ и др. Вижда
се отъ ст. бълг. паметници, че езикътъ не се е рѣшилъ
само въ полза на съ, си, се, поноже има още повече примѣри
съ суфигирано тѣ, срав. работъ сир. рабъ + тѣ, дѣньтъ дѣнетъ.
недоуготъ, челоуѣкотъ, отрокотъ и др. За насъ нѣма никакво
съмнѣние, че въ тѣзи примѣри показателнитѣ мѣстоимения
сж изгубили на половинъ отъ чисто показателното си зна-
чение и че служатъ почти като членътъ въ ново-бълг.
езикъ. Горнитѣ примѣри считаме за начала на ново-бълг.
членъ, при всичко че владѣещето мнѣние тълкува напр.
работъ като просто *servus ille*, дѣнетъ *ἡμέρα ἐκεῖνη*.

5. Самото съединяване на тѣ съ прѣдидѣщото сж-
ществително ни показва, че тѣ е ослабило въ показател-
ното си значение. Кога е взело подобно употребление на
тѣ въ езика по голѣми размѣри — за сега не може се каза
точно, нѣ приближително. Нѣма съмнѣние, че езикътъ е
почувствувалъ по голѣма нужда отъ показателнитѣ мѣсто-
имения при сжществителнитѣ тогава, когато е починалъ
да не схваща и да губи старитѣ флективни форми при
имената. Появяването на членътъ при прилагателнитѣ
още въ общо-славянския периодъ, по мое мнѣние, тѣй сжщо
е било прѣдизвикано отъ недостатъчната опрѣдѣлителна
сила на номиналнитѣ падеж. окончанія на прилагателното.
Появяването на членътъ винаги е въ свѣръзка съ изгуб-
ването на флексията при имената. Срав. романскитѣ езици.
По език.-стари паметници смѣло заключаваме, че ст.-бъл-
гарскитѣ надежни форми се смѣсватъ помежду си и из-
чезватъ вече въ 12. ст. Падението на първото българско
царство силно е повлияло и върху буйното развиване на
езика въ диалектично и аналитично направление: Поз-
нато е, какъвъ прѣвратъ станъ съ ческия езикъ въ врѣме
на бурната епоха на хуситскитѣ войни! Въ 13 и 14 ст.
виждаме вече голѣми фонетически промѣнения въ българ-
ския езикъ, въ слѣдствие на които и флексията бѣше по-
страдала. Въ паметниците отъ 13. и 14. в. ясно се вижда
станълото смѣсване както и замѣняването съ чисти
гласни на носовкитѣ и еровитѣ, особено въ флективнитѣ
окончания. Срав. Струмицкия Кодекс. — Понеже нашитѣ
стари писатели и прѣписвачи се придържали о стария ли-

тературенъ езикъ и традиционалната стара ортография, за това не е легко точно исторически да се слѣдѣтъ по новитѣ език.-явления и тѣсно свързаното съ тѣхъ появяване на членътъ. Въ ржкописитѣ отъ 12—13. ст. срѣщаме обикновено такива примѣри съ суфигирано показат. мѣстоимение, каквито се срѣщатъ и въ най старитѣ глаголич. и кирилски ржкописи. Така напр. не можеть стати домотъ л. 60 не имать прѣкити родосъ 116 л. ржкоп. отъ XIII. в. въ Бѣлградъ (В. Ломански „Онѣкоторыхъ слав. рукоп. въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ Спб. 1874). Въ 14 в. било е употреблението на показат. мѣстоимение тѣ вмѣсто членъ така распространено, щото не е било възможно да не се вмѣнятъ примѣри за членъ и въ литературния езикъ; нъ това е ставало само случайно и поради не вниманието на писеца. Проф. Срезневски съобщава изъ единъ българ. ржкописъ отъ 1348 год. слѣдующитѣ два примѣра съ членъ: рѣминаата лѣвѣжъ ржжъ подложитъ ти подъ главѣ; шедъ чело-вѣкъ продасть все имѣние и коупи селото (свѣдѣния и замѣтки о мало извѣстныхъ и неизвѣстныхъ паметникахъ No. XXXVI глед. Arch. für Slav. Philologie). Отъ „Троянската повѣсть“ още по на гледно се увѣряваме, че въ 14. в. членътъ се билъ на половинъ развилъ: **недавните атакшоу оржжето 182. И въ кои дньъ принесено выстъ оржжето 178. Дадите мнѣ то оржжето 184 X. (Starine III).** Тѣзи примѣри ни показватъ, че показат. мѣстоимение не е изведнжжъ взело мѣстото си слѣдъ съществителното, нъ че дълго врѣме се колебало — ту прѣдъ, ту слѣдъ името. Таково колебание относително мѣстото прѣдъ или слѣдъ съществителното се забѣлѣзва при мѣст. тѣ вече въ най старитѣ паметници и то въ случай, гдѣто чисто показателното му свойство лежи извънъ всѣко съмнѣние. Ще приведеъ само единъ примѣръ изъ Супрасалския паметникъ: **бѣхъ въ горахъ вържштажце сѣ въ стѣнахъ въсь дньъ тѣ и тѣ** нощъ стр. 24.

Езиковния процессъ на распаданieto на номиналната флексия и развиванието на членътъ, споредъ всичкитѣ доказателства, който имаме, е траялъ и се завършилъ до половината на 15. в.; отъ тогава почва новобългарския периодъ въ историята на българ. езикъ.

6. Въ всичкитѣ бълг. нарѣчия е употрѣбено за членъ ст. бълг. мѣстоимение тѣ, та, то. Въ македонскитѣ говори служатъ за членъ и ст. бълг. показ. мѣстоимения овѣ, ова, ово, и онѣ, она, оно въ съкратенъ видъ (о)вѣ, (о)ва, (о)во, (о)нѣ, (о)на, (о)но: Срав. *боздогановѣ* 244. *сжнцено* 4. *кучкана ламя* 80. *момче вѣ, сърце-во, вода-ва, земя-ва*; а *девойки-не во пазуи-не а дечина-навѣ рѣчина-на Миладин*. 376. Въ рупаланското бълг. нарѣчие, както ни съобщава П. Р. Славейковъ Наука II. 1882. съществува тройни членъ 1) -с(ѣ), -са, -со (ст. б. съ, си, се) срав. *искарай волас, конес, зьоми оглав-си, пресей брашно-со* 2) -т(ѣ), -та, -то срав. *волат, конет, оглавта, брашното* 3) н(ѣ), на, но, срав. *волан, конен, оглав-на, брашно но* множ. ч. *волисе, конисе, волите, коните, воли-не, кони-не, брашна-си, -на- та, ¹⁾*. Много интересенъ е членътъ -с(ѣ), -са, -со, който ни напомня ст. бълг. образосъ, иноплеменикосъ: По аналогия на т(ѣ), та, то и др. измѣнило се ст. бълг. съ, си, се въ с(ѣ), си, со. Рупаланския членъ сѣ, са, со, ни доказва, че при образуването на ново-бълг. членъ сѣ взели участие всичкитѣ ст. б. показат. мѣстоимения. Като си спомнимъ, че на Рупаланското нарѣчие не е съвсѣмъ непознатъ и членътъ (о)вѣ, (о)ва, (о)во, трѣбва да го считаме въ отношение къмъ членътъ за едничко нарѣчие, което днесъ прѣдставлява всичкитѣ опити на цѣлокупния бълг. езикъ за създаване на нов. бълг. суфигиранъ членъ. Нѣколко члена въ едно и също нарѣчие служатъ за по тънко означение на близкостта на опрѣдѣлявания прѣдметъ. Членътъ с, са, со служи за опрѣдѣляване на най близкия, а съ членътъ н, на, но се опрѣдѣлява най отдалечения прѣдметъ. Въ сѣв. западнитѣ и источнитѣ бълг. говори е познатъ само членътъ тѣ, та, то съ нѣкои малки изключения. Въ тѣзи говори показат. мѣст. тѣ е пропѣдило другитѣ показат. ст. б. мѣстоимения и въ случаи, когато тѣ не служатъ като членъ: онѣ, оной (= онѣ + ѣ) и овой (= овѣ + ѣ) твърдѣ рѣдко се чуватъ.

Че въ примѣритѣ *конен, водава, брашново, брашноно*, имаме членъ, а не унищоженъ hiatus (зѣянье) чрѣзъ съгласнитѣ в, н, е така ясно и обще-познато, щото е съвсѣмъ излишно да се

¹⁾ Срав. още *мурѣ-ну* (= морѣ-но), 20 *земьо-на, небу-ну, конѣ-нѣ* 21. *гробанѣ, сараянѣ*, 19. главона 24 и т. н. глед. Родопски старини или сборникъ — отъ обичай и пр. на Родопскитѣ жители. С. Н. Шишковъ Пловдивъ 1887. 30 стр.

опровѣргава Миклошичевото тълкувание срав. Vergl. Wortbildungslehre стр. 187. 1876 год. и изказаното сѣмнѣние още и въ 1879 г. срав. Lautlehre 373—44 „Der Nachweis, dass die Bedeutung von *t*, *v*, *n*, die oben angegebene ist, wird aus Puljovski und Miladinovci nicht leicht zu führen sein“.

7. Новия членъ скоро е прѣминѣлъ отъ сѣществителнитѣ и къмъ прилагателнитѣ, чийто членъ и, *и*, *и* е ставалъ отъ денъ на денъ все по непонятенъ на езика по причина: 1) че показ. мѣст. и, *и*, *и* бѣше вече неизвѣстно на езика въ прямитѣ падежи, освѣнъ съ релативно значеніе въ *и-же*, *и-же*, *и-же*; 2) понеже косвенитѣ му падежи служехъ за лично мѣстоим. 3-то л. Опрѣдѣлителната сила на формитѣ *добры-и*, *добра-и*, *добро-и* почнѣ да слабне и на скоро трѣбваше да се употрѣби другъ по извѣстенъ и съ животна сила членъ. Понеже стария членъ и, *и*, *и*, ако и почти непонятенъ, бѣше съвсѣмъ сраснѣлъ съ прилагателното, не се отклони и не направи мѣсто на новия членъ; въ слѣдствие на това новия членъ се притури като вторъ членъ. По този начинъ се здоби бъл. езикъ съ двойни членъ при прилагателнитѣ, при всичко, че въ значението си тѣ останѣхъ равни на старитѣ сложни прилаг. (прилаг. съ пълно окончание): по новото *добрыи* + тѣ *чловѣкъ* значи сѣщо, което и старото *добрыи чловѣкъ* = *ἄγαθός ὁ ἄνθρωπος*. Слѣдъ появяването на втория членъ старитѣ сложни прилагателни почнѣхъ да изчезватъ изъ езика. Остатъцитѣ отъ старитѣ слож. прилагателни въ нов. бълг. нарѣчия сѣ доста рѣдки. Формитѣ на ж. и ср. родъ чрѣзъ ассимиляция и контракция съвсѣмъ се изравнихъ съ ж. и ср. родъ на простото прилагателно сир. отъ *стара-и*, *старо-и* слѣдъ като се прѣдизвикалъ hiatus се образувало найнапрѣдъ *стара-а*, *старо-а*; а сетнѣ *старѣ(ѣ)* и *старѣ(ѣ)*. Понеже зв. *ы* се изравни съ зв. и. *добрыи* станѣ чрѣзъ *доври* = *добри*. Ето примѣри на такива прилагателни, взети изъ живия народенъ езикъ: *Сребрени* венецъ, *сребрени* герданъ 311 (Велесъ); на *чужди* баща, баща ке речемъ 225. Турската вера *големи* рахатъ 324. Димитри *млади* Димитри! 290. Верковичъ Ж. П. Прѣз *бели* Дунав П. С. XIII *свѣтѣ* Петър, *божи*, *гроз*, *вишни* Госпуди, царю *честити* П. С. XVIII. (Конопч. говоръ); у *вели* четвъртъкъ П. С. 2. XII. 106. Сѣщо така и при мѣстоим. и числителнитѣ: вели самъ *едини* Господъ. Мил.

40. И ази съмъ първи майци П. С. П. Брайла; но полѣла сами Стояна. Дозонъ 12. — мои чердакъ *пусти* не е. Вукъ Додатакъ etc. Та каде е *малкая* мома 42. Верк. Ж. П. майко ле моя, *старая* 11. Доз. Испи първа (*a* вм. *aia*) чаша за здраве; *четвъртая* за дяволски работи Starine VI. Bug. zbor. prošl. vieka. На тая *проклетая* земя, Качанов. 53 рѣкописъ: Карамфиле, *малой* (= *малоie*) моме! 276. Верк. На това мѣсто *страшной(ое)*, *бѣдной(ое)* Star. IX. Jagić. стр. 166. — Отъ косвенитѣ падежи на сложното склонение имаме остатъци отъ винител. родителенъ и дател. падежъ мѣжки р.: Отпущи ми го мои *мили* брата (*мили* ст. бъл. *милѣи* вин. п.) 7. Го повиле Риста Бога *малого* 32. И си явни коня *доріега* 40. Упопатега *старого* 422. Си сѣ качи на коня *бързого* 84. Страдна майка за *келя'его* сина 530. *дробнаго*, 40, *стребреного* 41. Миладин. Въ Винга се говори *свѣтугу* (= *свѣ-того*) *другогу*. Дакийскитѣ Българе: *zamete sventiagu duha*. Mikl. Die Sprache der Bulg. in Siebenbürg. Denkschr. VII., *живога*, 106. *злого* 123. П. Сп. (Търнъ) *сз златного*. П. С. XI. 137. *страшнога* П. С. XII. 123. I.; *свѣтіго* (Панагюрище). П. С. XIX—XX. 173; *другиму*, *доброму*, *свѣтому* Мил. 55 и т. н.

Въ мѣсто старитѣ слож. прилагателни сѣществуватъ въ ново-бълг. ез. прилагателни съ двоенъ членъ почти въ сѣщия размѣръ, както и слож. прилагателни въ старо-български езикъ. Трѣба да забѣлѣжимъ, че прилагателнитѣ на — *скъ* иматъ въ нов. бълг. езикъ само форма съ членъ и че притежателнитѣ прилагателни могатъ да иматъ и проста и сложна форма. Въ другитѣ славянски езици проститѣ форми отстъпватъ на сложнитѣ, въ нѣкои даже съвсѣмъ изчезватъ. Срав. и двата лужички, чешкия и полския езикъ. Най много се държатъ проститѣ (номинативнитѣ) форми като казуеми въ изрѣчението. Ново-българ. езикъ строго се придържа въ това отношение о правилата на ст. б. езикъ.

Ново-българ. форма на сложното прилагателно за м. р. гласи *добри-йз-тъ*, образувана отъ *добрий* + *тъ*. За да си растѣлкуваме тѣзи форма, трѣба да споменемъ, че ст. б. показат. мѣстоим. и мѣж. род. им. и вин. пад. е измѣнено *йз(ъ)* въ слѣдствие на фонетич. ст. бълг. законъ, споредъ който неможе зв. *з* да стои слѣдъ *j(й)* въ края на думата

и поради това отъ *ж* се образувало и чрѣзъ оякване на *у* въ *и*. Нѣ има другъ ново-бълг. фонетич. законъ, въ силата на който всѣко изчезнало ст. б. крайно *ъ* отново се съживява, щомъ се намѣри въ срѣдата на думата, по поводъ на нѣкое нейно наращение. Слѣдоват. *добрий* (или контрахирано *добри*) става *добрийъ* щомъ се гуди членътъ *тъ*. Това теоретично правило се потвърждава отъ самия езикъ, който не подава ни единъ примѣръ като *добритъ*, *любавитъ*, както обичатъ да пишѣтъ нѣкои отъ нашитѣ по стари книжовници. Отъ примѣритѣ, които по долу ще приведемъ, ще се убѣдимъ, че формата *добритъ* не се оправдава отъ живия езикъ. Сжщия случай имаме и при сжществителнитѣ отъ мъжки родъ на тѣй нар. *я* — склонение, когато имъ се притуря членъ. По законътъ, който гласи: „гласна + *й* въ края на думата става гласна + *и*“ (сир. *з* изчезва) и „сѣгласна + *й* въ края на думата = сѣгласна + *и*“ (сир. *з* се измѣнява на *ь*)“ имаме *край* вм. *крайъ* и *вождъ*, *конъ* сир. *конй* вм. *водйъ* *конйъ*: Притуримъ ли членъ на тѣзи думи, крайното *з* ще се намѣри въ срѣдословнието и всичкитѣ станѣли промѣнения съ него отъ по прѣди ще изчезнатъ; слѣдоват. *край* ще даде *крайтъ*, *конъ* — *конйтъ*, (*и* = хърв. *пј*, сѣрб. *ъ*), *вождъ* отъ *водйъ* = *вождтъ* (*жд* = *дй*). Отъ всичко това слѣдва, че формитѣ *крайтъ*, *райтъ*, *райтъ*, които не рѣдко се срѣщатъ въ писменихъ на езикъ, сж плодъ на погрешна ортография, произлѣзла отъ неразбѣране историческото развитие на езиковитѣ форми. Въ живия езикъ нигдѣ не се чува *крайтъ*. Сжщото струва и за мѣстоим. *мойтъ*, *твойтъ* и др. п. вм. *мойзтъ*, *твойзтъ* и т. н.

Жен. и ср. родъ на нов. бълг. сложни прилагателни би трѣбало да окончава на — *аята* — *оето* сир. *добрая-та*, *доброѣ-то*, нѣ въ сжщностъ се срѣщатъ само контрахирани форми *а-та*, *о-то*: *добра-та*, *добро-то*. Въ остатъцитѣ отъ ст. б. сложни прилагателни не се различава дълго *а* и *о*, до когато нпр. сѣрб.-хърватски езикъ, въ който тѣй сжщо се стегнало *добрая* и *доброѣ* въ *добра* и *добро* още и днесъ доста ясно запазва дължината на *а* и *о* като ги произнася *добрá*, *добрó* за разлика отъ проститѣ *добра*, *добро*. — Срав. Бога да пайде *стара* ти майка; безъ съмнѣние тукъ *стара* с. вм. *старая* Веда слов. II. 500.

8. Бързото пропадане на старитѣ флективни форми принудило е езика, скоро да си помага съ нови срѣдства, съ помощта на който ясно да изрази косвенитѣ отношения на имената. Едно отъ тѣзи срѣдства е, както вече казахме, и членътъ. Имаме въ днешния езикъ такива диялектически особености, които ни принуждаватъ да заключимъ, че езика се опитвалъ да употрѣби и при съществителнитѣ имена ст. б. мѣстоим. и, ѿ, ѿ, като членъ въ косвенитѣ падежи сир. да образува сложно склонение и при съществителнитѣ, тъкмо тогава, когато старитѣ сложни форми на прилагат. почнжли да се распадатъ и да ставатъ не понятни. Распаданието на старитѣ сложни прилагат. форми въ тѣхнитѣ съставни части е дало поводъ, щото суфигираното (засловното) мѣстоим. и, ѿ, ѿ, да се прѣхвърля и прѣдъ прилагателното, тъй щото сложната форма станъла обратна: членътъ е прѣдъ прилагателното, както и въ другитѣ европейски езици, които иматъ членъ.

Същото нѣщо се случило по аналогия и при съществителното и мѣстоименията: Срав. На сиромаш не даваше, *сиромашо* (sic) не върваше. Мил. 48, сир. (*Сиромаш*) + (*ie*)го = *сиромашъ* + *тз*. И попо'и *Мар кому* веле'е Мил. 63. сир. *Марко*(*ie*)*му Янкула*го войска обиколила 141. *му* реко'е *стару* игумену 55. *вм. стару-му* игумену. Сравни нѣмск. *dem guten Vater* и *gutem Vater*. Въмѣтванието въ подобни случаи и на други думи между мѣстоимен. и името още повече е способствувало за да изгуби последното характерътъ на членъ. Слѣдъ появяването на по новия членъ *тз, ѿ, то*, и слѣдъ образованието на другитѣ способи за изказване на родит. и дат. пад. самостоят. членъ и, ѿ, *ie* прѣдъ и слѣдъ имената се счита като излишна плеонастична притурка въ изречението: *го* държеше *стара* игумена 55. *вм. стара* + (*ie*)го ст. б. *стараго*. И ѿ прѣече Кралю *добра* гла'а 59 *вм. добра-ѿ* ст. б. *добрѣ-ѿ* гла'ѣ; — Кога сутра *го* видо'а *дете* *вм. дете* + *го* 60 стр. (Въ макед. нарѣчия не рѣдко се смѣсва грамат. родъ, особено при мѣстоименията: *дете* + *го* = *дете-то*. Кога *книга* Мирче ѿ неало *вм. книга* + ѿ = *книгата* 75. Сѣ подскочи на скалата и *ѣ* (= *ie* отъ *ѿ* = ст. б. *ѿ*) виде *кутра* желка сир. виде *кутра-ѿ* желка 22 Чи *го* напрегъ *конь* Караше 137. стр. *Конь-го* = *конь-тз*. Види ми *го* десно рамо 196. *Го* прекърсти *море*, *го* отмързна 55.

Тамо го наиде *Петре* войвода. 14. И ми кани кумотъ, да го кърститъ *дете* (= *дете-то*) 2. Миладиновци. *Пояс-мо-то-го* придала 48. му *ѝ зеде него'а-та* глава М. 131. И *него-го* белъ Дунав кerdоса И. Сп. IX. Браила. 98, стр. ясъ го имамъ *него* заключено М. 155. И *нему-му* и т. н. Безсмислено се употребява: И ми *ѣ* дойде самъ *войводата*. Мил. 13. 9. Изъ тѣзи примѣри виждаме, че езика не е изведнѣжъ далъ прѣдпочтение на мѣстоимението *тѣ*. Имаме други примѣри въ нашитѣ нарѣчия, изъ които можемъ заключи, че въ езика се било показало стремление, за да се развие членъ прѣдъимето. Ако да бѣше това стремление надвило, щѣше езика ни въ отношение на членътъ съвсѣмъ да се изравни съ модернитѣ езици. Борбата между суфигирания и префигирания членъ е траяла още въ 14. в. както ни доказватъ примѣритѣ изъ Троянската повѣсть: *оръжје то и то оръжје*. Особенно въ народната ни поезия се срѣщатъ примѣри, въ които чисто показателнитѣ мѣстоимения вършѣтъ службата на членъ. Срав. Распукала *тая* църна земя. 28. Тамо иматъ *тая* вода студена; налей ми *она* студна вода 38. Що ми е'убо'о на *висока-на* планина, н' *онаа* рамна рудина 33. Милад. Да не изидетъ *оноя* душа отъ тело. Кочановски ржкоп. N 1. 25. Що минуе *това* ясно слънце Кач. родм. окр. 92. Та ги служи *това* добро вино Кач. с. Бояна. 69. Искочилъ е *тоя* аждеръ (+ *аждеро-тѣ*) П. Сп. V. когато се 1883.120. Азе сам, царъ, от Турско, отъ *това* село Гложене П. Сп. XIII. 143. И отъ ноженици вадете *тая* си сабѣя голѣма. П. Р. Славейковъ. I. кн. Илияда. Та си дуна *сова* (= *това*) тиху ветарче, и зароси *тава* дребна роса. Веда Словена I. В. 455. И плетете *тая* чорапчета. П. Сп. XII. Търнско 111. На *онаа* гора зелена 72. Милад. Написа'е *тая* бела книга 75 Мил. На *той* поле, пот *той* дърво. П. Сп. IX—X. 92. Браила. Да земѣтъ *тоа* мъжко дете 59. Си грабн'а *она* мъжко дете (= *мъшко-но дете*) 60. Изговори *той* Краль Латинъ 41. Го поельвишъ *ова* църно море 55. Мил. и т. н. ¹⁾.

¹⁾ Срав. подобни явления на членъ и въ Сърб. Хърв. езикъ: Tere mi je dozval one svoje vjerne sluge; Tadar kralju svjetlomu — *ta* djevojka odgovara pjes. 17. Cvilu to mi cviljaše, drobna ptica lastovica — *ona* mala ptica. Die Volksepik der Kroaten. Fr. Miklosich. Denkschriften der k. k. ak. d. Wissen. Hist.-Phil. Classe XIX. Една особеностъ въ старо-срѣнската поезия ни припоминова сѣщия случай на членъ. Въ стар.-срѣнската поезия често пѣти може поклаатъ мѣстоим. *cel* да вземе мѣстото на

10 Флексията по дълго се задържала, при членътъ отъ колкото при имената. Поради това и развитието на членътъ се ускорява паралелно съ пропаданието на флексията при имената: Падежната форма на членътъ надомѣстя и разяснява нащърбената и неясна падежна форма на името. До гдѣто съвсѣмъ неисчезнѣ флексията — членътъ се скланя наедно съ името. Склоняемия членъ още пази самостоятелността си, като отдѣлна дума. Слѣдъ изгубванието на флексията си, членътъ напълно губи самостоятелния си характеръ и живѣе само съ името. Нъ не само това: той се слива напълно съ основата на името и по причина на фонетична развала — съ врѣме и самъ изчезва. Въ многобройнитѣ български нарѣчия днесъ още живѣйтъ остатъци отъ склоняванъ членъ. Името, което е свързано съ такъвъ членъ, обикновено означава одушевенъ прѣдметъ; не рѣдко и самото име е запазило падежна форма — внимителенъ респективе родител. падежъ. Срав. Позаспала ми ратаицата съ *ратае-того* (ратае=род. ратая) Милад. 506. А ми *попа-таго* кадѣй, та се не види; не съмъ чулъ единъ пжтъ *попѣ-таго*. Блъскавъ Злоч. Кърстинка 18. Са сдумала съ *хайдутина-ног* (=оного) Чолак. 256. У *попѣ-тего* стареого Милад. 422. Да наранитъ *исумо-тому* конъ отъ Мил. 469. *Змео-тому* подъ крилата. Милд. 258. Не гибай *човѣка-того*; не чини лошо *човѣко-тому*. Милад. 258. рѣжеши *човѣко-тому* Starine IX. 163. *сичкъем-нѣм* даріе мѣтаха Чол. 323. Въ Шуменско, въ Сърт-Кйойлеръ: *човѣка-тѣго*. П. Сп. XIX-XX. 152. Въ Трънско е упазена и до днесъ флексията на членътъ въ правилно употрѣбление на живия, говорния езикъ. И тукъ струва правилото, споредъ което членътъ се измѣнява само при думитѣ, които означаватъ одушевени прѣдмети. Срав. П. Сп. XIX-XX: 153. А. Тодоровъ: *царѣт* пише, изведи *коня-тога*; при *старѣа-тога*. П. Сп. XII. 122. рекълъ на *средня-тога*. П. Сп. XI 137. *цзрно-тога* XI. 138. *Ждреля-тога* XII. 104. на *бело-тога* XI. 138. Добрѣ е забѣлѣжено П. Сп. XIX-XX. 172. че *цзрно-тога* трѣбва да се тълкува изъ *цзрнога-тога*, а не изъ *цзрна-тога*. Членътъ се скланялъ и

опрѣдѣлит. членъ: *cil des trier courent; cil cleric dient, que n'est pas sens. cil duc et cil conte et cil prince chascun s'apareille etc.* Справ. Diez. Vergl. Grammatik der Romanisch. Sprach. 819. стр. 4.

въ ж. род. нѣ днесъ не се различава вин. пад. ж. р. отъ именит. Въ Търнско и по нѣкъдѣ въ Соф. окр. се говори за вин. пад. ж. р. членъ *ту*; Че му дадемъ *момуту* Кач. Соф. окр. 217. *златнуту* П. Сп. XI. 137. *наймладуту* 123, *нѣойнуту* 106. П. Сп. XII. и т. н.

Много интересни сж примѣритѣ съ склоняемъ членъ въ езикътъ на недавно измрѣлитѣ сир. порумѣненитѣ Българе въ Дакия (Трансилвания). Езикътъ на тия Българе ни е запазенъ въ прѣписъ отъ единъ Катехизисъ, писанъ на тѣхното нарѣчие и предназначенъ за Българетѣ въ Чергедъ въ минжлото столѣтие. Миклошичъ, който издаде запазеняа фрегментъ отъ речения Катахизисъ въ *Denkschriften der Wiener Akademie Phil.-Hist. Classe VII.* призна езикътъ за български. Въ „*Slavische Bibliothek II. 140. Zusätze zu meiner Abhandlung. „Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen“*“ мисли той, че Българетѣ въ Чергедъ се заселили въ Дакия прѣди XIII. ст. понеже въ тѣхния езикъ не се смѣсватъ носовкитѣ, което вече срѣщаме въ българскитѣ паметници отъ 13 ст. Сетнѣ (срав. *Formenlehre* 201. *Die Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen*) измѣни мнѣнието си и нарече Българетѣ отъ Чергедъ „Дакнийски Словени“. — За насъ не остава ни най-малко съмнѣние, че езика на тѣзи „Дакнийски Словени“ е сжщъ български езикъ и не ще бѣде мъчно това и да се докаже. Като считаме езика на „дакийскитѣ Словени“ за български, ще приведемъ примѣри на склоняемъ членъ, които сж отъ голѣма важностъ именно за това, *защото тѣ ни прѣдставляватъ т. нар. „средне-българска“ епоха на езика ни относително члензтѣ*. Покрай членътъ, скланятъ се и имената. Забѣлѣзва се влияние на прономиналното върху номиналното склонение. Така се срѣща *гресим* вм. ст. б. *грѣхомъ*. Тѣждественостъта на дакийскій склоняемъ членъ съ гореприведения български явно личи. Ето примѣри:

Da bande na mui-tui smarti pomen (да банде на *муй-муй* смарти помен) Стария дат. е вече непонятенъ та е притуряето „*на*“; *ste bi na vast-tem gresim* (ще би на ваш-тем гресим); да *dobandem nas-tui dussi lecsina* (да добандем наш-туй дуси лечина), а *kaie postolen-tem* (*kaie* апостолентем вм. ст. б. *апостоломъ тѣмъ*; *kaie* вм. *каже*). Ot *smarta-ta i ot gyaula-tago* (от смарт-та и от г'аула-таро) VI. да *zame gresintem prostenie*

(да (в)заеме гресинтем прощение). Prosti ni nas-tin grese про-сти ни наш-ти—(н) гресе); *nasti* вм. ст. б. вин. пад. наша тты. *sas romast tui-tomu sventa duha* (сас помощ твуй-тому свента духа) сир. съ помощта на твоя свети духъ. Тукъ е изразенъ родт. падежъ чръвъ дателния, както въ Милад. 395. "Ангелина, *кралъ-Богдану* сестра"; и ми седна *кралю* на столнина 59. Ке ме дадѣтъ Алай-бегъ, *Алай-бегу* за сина: такива дат. падежи сж и слѣдущитѣ: *faf Mataee-tomu kniga* = във Матев-тому книга; *ti sta da nebentzii-tui hori klics* = ти ща да небенцти-туй хори клич сир. ст. б. * (хъ) ще (тх) ти да (ти) не + вѣсѣстѣй той хорѣ (земи) ключъ. — Срав. още: *Zasto nie dal gospodin bog dezentaf poronczenie* (= защо ни е далъ господинъ бог *десент-мѣф* порончение сир. *десент-тѣхъ* = *тѣхъ* = *тѣф*). Срв. от четири-тя (х) кйошета II. Сп. XIII. *daj vreveni mutientem* (дай вревени (е) мутиемтем сир. на мутитѣ *da zlobodi gresite dobricntm* (да слободи гресите добриентем). — *Ni mu liptzuva csliaak(u)-tomu*. Geschichte der Lautbez. im Bulg. Cantilenae bulgaricae. 32. III. *Grehovittie-tago csliaaka* (греховитие-таго чилиака). *Pri tvoja nebentzii-tago basta* (при твоя небенцтий-таго баща).

Въ русското новгородско нарѣчие тѣй сжщо се срѣщатъ примѣри съ склоняванъ членъ срав. *отца-того, больной-той женѣ, людей-тѣхъ дѣламъ-тѣмъ* и т. н. Miklosich Syntax 128.

11. Фонетиката на българския езикъ е пѣстра и игрива: особено гласнитѣ звукове не се успокояватъ въ една форма, ала постоянно се прѣливатъ въ други тѣмъ сродни гласни; нищо не е въ бълг. фонетика зв. *и* да потъмнѣе въ *з*, това пъкъ да се замѣни отново съ *а* или *о*; зв. *е* и *о* безъ ударение ставатъ *и*—*у*; зв. *у* не рѣдко се прѣдава чръвъ *о* срав. *оплаши* вм. *уплаши* и др. До гдѣто отъ една страна се унищожавя зѣянieto (hiatus), отъ друга страна въ нѣкои нарѣчия нарочно се прѣдизвиква и се отваря пѣтъ на ассимиляцията; нарочно се изхвърля (елидирва) една съгласна, за да се доближѣтъ двѣ гласни срав. *гла'а* вм. *глава*, *малечко'о* вм. *малечкото* и наопаки *язъ* вм. *азъ*, *стребро* вм. *сребро*. Съ силата на единъ, да го кажемъ, новобългарски фонетиченъ законъ, изчезнѣлото *з(ь)* въ края на думата тутакси оживѣва, щомъ се случи да бжде въ срѣдословието. Така отново оживѣлото *з* подъ влиянието на новата еуфоническа струя въ бълг. езикъ, която очевидно се стреми

къмъ пълни, ясни гласни, се усилюва въ *о* и *а* и така измѣнено си остава и тогава, когато наращението, което го съживи, изчезне и то отново се намѣри въ края на думата. По този начинъ се развижъ форми, тѣждествени на нѣкои форми, останали отъ старата номинална флексия: смѣсихъ се при имената отъ мжж. р. форми, образувани чрѣзъ членътъ, съ остатъците отъ ст. б. родителенъ падежъ, който вече въ XII—XIII. ст. почева при одушевенитѣ прѣдмети да служи и за винителенъ падежъ. — Отъ друга страна се случи, да мине основата отъ косвеннитѣ падежи, повечето винителния, въ иминителния падежъ по причина на пропаданieto на флексията. Да не забравимъ и огласуването (*přehlasování, Umlaut*), начала на което забѣлѣзваме вече въ ст. българския езикъ и което въ днешния езикъ взема твърдѣ голѣми размѣри. Срав. *чеше* вм. *чаша*, *зем'е* вм. *земя*, *сарас* вм. *сарая*, *сѣб'е* вм. *сѣбя* и т. н.

Всички гореказани обстоятелства сж причината, гдѣто се развижъ нѣколко форми отъ членътъ и се смѣсихъ съ флексията така, щото днесъ всѣки книжовенъ Българинъ е въ недоумѣние, да ли да каже и напише пълненъ или непълненъ (нацърбенъ) членъ, и да ли да счете нѣкоя форма съ окончание *а* (*человѣка, коня*) за членъ, или за старъ родителенъ, распективе винителенъ падежъ. Отъ това произлѣзохъ нѣкои недоразумѣния относително правописанието на членътъ. — (Отъ старата номинална флексия имаме твърдѣ малки остатъци, нѣ все толкова, щото да можемъ чрѣзъ ново-бълг. падежни форми отъ различни думи приблизително да рестаурираме въ една схема старо-българското *а* (*ia*) — склонение. Най малко падежни остатъци имаме отъ женски, а най-много отъ мжж. родъ; нѣ всички тѣзи остатъци или сж типични думи, или диялектически рѣдкости. Въ обикновения говоръ се запазилъ покрай именителния най много винителния (родителния) падежъ, като най-главнъ между косвеннитѣ падежи — обектътъ, върху който пада дѣйствието на прѣходящия глаголъ; поради тѣзи си свойства, винит. падежъ се домогналъ до общо, генерално значение и въ много случаи изъ нарѣчията съвсѣмъ истикалъ именителната форма. Срав. и ми идеть *коня* *Огнеснова*; *Фейска* *Крала* и др. — Истина е, че въ българския езикъ въ огромно число прѣобладава именителната форма (*Miklosich*,

Formenlehre 179), до когато въ романскитѣ езици поне въ 3—4 случаи въ генералния падежъ (*casus generalis*) трѣба да търсимъ основата на косвеннитѣ падежи: итал. *nieve* може да се тълкува само изъ лат. вин. пад. *nivem*; хиспанск. *amigos* изъ лат. вин. пад. мн. ч. *amicos*; френ. *comte* сжщо тѣй отъ лат. вин. пад. *comitem*; *mon, ton, son* изъ вин. пад. *meum, tuum, suum*; итал. *padre, ladrone* отъ лат. вин. падежъ *patrem, latronem*, и т. н. Твърдѣ добръ заключава Diez (Vergl. Grammatik der romanischen Sprachen Bonn. 1882 стр. 407): именит. и винителния падежъ сж типичнитѣ падежи възь които се основаватъ днешнитѣ романски именителни форми: и двата сж, гледани отъ страна на тѣхното съдържание, най-важнитѣ падежи на изрѣчението, понеже отъ първия дѣйствието произтича, а въ втория намира цѣлѣта си. Именителния падежъ въ бѣлгар. езикъ повече е запазилъ мѣстото си, отъ колкото латин. именит. падежъ въ днешнитѣ романски езици, понеже ст. бѣлгарския винителенъ при мжж. родъ не се различава отъ именителния, сир. вин. **рѣвъ** = имен. **рѣвъ**. Родителния падежъ е минжлъ за вин. само при въодушевенитѣ прѣдмети. —

Позната е наклонността на бѣлг. ꙗ да се замѣнява съ *о*; поради това се образувахъ отъ *человѣкътъ, конѣтъ, краѣтъ, добриѣтъ* формитѣ: *человѣкомъ, конѣомъ, краѣомъ, добриѣомъ*. Въ ново-бѣлгар. езикъ не рѣдко се чува зв. *а* вм. ст. б. **ъ**. Нов.-бѣлг. *а* вм. **ъ** е плодъ на опаси езикъ. струя, която се стреми къмъ пълни и ясни гласни. Неможе се каза, че бѣлг. *а* вм. **ъ**, е сѣрбско влѣние. Срав. да излѣза *ванка* (вм. *вѣнка, вонка*) 160. да л'и можемъ да го *излажемъ* (ст. б. *лѣгати*) 160. Отъ то'а море *далѣко* (ст. б. *дѣлѣкъ*) 239. Кога да море *присѣгне* 239 (ст. б. *сѣхнѣти*); на *по добаръ* 132. Верков. Ж. П. Въ Западнитѣ бѣлгарски говори, въ Етрополско и др. чува се тѣй сжщо *а* вм. **ъ**. За това се развили и формитѣ съ *а* вм. **ъ** и при членѣтъ: *челѣвѣкат, конѣт, краѣт, добриѣт*.

Голѣмата разлика, която съзираме между класическитѣ езици и тѣхнитѣ потомци, модернитѣ езици, най-много е причинена отъ звуковото распадане на формитѣ въ крайнитѣ срички; това пакъ произлиза отъ наклонността на езицитѣ къмъ удобство, леснина въ произношенето: „Der lautliche Verfall der Endsilben rührt hauptsächlich von der

Neigung zur Bequämlichkeit“ Whitney. Leben und Wachstum der Sprache 160. И въ българскиятъ езикъ се забѣлѣва стремление, което сочи да отстрани всичко, що затруднява произношението: за това и крайното *т* на членътъ често пакти небрѣжно се прсизнася, даже въ повечето случаи съвѣтъ не се чува;¹⁾ говори се слѣдователно, *человѣка* (*а* = *з*), *человѣка*, *человѣко*; също тъй *краја*, *краја*, *краю*; *конја*, *конја*, *коню*; *добрија*, *добрија*, *добрию*. Формитѣ *человѣка*, *края*, *коня*, които се развили по казанния начинъ отъ членътъ, съвпадатъ напълно съ запазенитѣ до днесъ остатъци на ст. б. родителни падежи *человѣка*, *коня*, *края*. Смѣсването на тия форми бѣше неизбѣжно, при всичко че езикътъ и днесъ се старае да прави, гдѣто е възможно, разлика между тѣхъ. За форм. *добрия* не може да има и съмнѣние, че тя е съкратена форма на членътъ, понеже ст. б. вин. пад. отъ *добрый* гласи пакъ *добрый*, а род. пад. е *добраго*: формата *добрия* могла е да се развие само отъ *добрий(з)тъ* чрѣзъ *добрятъ*. Щомъ сме принудени да припознаемъ *добрия* за форма прѣдизвикана отъ членътъ *тъ*, трѣба по аналогия същото да допуснемъ и за *края*, *братя* както и за *краю*, *брато*.

Като гледамъ така на туку-казанитѣ форми, не можъ да се съгласяжъ съ неказаното мнѣние по този въпросъ въ Периодич. Списание VI. 158. 1883 и XIX—XX 152, споредъ което форм. *братя* може да бѣде само ст. б. винит. (родител.) падежъ, а формата *братятъ*, *одгратъ* били ст. б. винит. пад. + *тъ*, както били форм. *братятъ*, *одгратъ* именителни падежи + членъ. За форм. *добрия* мисля че горѣ показяхъ, че не може се нето помисли за старъ вин. пад. Още веднѣжъ ще повторѣжъ: форм. *одгря* не е винаги „съща надежна форма, която се явява и опрѣдѣляна още и съ членъ напр. *одгратъ*“ II. Сп. XIX—XX., също тъй не можъ да признажъ форм. *сина*, *кума* „съ които въ Софійско се изразяватъ косвенитѣ падежни отношения“ винаги за „винителни падежни форми“ понеже и въ Софійско се замѣлява зв. *з* чрѣзъ *а* та съ могли тѣзи форми да се развѣжъ така, както *сина*, *кума* сир. направо изъ *синтъ*, *кумтъ*.

Що сж въ сжщностъ прѣдизвиканитѣ отъ членътъ форми *человѣка*, *края*? Тѣ не сж нищо друго, освѣтъ име-

¹⁾ Същото се случва вече и съ крайното *т* въ 3 лице мн. ч. на ст. вр. при глаголитѣ. На пр. въ Радомирско говорѣжъ *иди* (=идат—иджтъ); *чум*, *казум* и т. н.

нителни основи съ оякнжло крайно *з* въ *а*. Тъзи форми напълно отговарятъ на ст. българ. именителни форми съ произнасяно крайно *ъ*, което е потъмнѣло индоевропейско *а* слѣдъ изчезнуванието на именителното *с*: ст. бълг. *стола* се развило отъ **стола* слѣдъ изчезнуванието на *с*. Сравни литевското *stalas*. Пакъ повторение на нѣкогашенъ езиковни процесъ! Интересни сж и примѣритѣ съ оякнжло крайно *ъ* въ *о*, които срѣщаме вече въ нѣкои ст. бълг. паметници. Срав. въ Синайски Псалтирь: подо мноѣ, ото всѣхъ 82. прѣдо нь: ко, со, ко вм. *вз*, *сз*, *кз*; благо вм. *благъ* 57. з. л. избавито *і* 49. сѣмѣрито *і* 20. имо вм. *имъ* (въ края на прѣдложението). Въ Кърмчая иловачка Starine VI. четемъ: и приоврѣтаютъ сѣбѣ прнѣхъ 34а, пролого 18а, зрише на востоко 29а о женахъ творещихъ влоуде. Срав. още и *Бого: рече единъ Бого небесни* Bugarski Zbornik prošloga vieka. Starine VI. 53.

Отъ долуизложенитѣ примѣри ще се види, до колко е въ състояние езика, да прави разлика между падежни форми и форми съ членъ. Въ повечето случаи такава разлика не се запазва. Обикновено дохожда членътъ въ подлежащото, а падежната форма въ винителния и др. косвени падежи. Срав. имашъ *сина Михила*, (пад. фор.) *златокосо, дългоухо* (чл.) Кач. Соф. окр. 79. Кога бутналъ *царо коня* (п. ф.). Кач. Соф. окр. 216. Да не чуе *мою стрико* 14 Верк. Ж. П. Янка си потънж, *венецат* и *плувнж*. Довон. 96. *коня* (п. ф.) *вахамъ — коньо* (чл.) *аджамія* 49. Вер. Ж. П. Паднаха солдани на *образо* неговъ Милад. 39. Падна слъза на *образа* (чл.) *юнака* 120 д. П. Сп. 1883. Купи ми *коня хранѣна* (п. ф.) 17. Верк. Ж. П. Те га проговори *постариот* братъ Кач. Пирот. окр. 194. Дор туй си *змѣя* (чл.) *издума* Дов. 13. Мечка и расланъ научва *чловека* (чл. вм. *чловекат*). а зла жена не може. Bug. zb. prošloga v. Starine VI. 32. *Bog go stori goliamata csaaria* (вин. пад.) Дак. Българ. Denkschrift. VII. 32. Той опаса *вилена пояса* (пад. ф.) Мил. 130. *коня* (п. ф.) *явини си, дома одай си* Мил. 103. Та са вмятна на *вранъ коня* (п. ф.) 103. Кога рекохъ за *твоята коня* (пад. фор. *casus generalis*). Пакъ ми зборви *Миркой бързи коня* (п. ф. *cas. gen.*) 206 Мил. *Со твоята вѣрна побратима* (пад. ф. *cas. g.*) 206 М. Да си спие *тешка сона* (*cas. g.*) Веда I. 115. *Силни ветра* (*cas. g.*) Веда I. 260. Си извади *самура калпака* (п. ф.) 159. М. Я прерипа преко *плото* (чл.) П. Сп. XI—XII.

Браила 170. Стоянъ презъ *плета* (чл.) надникна 185. Миладин. Можли позна *мила брата* (п. ф.) П. Сп. XII. Браила 148. Чи юдари *найдобриѣ* юнакъ (чл.) П. Сп. V—VI. Браила 205. Ут' млат *Димитръ* (п. ф.) войвода П. Сп. IV. Браила сп. 110. Да ходѣ сляпѣ *пу светѣ* (чл.) П. Сп. Бр. 112. Прит *кумѣ* (чл.) П. Сп. III. Бр. 112. На онега *краля* (п. ф.) *Латинего* 41. Мил. *На пѣтю* (чл.) П. Сп. V—VII. Бр. 68. *Нѣ пѣжѣт, дѣвѣжѣт* П. Сп. Бр. IX. 98. Язе *пѣти* (чл.) не си знаямъ 19 Мил. Замини *пѣте* (чл. е вм. *я*, огласуване) Веда П. 15. Коги ти доде некой сиромакъ и *ненавидение* (чл. огласувано отъ *ненавидения*) Starine VI. *Брата* (п. ф.) ми любить морска самовила 6. Мил. Отпуци ми го *мои мили брата* (в. п.) 7. Мил. Тукъ е *мили* ст. б. вин. п. мнѣй. Да ли ви се отъ *рода християнска* (п. ф.) 26. Мил. Богъ да биетъ *краля* отъ Трояна (п. ф.) 38. Мил. *Първѣ* (чл.) носи прикованъ кривакъ, *втори* ми носи мѣдни кавали. 42. М. *Едного мрътовѣца* (п. ф.) Starine VI. На *Юния мѣсѣца* (п. ф.) П. Сп. Бр. V—VI. 67. *медѣдѣ* (вин. п.) Star. V. Bug. Alexandrida. *огенѣт* Star. IX. 169. Твои мили *братѣ* 7. Мил. *Студениѣтѣ* за пиенѣе, а *топлиѣтѣ* за перенѣе 6. Мил. *Трекиѣтѣ, четѣртиѣтѣ* 26. Мил. *Kraniot deal* Дак. Бѣлг. V. stori **tyahot* (= н. б. тѣх-ни-от) *tanacs* (сѣвѣтъ) 13. Дак. Бѣлг. *rastegnant* на *sventiot karst*. 21. Д. Б. На *моминския* кладенецъ Доз. 9. На край *градо* П. Сп. V—VI. 69. Бр. *вчасо* дойде грешна душа М. 50. Въ *едина* — въ *другѣ* (чл.) Доз. 18. Пржстено *гуденишкия* (чл.) 146. пржстено *гуденишкиѣ* 146. Милад. Разглобилъ *разбоѣ* (чл.), разглобилъ *гергевѣт*, П. Сп. V. 119. Сеймени *комарѣ* (ст. б. вин. пад.) погнаѣ, *комарѣ* (чл.) трѣгнѣ да бѣга; *комарѣ* на вѣн изѣѣзе; Господъ *комарѣ* послуша Доз. 117.

12. Въ женский и срѣд. родъ ед. ч. членътъ не прѣтърпява никакви измѣненія, понеже думитѣ отъ жен. и ср. родъ съ малки исклучения се окончаватъ на пълна гласна. Крайното основно ѣ при имената отъ жен. р. въ *и* — склонение не се съживява слѣдъ притуриянието на членътъ, понеже то остава въ отворена сричка и нищо не прѣчи на еуфонията, ако не се съживи, както и въ ст. б. *тъмна* второто ѣ е почнѣло да се пехвърля — *тъмна* (Срв. Leskien, die Vocale *ъ, ѣ* in den *ogeen. altslov. Denkmälern*). Слѣдователно отъ *костъ-та* става *кост-та* = *костѣ*; *честь-та* = *честьѣ*, *младостѣ* и т. н.

13. Съвсѣмъ е неосновано мнѣнието, че трѣбало да се прави разлика между имен. и вин. падежъ ед. ч. жен. родъ, както въ формитѣ безъ членъ, тъй и въ онѣзи съ членъ. ср. *жена* — *жената* трѣбало да се счита за имен. пад., а за вин. пад. *женá*, *женá-та* ($\hat{a} = \text{ъ}$). Вин. падежъ при имената отъ ж. р. *а* — склонение твърдѣ рано се смѣси съ имен. пад. по причина на изгубванието носовия пазвукъ *и* на носовкитѣ. Отъ ст. б. *жнж* (= *женан*), разви се *жена*. Въ нарѣчията, въ които *а* потъмнѣва въ $\hat{a}$ ($\hat{z}$) получихме им. и вин. пад. *женá* (Шумненско, Търновско etc.); въ нарѣчията, на които потъмняванието на *а* въ $\hat{a}$ е неизвѣстно, останж си и въ двата падежа *жена*. Сжщо това е ставало и съ имен. и вин. пад. на чл. та — тж. За това е днесъ невъзможно да се прави разлика между имен. и вин. пад. ед. ч. при думитѣ отъ жен. родъ, били тѣ безъ или съ членъ. Тамъ, гдѣто потъмнява *а* въ $\hat{a}$, имаме само нѣкои думи, въ които се запазило чисто *а*: *баба*, *баи́та*, *дѣ́да*, *снѣ́га*, *у́йка*, *ма́мла*, *вѣ́шла*, *зѣ́бла*, *глисти́я*, *зѣ́мля*, *свини́я* и т. н. Назвукътъ (ударението) играе въ въпросния случай твърдѣ голѣма роль. Гласнитѣ съ ударение много пжти си оставатъ чисти — не потъмнѣли, ала и това не е правило. Срав. идна *при́ка̀ска*; на́ *уда́та*; и *и́на́та*, *стуя́ла*, *мумá* *ху́банка* на́ *светá* и т. н. Фъ *а́дна* *гора*, *моята* и т. н.

Не е така тамъ, гдѣто ст. б. ж се произнасяло като *ѡи*; тамъ не е било възможно и леко смѣшаванieto на им. пад. *жена* съ вин. пад. *жено(и)*. За това и днесъ е въ тѣхъ мѣста запазена разлика между имен. пад. *коза* и вин. пад. *козо*. Нъ тѣзи разлика не сжществува и въ членътъ. Въ вин. пад. чува се само *козо-та*, *баклицо-та* *водо-та*, нъ никогажъ *козо-то*, *водо-то* и др. Глед. П. Р. Славейковъ. Наука II. 559. Пѣсни отъ Широка Лжка. Срав. още и Сбор. Чол. *нѣро-та* 108, *трапезо-та* 111, *зѣлио-та* 108 и т. н.¹⁾ Причината на туи ще да е въ стремлението на езика къмъ дифференциране на формитѣ, помъ има опасностъ, щото поради тѣхното изравнение да се смѣсва родътъ ср. *водо-та* не би се различавало отъ *сѣло-то*. Така нечезиж и по-старото срѣд. р. *то-зи* (срав. *този* знаменне, Bug. zb. prosl. v. Starine VI. *този* оржжѣ Троян. пов.) и се замѣни съ *то-ва*.

¹⁾ Сжщо това струва и за рупаланското — ахъчелебийското произношение на ст. бълг. ж като *оа*.

за да се различи отъ мжж. р. *този*, което пъкъ се разви отъ *тззи*, чрѣзъ измѣн. на *з* въ *о*, за да не се смѣсва съ ж. р. *тззи*, станало отъ *та-зи* чрѣзъ потъмнѣвание на *а* въ *з*. Слѣдъ вѣнчко горѣказано е явно, че не е истинско тълкуванието, което се дава за примѣритѣ като *земіота* и пр. въ *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen* Miklosich Wien 1883. S. A. стр. 14. III. гдѣто се казва, че *о* въ *земіота*, не било друго, освѣнъ застѣпникъ на по старо *з*, като че ли *игрота*, *земіота* се образували отъ *игръта*, *земігта* чрѣзъ замѣна на *з* съ *о* „das auf einem älteren *zemjz* beruht“.

14. Аналогично на единств. число, трѣбаше да бѣде употребена именителната форма на членътъ и за множ. число ср. очаквали би за множ. число първобитно три форми на членъ за всѣки родъ: м. р. — *ти*, ж. р. *ты*, ср. р. *та*. Такава разлика между м. и ж. родъ могла е да се запази до тогава, до когато ст. бѣлг. *ѣ* не е взело гласезкътъ на зв. *и*. И наистина, днесъ не правимъ разлика въ множ. число между м. и ж. родъ, нѣ при все това нѣмаме въ мн. число и за двата тѣзи рода очакваната форма *ти*: Правилната форма на членътъ за м. и ж. родъ при съществителнитѣ е *тѣ-тѣ-те*. Срав. *овцете* Доз. 94. *крилиците* до *раменците*, *крачката* до *колениците* Доз. 58. *рѣцѣте* Доз. 59. *лусите*, *осите*, *гѣбите*, *чучулешиките* и т. н. Доз. 117. Покрай тѣзи форми съ членъ *те* срѣщатъ се тукъ тамъ и форми съ чл. *ти* срав. *зела си е ключовете*, да отвори *сандуцити* Доз. 69. (Търновско). *Пушките* 74. *гробовити*, *маминити*, *тѣлити*, *сиромасити* 83. Търн. *думити* 71; *петлити* 75. Въ Сборникътъ на Бр. Миладиновци още по-рѣдки сж примѣритѣ съ чл. *ти* срав. *рѣцети*, *очи-ти* 137; *портити*. Периодическо Списание Бр. II. Котелъ. По мое мнѣние, рѣдкитѣ случай съ членъ *ти* вм. обикновеното *тѣ* (*те*), не трѣба да се считатъ за остатъци отъ ст. бѣлг. имен. пад. множ. ч. м. р. *ти*, ж. р. *ты* или отъ вин. пад. м. ж. р. *тѣ*. Да не забравяме, че въ повечето случай на записано *ти* вм. *те*; трѣба да имаме предъ видъ и ортографическата школа, която бѣше на мнѣние, че трѣбало да се пише *ти* вм. *те*, и по която се водяхтъ мнозина записвачи на народнитѣ умотворения¹). Въ Сборникътъ на Дозон. срѣщаме най-

¹) Пловдивската школа на чело съ Н. Геровъ учеше, че трѣбало да се пише ч. м. р. *тѣ* множ. ч. *ти* (*ты*); Търновската (Н. Михайловска), ед. ч. м. р. — *а*

много примѣри съ *ти* въ пѣснитѣ, записани отъ Кисимова, до когато въ пѣснитѣ, записани почти въ сѣщитѣ крайща отъ П. Р. Славейковъ, нѣма примѣри съ *ти*. *Гдѣто въ живия езикъ се чува чл. ти вм. чл. те, това не е друго, освѣнъ измѣнено безназвучно е въ и*: Въ Шуменско, Търновско и др. ще се изговори *ти* вм. *те*, ако не пада ударението върху зв. *е*. Че формата *ти* не е стария имен. падежъ, доказватъ ни примѣритѣ *ржце-ти, очи-ти* Мил. 137, който, като двойни числа, сж имали и членътъ въ двойно число сир. *тѣ* (*те*). Срав. още Верб. Ж. П. 174. на *двести-те* вм. на *двесте-те* ст. бълг. *дѣѣѣ стѣѣ тѣѣ.

15. Какъ се образувала формата *те* (*тѣ*) за членъ въ множ. число м. и ж. родъ? До колкото ми е познато, на този въпросъ още не е отговорено. Мнѣнието, че *те* произтича отъ двойното число жен. ср. родъ на старо-български тѣ, т4, тѣ, не би било оправдано: Аналогията въ този случай не е могла да дѣйствува, понеже отъ мжж. родъ иматъ за двойно число формата т4. Не двойно число, а основата на косвенитѣ падежи множественно число трѣба да търсимъ въ формата *те* (*тѣ*). Както при имената, тѣй и при мѣстоименията, твърдѣ рано почва родителния пад. да служи за винителния падежъ; по този начинъ винит. пад. тѣ е отсѣпилъ мѣстото на род. пад. тѣхъ. Отъ род. прѣдл. п. тѣхъ, дат. тѣмъ, и творит. тѣми. развитъ се сазис *generalis* за членътъ — *тѣ*. Видѣхме, че по причина на пропаданieto на флексията при имената, се употребяватъ косвенитѣ падежи на членътъ за означение на косвенитѣ отношения на рѣчитѣ въ прѣдложението. Срав. изъ езикътъ на дак. Българе: дат. п. мн. ч. *Ангелин-тем, бащен-тем, людиен-тем, пастирен-тем*, и т. н. *десен'таф* (=десет-ях), *зарант-теаф*. Както и ново-бълг. *четиритѣхъ, петъ-тѣхъ*; че жъ у *тѣхъ* си заведе 8. и *тѣхъ* да проводи 74. Доз. не би *тем* (ст. бълг. тѣмъ) булерство Star. VI. 39. Отъ основата на дателния и родителния пад. мн. ч. леко се е образувало общото *тѣ*. Най-голѣмо значение трѣба да отдадемъ на родителния (винителни) падежъ, който изцѣло е минжлъ въ

(съ отпущанието на *т*, а въ мн. ч. за тритѣ родове — *тѣ*. Хаджи Йоакимъ употребявалъ ед. ч. м. р. *отъ*; Хр. Павловичъ *о*; П. Беровъ и А. Стояновичъ *атъ* и *дмъ*. П. Сапуновъ *а* и *я*. В. Неновъ *емъ* и *е*; мн. ч. сж употребявали *ти, те* и *тѣ*. Срав. П. Р. Славейковъ „Нѣщо по български езикъ“ II-й Годишенъ отчетъ на Обл. Реал. Гимназия въ Пловдивъ 1883 год.

мменит. падежъ и който и до днесъ се запазилъ при числителнитѣ, когато сж съединени съ членъ, както ни доказва горѣприведения примѣръ изъ езикътъ на дак. Българете *десен'таѣ* и още употребителнитѣ ново-български *четири-тѣхъ*, *пет-тѣхъ*, *шест-тѣхъ* и т. н. Отъ *четири-тѣхъ* се образувало сетнѣ *читири-тѣ(хъ)*. Срав. *II три-тя*. П. Сп. XI—XII. Брайла 148. Това е станжло твърдѣ отъ колѣ. II въ езикътъ на дак. Българе се срѣщатъ примѣри на така съкратенъ членъ. Срав. *fat jeskle-te* 17 сир. *въ яслите*; *gresite* и т. н. Отъ членъ *тѣ* се образувало сетнѣ *те* и както по-горѣ видѣхме *ти*. Изъ казаното слѣдва, че членътъ *зѣ* м. и ж. р. множ. число е съкратенъ косвенъ падежъ отъ ст. б. тѣ, та, то, мн. ч. и че е исторически оправдано да се пише *зѣ*, както е повечето прието въ нашето правописание сир. — *тѣ*, а не — *те* и — *ти*.

16. Прилагателнитѣ иматъ въ ново-бълг. езикъ въ множ. число и за тритѣ рода едно и сжщо окончание — и: *добри* мжжѣе, — жени, — дѣца. За това и въ членътъ мн. ч. нѣма разлика между тритѣ рода. Причината на туй сж т. на пр. прилагателни съ пълно окончание, който и слѣдъ приеманieto на втория членъ *тѣ*, *ти*, *то*, задържахъ и, та, к. нѣ прѣстаняхъ да го скланятъ. И самото показ. мѣстоимение *то-й*, *та-я*, *ту-й* (отъ *тѣ-и*) изгуби въ мн. ч. формата си за ср. родъ, която споредъ ст. бълг. езикъ би трѣбало да бжде *та-я*. Поводъ на това е дало стремлението на езика къмъ диференциране на формитѣ, който поради разни фонетически измѣнения случайно се изравнили една съ друга: ср. р. мн. ч. *та-я* = ж. р. ед. ч. *та-я*. — За това и ср. р. мн. ч. на показателното мѣстоимение днесъ гласи *ти-я*. Отъ този, тази, това мн. ч. и за тритѣ рода *тѣ-зи* (отъ *тѣхъ*—*тѣмъ-зи*). Сжщо така *ови-я*, *они-я* и *онѣ-зи*. — Въ Търнско още се пази ср. родъ мн. ч. на показателното мѣстоимение срав. И плетеше *тая* чорапчета. П. Сп. XII—1884. 111 Търнско..

17. Събирателнитѣ имена отъ срѣд. родъ, пакъ покрай тѣхъ по аналогия и всички сжществителни въ мн. ч., който могатъ да иматъ смисълъта на събирателни, приематъ членъ *то*. Вукъ Караджичъ въ Додатак. Скт. Петербургскимъ сравнителн. рѣчницима и пр. 1822 у Бечу споменава, че членътъ *то* могатъ прие всички сжществ. въ мн.

ч. освѣнъ тѣзи, които окончаватъ на — *ци*. Азъ намирамъ примѣри и противъ това правило, тъй щото можъ да кажмъ, че въ употрѣбляването на чл. — *то* езикътъ се служи съ пълна свобода. Само се забѣлѣзва старание, да се даде на множественото число форма на събирателно име, като се измѣнява окончанието за имен. пад. мн. ч. — *и* съ по-рѣдкото окончание (*и*) *е* и въ такива думи, които споредъ ст. б. граматика никакъ не можтъ да иматъ оконч. — *е*. Срав. *арчаріе-то*, *криліе-то*, *вдовице-то* 167. *По брежето* 166, *нивето*, 153 *ливаде-то* 154 П. Сп. XI—XII. Брайла. *На порти-ту* (то) П. Сп. Бр. VI. 113. *червѣи-то*, Star. IX. 166. *гвоздие-то* покрай *гвоздие-те*, Star. VI. 44. *люг'іето* Мил. 526. *лицѣе-то* 9. дак. бѣлг. = *люд'ство-то*; *сараету*, Вед. I. 14. *сандуце-то*. Верк. 273 покрай обикн. *сандуци-те*; *ключове-то* покрай *ключевите*, Мил. 527. *Ергени-то*, *чобанито* 264, *чаури-то* 282. Верк. със *срели-те* и *громове-ту*, Доз. 133. *Езрее-то*, *грошовет*, Star. VI. 52 покрай: *цифуте-те*, *сарафите*, Мил. 198 и т. н.

Думи отъ м. родъ съ окончание — *о* приематъ членъ *то*, като че ли сж отъ срѣденъ родъ, на пр. *вуйко-то*, ъ заде'атъ Мил. 532. Относителнитъ и неопрѣдѣлителнитъ мѣстоимения приематъ и за три-тѣ рода единств. и мн. число членъ — *то*. Този членъ — *то* прилича на руската честица *то*, която може се притури къмъ всѣка дума и форма срав. русс. *Купили-то*, съ *ярманки-то*, *какой-то*, *три-то* въ *городѣ-то*; за что же *щрафъ-то*? Тотъ вотъ и *дѣло-то*; пла въ *гору-то*; вотъ она *премудрость-то* въ чемъ; а она, *трава-то*. идеть по *лѣсу-то* и пр. — Подобни сж българскитѣ: *кой-то*, *коя-то*, *кое-то*, *кои-то*, *какзето*, *каква-то*; *коги-то*, *коги-то*; *егы-то* Троян. Пов. 172 *гдѣ-то*, *къдѣ-то*, *що-то*, *защо-то*. и т. н. ¹⁾. Срав. още: *Койко ле, сину, мило-то!* Верк. Ж. П. 134. — Членътъ *то* се употрѣбява и епклитично: Покрай *ми-то* белъ Дунавъ: Вер. 253. При собственитъ имена се притурия честица *те*, която служи като членъ: Отпущила *Марко-те* юнака. Качан. Соф. окр. село Суводолъ 282.

18. Въ българския езикъ не се е развилъ и неопрѣдѣлителенъ членъ, който познаватъ романскитъ и нѣмскитъ езици. Нѣма съмнѣние, че неопрѣдѣлителния членъ се развилъ слѣдъ онрѣдѣлителния. Старитѣ римски писатели упо-

¹⁾ Литевскитѣ мѣстоимения тъй сжщо се съединявятъ съ *tas* (тъ) сравня *tatai*, *toktai* (такъ-то) *koktai* (какъ-то) и пр. Kurschat Gramm. der lit. Sprache.

трѣбватъ *unus*, *a*, *ut*, често пѣти плеонастично и въ значеніе на неопрѣдѣлительно мѣстоименіе. И въ паметниците на срѣдо-вѣчната латинщина така се употрѣбѣва, само че много по-често и получава до негдѣ характеръ на членъ, когато стои прѣдъ името напр. *dedit nobis unam villam*; *non convenit uno episcopo dicere*; *collecti in uno concilio*; *infra ipsa tellula est uno pero* etc. Diez 776. Между романскитѣ езици влашкия най-рѣдко употрѣбѣва неопрѣд. членъ. И новогръцкия умѣрено се служи съ него. Въ ново-българския езикъ забѣлѣзваме случай на употрѣбено *единъ*, *една*, *едно*, които могатъ да се считатъ за далечни начала на неопрѣд. членъ. Ще ли се развие неопр. членъ и въ ново-българскій езикъ, за сега още нищо не може се каза. *Единъ*, *a*, *o*, се употрѣбѣва днесъ плеонастично и въ значеніе на неопрѣдѣлительно мѣстоименіе; характеръ на членъ още не е придобило срав. Па си слезе самъ *еденъ* Господъ 40. Постигнахъ *едно* мъшко дете 59. ме насили *еденъ* силенъ гя'олъ 67. Тамо иматъ *едно* су'о дре'о 70. Мил. Повдигнахъ *еденъ* вѣкъ, писъкъ къдански. П. Сп. V—VI. Автобиограф. Софрония. Туку я сумъ *еденъ* ангелъ божи. Миладинов. 41. и т. н.

НЪКОЛКО СВѢДѢНІЯ

81

истурчванието Родопскитѣ Българе.

Съобщава В. Добруски.

За българската история много е важенъ въпросътъ, кога и какъ е станжло истурчванието Родопскитѣ и други Българе. Този въпросъ до сега малко е обясненъ, защото историческитѣ паметници за това питане не сж яко изобилни и народнитѣ прѣдания и нѣсни не сж още напълно събрани. Заради това, мисля, не ще бжде излишно, ако съблжъ по-долу нѣкои прѣдания и раскази, които събрахъ въ пжтукванието си низъ Родопскитѣ планини ¹⁾. Положително можемъ да кажемъ, че потурчванието не е станжло въ едно и сжщо врѣме по всѣкждѣ, но че исламътъ постепенно се разширявалъ, и тѣ въ най-голѣмъ размѣръ въ врѣмето на султана Мохамеда IV и славниятъ му везиръ Мохамедъ Кюпрюли год. 1656—1661. Това нѣщо доказалъ е вече г. К. Иречекъ, а тѣй сжщо се потвърждава и отъ прѣданията, които иматъ Родопскитѣ Помаци за това събитие.

Когато попитахъ Помацитѣ въ Тѣмръшъ ²⁾, въ кое врѣме сж живѣли Кавури въ селото имъ, тѣ ми отговориха:

¹⁾ Вижъ Иречекъ Пжтни бѣлѣжки по Родопскитѣ планини. Период. Списание кн. X. стр. 30 и сл.

²⁾ Славейковъ П. Р. За истурчванието на Българетѣ. Периодическо Списание кн. XV стр. 364.

Захариевъ. Описание на Т.-Пазарджишка кааза стр. 67—69.

³⁾ Въ с. Сотиръ, $\frac{1}{2}$ ч. на югъ отъ Дермендере, Пловдивска околия, казватъ за Тѣмрешкитѣ помаци, че тѣ не сж били сжщи Българе, когато се потурчили, нъ че имало въ тѣхъ „грѣцка жилка“. Това прѣдание да ли не може да поддържа до нѣкждѣ теорията, че днешнитѣ жители въ Родона сж пословѣнени Тракийци? Ижж спомѣна нѣщо и за етимологията на името Тѣмрѣшъ или Тѣмрешъ. Споредъ мѣстното прѣдание (вижъ вѣстникъ „Борба“ на З. Стояновъ брой 13) това село се нарекло Тѣмрѣшъ по-слѣдующитѣ причини: Свинаятъ на старото село Враца, гдѣто по-напрежъ било дѣшното Тѣмрешъ) си ягубилъ единъ день свинетѣ. Тѣмрѣшъ ги дълго врѣме, най-послѣ ги намира въ долината, гдѣто сега е расположено Тѣмръшъ.

Може да има ики-юсъ сене отъ тугава, че кой го повни“. Освѣнъ това, показвахъ на сѣверъ отъ селото имъ една „барчина“, рѣтъ, гдѣто се намирали развалини на „кавурска свѣта Богородица“; казахъ още, че въ землището имъ имало и „кавурско гробѣ“. Въ врѣме на потурчванието, мнозина Българе сж побѣгнали отъ Тъмръшъ, та сж се заселили въ сѣсѣднитѣ села. Примѣри за това намираме въ с. *Дедевó*, Рупчоска околия. Тамъ живѣе дѣдо Калафиръ Тъмрешки. Той приказва, че дѣдо му билъ побѣгналъ отъ Тъмръшъ, когато сж се турчили тамошнитѣ Българе и се заселилъ въ Дедевó. Къщата имъ за това се казва „Тъмръшка“. Мпмоходомъ ще споменъ, че Дедевó е било едно отъ войнишкитѣ села; имало и ферманъ за това, който обаче изгорѣлъ въ вѣстанието на 1876 год., когато цѣлото село било разорено отъ фанатическитѣ помаци. А другъ единъ 80 год. старецъ въ Дедевó, дѣдо Илия, ми каза, че родътъ му произлизалъ отъ помашко село Брѣзовица, отъ гдѣто билъ побѣгналъ дѣдо му въ врѣме на потурчванието.

Въ с. *Брѣстовица*, Пловдивска околия, и до днесъ има махала, нарѣчена „Войничка“ отъ тогава, отъ когато забѣгнали тамъ нѣкои Българе отъ сѣсѣдното войнишко село *Чуренз*, за да се избавятъ отъ потурчение. Заради това, нѣкои къщи се наричатъ „Чуренски“. Въ помашкото село *Черешово* едно отъ бившитѣ непрѣдадени села въ коритото на р. Вѣча, 5 ч. на югъ отъ с. *Кричимъ*, помнятъ по-старитѣ помаци, кога е станжло тамъ потурчванието. Тѣ казватъ, че си имали и вѣдили пчели още отъ българско врѣме. Въ това село чухъ, че имало и гробища християнски съ крѣстове и надписи, нъ неможахъ да идъ такъкъ да ги видѣхъ.

Понеже тая долина, по причина на своята гжста гора и дълбочина, е била много *тъмна*, та, като попитали свинаря, гдѣ си е намѣрилъ свинетъ, той отговорилъ: „Хе, е тамъ въ дола „въ *тъмнаша*“. Отъ тъмнашъ на тѣвнашъ селото ввело названіе Тъмръшъ. На основание на това прѣдание, ние осмѣляваме се да мислимъ, че това названіе е старо, Тракийско. Споредъ Fligies Etymologische Entdeckungen auf der Balkanhalbinsel Mittheilung: der anthropol. gesellsch. Wien Band X., старото названіе на р. Тмберъ въ Италия е било Thymbirs (Nicepharus in geogr. graec. min. II p. 460) и произлизало е отъ прастарото Илирийско население. У Пелазгитѣ (Илирийцитѣ, еднородни съ Тракийцитѣ) въ Мала Азия срѣща се често това названіе. Thymbira е била рѣка въ Траада; Thymbra градъ на р. Пактолъ, а Thymbra въ Кария и другагдѣ. Това име *тъмна*, означава мжтна боя на рѣката. Подобно на Тъмръшъ названіе спомѣнува Иречекъ (Пер. Спис. кн. X стр. 7). Тъмбра, високъ единъ Ронски върхъ въ околността на Брацигово.

Въ с. *Осеново*, Пещерска околия, което се намира 2 ч. на югоистокъ отъ Брацигово, тамошнитѣ помаци иматъ си роднини въ Брацигово. Въ врѣме на въстанието 1876 год. дошелъ отъ поменжтото село Осенъ (?) единъ помакъ въ Брацигово, да каже на своитѣ братовчеди *Кърпаловци*, да избѣгатъ съ дѣцата си въ Осенъ, (?) за да не ги исколятъ Търешкитѣ и Доспатскитѣ помаци. Това село, преди потурчванието си е било чисто българско. Въ врѣме на потурчванието, прадѣдитѣ на казанитѣ Кърпаловци избѣгнали и дошли въ Брацигово, гдѣто си упазили вѣрата ¹⁾.

Въ с. *Михалково*, въ коритото на р. Вѣча, показаж ми помацитѣ кавурско гробѣе и мѣстото, гдѣто се е намирала нѣкога черква; по гробищата видѣхъ испочупени кръстове. нѣ напрално търсихъ кръстъ съ надписъ, да узнаѣ до кога тамъ се погрѣбвали Българе-християне.

Въ *Ширѳка Лѳка* каза ми старъ единъ помакъ, че първата джамия въ селото е била съградена прѣди 150—160 години; развалинитѣ ѣ виждатъ се и днесъ срѣщу новата джамия. Види се, че тамъ е станжло потурчванието малко по-рано, около прѣди 180—200 год. Съ това се съгласява и прѣданието, което ни събщи г-нъ Хр. Господиновъ. Прѣданието е слѣдующето:

„Въ Ширѳка Лѳка прѣди 130—140 год. сж се потурчили 2 момичета свеволно, именемъ *Вуда* и *Сула*: първата се нарѣкла *Алия*, а другата *Фатма*. Слѣдъ потурчванието си, тѣ привлѣкли повече отъ 10—15 „момаре“ (т. е. момци, които искали да се уженятъ за тѣхъ). Двѣтѣ оставили по 4—5 синове и много внуци. Понеже се потурчили много възрастни, за това не били ни Мохамеданки ни истински Християнки. Носили въ черква восѣкъ, масло, турмили (кадили) у дома съ тамянъ, и въ сѣббота поменъ правали. Дѣдо на помакинята, баба Пашалийка, отъ която е слушалъ тѣзи приказка, е билъ „кавуринъ“, и служилъ като овчаръ у Арденския Аспинъ *Чекмакѣтъ*. Нему подражала (= драга станжла) мусулманската вѣра; за това обадилъ на господаря си, че желае да се потурчи. Този го потучилъ и нагудилъ (накаралъ), да се скрие на едно мѣсто, гдѣто събралъ „межѣ“ отъ всичкитѣ Арденски момичета, помакини, и му казалъ.

¹⁾ Вижъ Мишевъ Ат. Боятъ около Брацигово стр. 19.

която отъ тѣхъ ареса, да я улови и да си ъж заведе у тѣхъ. Уловената взела да се брани съ чекийче, нѣ, по принужденіето на Чекмакътъ, била вѣнчана.

За истурчванието въ с. Арда, при изворитѣ на рѣка Арда, Ахж-Челеби, се приказва слѣдующето: „Понеже Българете по онова врѣме не били проникнѣти отъ християнската вѣра, за да можтъ „да продаватъ сербезликъ“, и, подмамени инакъ отъ Турцитѣ, взели да се турчатъ и то нощѣ, та излазѣли всѣка сутрина по нѣколко души съ бѣли сърѣци (чалми). Нѣкой си Коста въ сѣббота вечеръ се върналъ у дома си обѣрснѣтъ, и нашелъ жена си, че „пекла фурнитѣ“, и тамамъ била насукала свѣщи за сутринѣта; мѣжтъ ѣ влѣзълъ съ бѣла чалма, взелъ свѣщитѣ и ги фукналъ (фвѣрлилъ) въ пещѣта. Тогава, тя му се всопила и рухнала (извикала): „Куче и кучето, и ти ли си се попсѣтилъ“? Това и до сега си казватъ помацитѣ, като найлошо проклятие.

Горнѣто е приказвано на Василия Ангеловъ отъ Масуръ-Кехая, помакъ 110 годишенъ, умрѣлъ въ Арда около 1871 год. Той е билъ внукъ на Коста, които тоже умрѣлъ на 100 години, а бащата на Мусуръ-Кехая е билъ на 15 години, когато Коста билъ се потурчилъ. Отъ тѣзи данни ясно излиза, кога е станжло потурчванието въ Арда. Въ това село има една махала *Гудовска* наречена тѣй отъ това: Българитѣ, ако и да се потурчили, все имъ било драго, да си хранятъ свине, и за това си ги вѣдили. Веднѣжъ, когато да влѣзатъ на кланяние въ новосѣградената джамия, единъ излѣзълъ и се разрукалъ като въ истѣпление: „Абе комшуларъ, чули ли сте, кина (= какво) станжло? Хассанъ башанѣнъ пущинкаса гитмишъ мечитъ, та е родила онѣки шарели мерела. Воллахи, гелиръ са кадията, та харапъ едеръ кюлерията“.

Още приказватъ, че въ Арда се истурчило цѣлото село, освѣнъ двама братя, синове на нѣкой си Радоилъ, които отказали да приематъ ислама, и се скривали дълго врѣме низъ горитѣ, за да си запазятъ вѣрата. Отъ тѣхъ сѣ се наплодили днешнитѣ Българе въ Арда, което е сѣсено село, като има 170 кѣщи поманки и 50 християнски. Отъ тогава има пословица: Остави го, и той Радойлевъ синъ (упоритъ, своеглавъ чловѣкъ).

Въ *Горно Райково* на *Черна рѣка*, село съ 400 къщи християнски и 50 помашки, помнятъ по-стари хора, кога нѣкой тѣхни съотечественици приели мохамеданската вѣра и казватъ, че това е било много скоро прѣди 70—80 години въ врѣмето на завѣрата.

Въ *Пятково*, което лежи въ сѣвероисточния кѣтъ на *Ахж-Челебийската каза*, на р. *Малжа Арда*, съ 250 къщи християнски и 30 помашки, тѣй сжщо помацитѣ наскоро сж били потурчени.¹⁾

Споредъ прѣсмѣтванието на родоветѣ, то е станжло около прѣди 100 и 120 години. Прадѣдитѣ на днешнитѣ Помаци сж били потурчени на сила. Въ *Пятково* има Помаци, които откровенно казватъ, че бацитѣ имъ сж били Християни. Въ това село, както и въ много други села, има близки роднини и даже първи и втори братовчеди между Християнитѣ и Помацитѣ. Забѣлжителенъ фактъ е, че колкото се върви по-на югъ низъ *Родопитѣ*, толкозъ по-скорошно е врѣмето на истурчванието, а напротивъ, колкото се върви по къмъ сѣверозападъ, толкозъ поот-давна е станжло тѣ.

Въ село *Богутево*, *Рупчоска околия*, истурчила се е най-напрѣдъ само една частъ отъ селото прѣди 150 год.

Нѣколко години, подиръ това, дошелъ билъ въ *Богутево* турски бирникъ придруженъ отъ войска, да събира вергията. Въ това врѣме мжжетъ ги нѣмало въ селото. биле по нивята си.

Въ отсъствието имъ, Турцитѣ изловили женитѣ и ги изнасилили, та се потурчили всички останжли Българе въ селото, освѣнъ едно момиче, което си живѣло като християнка до прѣди 20 години и умрѣло въ дълбока старостъ.

Спорѣдъ раскази и прѣдания, потурчванието на Българетѣ принадлежи къмъ най-ужаснитѣ събития въ българската история.

Които неискали да се потурчжтъ, едни ги избили, а други се разбѣгали по горитѣ, и тамъ се хранили съ трѣви и корени, като незагинжли отъ хищни звѣрове; а които били страшливи или искали да добижтъ нѣкаква права,

¹⁾ Вижъ *Хр. Константиновъ*. Спомѣни за страшната пролѣтъ въ *Ахж-Челеби*. стр. 7. и 21.

приели мохамеданска вѣра, като казали на Султана, да имъ остави езика, да си думатъ на него¹⁾. —

Въ *Устово* единъ отъ Дербейовцитѣ искалъ да се ожени за една мома, Българка, и да я потурчи, нъ тя прѣдпочела смъртъ и се хвърлила отъ едно стрѣмно бърдо, наречено „*Корвава стѣна*“. Въ Дювленъ прочули се двѣ моми сестри съ постоянство въ вѣрата си: Цѣло село вече е било потурчено; само тѣ сж осмѣлили да се противятъ. Съ тази неустрашимостъ тѣ обмѣкчили турския паша и тѣй увардили вѣрата си. За тази милостъ едната отъ тѣхъ построила джамия въ Дювленъ, а другата мостъ на онова мѣсто на рѣката, което се казва „Забралъ“ защото тамъ се събиратъ рѣкитѣ отъ села *Найпли*, *Грохотна*, *Карабулакъ*, *Широкъ Лѣка*, които образуватъ р. Вѣча (Кръчма). По тѣзи причина селото се нарекло Дювленъ²⁾ (т. е. Дѣвино село; ъ се произнася въ мѣстното нарѣчие като *йо*), джамията се нарича *Късѣ-джамиси* и мостътъ *Късѣ-Кюпрусу*.

Макаръ че отъ потурчванието на Родопскитѣ Българе не сж се изминжли пѣвече отъ 200—250 год., тѣ пакъ сж могли да завардятъ не само българския езикъ чистъ и неразваленъ, нъ и много обичаи български, както по свадбитѣ, така и на погребенията и др. Помацитѣ и до сега сж увардили добрѣ понятията си за християнската вѣра, и въ нѣкои мѣста изпълняватъ нейнитѣ обичаи. Черешовскитѣ Помаци и до днесъ колятъ курбанъ „черенъ бравъ“ на по-голѣми Християнски празници. Въ *Шейтанкѣй*, село въ Рупчоска околия, което, прѣди потурчванието, се казвало Кѣсово, до скоро явно правяли одушь въ кжщитѣ си, та си раздавали хлѣбъ, месо и др. Нъ послѣ съѣдитѣ имъ Българе имъ се смѣяли за това, та го правяли скришно. Въ с. *Чепеларе* приказваше ми стара една баба *Широклѣчанка*, че когато има сипка, стари Помакини стиватъ въ черква или при стари черковища, палятъ свѣщи и се молятъ да спре баба Шарка.

¹⁾ Вижъ Шишковъ Ст. Н. Животъ на Българитѣ въ Срѣдня Родопъ. Стр. 44.

²⁾ Не е ли въ това название *Дювленъ* вм. *Дювляне* запазено името на старитѣ Бесси, които споредъ Тукидида се казваха *Διοί ραχαίρφορον* т. е. *Диове меченосци*? Това нѣщо можемъ да прѣдполагаме толкозъ пѣвече, защото, споредъ Захариева и показанията на Дринова, въ тази мѣстность трѣбва да се търси славната Бесска светиня, храмъ на бога *Диониса*, на върха Гюв-Тепе при село *Найпли* 8 ч. на югъ отъ Батакъ.

Ако нѣкой Помакъ се разболѣе и неможе оздравѣ, принася жѣртва на християнска църква, като праща жито, хлѣбъ или другъ подарѣкъ, обреченъ въ врѣме на болестъта.

Чухъ тѣй сѣщо, че Помацитѣ завиждатъ на съседитѣ си Българе, дѣто иматъ камѣнни и хубаво исписани църкви. — Когато Българетѣ въ с. *Дере-кѣйой*, Ахж-Челеби, построили нова църква, Помацитѣ нажалени, че и тѣ си нѣматъ джамия, прѣселили се въ друго село, чисто Помашко. Освѣнъ това, Помацитѣ все си държатъ старитѣ Български прѣкори Поповци, Стояновци и пр. и си помнятъ роднински свѣрзки съ Българетѣ (братовчеди трети и четвърти, кумовска роднина).

Помацитѣ съзнаватъ, че прадѣдитѣ имъ сѣ били Християне, нѣ не искатъ да знаѣтъ че сѣ Българе, ако и да говорятъ чистъ български езикъ. Турски езикъ наричатъ „свински“. Отъ турски езикъ тѣ незнаѣтъ освѣнъ нѣколко най-обикновени изрѣчения и числителни имена, и поради това немогатъ да научатъ свѣстно нито една молитва. Само който служилъ на „аскеръ“, разбира турски, нѣ таква Помаци не сѣ много, защото тѣ необичатъ да оставятъ прѣлестнитѣ си планини, и бѣгатъ отъ военната повинность.¹⁾

¹⁾ Повеќе подробности за Помацитѣ и за Родопскитѣ планини както и нѣкои материяли по въпроса за Верковичова сборникъ „Веда“ ще поговоримъ въ отдѣлна книга.

СТАРИ ПЪТУВАНИЯ ПРЕЗЪ БЪЛГАРИЯ.

Съобщава Х. Несеяновъ.

Въ година 1557 и 1569.

I.

Дневниците на тия пътувания сж се упазили въ ръкописъ въ библиотеката на графа Хенрикъ Илински въ градъ Романовъ. Пригответилъ ги е за печатъ извѣстний и най-плодний Поляшкый повѣствователъ и книжовникъ Йосифъ Игнатий Крашевски, а издалъ ги е Казимиръ Туровски въ Краковъ, въ 1860 год. подъ насловъ:

Podróże i poselstwa polskie do Turcyi: Otwinowskiego w 1557, Taranowskiego w 1569; Zborowskiego w roku 1568. —

Зборовски съобщава кореспонденцията на Мехметъ-Паша съ Зигмунтъ-Августъ, поляшкый кралъ, въ която не срѣщаме нищо важно за насъ, та за туй и не ѣхъ прѣвождаме.

Отвиновски трѣгнѣжъ на 7-й Юлий, 1557. (описътъ на пътя прѣзъ Поляшко и Влашко напущаме). — „На 29-й сѣщый мѣсець минѣхмѣ Дунавъ подъ Обкурица, митарница; послѣдний день на Юлий потеглихмѣ отъ Дунавъ и ношувахмѣ въ гора, една миля задъ Баба. Въ тоя градецъ Баба има пустовѣрие на Николовий гробъ; 1-й Августъ ношувахмѣ въ село Тангрибреди, 6 мили; 2-й августъ ношувахмѣ въ село Алачани, подъ малтъкъ Базарджикъ; тамъ е съградена стѣна отъ Черно до Бѣло-море, отъ цесара Анастасий. поради честитѣ нахлувания на Татари и Българи въ Гърция, развалини още стѣрчѣтъ, — 6 мили . . . 3-й Августъ ношувахмѣ въ Алибей; 4-й Авг. спяхмѣ въ градецъ Пазарджикъ, 6 мили; 5-й Авг. ношувахмѣ въ Васвичкъ, 3 мили; 6-й авг. ношувахмѣ въ градецъ Правадия, между скалапи, тамъ, думатъ, нѣкога си било море; забѣлѣжително мѣсто, 3 мили ще рѣче припътувахмѣ, 7-й

авг. спяхме подъ планинитѣ Балхани, въ село Овчая, тамъ *простолюдието игра хоро прѣдъ пратеника, по сѣрбски*; всички, колкото ги имаше, единъ другий за поеситѣ се *държеа*, и съ бѣлоглавитѣ (женитѣ) *на около се въртѣа*; 8-й авг. ношувахме въ село Ришава, задъ планинитѣ, 6 мили; 9-й Авг. спяхме въ градецъ Хайдосъ; надъ градеца стои запустѣлъ замъкъ. Тамъ се раздѣля пътятъ за въ Стамбулъ. единъ направо къмъ Едрнеполе, вторий на лѣво къмъ Киркиелеша; 10-й Авг. ношувахме въ село Балабанъ, 3 мили край водата Илджия; 11-й Авг. спяхме задъ Делиурма, което ще рече, луда джбравъ, въ село Якидере. Тази джбравъ, Турцитѣ ѝ викатъ дървена стѣна, понеже е много голѣма, гѣста и ниска; въ нея Селимъ, турскии цесаръ, билъ на ловъ съ 100 хиляди души хора, като искалъ да покаже силата си прѣдъ Перскиятъ пратеникъ, който билъ при него. 12-й Авг. ношувахме въ село Орханликъ, 3 мили; 13-й Авг. въ село Винница, 6 мили; 14-й Авг. спяхме въ село Ялудере, по-лошъ пътъ 6 мили; 15-й Авг. надъ голѣмо езеро, 3 мили; 16-й Авг. ношувахме въ Ендрнополъ, 2 мили; 17-й Авг. спяхме въ градецъ Хапса, 4 мили; 18-й Авг. въ градецъ Бабаески, подъ италиански орѣхи; тамъ ги има много; и тамъ се нахожда суевѣрие; първо ношване отъ Дунава на 4 мили; на 19-й Августъ спяхме въ градецъ Каристанъ, то ще рече, побъркване; тъй наречанъ поради това, че тамъ Селимъ, цесарскии дѣдо, отъ Баязита, своятъ баща въ побъркване билъ поразенъ, и пропъденъ чакъ къдѣ Чарки, 6 мили; на 20-й Авг. ношувахме въ градецъ Чорлу; тамъ правятъ хубано сиринѣ и малджжкъ, (sic) 4 мили; на 21-й Авг. ношувахме въ Силиврия, градецъ; тамъ на вѣнъ изъ градеца има отбранителни мѣста; тамъ Гърцитѣ дълго врѣме се бранили отъ Турцитѣ слѣдъ взиманието на Стамбулъ; тамъ лѣжи отъ 200 години тѣлото на единъ грѣцки тиранинъ, което таквоъ е станжло, че е изсѣхнжло, и неможе да изгние; и тѣ казватъ, че земята, заради неговитѣ жестокости, не ще да го приеме.

На 22-й Авг. ношувахме въ градецъ Бингесиомеди надъ морето; тамъ стои мостъ надъ заливътъ, голѣмъ, четвъртитъ, много скъпъ, отъ цесаръ Солиманъ, прѣди смъртъта му съграденъ; битъ съ желѣзо, а заливанъ съ олово; подъ 36

него сгради, на 4 части по 9 раздѣлени; приличатъ на 4 моста, градежъ широкъ, бѣлѣжитъ, какъвто нийдѣ не се е чувалъ, 4 мили; 3 години нѣколко хиляди хора сж го градили. На 23-й Авг. ношувахме въ градецъ Кучукчекмедже, 2 мили прѣдъ Стамбулъ; и тамъ има мостъ надъ заливътъ, нъ по-малкъ, скжпъ, отъ сегашний цесаръ Селимъ съграденъ; на краятъ има черкова и карванъ-сарай четвъртитъ, съграденъ отъ канцелерътъ на Селимъ първий, неговото тѣло тамъ лежи. Тамъ е позволено на всѣки гостенинъ да прѣстонъ 24 ч., даватъ обѣдъ и вечеря, а на сиромаситѣ чакъ до 3-й день. 24-й Августъ пристигнахме въ Стамбулъ.“ —

(Нататъкъ описва Стамбулъ, сараятъ обичаитѣ и др. На връщание минжлъ пакъ презъ Балкана; случило се карание, та ходили прѣдъ кадиятъ. — *„Кадиятъ е главенъ Турчинъ въ всѣко сърбско или турско село; тая служба се дава най-често на заслужени войници, на еничери и на други за прѣхрана; въ селото хората на редъ го хранятъ“.* — На 30-й Септ. стигнали при Дунава въ Облинчица градецъ, тамъ имало митарница; тамъ взимали мито, сетнѣ въ Стамбулъ, — другадѣ нийдѣ).

II.

„Като минувахъ презъ Влашка земя за въ Конс-поль, презъ Буковина, Сочава, Лари, Сорещо, Лопушно, пристигнахъ най-напрѣдъ въ турский градъ Килия; отъ Килия вървѣхъ на горѣ по рѣка Дунавъ . . . до градецъ Тулча стигнахъ въ Баба, отъ Баба въ село Хортмерда. Отъ тамъ въ градецъ Халакани; тамъ на около тоя градецъ видятъ се още окопи и стѣни съборени; тамъ Гърцитѣ сж се бранили отъ Поганцитѣ; отъ тамъ съградили стѣна и прѣкопъ чакъ до Дунавъ, на длъжина 30 мили. Тази стѣна още стои съсипана, и много мѣста, отъ дѣто сж се бранили Гърцитѣ; отъ тамъ стигнахъ въ градецъ Базарджикъ; послѣ въ Правадия, тамъ на висока скала стърчи съборенъ гръцки замъкъ; отъ Правадия въ село Ченга; а отъ тамъ презъ висока планина, която думатъ Балханъ, въ друго гръцко село Хадеръ; тази планина се обикаля въ два деня ъздание, понеже тѣй е висока, щото е мѣчно съ кола презъ нея да се мине; отъ това село стигнахме

въ градецъ Хайдосъ, и тамъ стърчи на високъ скалакъ съсипанъ замъкъ. Отъ тоя градецъ раздѣля се пѣтътъ за въ К-полъ, единъ на Ендрнеполе, а другия направо прѣвъ Илиапката джбравъ до Кирклисе, славенъ грѣцки градъ, който се тѣлкува 40 черкови. — Тамъ и сега още, мила далечъ отъ града, стои замъкъ на висока планина, съ сжщото име, а на около по селата и сега Гърци живѣжтъ и лозя си иматъ; въ тоя замокъ имало 40 черкови християнски, Грѣцки, а при тѣхъ живѣжали съ Архимитрополитъ 8 хиляди калугери; тоя замъкъ толкова билъ укрѣпенъ, щото Баязитъ, турский цесаръ, година и половина стоялъ подъ него и неможалъ да го привземе; чакъ догдѣто сами не излѣзжли изъ замъка отъ гладъ, па мжшки нападнжли на турската войска, много Турци истрѣпали, и сами мжшки изгинжли. — Турцитѣ сетнѣ взели тоя замокъ, добрѣ го укрѣпили, всичкитѣ черкови съборили, освѣнѣ една, която е градена отъ мряморъ и алабастръ отъ К-полеский цесаръ Константинъ. — Отъ Кирклисе стигнжхмъ въ градецъ Бигеразаръ; послѣ въ градецъ Више, тамъ и сега още стърчи замъкъ, съборенъ отъ Турцитѣ, а на около него имало 4 стѣни, всѣка дебѣла 9 лакти; Турцитѣ щомъ го прѣвзели съборили тия стѣни. — Отъ Виша въ Чатаалдже, тамъ турский цесаръ ходилъ на ловъ 3 мили отъ Кон-полъ; отъ Чатаалдже, стигнжхъ въ Константинополь на 14 Юлий: Въ Чатаалдже турскиятъ цесаръ има свой дворъ, градина много хубавъ и скжпа, а тамъ по лозята и полетата има много птици и дребни животни“

Послѣ трѣгнжхъ отъ Кон-полъ на 14-й Августъ прѣвъ широкъ пѣтъ, и стигнжхъ най-напрѣдъ въ градецъ Биюкчекмедже, послѣ въ Кичукчекмедже, тамъ има мостъ надъ морский заливъ много скѣпъ, 20,000 хора сж го градили всѣкидневно прѣвъ 5 години, дордѣ да го свѣршятъ; Послѣ, безъ да знаж градовцетѣ, стигнжхъ въ Андринополь на 19-й сжщий мѣсець.

Отъ тамъ прѣвъ планина Балханъ въ село Ченга, отъ тамъ въ Правадия, Базарджикъ, Черна-Вода, Баба, и Шахци; отъ тамъ по Дунава на долу стигнжхъ въ Килия, тамъ 2 мили отъ Килия Дунавъ впада въ морето; отъ Килия прѣвъ Днестъръ въ Бѣлградъ“, и пр. и пр. (ходилъ въ Руссия при Московския князь и др. . . .).

Въ година 1640.

III.

Това пътувание е запазено въ Львовската Оссолинска библиотека въ ръкописъ, който носи No. 224, отъ 298—322 страница. Описалъ го е самичъкъ пратеникътъ Войцѣхъ Мясковски. Ние го прѣписахме вѣрно, и го прѣвождаме точно съ нѣкои забѣлѣжени въ прѣвода съкращения.

(На 28 февруарий тръгналъ отъ Каменецъ; минжалъ прѣзъ Яшъ и Букурещъ, ходилъ при Молдавскитъ господарь.) —

— „1-й Априль, недѣля Ваня: деньтъ бѣше весель, врѣмето хубаво Качихъ се на лодка, която ме чакаше, Турчинъ капитанинъ, на лодката червенъ прѣпорецъ, минжахъ Дунавъ за пд малко врѣме отъ една четвъртина часъ подъ Силистрийскитъ замъкъ, нѣкогажъ (quondam) отъ Гръцитъ съграденъ. Колата съ конетъ вървяхъ слѣдъ мене отъ пладнѣ чакъ до вечерята; вечерята пристигнахъ послѣднитъ въ широкъ Дворецъ, опрѣдѣленъ за мене отъ Замъка, тамъ ми дадохъ хубава прѣхрана; тамъ изгубихъ още 2 дни да чинж церемонии на Турцитъ.

— „4-й Априль: Тръгнахъ отъ Силистрия, врѣмето бѣше хубаво; слѣдъ 3 мили ноцувахъ въ Българско село, наречено Афратаръ; храна отъ тука чакъ до Ц-градъ не ми дадохъ, всичко трѣбваше съ пари да купувамъ, а на всичко туй причина бѣше моятъ Чаушъ, пияница.

5-й Априль: Слѣдъ 6 цѣли мили ноцувахъ у единъ Турчинъ въ село Омурфакъ; ни утрѣто, великий петъкъ, слана падна, студъ, ноцувахъ слѣдъ 3 мили въ село Артакой.

7-й Априль: Студъ още пд-добъръ; ноцувахъ слѣдъ 2 мили въ градецъ Провадия; тамъ прѣкарахъ и утрѣто, великденъ, и ходихъ на литургия великолѣпно извършвана въ параклиси; минжалата година Халилъ паша повелѣлъ да съборятъ черквицата на Бернардинцитъ, понеже Рагузанчанетъ католици не цѣли да даджтъ 100 хиледи аспри за споменъ.

9-й Априль: Тръгнахъ отъ Провадия, минжахъ двѣ голѣми планини и се спрехъ въ село Завикой у единъ весель Турчинъ.

„10-й Априлъ: Дойдохъ при село и рѣка Ченга, качихме се на коне, а пъкъ колата теглехъ наети биволи прѣзъ високи и стрѣмни планини, наричани Балхани, отъ които се виждаше Черно-море; послѣ, чакъ до захождане на слънцето, минувахъ прѣзъ голѣма гора думана Делиурманъ, и прѣзъ стрѣмни вертепи. Нощувахме въ село Надеръ . . . До тука броятъ 6 турски мили, ала изминахме 10—15 поляшки.

Кога минувахъ прѣзъ Ченга, 2 български дѣвици прѣмѣнени и гиздави хвърлихъ на каруцата, въ която сѣдѣхъ пшеница и просо, като ми желаяхъ добъръ пѣтъ; сжщото сторихъ и тамошнитѣ селене Християни.

„11-й Априлъ: Стигнахъ вечеръта въ градецъ Хайдосъ, тамъ се карахъ съ кадиятъ и съ чаушътъ; тамъ имаше и страхъ отъ Козацитѣ отвѣдъ морето.

12-й Априлъ: Тръгнахъ, щомъ се съмнѣхъ, и вървѣхъ почти до вечеръта прѣзъ планини и храстие, прѣзъ камънливи рѣки и прѣзъ камънни мостове. Расположихъ се край рѣка Деруенна, подъ село Карабунаръ, отъ гдѣто тамошнитѣ Българе Християни ми прѣпрѣчихъ пѣтя, и молихъ да прѣнощувамъ въ селото ала не позволихъ туй да стане.

„13-й Априлъ: Слѣдъ 3 мили нощувахме на полето надъ село Факиръ

„14-й Априлъ: День мъглявъ, пѣтъ лошъ, скалисти планини. Нощувахме край село Кованджикъ надъ бистра и камъниста рѣка, която прѣгазвахме тоя день между скалитѣ 25 пѣти.

„15-й Априлъ: Вървѣхме прѣзъ високи и скалисти планини; петъ мили, десетъ часа минахме до Кирклиса, не малъкъ градъ; расположихъ се надъ самия градъ. Обѣдвахъ чакъ прѣзъ нощъта. Не само всичко за яденіе трѣбваше да купувамъ, нѣ и дърва и вода; кадиятъ се скри, и не ми даде водителъ; лошиятъ чаушъ на всичко бѣ причина.

16-й Априлъ: Слѣдъ като миняхъ нѣколко рѣки и села въ 4 мили, спрѣхъ се надъ хубавиятъ градецъ Бургазъ; тамъ имаше и карвансерай, и скжпоцѣнна джамия съ двѣ кубета, и двѣтѣ съ олово покрити, съ прѣходи, и

съ чешми извжтрѣ, и прѣзъ цѣлиятъ градъ. Джамията цѣла послана съ килими.

17-й Априлъ: Въ голѣмъ вѣтъръ минжхъ нѣколко мили, и 12 мостове сводовити отъ дѣланъ камъкъ градени, по отворено равно поле, и стигнжхъ въ градъ Чотнюба . . . Чешми, църкелн, синигери пълно по джаминитѣ.

„18-й Априлъ: Пристигнжхъ надъ само Бѣло море, 2 мили, по равнище, а втори 2 мили по самиятъ морски брѣгъ въ Силиврия, градъ обиколенъ съ староврѣмска стѣна, и съ трапища около Замъка. Прѣнощувахъ въ карвансарай при джамията. . . . Подъ града кораби, не малко морски риби.

19-й Априлъ: Въ Буюкъ Чекмеджи, 3 мили отъ Силиврия; тамъ ме посрѣщнжъ новъ чаушъ Османъ, пратенъ отъ Конс-поль по везирска заповѣдъ и добрѣ се обхождаше съ мене.

20-й Априлъ: Въ Кучукъ-Чекмеджи, 2 мили отъ Константинополь, нощувахъ въ раскопенъ палатъ, край високи киприсн, чешми, надъ морето.

21-й Априлъ: Въ сѣбота ранинѣ трѣгнжхъ за Константинополь“. —

(Дълго и широко описва гдѣ ходилъ, у Султана, у Везира).

— „5-й Юний: Съ помощъ Божия живо излѣзохъ изъ Константинополь. Първо нощование подъ Кючукъ-Чекмеджи, 2 мили, въ поле край морето, подъ чадъри. Османъ чаушъ съ плачъ се раздѣли отъ мене.

6-й Юний: Минахъ Буюкъ-Чекмеджи, и нощувахъ въ Силиврия, 5 мили. Срѣщнжхъ Татаринъ, пратенъ отъ Иисиръ паша до везира съ лъжлива новина, че ужъ много наша войска дошла подъ Бѣлградъ.

„7-й Юний: Ядохъ въ Чорлю; нощувахъ въ полето; спрѣхъ се надъ рѣка, при голѣмъ камъненъ мостъ, 5 мили.

8-й Юний: Нощувахъ въ Бургазъ, 6 мили. На утрето трѣгнжхъ ранинѣ, и минжхъ градецъ Бабе; прѣспахъ въ градецъ Капса въ хубавъ кервансарай, 6 мили.

10-й Юний: Въ недѣля, стигнжхъ въ Адрианополь, 2 мили. Голѣмъ градъ, старъ, джамия съ мермерни кубета. (Тамъ видѣлъ два слона, та ги описва, такъвъ звѣръ на свѣта нѣмало).

11-й Юний: Имахъ мжчнотия съ Евреинъ зарадъ една жена християнка, Мѣшка Ярославска; трѣбваше да дамъ на Евреина — злосторникъ зарадъ нея 90 и нѣколко талари. Нощувахъ подъ село Дервентъ, 6 мили.

12-й Юний: Нощувахъ въ село Яникьой, 6 мили; на утрѣто подъ градецъ Карнабазъ, 6 мили.

14-й Юний: Ядохъ въ Хайдосъ; отъ тамъ тръгнахъ. та прѣнощувахъ подъ село Надеръ, подъ гората Делиурманъ, 4 мили.

Господарьтъ, синътъ Лупуловъ, който отиваше въ Стамбулъ, срѣщнахъ при Хайдосъ; баща му по обичайъ него да прати, отъ колкото самичкъ да иде, и гърлото си да даде.

„15-й Юний: Закусихъ въ Ченга слѣдъ като миняхъ Делиурманъ и планини Балкани, скалисти, много стрѣмни; спущахъ по въжа и вериги съ мжа и трудъ тежки кола отъ стрѣмнитѣ скали; и биволи ни помогнахъ, като държахъ на шийтъ си за чудение голѣми товари; нощувахъ подъ градецъ Яникьой, 5 мили.

16-й Юний: Въ Провадия, 3 мили, у единъ гостоприемеиъ домакинъ Симонъ Рагузанченииъ.

17-й Юний: Цѣль день пжтувахъ, 8 цѣли мили пжтъ сторихъ; нощувахъ въ градецъ Базарджикъ. На зараньта тръгнахъ назадъ надъ само Черно-море, миля отъ Варна, зарадъ Силистрийскій Ипсиръ паща, който казаль да ме задържатъ, та при него да идж (ходилъ при Ипсира).

23-й Юний: Тръгнахъ отъ Базарджикъ съ изволенieto на пашата; слѣдъ 2 мили прѣнощувахъ въ Добружданското село Карагачъ

24-й Юний: Подъ Каванджикъ, миля и половина разстояние отъ войската; пашата нарочно ми показва толкова кратки прѣнощувки за да не пристигна бързо до Дунава.

На утрѣто минахъ Булбука, спрѣхъ се подъ градецъ Карасу, надъ Дунавски заливъ, 5 мили. Дъждъ съ грѣмотевици.

26-й Юний: Расположихъ се подъ село Дефлерениъ, 6 мили.

„На утрѣто при другъ Дунавски заливъ, подъ село Яникьой, 4 мили.

28-й Юний: слѣдъ 2 мили минѣхъ Мачинъ градецъ, и расположихъ се надъ сами Дунавъ.

30-й Юний: По зора трѣгнахъ къмъ Галачъ.“ —

Сжщото пътувание прѣдставено отъ пратеника като релация на Краля (страница на ръкописа 323 и sequen... и томъ V, стр. 52 отъ споменитѣ (паметници) на Нѣмчевичъ):

— „Минѣхъ прѣзъ България и Тракия, безъ храна, всичко мѣчно и скѣпо намирахъ, поради лошиятъ и пиянъ мой чаушъ. По пътя сипѣхъ се не малко Турци въоръжени, и вървѣхъ къмъ Дунава подъ Азовъ

Трѣгнахъ бързо отъ Силистрия къмъ морето, и отъ тамъ по неговий брѣгъ пристигнахъ въ Бувинда, и трѣгнахъ за Константинополь На връщане отъ тази бисурманска столица, обѣрнихъ къмъ Адрианоуполь по по-добъръ макаръ и по-далеченъ пътъ, за да видѣмъ града, стара столица на Гръцитѣ, джамии и слонове.

Отъ тамъ по поле трѣгнахъ къмъ Българско, на мисляхъ да минѣ Провадия, и прѣзъ Русчукъ и Дунавъ да стигна въ Молдавско; нѣ понеже искаше да ме види, макаръ и да бѣ съ лошъ замисълъ, Ипсиръ папа, който се бѣше расположилъ съ войскитѣ си подъ Варна, вървѣхъ цѣль день чакъ до градецъ Базарджикъ, и ходихъ при него“.

Ето какъ се свършва тази релация:

— „Нѣка Татаритѣ си держтъ очитѣ съ Турцитѣ, нѣка съ нашитѣ, а особенно по-силнитѣ Азятски, нѣка дѣлѣтъ царството помежду си, а ние ще сме отсамъ Дунавъ и отвѣдъ Дунавъ, за което Бога молятъ върнитѣ Молдавци, Рагузанчене, България и Македония, дѣто Турцитѣ немогѣтъ да въведѣтъ редъ.

Толкова наши затворници въ Константинополь и въ Тракия, които самитѣ Турци и извѣстнитѣ Гръци броятъ около 150 хиляди души, тежко въздишатъ къмъ небото, за да видятъ нѣкой си Християнски Господаръ, а именно Полски Краля надъ Дунава, а отъ тамъ бързо *victorem et triumphatorem* на источната столица“. —

ЛАГЕРЪ И ХИГИЕНИЧЕСКИТЪ МУ УСЛОВИЯ

ОТЪ Д-РЪ БОЧАРОВА.

Лагерътъ, ако и да е билъ най-първата форма на човѣческитѣ села, но и до сега има твърдѣ много да се желае и направи, за да се постигне идеята на добрия лагеръ, който да удовлетворява, както на специалнитѣ условия, за които въ настояще врѣме се правятъ лагернитѣ стоянки, тъй сжщо и на хигиеническитѣ условия, отъ които проистича успѣхътъ на специалнитѣ цѣли. Санитарнитѣ условия трѣба да сж много по-важни, тъй като безъ здравето на войската, лагерътъ става безсиленъ, и историята на войнитѣ ни показватъ твърдѣ печални примѣри. За нѣкой отъ тѣхъ ний ще кажемъ по-късно, за сега ще упоменемъ само, че на санитарнитѣ условия, въ настояще врѣме, се обръща твърдѣ малко внимание. Ако всички и да говорятъ постоянно за хигиеническитѣ условия на лагерътъ, но и до сега на да ли ще има нѣкой да знае точно, що трѣба да се разумѣва подъ тѣзи условия. Високо, сухо, близо до текуща вода, рѣка и пр. мѣсто, което при това е отдалечено отъ блатата и други вредни влияния, сж обикновеннитѣ правила, които играятъ главната и единственна роль при опрѣдѣленieto мѣсто за лагерни стоянки. Защо именно е прието да се ръководятъ съ тѣзи а не съ други правила при избора мѣсто за лагера, — мжчно е да се каже. Ако сждимъ по нѣкои мѣстности, на които сж направени лагерни стоянки, може да удивимъ тѣзи, що сж ги избирали, като и забѣлжимъ, че не всѣкога високото, сухото, близо до рѣка мѣсто е и най-здравото. Колкото странно и да се показва това отъ първи погледъ, но надѣваме се, че ще се съгласятъ, когато разгледаме на какво сж основани правилата, които ръководятъ и съ които би трѣбало да се ръководятъ при избора мѣсто за лагеръ.

Колкото за грижитѣ, що би трѣбвало да полагаме за народното здравие изобщо, не е алѣ да се обърнемъ на много столѣтия и даже хилядолѣтия назадъ, за да вземемъ отъ бѣлата древность твърдѣ поучителни за това уроци. Да сипомнимъ, че Евреитѣ, въ тѣхнитѣ странствувания и лагерни стоянки, сж придавали грамадно значение на хигиеническитѣ условия на лагера. Моисей е зорко слѣдилъ за изпълнението на даденитѣ отъ него хигиенически прѣдписания, които сж начертани въ книгата на второзаконието, и сж имали характеръ на религиозни озаконявания. Само при такова ревниво охраняване народното здравие, Моисей е можалъ да прѣведе народа си, съ тогавашнитѣ нищожни срѣдства за борба съ природата, по такива пустини, по които и сега съ голѣми мъжи се пътува.

Първи военни лагери, въ пълнѣ смислѣ на думата, ний срѣщаме у Гърцитѣ, въ описанията на твореца на Илиадата — Хомера. Вънкашната форма на лагера, неговитѣ разчѣри, степенътъ на прѣтрупаностъта сж условията, на които най-първо трѣба да обърщаме внимание, при изучаванieto историнтѣ на лагеритѣ и да си разяснимъ, до колко нѣкои отъ тѣхъ сж били непостоянни, що е оставало безъ измѣнение и е дошло до нашето врѣме. Вънкашната форма на лагера се е мѣнявала твърдѣ често: у Лакедемонянетѣ тя е била циркулярна, у Македонскитѣ войски — е била даже окръжна съ укрѣпления, нѣ както у еднитѣ тѣй и у другитѣ, хората сж били помѣщавани на твърдѣ ограничено пространство. У Персиянцитѣ, споредъ Ксенофонта, ний срѣщаме сжщата система, но освѣнъ това се вижда, че лагерното расположение на войската е употрѣбявано при походитѣ, които сж били правени въ неприятелската страна, и че е имало обвозъ за палатки. Тази първобитна форма на чловѣческото първобитно жилище се е правила отъ клонове на различни дървета, и е приличала на нашенска колиба. Въ течението на послѣдующитѣ вѣкове, видѣтъ на палаткитѣ сж е постоянно измѣнявалъ, догдѣто най-сетнѣ е получилъ по-опрѣдѣленъ видъ. Именно, намѣсто клонове отъ дървета, почнжли да употрѣбляватъ различни тъкани и най-удобната е била, разумѣва се, естествена тъканъ, която въ сжщото врѣме е била готова и се е нампрала на всждѣ, а именно кожата на различни жи-

вотни, която сж простирали надъ мѣстото, избрано за живѣяние. Самата дума, която означава палатка на романскитѣ нарѣчия, показва способа на направата ѝ — отъ латинската дума, *tendo*, която значи тегли или растѣгай. Отъ тукъ е произлѣзла латинската дума *tentorium* и французската *tente*. Освѣнъ това, палаткитѣ сж били правени още отъ различни дебелѣ тъкани, изработени отъ камилска вълна. Както е извѣстно, палаткитѣ на прѣдводителитѣ. напр. Александра, Дария, сж се отличавали съ изящна направа споредъ съврѣменната гледна точка. За формата и голѣмината на палаткитѣ, презъ врѣмето на стѣлковенията на Персиянцитѣ и Гърцитѣ, въ всичката гръцка литература нищо ненамираме. Съ подробноститѣ на вѣнкашния лагерни видъ на втория древни войнствененъ народъ — Римлянетѣ, можемъ да се запознаемъ по-вече. За палаткитѣ на римскитѣ войски сж упоминува въ 349 год. подиръ основанието на Римъ, по поводъ обсадата на града Вей. Ако Римлянетѣ отъ първо въ похода се укривали въ колиби, направени отъ шума и трѣванъ, послѣ, по примѣра взетъ отъ Гърцитѣ, почнѣли да употрѣбляватъ палатки. Макаруъ. че този видъ жилища при обсадата на Вей, е билъ въ зачаточна форма и може само да се догаждаме, че тѣ сж били направени отъ кожата на различни животни, за което сждимъ по останѣлото тогава отъ тогава изражение: *sub pellibus vie, sub pellibus hiemare*, тѣй като зимната обсада на Вей, е накарала първи пѣтъ да се потърси покривъ за спасението на войницитѣ отъ суровитѣ атмосферически условия. Въ последната римска история у писателитѣ Ветрувия, Велеция, Полибия и др. срѣщаме вече подробни описания на лагеритѣ и военнитѣ правила за тѣхното построяване. На колонитѣ на Трояна и Антонина намиратъ се рисунки на всичкитѣ видове палатки, които войскитѣ сж употрѣблявали въ това врѣме.

Римския лагеръ не е ималъ всѣкога еднаква форма. нъ споредъ цѣлитѣ се е правилъ въ форма на *castra peregrina*, когато е имало походъ, или пъкъ въ форма на постоянни, укрѣпени лагери *castra praetoriana*, които сж били правени около резиденциитѣ на императоритѣ или префектитѣ. Изобщо историята за формитѣ на лагерното разположение въ римската войска не може да не бѣде за насъ

поучителна. Както се вижда, тѣ не сж имали такива военни авторитети, като Вобана и Густавъ-Адолфа отъ новата история, а за това не сж имали нужда да се приклоняватъ прѣдъ установената веднѣжъ за всѣкога форма на вобановскитѣ здания или лагерната форма Густавъ-Адолфова. Формата на римскитѣ лагери сж е мѣнявала често. Презъ врѣмето на республиката, тѣ сж употрѣблявали квадратна, презъ врѣмето на империята — триѣгълна, кръгла и овалъна форма. Всичко е било правено споредъ характера на военнитѣ дѣйствиия и мѣстносттата, на която е трѣбало да се расположи лагерътъ. Римлянетѣ имали такива постоянни укрѣпени лагери, които прѣдставлявали видъ на градища и единъ отъ тѣхъ, именно Келнъ е станалъ послѣ градъ. При расположението на лагера, всичко е било вършено по извѣстни, изработени отъ практиката, правила. Мѣсто за лагеръ сж избирали Авгуритѣ, послѣ съвѣщанието си съ звѣздитѣ. Авгуритѣ, сжщо като и Моисей за Израилтянетѣ, сж играли роль на санитарни законодатели и като хора, които сж се занимавали съ изучаванieto на законитѣ на природата, дѣйствително можали да принесжтъ полза на войската. За всѣки човѣкъ и животно е било опрѣдѣлено извѣстно пространство земя. За двама души е опрѣдѣлено мѣсто въ 10 квадратни фута и 100 квадратни фута за 30 коня. Палаткитѣ сж располагали въ редъ по направление отъ Истокъ къмъ Западъ. Въ всѣки редъ е имало по петъ палатки и напрѣки само три реда. Редоветѣ сж били отдѣлени единъ отъ други съ улици. Въ врѣмето на Полибия, единъ легионъ войска е заемалъ пространство отъ 9 до 10 гектара. Всичкото пространство на лагера е било окопано съ валове, полисади и други укрѣпления. Вжтрѣ въ лагера всѣкога е имало мѣсто за лѣкувание болнитѣ солдати — *valetudinarium* и лѣкувание болнитѣ коне *veterinarius*. Очевидно е, че муниципалния характеръ на Римлянетѣ се е показвалъ и въ правилното устройство на тѣхнитѣ лагери. Нъ, щомъ римската империя почнѣла да се разрушава и слива съ Варваретѣ, заедно съ другитѣ начала на цивилизацията изгубва се забѣлжителния типъ на римския лагеренъ животъ. Още при Константина, въ Галлия солдатитѣ, намѣсто да бжджтъ расположены на лагерни стоянки, тѣ били размѣстени по жилищата на гра-

жданетъ, слѣдователно по гарнизонни условия на животътъ. Нъ и до сега могатъ се намѣри въ народнитѣ прѣдания. останки отъ древнитѣ римски лагери, напр: у Канбре на р. Сомма, и пр.

Срѣднѣвѣковната хроника, като разказва за лагеритѣ, показва ни сжщо, до каква голѣма небрежностъ е дошло отношението на полководцитѣ къмъ хигиеническитѣ правила на лагернитѣ стоянки. Варварския миръ погълнжлъ сичекитѣ зачатки на Римската цивилизация и примѣрътъ на Атила, който укрѣпнявалъ лагеритѣ си съ камари — лешове, споредъ словата на съврѣмenniцитѣ му, не останжлъ безъ подражатели, които държали сжщо тѣй нехигиенично лагернитѣ стоянки, и макаръ че тѣ не сж биле завалени съ лешове, нъ съ всевъзможни нечистотии.

Извѣстно е, до каква степенъ невнимание и отсѣтствие на каква годѣ-санитарна прѣдпазливостъ и грижа за най-необходимото, сж отличавали кръстоноснитѣ полчища, и какъ тѣ сж се расплащали съ своя животъ, като сж усѣвали пжтътъ си съ мъртви тѣла, паднжли не отъ неприятелско оржжие, нъ отъ странни епидемически болести. За французскитѣ укрѣпени лагери въ врѣме на кръстоноснитѣ походи има указания отъ 1096 година. По-късно, во врѣмето на войната съ Англия при Карла VI. Констекль Кинесонъ направилъ укрѣпенъ лагерь, който, по свидѣтелството на Мезера, е прѣдставлявалъ цѣль градъ, съ диаметръ въ 3000 фута, ограденъ съ дървета, снабденъ съ кули и траншеи, и е билъ сгоденъ да се расположи въ него цѣла армия“. Отъ това се вижда, колко малко внимание се обръщали полководцитѣ на пространство, което е необходимо за сѣкиго. Римлянетѣ сж отдѣлявали на сѣки легионъ по 10 гектара, когато тука сж е отвело пространство отъ 3000 квадратни фута за цѣла армия. Въ 1347 год. подобенъ лагерь е имало при осадата на Куле отъ Едуарда III. и лагерь въ Пуату (1372) при Шине, който Фруоссаръ е описалъ въ хроникитѣ си за Дюнексена, като е прѣдставилъ и рисунки, които изобразаватъ както самия лагерь, тѣй сжщо и палаткитѣ. Видѣтъ на срѣдне-вѣковния лагерь, по тѣзи рисунки, още повече ни увѣрява, че прѣданията на Римлянетѣ сж биле съ-всѣмъ забравени, и лагерьтъ не е прѣдставлявалъ нищо друго

освѣтъ една най-безпорядочна масса палатки, произвольно расхвърлени. Людовикъ XI се опиталъ да възстанови старата римска форма на лагера, съ неговитѣ правилни улици, и при това снабденъ съ кантони и дюкенчета. Подобенъ лагерь е билъ основанъ въ 1480 г. въ Нормандия за обучението на 20,000 солдати. Въ 1489 г. такова лагерь билъ учреденъ въ Пикардия.

Около това врѣме се възраждатъ въспоминания за забравенитѣ форми на римскитѣ лагери, и Макъенелъ въ знаменития си трактатъ за искусството, какъ да се води война, съвѣтва, при направата на лагера, да слѣдватъ тѣзи правила, които сж начертани въ лѣтописитѣ на римскитѣ писатели, Витрувия и Вегеция.

Морицъ Насауски въ (1590—1625) дѣйствително възстановилъ квадратната форма на римскитѣ лагери, а Густавъ Адолфъ (1611—1632) слѣдовалъ неговия примѣръ и създалъ струпания типъ на лагернитѣ стоянки, който се държи и до сега въ по-многого армии.

Ако лагеритѣ още отъ XVIII. вѣкъ сж приели римската форма, нѣ още и до сега не сж изпълнили сичкитѣ тѣхни черти, които въ санитарно отношение, сж донасяли на римскитѣ войски не малко полза. Тѣй, извѣстно е, че много римски лагери имали не само врѣменно значение, нѣ сж твърдѣ често служили на войскитѣ за постоянно мѣстопрѣбивание, и имали характеръ на военни градища съ всичкитѣ приспособления за подобенъ животъ. Въ Франция и Германия, дору и въ XVIII. вѣкъ, лагеритѣ носятъ врѣмenni характеръ, като служили за народа, учения на войската, или за походно и военно врѣме.

Въ 1696—1708 г. въ Компъенъ билъ устроенъ учебенъ лагерь, който послужилъ мѣсто за роскошни паради, даже и при Людовика XV въ 1739, 1764 и 1767 г. Такъвъ сѣщи лагерь е имало у Рошомона на р. Мозель (1727—1732). Въ Суасонъ (1766), Вербери (1769).¹⁾ Въ Германия въ минѣлия вѣкъ сж извѣстни слѣдующитѣ лагери: Пирненскій въ Саксония (1756), Прускій Герцога фонъ Берна (1757) и лагерь при Бунцелвица.

Въ края на XVIII вѣкъ въ Франция сж опитали да въведѣтъ пруската лагерна система, която е твърдѣ ясно

¹⁾ *Traité d'hygien militaire par Morache 1874 г. p. 438.*

начертана въ инструкциитѣ на великия полководецъ Фридрихъ Вторий, който отъ практиката на свойтѣ походи и войни е изработилъ необходимитѣ условия за расположение на лагернитѣ стоянки. Нъ, не гледайки на всичката имъ цѣлесъобразностъ, която се е признавала отъ военнитѣ хора на онова врѣме, излѣзло, че при учреждението на республиканското управление въ Франция, макаръ, че республиканскитѣ войски исхвърлили лагерната форма на Фридриха Велики, тѣ вървели на всѣкждѣ побѣдоносно. Республиканецътъ Гошъ се е даже хвалилъ, че неговитѣ солдати изигравали битката по-удобно безъ палатки, отъ колкото съ тѣхъ. Даже послѣ, въ врѣмето на империята, голѣмото количество войска се е затруднявала съ обвоза на палаткитѣ. Ето защо войскитѣ често бивакирали. Нъ отъ само себе се разбира, че послѣ, отъ когато сж се възвърнжли къмъ римскитѣ възрѣния за строгото соблюдение на правилата относително пространството, опрѣдѣлено за сѣки чолѣкъ, това възрѣние не се е пуцало вече изъ видъ.

Възстановяването на постояннитѣ римски лагери е станало именно около това врѣме. Въ Бадасоа, въ Дюнкерхенъ республиканскитѣ войски направили най-напрѣдъ лагерь по бараchnата система. Тѣзи бараки биле покрити съ чимъ (буци) и биле направени отъ самитѣ солдати, безъ правилна система и вътрешно расположение. Отъ това идеята за устройството на постояннитѣ лагери по бараchnата система може да се счита, че е въскръснжала.

Отъ постояннитѣ лагери въ началото на настоящето столѣтие, Булонския лагерь (1803—1805) безспорно трѣба да се счита за най-голѣмия. Той е билъ направенъ по бараchnата система за 160,000 души войска и 9675 коня. На нѣколко мили е била протегнжта линията на барацитѣ, които сж имали еднакви форми и голѣмина — десетъ метра дължина, петъ метра широчина и три метра височина. При устройството на лагера сж употребили сичкитѣ старания и грижи, за да завардятъ здравнето на солдатитѣ. Тѣ никога не сж оставали празни: освѣнъ учения, маневри и проч., имали сж различни увеселения, игри, празненства и пр. Тѣ сж имали особенни гардини, които ги обра-

ботвали самички. Вода въ лагера е била доставявана въ такова количество, което е удовлетворявало нуждитъ¹⁾.

Извѣстно е, казва Морашъ, какви сж биле послѣдствията на тази лагерна стоянка и каква сила и могущество е придобила армията, която справедливо увѣковѣчила името си „Велика армия“ „la grande armée“, която е направила знаменития походъ отъ Булонъ въ Вѣна, безъ остановки и почти безъ болни.

Въ врѣмето на втората империя, вторично е направенъ постояненъ лагеръ въ Булонъ, нъ далечъ не при сжщитѣ условия, които създава армията на първата империя. Въ 1854 въ лагера при Булонъ е имало около два корпуса войска. Солдатитѣ живѣли въ бараки и презъ зимата до това врѣме, когато въ 1856 год. Булонския лагеръ билъ снетъ и замѣненъ съ Шалонския. Въ Шалонския лагеръ живѣло значително количество войска само презъ лѣтото отъ май до октомврий; презъ зимата оставалъ въ лагера само единъ полкъ да варди лагера. Подиръ войната 1870—71 французското правителство направило още веднѣжъ опитъ да помѣсти войскитѣ въ постоянни лагери. За тази цѣль войската е била раздѣлена на шестъ главни лагера, разположени около Парижъ — Саторп, Вилневъ дѣтанъ, Роканкуръ, Сенъ-Жерменъ, Сенъ-Моръ и Медонъ. Опитътъ излѣзълъ не удаченъ, и въ 1874 год. билъ поднятъ въпросъ за учреждане на учебни лагери само презъ лѣтото, отдѣлно за сѣки единъ отъ 18-тѣхъ корпуси, като ги распрѣдѣлятъ по различни пунктове на французската територия.

Англия въ настояще врѣме има четире постоянни лагера: въ Елдершотъ за 10.000 човѣка, въ Колчестеръ, Шернклифъ и Керрагъ въ Ирландия. Първитѣ два за по 3.000 а послѣдния за 10.000 човѣка.

Останжалитѣ европейски държави съвсѣмъ нѣматъ лагери, като мѣсто за постоянно живѣяне на войската. Нѣкои държави избиратъ за лагеръ едно и сжщото мѣсто всѣка година, ето защо една часть отъ жилищата презъ лагерното врѣме, составляватъ палатки, а другата постоянни бараки. Такава е напр.: Австрийския лагеръ въ Брука

¹⁾ Recueil des memoires de medecine et de chirurgie milit. 2 ser. XVIII 1856 г.

на р. Лейта, който е направенъ въ 1867 г. Въ 1869 год. въ този лагеръ е имало четири, въ 1871 двѣ, а 1872 петъ сводни части отъ австрийската армия. Въ Италия войската излиза на лагеръ за три мѣсеца въ Соммо, Чиарди, Фойомо и Санъ-Морицио. Постоянно мѣсто за лагерни сборове на белгийската войска служи Баверло.

Въ много отъ малкитѣ германски държави, даже и въ Прусия, лагернитѣ стоянки не съставляватъ постоянно явление, което би се повторило сѣка година систематически. Лагернитѣ стоянки се правятъ, само кога има да ставатъ голѣми маневри, въ които приематъ участие по-голѣмата частъ отъ войската. Тѣй до 1843 г. сѣки четири години войската се е събирала на лагерни стоянки за голѣми маневри въ различни мѣста. Въ 1865 въ Локштедската равнина въ Голциния, е билъ направенъ лагеръ за 9,000 човѣка и т. н. Обаче и въ врѣме на маневритѣ. лагерътъ не се счита за крайна необходимостъ, когато войската може да се расположи по обивателскитѣ квартири.

Подиръ направения кратъкъ исторически погледъ за развитието на лагернитѣ стоянки, виждаме, че дѣлото, което почнало да се развива въ висока степенъ рационално въ врѣмето на Римската империя, въ срѣднитѣ вѣкове изгубва главнитѣ характеристични черти и само въ началото на настоящето столѣтие, се срѣщаме съ опитвания, да се развижтъ основитѣ на лагернитѣ стоянки, положени още отъ Римлянетѣ, които гледали на лагера не отъ една тактическа точка, но обръщали внимание и на санитарнитѣ условия за помѣщенieto на войската. Разумѣва се, че ако срѣднитѣ вѣкове съ своята цивилизация сѣ стоели много по-ниско отъ Римлянетѣ, то въ настояще врѣме е по-вече отъ колкото странно да се доволнѣме съ тѣхното наслѣдство, като не се грижимъ да го подобримъ съ срѣдствата на най-новата наука. Що е можало да бѣде желателенъ образецъ за срѣднитѣ вѣкове, за Макневеля и неговитѣ съврѣменници, това още за насъ не съставя идеалъ. Като слѣдваме пѣтя на Римлянетѣ за санитарнитѣ грижи на лагера, не сме длъжни да слѣдваме даденитѣ отъ тѣхъ форми. Климатътъ, мѣстността, обичаитѣ на народа, способътъ на водение война сѣ длъжни да видоизмѣняватъ частноститѣ на лагернитѣ устройства, които, както видѣхме вече отъ

историята, не гледайки на твърдѣ силнитѣ авторитети Густавъ Адолфа и Фридриха Велики, биле видоизмѣнявани твърдѣ рационално и, при всичко това, измѣняването не е имало парализирующе влияние за успѣха на войнитѣ. Напротивъ виждаме съвършено противнитѣ слѣдствия, напр. рационалното устройство на Булонския лагеръ.

Едно, което виждаме да остава постоянно безъ всякакви измѣненія до настояще врѣме, и което съставлява негодната страна на лагера, е прѣтрупването голѣмо число хора на пространство съ твърдѣ ограничена площадъ.

Може би, континенталнитѣ държави скоро да прѣстанатъ съ упоритостъ да се държатъ за съществуващата въ настояще врѣме система за размѣщанieto на войскитѣ и да обърнатъ погледитѣ си къмъ поучителния примѣръ, на упомянатия постоянни лагеръ на първата французска република, който е билъ собствено прототипъ отъ постояннитѣ лагери въ съврѣменна Англия и севѣрна Америка. Съврѣменнитѣ способи за бързото прѣмѣстяние на грамадна масса войска, подобреното орѣжие, което скоро рѣшава исхода на сраженията и, най-сѣтнѣ, повече отъ колкото по-напрѣдъ, съвършено нагледната, политико-икономическа отчетностъ, която не оставя никакви съмнѣния, че материалнитѣ срѣдства за водението на войната, почти всѣкога бързо сѣ изчерпватъ отъ съдържанието на грамадни армии. — всичко това прави, както самата война така и съществуването на лагера въ военно врѣме, да бѣждатъ по-малко продължителни. Колкото по-вече живѣеме, толкова повече ще се усъвършенствуватъ срѣдствата за прѣмѣстяние на войската и условията за скория успѣхъ на побѣда, а заедно съ това, ще стане по-ясно съмнителното достоинство на прѣдишнитѣ класически лагерни форми. Твърдѣ вѣроятно е, че съврѣменнитѣ грамадни армии, при скоритѣ движения, по-вече и по-вече ще ги стѣсняватъ лагернитѣ обводи. също както и армията на гениалния полководецъ Наполеонъ I. още въ началото на настоящето столѣтие, се е теготила отъ устарѣлитѣ форми. Нъ, ако формата на лагеритѣ може още дълго врѣме да играе роль въ военно врѣме, то въ мирно — надали има какви-годѣ резони да се придръжатъ о установенитѣ за лагернитѣ стоянки военни рамки. Ний виждаме, че французскитѣ, английскитѣ и сѣвероамерикан-

ските войски намѣрили за възможно да хвърлятъ схоластическите военни окови и радикално да видоизмѣнятъ общеприетитѣ правила за установката на лагера. Здравие на войската отъ това е несъмнѣнно спечелило, специалнитѣ же цѣли на-да-ли ще сж изгубили. Да не забравяме, че ний, за щастие, наченваме да влизаме въ този периодъ на цивилизацията, въ който военното врѣме повече и повече наченва да зема въ внимание изводитѣ на мирното врѣме. За туй ний трѣба повече да се грижимъ за здравие на войската въ мирно врѣме, и, самитѣ лагери, освѣнъ по значението си да служатъ като мѣсто за обучение на войската, да придобиватъ не по-малко значение, като мѣсто, служащо за подобрене силитѣ на солдатитѣ, като срѣдство за подобряване и завардяне тѣхното здравие. Тѣй сж гледали на лагернитѣ стоянки хигиениститѣ въ Англия и Франция. тѣй се почнжли да гледатъ въ послѣднѣо врѣме хигиениститѣ въ Пруссия. „Периодическото изсѣляване въ добрѣ расположени лѣтни лагерни стоянки, слѣдва рѣшително да се рекомевдува въ интереса на здравие на войската“ — казва генералъ-щабъ докторъ Ротъ¹⁾, единъ отъ най-талантливитѣ въ настояще врѣме германски военни хигиенисти. и това се казва въ Пруссия, гдѣто, както е извѣстно, расположението по обивателски квартири се предпочита на лагерната стоянка, при всичкитѣ случаи, когато войската остава казармата, било за маневра или прости обучения.

Нъ съ какво, пита се, можемъ потвърди, че лагерътъ има дѣйствително добро влияние за здравие на войската.

При обикновенни мирни условия, лагерътъ вече съ това благодѣтелно влияе на здравие на солдата, че му дава възможность да не остава въ казармитѣ. За врѣдното влияние на здравие, което почти всичкитѣ, безъ изключение, европейски казарми произвождатъ на обитающитѣ въ тѣхъ войски, ний имаме случай да кажемъ въ статията си за казармата²⁾, гдѣто сж приведени статистически цифри за смъртноста въ рускитѣ войски отъ охтика. Причината на тая болестъ, официалнитѣ данни обясняватъ съ прѣпълнение на казармата (съ хора) и съ отсъствието въ тѣхъ провѣтряние. Тѣзи данни сж биле събрани и об-

¹⁾ Militär Hygien. v. Roth u. Sex. II Boud 63.

²⁾ Добрословія — Военный Сборникъ 1874 год. No. 10.

сѣждавани въ 1862 год. Нъ да видимъ, на колко въпросътъ за прѣпълнението на една ограничена казарменна площадь съ хора и за подобренieto на въздуха въ казармитѣ е на- прѣднѣлъ въ течението на десѣтъ години въ една отъ най- цивилизованиѣ европейски страни — въ Франция. Morvaud ¹⁾, като описва французскитѣ казарми, остава крайнѣ недоволенъ отъ съврѣменното имъ положение. Безъ да гледа на съврѣменната имъ архитектура, на грамаднитѣ сумми, издържани за направата на новитѣ казарми въ Парижъ, Лионъ и Марсель, тѣ съвсѣмъ не отговарятъ на съврѣмен- нитѣ игиенически разумни искання. Въ тѣзи казарми не- достига нито въздухъ, нито свѣтлина, и зданията сж бук- вало лишени отъ всѣкаква искусствена вентелация. Да се убѣдимъ още поѣвече въ безусловното отклонение на пла- новетѣ и устройството на французскитѣ казарми отъ тѣзи рационални правила, които сж изработени за тази цѣль отъ английскитѣ и американскитѣ казармени комисии (въ 1870). Morvaud съвѣтѣва да сравнимъ само плановетѣ и чертежнитѣ детѣли въ французскитѣ казарми. Най-главния въпросъ, а именно, че солдатитѣ трѣба да се распрѣдѣлятъ на по-малки групи въ изолировани помѣщения не е обър- нѣлъ вниманието на инженеритѣ. Ако въ 1851 год. отъ всичкитѣ 24 Парижки казарми само 9 сж можали да вмѣ- стятъ по единъ баталионъ всѣка, а въ всички Франция можало се намѣри едѣмъ шестъ казарми, въ които е бплъ размѣстѣвъ по едѣмъ полкъ, то сега казармата на Напо- леона, е построена за 2230 человекѣ, казармата на Принца Евгения за 3235 и това се намира въ Парижъ. Въ Мар- селъ казармата на Сентъ-Шарль е построена за 2250 души, а новонаправената Лионска казарма за 5000 души.

Такова прѣпълнение на казармитѣ съ хора е еднакво, както въ долнитѣ, тѣй сжщо и въ постоянно умяляющитѣ се въ обѣема, горни катове, съ злѣ направени излѣзи, съ зали, които служатъ едноврѣменно за ядене, спане и всѣки- дневно прѣбивание. Всичко това пространство е гжето на- селено съ хора, съ тѣхнитѣ нѣща, даже съ кавалерийската сѣруня и безъ знакъ на искусствено провѣтрѣвание, при по-малко отъ 12 — 14 кубически метра въздухъ на всѣки

¹⁾ Morvaud. Sur les casernes et les camps permanents. Ann. d'hyg. publ.

единъ солдатинъ, което количество е прѣдписано да се въведе въ французскитѣ казарми още на 15 Юний 1855 г. Разбира се, че при подобни условия въздухътъ не може да бѣде добъръ и нѣма да е удивително, ако смъртта отъ грѣднитѣ болести поражава всѣки солдатинъ. Още отдавна Бенуатонъ де Шатоневъ, Буденъ и Лаверинъ се доказали, че макаръ за войската се избиратъ най-здрави хора и въ пълната имъ сила, смъртността на солдатитѣ е по-голяма отъ колкото на гражданското население, което е на еднакъвъ съ тѣхъ възрастъ. Споредъ Валена, ако прибавимъ къмъ числото 9,41 на 1000 смъртни случая, които се даватъ отъ официалната статистика, числото на отпуснатитѣ солдати въ неспособни за военна служба или въ инвалиди, ще получимъ 18,6 на хилядата смъртностъ, която надминува два пѣти смъртността между гражданетѣ въ сѣщитѣ години, която е равна на 8,89 на хилядата.

Споредъ Лаверина, въ 1860 г. на 1000 души сж умрѣли: Отъ тифъ въ армията 259 човѣка въ гражд. население 137

"	сипаница	"	39	"	"	"	6
"	скарлатина	"	7.7	"	"	"	3
"	лещанка	"	27	"	"	"	0.8

Извѣстно е, че подиръ подобряването на казармитѣ въ Индия, смъртността въ англоиндийскитѣ войски е паднала отъ 60 на 32 човѣка на хилядата. Отъ това се вижда, че причината на страшното боледуване и смъртностъ между солдатитѣ е именно лошото санитарно положение на казармитѣ. Последнитѣ страдажтъ отъ прѣпълнение отъ население съ крайнѣ ограничено пространство.

Ако сравнимъ смъртността на гъсто населенитѣ градове съ селата, ще видимъ ясно, че не благоприятното влияние на здравето, произлиза отъ прѣпълненieto. Въ селата обикновенно смъртността е много по-малка. Това ясно се вижда отъ статистическитѣ данни за смъртността въ градищата, селата и въ островитѣ, събрани отъ Сторка. Забѣлжително е това, че прѣпълненieto отъ много хора въ едно ограничено пространство влиае вѣдно на здравieto тогава, когато се умалява кубическия обемъ на въздуха и кога хората оставатъ въ него пространство по-голямата частъ на деня. Но, колко прѣпълнение на населението на една извѣстна площадь да бѣде голѣмо, нѣма да повлияе осо-

бенно вредно на здравето имъ, ако само обьѣмътъ на въздуха въ такова жилище е достатъченъ. Тѣй напримѣръ, ако сравнимъ населението въ центра на нѣкой голѣмъ градъ съ крайщата му, ще видимъ, че въ центра населението е много по-гъсто, по-прѣпълнено отъ колкото около града, а не гледайки на това, централното население е много по-здро отъ колкото по крайщата. Причината на това е, че по края на града се сели бѣднякъ народъ, жилищата на които обладаватъ въздуха въ твърдѣ ограниченъ обьѣмъ. Бѣдността сама по себе-си тука не играе роль, тѣй като и въ центра на града има много работници, които сж поставени, въ материално отношение, въ твърдѣ не благоприятни условия за живота. Ако сравнимъ смъртността на малко населенитѣ градища въ рускитѣ провинции, съ смъртността на селата, то за Россия ще получимъ обратното. Въ рускитѣ села смъртността е по-голѣма, защото селянетѣ живѣятъ по прѣпълнено въ кѣщата си, отъ колкото градското население. Очевидно е, че макаръ кѣщитѣ въ селата да сж расположены на по-голѣма площадъ, здравостъ страда по-вече, тѣй като жителитѣ сж тѣснѣтъ въ жилища съ ограничено кубическо пространство. Горѣпоменжитѣ цифри на страна обаче отъ това не губятъ значеннето си. Тѣ показватъ, че въ Шотландия, гдѣто количеството на въздуха, съ който се ползватъ жителитѣ вътрѣ въ жилищата си, се намира въ по-добри условия, и тѣсното засѣляване, ограничената площадъ играе голѣма роль. Статистическитѣ изслѣдвания, направени въ това направление въ Германия, Франция и други страни сж по-добри отъ колкото въ Россия. Климатически и социални условия за живота въ селското население, показватъ че и тамъ прѣпълнението на ограничена площадъ е почнжло да играе голѣма роль въ здравето на населението. Съ това се обяснява очевидното противорѣчие, че временнитѣ лагерни стоянки въ мирно врѣме иматъ добро влияние за здравето на войската, макаръ, че на лагерната площадъ хората се прѣтрупани до такъва степенъ, каквато не може се срѣщна даже въ центра на най-населенитѣ градища. Разбира се също и това, че въ лошо врѣме, когато палаткитѣ не се отварятъ и вентилиратъ, кога въ военно врѣме, лагера стои дълго на едно мѣсто, при другитѣ неблагоприятни усло-

вия, здравето на войската почнува да страда по-вече отъ колкото въ казармитѣ. Въ първия случай лагера дава по-добри условия за здравето отъ колкото казармитѣ, втория — наопаки. Всеко явление има само относителна полза или вреда за здравето на човѣка. За това, разбира се, отъ лагера може се очаква полза само при извѣстни опрѣдѣлени условия.

Като запrikaзвахме за значителното прѣтрупване на хората, което обикновенно бива въ лагера, този фактъ можемъ потвърди съ нѣколко сравнителни цифри. Да вземемъ за примѣръ, опрѣделѣното за лагеръ пространство по законенията на тази нация, която е спечелила въ послѣдньо врѣме военна слава.

Да си напомнимъ, че на всеѣки парижки жителъ се пада площадъ въ 48,7 кв. метра, на Берлинеца — 84,6 к. м. на Лондонския — 133,5 к. м., и тъй като въ лагера по-голѣмото число войска е пѣхота, то слѣдователно хората сж прѣтрупани въ лагера на два и четири пѣти отъ колкото жителя въ Парижъ и Берлинъ.

Като се счита пространство по 450 к. ф. на всеѣка палатка, английската санитарна коммисия печислила слѣдующата таблица:

На една палатка пространство квадратна фута.	Числото на палаткитѣ на една квадратна миля.	Числеността на отряда раз- мѣстенъ на една квадр. м., ако всеѣка палатка има 15 човѣка.
450	61952	929280
900	30972	464640
1350	20650	309760
1800	15488	232320
2700	10325	154880
3600	7744	116160
4500	6195	92928
5400	5162	77400
6300	4425	66377
7200	3872	58080
8100	3441	51628
9000	3097	46464

Считатъ, че на една квадратна миля въ Парижъ има 87.256 жители, въ Манчестеръ и Лондонъ — 175.816, слѣдователно, даже и въ Англия солдатитѣ въ лагера сж помѣстятъ на толкова пѣти по-тѣсно отъ колкото лондон-

сѣпѣ жители, на колкото 175.816 е по-малко отъ 929.280 или на петъ пѣти по-тѣсно.

Споредъ пруския расчетъ въ лагерь, който заема пространство единъ квадратенъ километръ, могатъ се помѣсти 19.762 конни артилериста, 23.419 кавалериста, 40.161 пѣши артилериста и 56.497 пѣхотинци.

Въ началото на крымската война прѣтрупването на английскитѣ войски въ лагери е било 312.080 човѣка на една пруска квадратна миля. Ето защо, кога лагерътъ е времененъ и сѣществува само презъ лѣтно врѣме, при това попитѣ на палаткитѣ могатъ да се държатъ постоянно подигнати, отъ което въ тѣхъ се получава свободно движение на въздуха, лагерното влияние за здравнето на солдатитѣ е по-добро отъ колкото влиянието на казармитѣ. Нѣщома платното се намокри въ лошо, дъжделиво врѣме, при спуснатитѣ поли и въ палатката сѣ събератъ 12—15 души и д. т., ако лагерътъ при неварденне дължната чистота, остава дълго врѣме на едно и сѣщо мѣсто, послѣдствията отъ прѣтрупването на много хора на една ограничена площадъ не закъснѣватъ да се исказатъ.

Отъ историята на войнитѣ, които сѣ били водени въ различни врѣмена, и сѣщо отъ мирното врѣме, ний можемъ се убѣди, че лагерния животъ е ималъ единитѣ и другитѣ послѣдствия.

Въ мирно врѣме по-много лагери, при цѣлесѣобразния изборъ на мѣстоположеннето при добра чистота, иматъ обыкновенно добро влияние върху здравнето на солдатитѣ. Това впрочемъ не е и чудно, тъй като най-рѣдкото влияние за здравнето, зависяще отъ прѣтрупване съ хора единъ кубически жилищенъ обѣемъ, се отстранява чрезъ помѣщение на солдатитѣ въ добри провѣтривани въ лѣтно врѣме палатки, и въ мирно врѣме трѣбува да се зематъ потребнитѣ мѣрки за завардването нуждната чистота на лагерната площадъ, отстраняющи опасността отъ прѣтрупване на извѣстно пространство. Освѣнъ тази чиста полза, която при подобни условия получаватъ солдатитѣ, не по-малка е ползата, гдѣто неживѣятъ цѣла година въ казармитѣ. Подиръ излизанието имъ, казармата за лагерния перподъ, може да се очисти и провѣтри т. е. отъ зимното жилище да бѣде удалено всичко, което може, като

остава на стѣнитѣ на пола и даже въ въздуха на казармитѣ, да влияе врѣдно върху здравнето на солдатитѣ.

Тука само на кратко ще напомнимъ за отколеннитѣ изслѣдвания на французскитѣ учени, които първи показваж значението за здравнето на тази прахъ, която се носи постоянно въ въздуха и пада около насъ въ жилищата ни: по мебела, на стѣнитѣ, проникнува въ тѣхнитѣ пори. Тѣзи именно наблюдения се потвърждаватъ отъ най-новитѣ изслѣдвания. Послѣднитѣ анализи на Валѣмогела надъ стѣнитѣ въ госпиталнитѣ палати, показватъ, че тѣ събиратъ голѣмо количество способни за гниение азотисти вещества. Послѣднитѣ опити на знаменития английски физикъ Тиндаля още веднѣжъ потвърждаватъ неговитѣ прѣдишни наблюдения и свидѣтелствуватъ, че този най-ситенъ микроскопически прахъ, невидимъ съ просто око, който се носи постоянно въ въздуха изъ нашитѣ жилища, гдѣто попада отъ насъ самички, отъ нашитѣ мебели, отъ стѣнитѣ на кжщата и пр., само тогава може да падне и остане въздухъ на жилището ни, когато въ течението най-малко на три денонощия не става въ кжщата никакво течение на въздуха. Отъ тѣзи изслѣдвания виждаме, отъ една страна, колко силно може да бѣде заразено едно здание, въ което непрѣстанно се помѣщаватъ много и нечистоплътни хора, отъ друга страна, каква голѣма опасностъ се явява за тѣхъ, когато оставатъ въ такова здание, гдѣто съ всѣко вдѣхвание въвождатъ въ бѣлия си дробъ тази отвратителна въздушна нечистота, която се явява отъ вписанието на солдатитѣ въ жилището всевъзможни нечистотии съ себе си, съ общата си отъ улицата, отъ нечистосъдържанитѣ казарменни заходи и пр. Съ една дума, при сегашното казармено расположение на войската отъ европейския континентъ, да получи войската възможностъ да дѣха чистъ въздухъ въ течението на лѣтнитѣ мѣсеци презъ лагарната стоянка, прави лагеритѣ сръдство полезно не само за обучението на войската, нъ и най-цѣлесъобразенъ способъ за завардване тѣхното здравие, като ги снабдява съ запасъ на силитѣ, изгубени презъ зимата въ градскитѣ казарми въ борбата съ развалений въздухъ. Макаръ, че формата на съврѣменнитѣ лагери не удовлетворява всичкитѣ искания на хигиената, но при вситѣ недостатѣци,

лагерътъ остава едно отъ най-добритъ сръдства за съхранение здравнето на войската.

Цифрата за смъртността въ Английската армия не може да бжде зета за сравнение смъртността на войската въ другитъ европейски държави. Англия държи твърдъ малко войска, има възможность да я туря въ такива условия, които сж въ значителна степенъ по-добри. Нейната лагерна система е образецъ, къмъ когото трѣба да се стремимъ. Нейнитъ казарми сж по-добри отъ казармитъ на другитъ европейски държави. Въ самата Англия обаче, споредъ отчета въ 1870 г.¹⁾, се вижда, че тази частъ на войската, която е стояла на лагеръ, се е ползувала съ значително по-добро здравие, отъ колкото тѣзи останжли въ казармитъ, що е повлияло по смъртността на войската, споредъ размѣщението имъ. За годинитъ 1860—1869 смъртността сръдно въ лагера е била 6,88 души на хилядата, тогава когато въ казармитъ сжщото врѣме е била 9,51 на хилядата. Очевидно е, че при сжщитъ условия относително храната, напр. само разницата въ размѣщението на войската за година въ една армия отъ 100,000 човѣка, 236 души ще останжтъ завардени отъ смъртта.

Гофферъ, като описва санитарнитъ условия на Шалонския лагеръ, дава сжщо такива цифри, които свидѣлствуватъ за благотѣлното влияние на лагера за здравнето. Събрания отъ него за 1860—64 г. статистически материалъ показва, че въ лагера е умираало 7 души на хилядата, и се е разболѣвало 55, тогава когато въ останжлата французска армия, за сжщото врѣме, е имало 18⁰/₁₀₀ смъртни случая и 312⁰/₁₀₀ разболѣвания.²⁾

Наблюденията въ Алжиръ сжщо тѣй се показвали благотѣлното влияние на лагера за французскитъ войски.

Отъ описанието на Красноселския лагеръ на Гейфелдера се вижда, че неговото благоприятно дѣйствие за здравнето на войската, стои вѣнъ отъ всѣкакви съмнѣния.

Нъ, ако солдатитъ сж размѣстени въ лагера не въ палатки, отворени и достѣпни за провѣтриване, а въ бараки или землянки, които даватъ малко въздухъ, тутакси къмъ незгодата на казармитъ се присѣдинява още незгодата отъ

¹⁾ Army medical departement rapport 1870 p. 3.

²⁾ Consideration hystor. hygien. et medic. sub la comp. de Chalons 1865.

прѣтрупване на една ограничена лагерна площадь, и смъртността дохожда до крайния прѣдѣлъ. Примѣръ за това виждаме въ историята на втория булонски лагеръ въ врѣмето на втората французска империя. Въ 1854 г. подъ Булонъ били събрани тѣзи войски, които се назначавали да дѣйствуватъ по брѣговетъ на Балтийското море; къмъ тѣхъ послѣ е била присъединена войската отъ лагеритѣ: Д'Оньо, д'Екилена, де Вимере и д'Амълетѣза, тъй щото общото число на войската е достигнѣло до два армійски корпуса. Една частъ отъ войската е била помѣстена въ палатки, другата въ бараки. Въ бараката за всѣки човѣкъ е имало само два кубически метра въздухъ. Санитарнитѣ условия сж били изобщо лоши. Ето защо отъ холерата, която се появила въ Юлий 1854 год. въ Августъ и Септемврий мѣсець, сж се разболѣли 859 души отъ които 262 умрѣли. Но и безъ холерата разболѣването и смъртността е била грамадна. Въ първата половина на годината имало болни солдати 9,293 съ 498 смъртни случая, а втората половина, когато се е появила холерата, 3,251 съ 456 умрѣли. Както виждаме, холерата не особено е повлияла на смъртността, тъй като и безъ нея цифритѣ сж еднакво голѣми. Главната болестъ, която опустошавала войската, е била кървавия дрисъкъ и тифътъ. Нъ въ 1855 година, послѣ приетитѣ мѣрки за подобрението санитарнитѣ условия на лагера, болезнеността и смъртността сж се смалили въ значителна степенъ.

Въ военно врѣме, когато санитарнитѣ грижи за лагера се оставятъ на страна, а това често бива, и смъртността дохожда до грамадни размѣри. Историята на всичкитѣ войни показва на ужасни опустошения, които ставатъ отъ кървавия дрисъкъ и тифътъ. Послѣдния до такава степенъ се е впилъ въ войската, щото го наричатъ военни тифъ или лагерна огнища. Най-силната тифозна епидемия въ военно врѣме, която до сега е извѣстна отъ историята, е епидемията въ французскитѣ войски, които сж стоели на лагеръ въ Кримъ. Отъ Декемврий 1855 г. до ссеньта 1856 разболѣло сж е 14% отъ всичката армия и отъ заболялитѣ повечето отъ половината 53, 24% сж умрѣли¹⁾. Освѣнъ това лагерътъ, е билъ опустошаванъ и отъ други заразителни

¹⁾ De la mortalité dans l'armée et des moyens d'économiser la vie humain 1870 Dr. Chenne.

болести—холера, кървавъ дрисъкъ, различни видове прѣмъжна треска. Причината на всички тѣзи болести е била именно обуклучената почва на лагера. Сжщата тази война доказва, че кога се зематъ мѣрки, подобряючи санитарното състояние на войската, отведнѣжъ послѣдствията на зетитѣ мѣрки сами по-себе си казватъ. Англичанетѣ, които страдали отъ начало, сжщо както и французитѣ, по-рано сж обърнали внимание на необходимостта да се подобри гигиеническото положение на лагера, и въ това врѣме, когато французската армия носяла горѣказанитѣ загуби, тѣ изгубили само 0,06%.¹⁾ Въ края на войната смъртността на английската армия е даже станжала по-малка отъ колкото на тази частъ войска, която си останжала въ Англия. Отъ Януарий 1856 г. до Майй — смъртността е била равна на 8%₁₀₀, тогава когато въ английската пѣхота, останжала въ отечеството си, смъртността е дохождала до 17%₁₀₀. Не служили това за доказателство, че ако въ лагара се явява прѣкрасенъ способъ за завардване здравieto при добритѣ санитарни условия, въ сжщото врѣме има и противното влияние, когато не щѣтъ или забравятъ да осмъществятъ гигиеническитѣ условия. Туй се разбира напълно, ако си напомнимъ, че даже, при най-малкото прѣтрупване населението въ една ограничена градска площадъ, се зематъ въскон и други санитарни мѣрки за удалението на излишно замърсената почва и въздухъ, лагеритѣ, които се лошо съдържатъ, при отсъствие на подобни санитарни грижи, прѣтрупването е по-голъмо и послѣдствията сж по-лоши.

Да съставимъ сборникъ отъ правила, по които бихме се ръководили въ грижитѣ за санитарнитѣ условия, най-много обезпечеваючи здравieto въ лагернитѣ стоянки, трѣба да обърнемъ най-напрѣдъ внимание на тѣзи болестни форми, които най-много поражаватъ войската въ лагера. Ако разгледаме всичкитѣ болести, ний ще додемъ до заключение, че най-страшнитѣ форми сж заразнитѣ болести. Къмъ числото на заразнитѣ, инфекционнитѣ или тѣй нареченитѣ зпмотически (бродилни) болести принадлежатъ: тифоветѣ, холерата, кържавия дрисъкъ, треската и сипаницата. Тѣзи групи разболѣвания се наричатъ заразителни болести за

¹⁾ Ibid отъ 50000 армия 31 тиф. съ 16 смъртта.

това, защото обикновено отъ тифа или холерата, или отъ всѣка друга отъ тази група болести се разболѣва не единъ, но нѣколко хора на веднѣжъ. По нѣкогажъ тѣзи болезненни случаи сж разпрѣснати въ различни мѣста на населения районъ, по нѣкогажъ събрани около нѣкой центръ. Тѣзи болести на медицинския езикъ се наричатъ, както е извѣстно, *епидемии*. Разболѣвания въ коя-и да е кжща, се нарича кжщна епидемия; въ градъ, градска епидемия, и т. н. Подобно едновременно разболѣвание, най-естественно е могло да възбуди мисль, че болезнотворното начало се прѣдава отъ единъ човѣкъ на други, т. е. мисль за прѣдаване, прѣносяние на заразитѣ. Това се показва още повече вѣроятно, тъй като навѣрно много болести се прѣдаватъ отъ единъ на друго именно по този пжтъ. Извѣстно е, че къмъ такива болести принадлежатъ, несъмнѣнно, сипаницата, сифилиса, сибирската язва, бутурача, и пр. Ето защо всичкитѣ такива болести, които по-горѣ споменажме, сж ги нарекли — *заразни*. Сжщий смисль има и утвърдившето се за тѣхъ название зимотически болести. Туй послѣднѣото название показва характера на распространението на епидемическитѣ форми. По характера на распространението си, заразнитѣ форми сж сходни съ характера, по който маята распространява влиянието си на тѣстото въ процеса на шупванието. Тукъ една най-малка частичка отъ прѣсното тѣсто дохожда въ съприкосновение съ маята, и шупванието се прѣдава на всичката тѣстена масса. Сжщото става и съ най-нищожната частичка отъ течността, отдѣлена отъ тѣлото на заразеня човѣкъ, която може да прѣдаде заразата на съвършено здравъ човѣкъ, сжщо тъй както незначителната частичка на шупналото тѣсто, смѣсено съ простото, извиква шупвание въ него. Освѣнъ сжществуванието на заразата, наблюдението ни показва, че за нейното дѣйствие е необходимо най-незначителното ѣ количество. Ако би полюбопитствували да узнаемъ, колко е голѣмо дѣйствующето заразително количество, то ний бихме се убѣдили, че то не може да бжде прѣтеглено съ най-чувствителнитѣ везни. Сипаницата може да се привие на човѣка, ако убодемъ кожата му безъ кръвъ съ края на едва намокреня въ сипанична материя ланцетъ. Сжщо тъй можемъ да отровимъ човѣка съ тъй нарече-

ната гнилостна, трупна отрова, като извикаме въ него ужасната и почти виняги убийствена форма на гнилоста и то съ треска, ако го даже съвсѣмъ незамѣтно порежемъ съ ножъ, съ който е рѣзано гнило, мъртво тѣло. Не трѣба да забравяме, че за сипаницата е доказано, че въ тази капка течностъ, която се въвежда въ тѣлото при присажданieto на предохранителната сипаница играе роль не всичката масса на течността, нъ само твърдѣ незначително количество (еки) вещества, които плаватъ въ нея, слѣдователно абсолютно непретегленото. Но, когато падне въ организма на човѣка туй непретеглено вещество, то е въ състояние да произведе въ него не една, а безчисленно множество сипанични мѣхури (пустули), които покриватъ всичката кожа на човѣка и, ако тогава бѣше възможно да се вземе тѣхното съдържание и се претегли, то ний би получили твърдѣ солидно тегло.

Теорията всѣкога се ражда отъ аналогия, поради това и съврѣмнената теория за причинитѣ на епидемическитѣ болести, се е родила отъ сравнението на причинитѣ, които сж на видъ подобни съ дѣйствието на маята въ тѣстото. Въ послѣдния случай, както е извѣстно, маята за това само дѣйствува на голѣмитѣ маси прѣсно тѣсто съ твърдѣ незначителни частички, защото, като падне въ тѣстото, тази частичка развива милиони все нови и нови частички, рождаючи се отъ старата. Маята, като тойзи е живъ организмъ отъ микроскопическитѣ клѣтки на най-долнитѣ гжбици, разрастява се твърдѣ бързо, и за това, при благоприятни условия, отъ една клѣтка на маята, могатъ да се развиятъ милиарди и съобразно съ количеството си да дѣйствуватъ по извѣстенъ начинъ на тѣстото. Процесътъ на размножението на маячнитѣ клѣтки, при голѣмото имъ външно сходство съ дѣйствието на заразнитѣ течности, е подалъ поводъ къмъ догаждане за сжщественната частъ на заразното вещество, не е ли и то нѣкоя микроскопическа гжбица, клѣтка или нѣкоя инфозория, която, като попадне въ организма, ражда хиляди себе подобни, и които, като се развиватъ по-нататѣкъ и по-нататѣкъ, произвождатъ въ организма тѣзи или други измѣнения. Въ настоящето врѣме, тази теория се потвърждава поне за по-голѣмата частъ на заразителнитѣ болести: сипаницата, холерата и

пр., отъ което става понятно, защо прѣтрупванието на хора въ тѣсни по кубичния обѣмъ и площадно съдържание пространство тѣй врѣдно влияе върху здравието. Всичкитѣ микроскопически клѣтки на ниспитѣ растения и животни сж до такава степенъ леки, щото твърдѣ лесно се повдигатъ въ въздуха и могатъ да се принесжтъ на най-далечнитѣ растояния. Въздухътъ, както сж показали многочисленнитѣ изслѣдвания, всекога изобилова съ различни форми на тѣзи микроскопически организми и, колкото по-рѣдко се мѣнява въздухътъ, колкото повече жилци има въ обитаемото пространство, толкова повече той е по-богатъ съ този микроскопически прахъ.

Нъ, че на повърхността на нашия организъмъ, на кожата ни, на космитѣ ни, въ устата, въ стомаха, червата могатъ да си живѣжтъ и плодатъ милиарди микроскопически животни, това вече отдавно знажтъ, знажтъ даже и тѣзи болести, които произхождатъ отъ тѣхъ. Тѣй напр. много накожни пришки, (язви) рани зависжтъ отъ размножаваннето въ кожата на микроскопическитѣ организми. Тѣй нареченитѣ общи болести на организма, които поражаватъ не една негова часть, а всичкото тѣло, като го лишаватъ отъ всичкитѣ му части отъ разсѣдка му, фърлятъ го на дълго врѣме въ огничаво състояние, съ една дума тифоветѣ, сипаницата, холерата и пр., споредъ новитѣ изслѣдвания, зависжтъ именно отъ най-ситнитѣ микроскопически растителни или животни организми. Този въпросъ не е още напълно рѣшенъ, поне за всичкитѣ видове заразителни болести, нъ за най-главнитѣ видове: холерата, сипаницата, тифа и пр. нѣма никакво съмнѣние, че тѣ се прѣдизвикватъ именно отъ микроскопическитѣ организми.

Многото фактове, събрани до настояще врѣме, даватъ право да не отхвърляме тая теория, тѣй като микроскопическитѣ организми, които сж намѣрени въобще въ кръвта на чловѣка, сж намѣрени именно въ това врѣме, когато той е билъ въ болезнено състояние. Около 1870 година сж почнали да изслѣдватъ сериозно кръвта на хората, болни отъ тифъ и възвратна огница. Обермайеръ е билъ първия, който открилъ въ кръвта на такива болни микроскопически паразитъ — спирлла. Тѣ прѣдставляватъ твърдѣ ясновидни подъ микроскопа червейчета, които

сѣ движатъ твърдѣ бързо, като се свиватъ и развиватъ, и разблъскватъ около себе си кървавитѣ тѣлца. Наблюдението на Обермайера е било недавно провѣрено въ клиниката на проф. Ботинка, при което се оказва, че дѣйствиелно присѣтствието на спирилитѣ въ кръвта у болнитѣ отъ възвратна огнища се намира въ свързка съ болезненния процесъ, тъй като щомъ се появяватъ спирилитѣ въ кръвта на чловѣка, поченва се пристѣпна на болеста, а когато тя се прекрати, спирилитѣ се изгубватъ.

Спирилитѣ се срѣщатъ въ кръвта на тифознитѣ болни. Може би по-нататѣшнитѣ изслѣдвания и да покажатъ пълна связка на заболяването съ влизанieto на спирилитѣ въ кръвта.

Да се обърнемъ къмъ другата болестъ, — сипаницата. Ако до сега нашитѣ познания за характера на сипаничавия ядъ сѣ не съвсѣмъ пълни, за това ний имаме несъмнѣнни доказателства, че и въ него главната роль принадлежи на форменнитѣ частички, които се виждатъ подъ микроскопа въ видъ на точки или валчета; тѣ ако испаднатъ отъ сипаничавата материя, която се намира на ландцета, съ когото се произвежда сипаницата, послѣдната се неприсажда.

Ний-сетнѣ, отдавна е публикуванъ болестния случай, който, по видимому, зависи отъ развитието въ тѣлото ни инфозории. Випкенъ можалъ да види една болна жена, която получила въ Суринамъ, гдѣто живѣла, болестъ твърдѣ честа въ тази мѣстность — силна водница въ корема, като промушили корема и испуснали всичката течность, която тъй мъчила болната жена, тази течность изслѣдвали и нахѣрили, че тя била мътна отъ това, че съдържала масса микроскопически организми. Тѣзи организми били колцеобразни, съ главичка, снабдена съ четири или петъ брънки и се двигала въ течность твърдѣ бързо.

Тѣзи указанныя сѣ достатѣчни, за да се оправдае направеното прѣдположение за зависимостъта на епидемическитѣ болести отъ микроскопическитѣ организми. Нъ, ако този въпросъ и да се рѣшава въ настояще врѣме, положително остава другъ не по-малко важенъ — именно, какъ попадатъ тѣзи организми въ кръвта на чловѣка? Отъ туй, което е извѣстно до настояще врѣме, ний можемъ да укажемъ на такива болести, които се прѣдаватъ отъ чловѣкъ на чло-

вѣкъ чрѣвъ допирване при извѣстни условия. Тѣй можемъ се зарази отъ сифилисъ, сипаница, гнила жаба (дифтеритъ) и пр. Подобни заразителни болести ний наричаме прилъпчиви (контагиозни). Но въ числото на епидемическитѣ болести има такива, които не се прѣдаватъ отъ допиранье. Извѣстно е, че можемъ да се допираме до болни отъ коремни тифъ, холера, жълта трѣска и заражение нѣма да стане. Лѣкаритѣ отварятъ трупа на умрѣли отъ холера, тифъ и не се заражаватъ, не гледайки, на трупната течность, която изобилно маца ржцетѣ имъ, които често биватъ порѣзани съ малки раници. Бивали сж случаи, че холернитѣ и тифознитѣ непразненния попадвали на слизистата ципа на здравитѣ хора, и тѣ не сж се заражавали. Нѣ вѣрно е и това, че холерата и тифътъ, като се появатъ въ нѣкоя мѣстность, не поражаватъ одного или двама, нѣ едновременно мнозина отъ което заключаватъ и до сега, че холерата и тифътъ сж заразителни, макаръ и да сж длѣжни да признажтъ факта, че, ако тифътъ и холерата сж заразителни, обаче тази зараза, се прѣдава не чрезъ този пѣтъ, по който се предаватъ прелепчивитѣ болести. Ето защо отъ епидемическитѣ заразни болести се е отдѣлила, втора група болести *миазматически*, които се прѣдаватъ, както се прѣдполага, само чрѣвъ въздуха. Тѣзи миазми т. е. болезнотворното начало на тѣзи болести, каквито сж треската, холерата, коремния тифъ, трѣбва да плаватъ въ въздуха. Тѣй като тѣзи болести често съставятъ язва за лагеритѣ, то ний трѣбва да се запознаемъ, какъ се распространява миазмата и какви мѣрки можемъ да вземемъ противъ нея, или какъ да отвлѣрнемъ появението ѳ и въ лагера.

Що се относя до сжщността на миазмитѣ, и тѣ намъ сж извѣстни и, ако сждимъ само по приведенитѣ по-горѣ фактове, можемъ да мислимъ, че за миазми може да се считатъ тѣзи микроскопически организми, които плаватъ въ въздуха и докарватъ болести.

Константинъ епископъ Българский и неговото поучително Евангелие. *)

(Съчинение на Архимандрита Автония, ректоръ при С. Петерб. Духовна Академия).

Прѣводъ отъ студента при сѣщата Академия Д. Цулевъ.

I. Биографически свѣдѣния за Константина и историко-библиографически прѣгледъ на литературнитѣ забѣлѣжки и изслѣдвания, които се отнасятъ къмъ неговото поучително Евангелие.

Подиръ св. Климента Велически, въ историята на старобългарската церковна проповѣдь, първо мѣсто заема живия и трудившия се съ него едновременно за Християнското просвѣщение въ България епископъ Константинъ. Биографически свѣдѣния за него сѣ останжали твърдѣ малко. Всичкото, което ний знаемъ за врѣмето на неговия животъ и дѣятелность, основава се на слѣдующитѣ кратки извѣстия: а) въ хронологическата статия, която се намира въ края на синодалния списъкъ на неговото поучително Евангелие (No. 163) и съставена, както предполагатъ Горски и Невоструевъ¹⁾, отъ самага Константина, говори се слѣдующето: „Василь, т. е. Василий Македонски (царствоваъ) 20 лѣтъ. Левъ сынъ его 7 лѣтъ, всѣхъ же лѣтъ отъ Адама до настоящааго въ 12 индикта естъ 6406 (898)“; б) въ тази сѣщата рѣкописъ въ надписанието на една бесѣда (42-а), Константинъ се нарича *пресвитеръ*; в) въ нѣ-

*) Источники за запознаването съ Константина и съ поучителното му Евангелие, сѣ слѣдующитѣ:

1) Горски и Невоструевъ. Описание Москов. Синодал. библиотеки II, 2, No. 111 и 163. 2) Nedjeljna propovedanja Konstantina pr. bugarskoga po starobugarskom rukop. XIII v. v Starine, knj. V, 1873. 3) Ундолский. Объ учительномъ Евангелии Константина, рѣкописна статия съ библиогр. хар., находяща се въ Руманц. муз. No. 1395. 4) Шафарикъ. Развѣтъ слав. писъм. въ Болгаріи, помѣстенъ за първий пѣтъ въ чтец. Импер. Общ. за 1848 година No. 7, а послѣ въ отдѣлна книжка напечатанъ. 5) Ягичъ. Исторія Сербско-Хорватск. литер., въ руски прѣводъ. 6) Палаузовъ. Вѣкъ болгарскаго царя Симеона. С. П. Б. 1852 год. 7) Голубински. Исторія Славянскихъ церквей Изъ тѣхъ источники, кждѣто е нужно, ще цитираме само автора и страницитѣ на съчинението му, безъ да прѣвождаме самото название на съчинението.

¹⁾ Описатели на Московската Синодална библиотека. Б. прѣв.

кон редакции на прѣдисловието на неговото поучително Евангелие се говори, че той съставилъ своитѣ бесѣди по просбата на стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници български: „сега ради и азъ оумаленый Константинъ, говори той за себе си, оубѣжденъ бывъ на се твоими прошеніи брате Наоуме“¹⁾; 2) въ друга синодална ржкопись (No. 111), която заключава въ себе си словата на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетъ, на обратната страна на 212-й л. се намира слѣдующата забѣлѣжка: „сія книги благочестныя; наричемыя Аѳанасіи-повелѣніемъ князя нашего болгарска именемъ Симеонъ преложи ихъ епископъ Константинъ; въ словенскъ языкъ; отъ греческа въ лѣто отъ начала міра 6414 (906) инд. 10, ученикъ сынъ Мееодовъ; архиепископа Моравы, напса же ихъ Тоудоръ черноризецъ Дуксовъ“²⁾, тѣмъ же княземъ повелѣлъ; на устѣи Тыча въ лѣто 6415 (907) индикта 14“. Тѣзи сж свѣдѣніята, на основание на които приблизително много или малко вѣрно можемъ да си нарисоваме картината на живота на Константина. Тѣ нищо не говорятъ, ни за мѣстото и вѣмето на неговото рождение, нито пъкъ за неговата народност. Между другото, че той е билъ родомъ Словѣнинъ, — това е ясно само по себе си изъ неговитѣ литературни произведения. Всичкитѣ приведени извѣстия прѣдставляватъ ни Константина за чловѣка въ зрѣла възраст, който работи съ усърдие на попрището за християнското просвѣщение въ България, наедно съ други забѣлѣжителни дѣятелности отъ знаменития вѣкъ на царь-Симеона. За пд-раннитѣ години отъ неговия животъ и дѣятелностъ тѣ нищо не говорятъ. Нѣкои догадки въпрочемъ относително това може да се направятъ само на основание на това показание, че той е билъ „ученикъ Мееодовъ, архиепископа Моравы“. Къмъ това трѣба да прибавимъ още свидѣтелството, което се заключава въ алфавитната молитва, и кждѣто Константинъ самъ свидѣтельствува за себе си, като нарича свой учитель даже и Кирилла (Константина), а именно:

¹⁾ Ржкоп. въ Соловедската биб. подъ No. 373 (157), на обр. стр. на 12 л., No. 374 (158). л. 221.

²⁾ Подъ Дукса, по общеприетото мнѣние, трѣба да се разбира князь Борисъ, който за монашески подвизи, е оставилъ прѣстола и отишелъ въ манастиръ.

„Шестъкрилатъ снлоу въспрнимъ.

„Шестъкзю нмнъ, по слѣдоу оуунтелю.

„Имени ею и дѣлоу послѣдоу“

По този начинъ епископа Константина по указаннитѣ свидѣтелства трѣба да считаме за единъ изъ раннитѣ ученици на св. словѣнски апостоли, Кирилла и Методия. Изъ тѣй наречената българска легенда, или пространно житие на св. Климента, български архиепископъ, знаемъ, че всичкитѣ извѣстни въ исторiята на просвѣщенiето на България ученици на св. Методия дошле тука послѣ смъртта му (+ 885 г.) изъ Моравия, по причина на подигнатото противъ тѣхъ отъ латино-нѣмцкото духовенство жестоко гонение. На това основание, съгласно съ мнѣнието на нѣкои учени¹⁾, трѣба да признаемъ, че и епископъ Константинъ е билъ единъ изъ знаменититѣ, но въ житието на упоменатъ, бѣженци (изгнаници) изъ Моравия — мѣченици за идеята на религиозно-националното християнско просвѣщение на словѣнскитѣ народности. Като съпоставимъ по-нататъкъ Константиновата дѣятелность въ България, където е получилъ и епископски санъ, съ врѣмето на живота на Кирилла и Методия, безъ съмнѣние тѣй сжщо трѣба да допустнемъ, че и той е можалъ да бѣде тѣхенъ непосредственъ ученикъ, толкова повече, че въ прѣдисловието на поучителното си Евангелие къмъ стареца Наума, единъ изъ св. седмочисленници и безпорно непосредственъ ученикъ на Методия, той се обрща, както видѣхме, не като къмъ старецъ, учитель, или отецъ, а като къмъ равенъ, другаръ, братъ: „оубѣжденъ бивъ на се твоими прошенiи *брате* Наоуме“²⁾

Колкото се касае до дѣятелността на Константина въ България, то приведенитѣ свидѣтелства прѣдставляватъ ни го тука вече въ пресвитерски санъ. Къдѣ и кога е получилъ той този санъ, — въ България ли, или още въ Моравия, подобно на св. Климента, — неизвѣстно. Венчката негова, извѣстна до настояще врѣме, литературна дѣятелность се отнася къмъ врѣмето на царуванiето на

¹⁾ Голубински, стр. 167.

²⁾ Г-нъ Ягичъ причислява Константина къмъ по-младо поколѣние, — именно къмъ поколѣнието на продължателитѣ дѣлото на просвѣщението въ България: нарича го младши съврѣменникъ на св. седмочисленници, стр. 82—83. Но съ неговото мнѣние да се съгласимъ е трудно.

Симеона. Като билъ пресвитеръ, той е съставилъ въ 898 г.¹⁾ своето поучително Евангелие, което сжъ състои изъ 51 беседа на недѣлнитѣ дни прѣвъ годината, като начева отъ Пасхалната недѣля. Въ епископски санъ, когото получилъ, подобно на св. Климента, вече въ България, той въ 906 година прѣвелъ, по повелѣнието на царъ Симеона, отъ грѣцки езикъ на словѣнски четири слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетъ, които, по поръчванието на сжщия князь, въ 907 година биле прѣписани отъ Тодора, черноризецъ Дуксовъ, при устието на рѣката Тича. На основание на това послѣднѣо показание прѣдположително се опрѣдѣля и мѣстото на епископското служение на Константина. Рѣката Тича, по Шафарика, се намира на недалечно разстояние отъ г. Варна въ България. Тѣй като тука трѣба да търсимъ и Прѣслава, старата столица на българскитѣ князе, а прѣбиванието на епископъ, при устието на Тича и трудивший се, по повелѣнието на княза, съ прѣводъ прѣдставлява се не случайно, но постоянно, — то на това вѣроятно се основава и догадванието, че Константинъ е билъ Прѣславски епископъ²⁾. Съ това се довършватъ и всичкитѣ биографически свѣдѣния за епископа Константина. За други нѣкои негови литературни трудове, освѣнъ прѣчисленнитѣ, сжществуватъ само едни прѣдположения³⁾. Годината на неговата смъртъ тѣй сжщо е неизвѣстна.

Името и литературнитѣ трудове на епископа Константина станъхж извѣстни на ученитѣ въ края на първата четвъртина на настоящето столѣтие. Първо указание на него и на прѣведенитѣ отъ него четири слова на св. Атанасия Александрийски противъ Ариянетъ направилъ Калайдовичъ въ своя „Иоаннъ Екзархъ“ (стр. 14). Но това указание било — направено нерѣшително. За Константина той се изразява, като за неизвѣстенъ нему епископъ, и за това, може би, тогавашната учено-литературна словѣнска

¹⁾ Горски и Невоструевъ внасятъ поправка въ показанието у рѣкописа годината на състанянието поучителното Евангелие. Врѣме на неговото съставяне тѣ считатъ за по-вѣрна годината 894. — стр. 422. На тази година указаватъ Срезневски въ „Пам. пис. и яз. юго-зап. слав.“ стр. 16 и Голубински, стр. 167.

²⁾ Горски и Невоструевъ, стр. 33.

³⁾ Шафарикъ е склоненъ да му приписва извѣстното: „Исповѣданіе вѣры“. Стр. 51. Нѣкои, освѣнъ това, му присвояватъ прѣдположително тѣй наречения: „Прогласъ св. Евангелія“. Срезневски. „Памяти. пис. и яз. юго-зап. слав.“ Стр. 17. Сиб., 1865 г. Вороновъ. „Кирилъ Методий“. Стр. 241. Киевъ, 1877 г.

критика, ръководима отъ извѣстния и твърдѣ остроженъ славистъ Добровски, се отнесла къмъ откритието на Калайдовича съ недовѣренность, и остановила съ това на нѣколко врѣме радостта на другитѣ учени по поводъ на неговото важно научно откритие¹⁾. Макарь Калайдовичъ да е направилъ, може би, откритието си, както забѣлѣзва Ундоуски,²⁾ благодарение само на указанието: „Оглавленіе книгъ“ на Силивестра Медвѣдева³⁾, което му било извѣстно и което той приписвалъ съ увѣренность на Поликарпова, въ това ни най-малко не умалява неговата заслуга. Тѣй като въ това врѣме не е било извѣстно ни реченното „Оглавленіе книгъ“ съ неговото указание, ни името на българския епископъ Константина, то за Калайдовича, по справедливостъ, остава първата честъ за показанието на учения мѣръ на Константина, като на единъ изъ дѣятелитѣ на Симеонова вѣкъ. Другия литературенъ трудъ на епископа Константина — поучителното Евангелие, станалъ извѣстенъ на учения мѣръ, както и творенията на Климента, въ четирисета година отъ настоящето столѣтие, когато е билъ намѣренъ между ръкописитѣ на Синодалната библиотека въ Москва въ списъци отъ XIII в.⁴⁾ Честа за откритието на този ръкописъ, по показанието на Бодянский (въ една изъ забѣлѣжитѣ къмъ руския прѣводъ за разцвѣтяване словѣнската писменность въ България отъ Шафарика), принадлежи на В. М. Ундоуски, който е открилъ и творенията на Климента. Дѣйствително, до колкото намъ е извѣстно, първото печатно извѣстие за този ръкописъ съ указание въ общи черти и нейното съдържание принадлежи на Ундоуски. Въ края на своята статия, подъ заглавие: „Замѣчанія для исторіи церковнаго пѣнія въ Россію“, той говори, че „единъ изъ пергаментнитѣ списъци на Синодалната библиотека съдържа бесѣди на нѣкон евангелски начала, т. е. избрани поучения изъ Йоанна Златоуста, Кирилла Александрийски, Исидора Пилусиотски и други; въ началото на бесѣдитѣ се намира: „Про-

¹⁾ Шафарикъ. Стр. 50.

²⁾ Силивестръ Медвѣд. отецъ слав. русск. библ. стр. XIX—XX.

³⁾ Ср. оглавл. на кн. No. 23.

⁴⁾ Къмъ този вѣкъ синодалната ръкописъ е отнесена отъ Горски и Невоструева. Шафарикъ (въ Разцвѣтъ) ъж. отнася къмъ XI в. Срезневски (въ пам. пис. в яз. юго-зап. слав. стр. 15) ъж. отнася къмъ XII в.

логъ о Христъ оумѣренъ сказанія святаго Евангелія. сътворенъ Костянтинъмъ, имже и прѣложеніе бысть. То-гожде съказанія евангельскаго“. Нему, т. е. на Константина, прибавлява Ундолски, трѣба да принадлежатъ всичкитѣ прѣдисловія и послѣсловія на поученіята, а, може би, и цѣлитѣ поученія, които сж твърдѣ сходни съ поученіята на Климента, „епископа *словѣньска*“¹⁾. Съ откриваніето на поучителното Евангелие, съмнѣніята на прѣдпавливата критика, относително личността на Константина, трѣбали да наднѣжъ сами по себе си, — трѣбало да се разясни, благодарение на новитѣ хронологически данни, и самата негова личностъ, като единъ изъ дѣятелитѣ въ историята на просвѣщеніето въ България по врѣмето на царь-Симеона. Но това разяснение се извършило не отведнѣжъ.

Тѣкмо подиръ половина година, послѣ указаната статія на Ундолски²⁾ въ засѣданіето на „Общества Исторіи и Древностей Росс.“, било прочетено извѣстното, въ своето врѣме прѣведено на нѣмекій езикъ, съчинение на покойния прѣосвященный Филарета черниговски (въ туй врѣме рижеки): „Кирилъ и Методій, славянскія просвѣтителн“³⁾. Въ края на това учено съчинение, авторътъ не само че прѣдставлява новъсче пълно и обстоятелно описание на ръкописа, който съдържа поученіята на епископа Константина, отъ колкото по-горѣ приведената забѣлѣжка на Ундолски, нъ и съобщава своитѣ лични съображенія за самата личностъ на Константина. Въ тѣзи свои съображенія покойния владика, оставениитѣ мимоходомъ заявленія на Ундолски за сходството на поученіята на Константина съ поученіята на Климента, развилъ по-нататѣкъ, като отождествилъ даже тѣзи двѣ отдѣлни личности. „Съ достовѣрность, говори той, този Константинъ — е едно и сѣще лице съ Климента, архиепископъ Български, или Велически който е починалъ въ 916 година. Биографътъ на св. Климента пише за него, че той съставилъ голѣмо училище, въ което и самъ по нѣкога училъ, като е желалъ по този

¹⁾ „Чтен. въ Имп. Общ. Ист. и Древ.“ за 1846 г. No. 3, стр. 46.

²⁾ Статіята на Ундолски била прочетена въ засѣданіето на Обществото на 1-й Юния 1846. г., проч. на Филарета на 30 ноемвр. сѣщата година.

³⁾ Изпечатано въ тѣзи сѣщитѣ чтенія за 1846 г. No. 4 и послѣ прѣпечатано въ Кирилло-Методіевскомъ Сборникъ. М. 1865 г.

начинъ да приготви достойни пастири, а за народа написъ *годишенъ кръгъ бесѣди*, които, по своята простота и удобовразумителность, били достъпни за всѣкого¹⁾. Като зема по-нататъкъ въ внимание хронологията, която се намира въ края на Поучителното Константиново Евангелие, а тъй сжщо и това, че той билъ съврѣменникъ на Наума, единъ изъ св. седмочисленници, Филаретъ прибавлява „всичкитѣ тѣзи обстоятелства Константинови, — тождеството на съчиненията на Константина и Климента, прѣдставляватъ повече отъ колкото достовѣрна мисльта: че Константинъ е едно и сжщото лице съ св. Климента, за когото говори гръцкото жизнеописание. Името на Климента-Константинъ е можѣлъ да приеме въ иночество, по примѣра на своя св. учитель, който макаръ и прѣдъ самата смъртъ, получилъ името Кирилъ, намѣсто Константинъ, и по паметниците извѣстенъ повече съ името Кирилъ, тъй и неговия ученикъ“²⁾. Тѣзи съображения на преосвященный Филарета сж останали съврѣшенно единични и даже, до колкото ние знаемъ, печатно отъ никого не сж бивали раздвани и опровергавани. Къмъ тѣхъ се е обръщаль само въ своята, неизвѣстно защо ненапечатана, статия за Поучителното Евангелие на Константина Ундолеки³⁾. Между това, по нашето мнѣние, тѣзи съображения не сж тъй маловажни и нищожни, щото да ги оставимъ безъ всѣкакво внимание. За това ний ще направимъ, по поводъ на тѣхъ, нѣколко свои забѣлѣжки, а тъй сжщо, въ видъ на библиографически интересъ, ще приведемъ наедно съ нашитѣ и нѣкои забѣлѣжки по този сжщия прѣдмѣтъ изъ указаната ръкописна статия на Ундолеки. Макаръ съображенията на Филарета да иматъ само значение като на остроумни догадвания, които се основаватъ на достовѣрни до извѣстна степенъ и не толкова силно убѣдително — мотивирани сближения, нъ тѣзи остроумни догадвания можтъ да станятъ още повече вѣрни, ако прибавимъ къмъ прѣдвиденитѣ доводи на това обстоятелство, че старецътъ Наумъ, по „прошеніямъ“ на когото „умоленный Константинъ“ съ-

¹⁾ Чтенія за 1849 г. Н-ро. 4, стр. 26—27 и забѣлѣж. 50.

²⁾ Въ тази си статия Ундолеки, като опровергава прѣосв. Филарета, опровергава въ сжщото врѣме и самъ себе си. Като е призналъ по-рано, че поученията на Константина сж сходни съ поученията на Климента, той въ настоящата статия всъщески се стареа да докаже противното, че между тѣхъ нѣма никакво сходство.

Период. Списание XXI и XXII.

ставилъ своитѣ бесѣди на Евангелието, по споменѣното грѣцко живоописание на Климента, се прѣдставлява за неразлъченъ спътникъ отъ врѣмето на излизанieto имъ изъ Моравия съ послѣдния; слѣдователно, между тѣхъ, т. е. между Климента и Наума, сѣществувала най-близка и тѣсна свръзка. Макаръ въ това живоописание, отъ расказа за отбиванieto на Климента въ Кутмичивица, за Наума по-вече и да не се споменува, нѣ изъ сказанieto за Наума е извѣстно, че той се е отправилъ съ Климента на туй сѣщомѣсто, където и прѣкаралъ остатъка отъ своя животъ ¹⁾. Не сж ли справедливи по този начинъ догадванieto на преосвященный Филарета, че Константинъ, който е съставилъ бесѣдитѣ си „по прошенію брата Наума“, е едно и сѣщото лице съ Климента, съ когото Наумъ, повидимому, не се раздѣлявалъ презъ всичкия си животъ, и който въ житието се прѣдставлява да е написалъ много проповѣди? . . .

Нѣ всичкитѣ тѣзи съображения на почтения ученъ иматъ само видима правдоподобностъ. Сѣщественъ неговъ недостатъкъ и грѣшка се заключава въ това, че най-главното и основно негово положение, на което тѣ се основаватъ, страда по-вечето отъ неточностъ и даже невѣрностъ. Преосвященный Филаретъ утвърждава, че, по свидѣтелствуванieto на грѣцкото живоописание, Климентъ „съставилъ *годишенъ кръгъ бесѣди*, и къмъ това отъ себе си прибавлява:“ сега сж извѣстни *още* нѣкои отъ словата на Климента на празнични дни“. Направление на мислитѣ му въ този случай се прѣдставлява въ слѣдующия видъ: „Климентъ е написалъ годишенъ кръгъ бесѣди, т. е. както на недѣлнитѣ дни, тѣй и на всичкитѣ празници презъ цѣлата година. Недѣлнитѣ бесѣди ние ги имаме въ Поучителното Евангелие, което се приписва на Константина, който е неизвѣстенъ на насъ; освѣнъ това, ние знаемъ нѣкои слова на Климента, произнесени на различни празници. По този начинъ, като земемъ въ внимание показанieto на Климентовото житие, ние, въ Поучителното Евангелие и въ нѣкои слова на празничнитѣ дene на Климента видимъ този годишенъ кръгъ бесѣди, за когото говори житието. Слѣдователно, сѣществува пълна достовѣрностъ да

¹⁾ Руск. бесѣди за 1862 г. т. II, отд. 2, стр. 143.

считаме Константина и Климента за едно и също лице¹⁾. Между това, когато въ същност, ни въ пространното²⁾, ни въ краткото³⁾ житие на Климента не се спомѣнава, че той е съставилъ нѣкога годишенъ кръгъ бесѣди. Въ пространното житие се говори: „тъй като на български езикъ не съществувало поучителни слова, съответствуващи за всѣки празникъ (πανηγυρικοῦ λόγου—похвални слова), то той съставилъ такива слова за всичкитѣ празници, съ просто и ясно съдържание“. . . . „Той празниците е разяснилъ съ поучителни чтення“ (гл. 22 и 29). По сказанieto на краткото житие, той е прѣдалъ писмено тъй сжщо: „похвални слова и живоописания на мъченицитѣ и прѣподобнитѣ — τοὺς πανηγυρικοὺς τῶν λόγων καὶ μαρτύρων καὶ ὁσίων βίους τῶν“ (гл. 14). По този начинъ въ двѣтъ житиета ясно и опрѣделенно се говори, че Климентъ съставилъ и прѣдалъ писмено само похвални слова за празничнитѣ дене (ἑορτάς). Това е съвсѣмъ друго, нежели годишния кръгъ бесѣди: недѣлнитѣ дни тука не се отнасятъ, и за съставяние бесѣди на тѣхъ отъ Климента въ житието не се говори ни слово. Да прѣдполагаме тука нѣкои замѣлчавания, при тази поразителна точностъ, съ каквато се отличаватъ показанията на житието, особено въ пространното, относително поученията на Климента, нѣма никакво основание. И наистина, пространното житие не само че причислява проповѣдитѣ на Климента, като ги раздѣля на классове и указва, че въ тѣхъ се заключаватъ похвали въ честь на преосв. Богородица, въ честь на Ионна Кръстителя, на пророцитѣ и апостолитѣ, на мъченицитѣ и прѣподобнитѣ, нъ твърдѣ ясно отбѣлѣжава и вътрѣшнитѣ имъ свойства, като говори, че тѣзи похвали сж написани: „въ видъ на молитва и благодарствени пѣснопѣния“ (гл. 22). При такава точностъ и ясностъ не е възможно да се допусне, че авторътъ на житието не би споменѣлъ за бесѣдитѣ на недѣлнитѣ дене, ако такива бѣхж дѣйствително съставени отъ Климента. Освѣтъ това, пълното различие между бесѣдитѣ на Константина и извѣстнитѣ до сега похвални слова на Кли-

¹⁾ Напечатано въ Юбилейното изд. на Москов. универ. за 1885 г. и въ Билбасова: „Каралъ и Методій, ч. 2, Сиб. 1871 г.

²⁾ Намѣрено и напечатано отъ Григоровича въ: Журн. М. Н. Пров. ч. III и въ Билбасова тамъ сжщо. Туй и другото указанно издание е напечатано въ гръцки оригиналъ и въ руски прѣводъ.

мента и отсъствието между тѣхъ всѣкакво сходство — въ слога, въ способа на раскриване мислитѣ, въ ползுவание съ источницитѣ, въобще въ литературнитѣ приеми. — наглядно говори, че тѣзи и другитѣ немогѣтъ да принадлежатѣ на единъ и сѣщи авторъ. Да положимъ, че съобразно съ трѣбованията на теорията на краснорѣчието и въ одного и сѣщия проповѣдникъ разяснителнитѣ бесѣди и похвалнитѣ слова могѣтъ доста да се различаватѣ помежду си, нѣ при всичко това, въ такѣвзи случаи всѣкога може да се намѣри между тѣхъ такова или инакво сходство, което зависи отъ особеноститѣ на литературнитѣ приеми на писателя. Въ настоящий случай това ние съвсѣмъ незабѣлѣваме. Словата на Константина, като принадлежажатѣ къмъ типа на гомилитѣ или разяснителни бесѣди, се отличаватѣ по своята простота и безискуственностъ. Самъ тѣй бѣлѣжи за себе си, че: „не хытростіо вышняя (трѣба да се чете вънкашна) ¹⁾ премоудрости и ни съвзязаниемъ вѣтиискѣмъ ни плотоньскыми словесы сложилъ словеса свои. нѣ вышней премоудрости помолъшеся“ ²⁾. Не сѣ такива проповѣдитѣ на Климента. Почти тѣ всѣжитѣ носятѣ на себе си отличителнитѣ черти на господствующия въ това врѣме въ грѣцкитѣ образовани проповѣдници тържественъ родъ проповѣди, които по вътрѣшнитѣ си свойства се приближавали къмъ типа на церковнитѣ пѣснопѣния, на каквато особенностъ въ проповѣдитѣ на Климента, както видѣхме, твърдѣ ясно указва и житието му, като забѣлѣжава, че неговитѣ похвали сѣ написани „въ видѣ на молитви и благодарственни пѣснопѣния“ ³⁾. Като подражателъ въ краснорѣчието на образованитѣ проповѣдници въ своето врѣме, Климента не безъ основание, нѣ съ точка зрѣние на тогавашното врѣме, по всѣка справедливостъ, го нарича житието: „мжжъ най-краснорѣчивъ“ — ἀνὴρ λογώτατος (гл. 12). Житието, по-нататѣкъ.

¹⁾ „Вышняя премоудрости“ — тѣй е написано въ синод. рѣкописъ. Въ рѣкописа на Импер. публична биб. въ тѣй нареченния петербургски, въ отличие отъ синодалния, се чете: „ныняашнее прѣмоудрости“. Starine. стр. 33. Очевидно, че трѣба да се чете: „вънкашни премудрости“.

²⁾ Горски и Невостуевъ. Стр. 426.

³⁾ Въ тѣй пълно съотвѣтствие на показанието на житието съ вътрѣшнитѣ свойства на известнитѣ днесъ съ името на Климента проповѣди ние видамъ най-твърдо доказателство за тѣхната подлинностъ.

повѣстувва, че Климентъ съставилъ своитѣ похвални слова въ това врѣме, когато билъ вече епископъ. Дѣйствително, въ надписанието почти на всичкитѣ негови поучения, той постоянно се нарича епископъ: „сътворено отъ епископа Климента“ — е обична надпись надъ поученията му; по нѣкога въ тѣзи надписания той се нарича просто святия или мѣченикъ, въ никога пресвитеръ ¹⁾. А Константинъ е „преложилъ“ своитѣ бесѣди, когато е билъ въ *пресвитерски санъ* и въ надписитѣ надъ 42 бесѣди, изъ които само една принадлежи всецѣло на него ²⁾, се нарича *пресвитеръ*. Когато нито въ житието, нито въ оглавлението на словата, нито пъкъ въ самитѣ слова на Климента сжществуватъ показанія за това, че той ги е прѣвелъ отъ гръцки языкъ. Поученията на Константина въ основанието на своето съдържаніе, т. е. въ изяснителната частъ, сж заимствувани, букваленъ прѣводъ отъ гръцки источники ³⁾. По този начинъ, указанията на житието отъ една страна и отсъствието на всѣкакво сходство между бесѣдитѣ на Константина и похвалнитѣ слова на Климента, отъ друга, несъмнѣнно ни убѣждаватъ, че Константинъ и Климентъ сж биле двѣ различни лица. Най-послѣ, другото тѣй сжщо основно прѣдположение на Филарета, че Константинъ е можалъ да приеме името Климентъ въ иночество, се явява чисто произволно. Ни въ едно изъ житиетата на Климента, — нито въ пространното, нито пъкъ въ краткото, има нѣйдѣ указания за това, че той нѣкога е носилъ друго име. За това прѣдположенията на Филарета за отождествяването на лицата: Константина и Климента не могли да се приематъ и удържатъ въ литературата, и самъ той въ врѣме на прѣпечатване своето изслѣдване: „Кириллъ и Методій“ въ Кирилло-Методиевския сборникъ (1865 г.) е отмахналъ това си прѣдположение, защото въ туй врѣме личността на Константина била съвсѣмъ разяснена отъ учениитѣ.

¹⁾ Туй послѣдно положение е взето изъ Ундолски.

²⁾ Напечатана е въ пълнѣн видъ по петербургския списъкъ въ Starine кн. 5, стр. 34—35.

³⁾ Той не ги надписва и съ името си, нѣ или съ името на Златоуста, или — Кирилъ Александрийски, като е вземалъ въ внимание, кое тълкованіе е прѣвеждалъ при съставянieto на тази или друга бесѣда.

Историята на въпроса за Поучителното Евангелие Константиново, съ указанитѣ съображения на преосвященный Филарета, е далечъ още да се исчерпи. При по-нататъшното движение на този въпросъ, ученитѣ сж сръщали съ много други затруднения, които тъй сжщо изисквали разрѣшение. Главни затруднения въ този случай се прѣдставлявали хронологическитѣ показания, относящи се къмъ Поучителното Константиново Евангелие, на русскитѣ стари библиографи. Силивестръ Медвѣдковъ въ своето: „Оглавленіи книгъ“ два пѣти споменува за Константиновото Евангелие въ слѣдующитѣ изражения: „Евангелія на 50 недѣль, преложенна отъ еллинска въ словенскій діалектъ Константиномъ лѣта 6851, яко въ предсловіи „являеть“ (N. 69). Въ друго мѣсто: „Константинъ Философъ. Евангеліе на 50 недѣль, дѣло Іоана Хріостоста, понуженъ Наумомъ, лѣта 6851, отъ елинска во словенскій. Молитва по алфавиту“ (No. 128). Всичкитѣ тѣзи подробности — „евангелія на 50 недѣль, понуженъ Наумомъ, молитва по алфавиту“, — несъмнѣнно свидѣтелствуватъ, че тѣ се отнасятъ къмъ Евангелието на Константина, нѣ хронологията — 6851 г. — силно бие въ очи съ своята пълна несъобразность. Такава историческа несъобразность, по нашето мнѣние, е произлѣзла отъ слѣдующитѣ обстоятелства. Освѣнъ Поучителното Евангелие на Константина въ старо-руската проповѣдническа писменность, ползувало се съ голѣма извѣстность Поучителното Евангелие на цариградския патриархъ Филофея, което било проповѣдано отъ грѣцки на словѣнски езикъ по едни извѣстия (такива сж много) въ 6851 (1343 г.), а по други — въ 6915 (1407 г.). Това послѣднѣото Евангелие въ старо-руската писменность било твърдѣ распространено, било даже прѣпечатвано нѣколко пѣти, и по тази причина, било добрѣ извѣстно на старо-рускитѣ книжовници; евангелието на Константина, по нашето убѣждение, на тѣхъ било съвсѣмъ неизвѣстно, и не можало да имъ бѣде извѣстно, тъй като списъци отъ него за тѣхъ, може да се каже, не е сжществувало. И въ настоящето врѣме пѣленъ списъкъ отъ бесѣдитѣ на Константина, ние знаемъ само единъ — *синодалния*, който е съставлявалъ собственность на патриарха Никона, подаренъ отъ него въ 7169 (1661 г.) на новоиерусалимския Воскресенски

мѣнастирь¹⁾. Другий списъкъ, безъ прологъ (прѣдговоръ) и молитви въ началото, безъ „сказанія церковнаго“ и хронологическа статия въ края, е тъй наречения петербургски, който билъ занесенъ въ Россія неотколѣ отъ Гилъфирдинча изъ югъ, изъ Дечанския мѣнастирь, и когото подарилъ на Императорската Петербургска публична библиотека²⁾. Слѣдователно, положително може да се утвърждава, че Поучителното Евангелие на Константина не могло да бѣде извѣстно на старитѣ руски библиографи. На тѣхъ било твърдѣ добрѣ извѣстно прѣдисловието и алфавитната молитва на Константина, които, като се намирали на отдѣлно отъ бесѣдитѣ, биле твърдѣ распространени, срѣщатъ се въ много сборници и, важно е туй, че тѣ често сж се приписвали въ началото на Филофеевото Евангелие, като негова принадлежаща частъ, а по нѣкога и въ края³⁾. Отъ тукъ сж можали да произлѣзатъ хронологически несъобразности въ извѣстията на рускитѣ библиографи. За по-силно потвърждение, на това положение ще укажемъ на порядъка въ началнитѣ статии на Филофеевото Поучително Евангелие, по единъ ръкописъ на Соловецката библиотека. На лл. 3—11 въ този ръкописъ е написано оглавлението на статитѣ. Прѣдъ оглавлението стои слѣдующето заглавие: *Поученія избранна отъ св. Евангелія преложена съ грѣческаго въ лѣто 6851*⁴⁾. На обр. стр. на л. 11: „Прилогъ о Христѣ оумѣренъ. сказаніе святаго Евангелія. сътворено *Константиномъ*, иже и *преложѣ* сказаніе се. 50. евангелій недѣльныхъ“. Послѣ това слѣдва алфавитната молитва и прилога съ указание, че това „преложение“ е направено по „*прошенію брата Наума*“. — Прологътъ очевидно тука, като че се отнася къмъ Евангелието, което е: „сътворено Константиномъ, иже и преложѣ сказаніе се (се)“⁵⁾. Какво? По този порядъкъ на статитѣ излѣзва това, че заглавието и оглавлението на статитѣ, поставени въ началото, сж прибавени къмъ туй,

¹⁾ Ако не бѣше се съхранилъ този синодаленъ списъкъ въ пълнѣнъ видъ, съ всичкитѣ прѣдшествующи на текста бесѣди и послѣдующи статии, въ раскриваніето на библиографическитѣ показанія щѣше да се срѣщне по-голяма трудностъ.

²⁾ Starine, кн. 5, 29.

³⁾ Гл. ржк. на Соловецк. библ. N. N. 373 (157) и 374 (158). Библ. на Троиц. лавра No. 103.

което е: „преложено съ греческаго въ лѣто 6851“. По този начинъ за всичкитѣ подробности, които се съдържатъ въ библиографическитѣ извѣстия на Силвестра Медвѣдева намѣратъ се тука пълни данни. По тази именно причина, ние не се съмнѣваме въ това, че всички тие исторически, несъобразни подробности сж произлѣзли вслѣдствие незнанието на старитѣ библиографи Поучителното Евангелие на Константина отъ една страна, и вслѣдствие честото помѣщение на пролога и молитвитѣ къмъ подобното нему Евангелие на Филофея — отъ друга. Но, ако по извѣстието на Силвестра Медвѣдкова излизало, че бесѣдитѣ на Константина биле прѣведени отъ гръцки на Словѣнски езикъ въ 6851 год., защото описателно въ него сж прѣдставени всичкитѣ признаци на Константиновото Поучително Евангелие, то вслѣдствие на тѣзи сжщитѣ причини, извѣстията на старитѣ библиографи можели сж да приематъ и другъ характеръ, а именно: можали сж да приписватъ прѣвода на Филофеевото Поучително Евангелие (неизвѣстно отъ кого прѣведено) на Константина, когото по недоразумѣние наричали философъ. Дѣйствително сжществуватъ показания и отъ такъвъ родъ. Незвѣстний авторъ на алфавита, или „лексиса неудобъ познаваемыхъ рѣчей, иже обрѣтаются въ святыхъ книгахъ Русскаго языка“ говори, че „Евангеліе толковое воскресное (тѣй се наричало Филофеевото Евангелие) прѣложилъ Константинъ философъ въ лѣто 6851“. Вѣстоковъ по този случай забѣлѣзва: тука събирателтъ не е ли искалъ да каже 851 отъ Р. Х., а погрѣшно е прибилъ 72 (шестъ хиляди)? Или рѣчта иде за другиго нѣкого Константина Философа, който е прѣвелъ тѣлковото Евангелие“ ¹⁾. Двата тѣзи, зададени отъ Вѣстокова, въпроса, старе се да разрѣши въ утвърдителенъ смисълъ Ундолский въ ръкописната си статия за Поучителното Евангелие на Константина. Макарь неговитѣ доказателства и да сж направени не въ надлежача страна и самитѣ му доводи да сж искусствени и натегнѣти, но, понеже тази негова статия е малко достѣпна и на не мнозина, разбира се, извѣстна, то отъ библиографически интересъ, ние ще изложимъ тука нѣкои части отъ нейното съдържание, а

¹⁾ Описан. ръкоп. Румянц. Муз. стр. 8, стѣлбъ 1.

именно, което се отнася къмъ указанитѣ пунктове. За отвѣтъ на първия, поставенъ отъ Вѣстокова, въпросъ Ундолски измисли многочисленна цифренна комбинация, като се основава на хроническата статия, която се намира въ края на „евангелскитѣ сказанія“ на Константина по Синодалния ржкописъ. Въ тази статия се срѣщатъ слѣдующитѣ численни данни: „вкупѣ отъ Адама до Христова воплощенія 5555 . . . Василь (царувалъ) 20 лѣтъ, Левъ сынъ его 7 лѣтъ. Всѣхъ же лѣтъ отъ пропятия Христова до Лѣва царя нынѣшняго девять сотъ 18, а отъ Адама до настоящаго въ 12 индикта есть лѣтъ 6406“¹⁾. „Извадите пзъ тѣхъ, говори Ундолски, (изъ 6406) 5555 — годишнитѣ отъ Адама до Р. Х. и ще се получи 851. Къмъ тѣхъ е прибавено шестъ хиледи и се е получила 6851 г.“²⁾. Но, на нѣкои други екземпляри отъ Поучителното Евангелие на Филофея, както видѣхме, указва се друга година на прѣвода, а именно 6915 (1407). И това послѣднѣо указаніе Ундолски се опитва да обясни тѣй сжщо изъ тази хронологическа статия: „ако, говори той, къмъ 918 година, която се брой (въ хрон. ст.) отъ распятието на Христа до Лѣва Философа прибавимъ 6000 и извадимъ 5508, ще се получи 1410; значи разликата (отъ 1407) ще бѣде на 3 години. Тя е произлѣзла или отъ това, че прѣписвачътъ на Евангелието е ималъ при себе си ржкописъ отъ тази статия, въ която е била написана 915 г., или сж е ржководилъ по нѣкакво особено, неизвѣстно на насъ правило“³⁾. Ние вече указахме причинитѣ на тази неразборчивость въ хронологическитѣ показания на старитѣ библиографи, която тѣй мадро и сложно се старае да разъясни Ундолски, а за това трѣбва да бѣде ясно, че всичкитѣ негови исчисления не само че не рѣшаватъ въпроса, но още повече го затмѣняватъ. По тѣзи исчисления излиза, че врѣмето, когато е прѣведено Филофеевото Поучително Евангелие отъ грѣцки на Словѣнски езикъ, води своето начало отъ хронологическата статия на Константина, и се намира съ нея въ пълна зависимость, — косто очевидно е несправедливо. Рѣшението, прочее прѣдположително, на другия, поставенъ

¹⁾ Горский и Невоструевъ, стр. 422.

²⁾ Ундолский, л. 13 на обр. стр.

³⁾ Ундолский, л. 14.

отъ Вѣстокова въпросъ, а именно: не иде ли рѣчьта въ съставителя на алфавита за другога нѣкого Константина Философа (разумѣва се — освѣтъ просвѣтителя на Словѣнетѣ), който въ 6851 г. е прѣвелъ тѣлковото Евангелие. прѣдполага се въ Ундолски не безполѣзно по своето послѣдствие. Кѣмъ показанieto на писателя на алфавита, той прибавява още слѣдующето: въ единъ изъ ръкописитѣ на Филофеевото Евангелие на М. П. Погодиновата (No. 90) библиотека, не по-късно отъ XVI в., на върха на първата страница съ сѣщия почеркъ, съ какъвто е написана всичката книга, написана е съ червено мастило: „Конъстантина философа изложениа евангелій недѣльныхъ 50 и два и на Господьскыя праздники“. Тука вече не прѣводчикъ, по даже авторъ на Филофеевото Евангелие се именува Константинъ философъ. Ние изясняваме това неправилно показание изъ тѣзи сѣщитѣ причини, които изложихме по-горѣ, т. е. отъ смѣсването Константиновото Евангелие съ Филофеевото, и да търсимъ изяснение за този новъ Константинъ, живота на когото се съвпадалъ съ врѣмето на прѣвода на Филофеевото Евангелие, считаме за излишно. Но Ундолски намѣрва подобенъ. „Кой е този Константинъ философъ?“ пита той, и отговаря: „навѣрно Константинъ святогорець, който е съчинявалъ въ 1427 година житието на св. Стефана, Сърбский десподъ. Но това догадвание, прибавява самъ той, *ако и да има всичкитѣ признаци на историческа достовѣрность*, нуждае се въ по-нататъшно, внимателно изслѣдвание¹⁾. Този Константинъ, който се именува *Костеньцкый*, дѣйствително е извѣстенъ въ словѣнската литература. На нему се приписва съставението на указанното житие на Стефана Лазаровича и отривъкъ отъ филологическото съчинение за словѣнския езикъ. Освѣтъ това, Шафарикъ му приписва и *бесѣда на Евангелието*²⁾. Ето защо ние нарекохме прѣдположителното рѣшение на втория Вѣстокововъ въпросъ не безполезно. Ние сме склонени да мислимъ, не изъ тѣзи ли догадки, и не изъ прѣведенитѣ ли ръкописни указания, Шафарикъ зель основание за да отнесе на този Константинъ Евангелскитѣ бесѣди? Положително да сѣдимъ за това, по недостатъчностъ на близко

¹⁾ Ундолский, л. 15.

²⁾ Развѣтъ слав. пис. въ Чтен. стр. 51.

запознаване съ Костенъцкия писателъ, не смѣемъ, но не можемъ да не забѣлѣжемъ, че приписването на Константина Костенъцкій Евангелскитѣ бесѣди, освѣтъ голословно показание на Шафарика, повидимому, съ нищо не се подтвърждава.

Наредъ съ указаннитѣ въпроси възникнали и други, които тъй сжщо се нуждаяли отъ разрѣшение, а именно: Поучителното Евангелие на Константина не е ли едно и сжщото съ Евангелието на Филофея? Прологътъ (прѣдисловието), въ който се упоминава за Константина, като съставителъ на бесѣдитѣ, не трѣба ли да се счита повече принадлежащъ на Филофеевото Евангелие? Тѣзи въпроси въ настояще врѣме могатъ да се покажатъ твърдѣ незначителни и даже праздни, нъ тѣ не сж биле такива мизерни, при първото запознаване и изучаване на Константиновото Поучително Евангелие. Ундолски по тази причина, не е оставилъ безъ рѣшение и тѣзи въпроси. Първия отъ тѣхъ билъ рѣшенъ твърдѣ легко, — съ просто сравнение на епископитѣ на двѣтѣ нареченни Евангелия. Недѣлното Евангелие на Филофея се състои изъ слова на недѣлни и празнични днене: на първитѣ (недѣлнитѣ) 52 и на послѣднитѣ 25. Поучителното Евангелие на Константина съдържа бесѣди само на едни недѣлни днене. Всичкитѣ бесѣди въ него сж: 51. Въ първото поученията се захващатъ отъ недѣлята на митаря и фарисея, а въ послѣдното отъ Пасхалната недѣля. Самитѣ поучения въ едното и другото не сж едни и сжщи. По този начинъ при най-повърхностното сравнение на двата сборника отъ поучения се явило и тѣхното пълно равличие. За рѣшенето на втория въпросъ било нужно да се опрѣдѣли най-близката свръзка между прѣдисловіята на едното и другото Евангелие. Указанието въ него на Кирилла философа, като на учитель и съставителъ на евангелскитѣ сказания (бесѣди), наричаніе словѣнското плѣме новопросвѣщено, упоменанието въ нѣкои редакции името на Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, като съврѣменикъ на съставителя, пълно съотвѣтствие въ количеството на поученията въ Константиновото Евангелие съ свидѣтелствата на пролога, че „оумаленый Константинъ“ съ-

ставилъ именно 50 бесѣди¹⁾ и то само на едни недѣлни дене, най-послѣ надписанието на една бесѣда съ името на Константина и отбѣлѣзванието на нѣкои встѣпителни и заключителни слова съ неговото име, — всичкото това твърдѣ ясно говори, че този прологъ къмъ Филофеевото Евангелие не има рѣшително никакво отношение, макаръ твърдѣ често, както видѣхме, прѣписвалъ се при него. Ундолски, между другото, не е достигвалъ до тѣзи доводи. Той се ограничилъ само съ указание на непосредственната свръзка (което било и най-главно) между съдържанието на самитѣ бесѣди на Константина и съдържанieto на написания отъ него прологъ. Въ пролога Константинъ говори слѣдующето: „оубояхъжеся начати. Стръпътное слово съ видѣвъ выше недооумѣния и силы моя соуща. нѣ пакы съмръти зря боудущая. за ослоушание начахъ не въсего могу написати. нѣ оуставленая недѣльная евангелія и (50). прося молитвы христелюбъць всѣхъ. на поспѣшение. да съподобить мя. общици Богъ. и Господь нашъ Иисоусъ Христосъ. до коньца съвършити обѣщание“²⁾. На пълно съотвѣтствующи на тѣзи слова въ пролога се срѣщатъ мѣста и въ самото Евангелие. Въ встѣпленieto на 41 бесѣда е написано: „выше бо недооумѣния нашего. дѣло се соуща познахомъ. якоже запрѣва рѣкомъ. но не лѣтъ естъ. начньше въспятитися“. Въ прѣдисловието къмъ бесѣдата на недѣлята, подиръ Рождество Христово, Константинъ говори за казанното въ пролога обѣщание да прѣведе евангелскитѣ сказанія и за това, че той се молилъ за туй на „вышней мудрости“: „общахомъ бося въ начатцѣ недѣльская евангелія преложити. да съ любовію примете. якоже и приѣмлете . . . не хытростію бо нашею преложение се бытъ. нѣ молитвами вашими. самі бо вы съвѣдѣтельствоуете. яко не хытростію вышняя (вънкашна) преоудрості и ни съвязаниемъ вѣтнискъмъ. ни плотонъскыми словесы съложихомъ словеса си. нѣ выпънии преоудростии помольшеса“. Като привежда и други нѣкои подобни на това мѣсто, Ундолски прави заключение:

¹⁾ Всичкитѣ бесѣди въ Константина сж. 51. Но, тъй като една отъ тѣхъ е била написана всичката отъ него, то той е ималъ пълно право да каже, че той е прѣвелъ (отъ грѣцки) само 50 „сказанія“ на недѣлнитѣ Евангелія.

²⁾ Горски и Невоструевъ, стр. 411.

„ясно е, че прологътъ принадлежи на това Поучително Евангелие, т. е. на Константиновото, а не на другото, т. е. на Филофеевото ¹⁾).

Ржкописната статия на Ундолски, съдържанието на която отчасти прѣдадохме, има по прѣимущество библиографически характеръ, и е била въ руската литература първо критически внимателно изслѣдване на поучителното Евангелие на Константина. Тя била прочетена въ едно отъ засѣданията на „Общества Истории и Древностей російскихъ“, и щѣла да бѣде намѣсто прѣдисловие къмъ прѣдполагаемото издание на бесѣдитѣ на Константина, което било поржчено отъ обществото на Ундолски. Нъ това издание, подобно прѣдполагаемото издание словата на Климента, не е станжло; тѣй щото въ настояще врѣме, освѣнъ по ржкописитѣ, съ поученията на Константина, можемъ да се запознаваме и по извлеченията отъ тѣхъ, които се намиратъ въ Описанието на Горски и Невоструева, и въ „Starine“ на Ягича. Въ 1847 година на Чехски езикъ билъ напечатанъ извѣстния „Разцвѣтъ славянской письменности“ отъ Шафарика, който въ слѣдующата година билъ прѣведенъ и напечатанъ на руски езикъ отъ Бодянски. Съ своя авторитетъ Шафарикъ е турилъ край на всичкитѣ недовѣрия, съмнѣния и колебания на ученитѣ, относително личността на Константина и неговитѣ литературни произведения. Константинъ билъ правилно оцѣненъ и поставенъ на надлежното, достойно заслужено отъ него, мѣсто въ реда на другитѣ знаменити дѣятели въ историята на просвѣщението въ България въ вѣка на царь-Симеона. Но най-капитално изслѣдване на поучителното Евангелие на Константина принадлежи на извѣстнитѣ руски учени, на покойнитѣ Горски и Невоструева. Въ описанието ржкописитѣ на Московската Синодална библиотека съ собственното на тѣхъ знание работата, тѣ точно сж указали врѣмето, кога е съставено туй Евангелие, опрѣдѣлили се, макаръ и не съ пълна яснотъ и вѣрностъ отношението му къмъ гръцкитѣ источники, като се указали подробно, какво е въ него, отъ кждѣ и какъ е заимствано, и какво се съдържа въ него оригинално, т. е.

¹⁾ Ундолски л. 9.

какво принадлежи на самия Константин. Освѣнъ това, къмъ описанието сж притурили и кратко литературно очертане на бесѣдитѣ му съ твърдѣ подробни извлечения отъ тѣхъ. Не говоримъ за многото направени отъ тѣхъ учени забѣлжки относително езика, които иматъ чистъ филологически интересъ. За това трудътъ на Горски и Невоструева, до като не сж издадени самитѣ бесѣди на Константина, служи за главенъ и единственъ на руски езикъ источникъ за сереозно запознаване съ него. Послѣ тѣхния трудъ, важно значение има само указанната отъ насъ статия за проповѣдитѣ на Константина въ Загребското издание „Stagione“, която е богата тѣй сжщо съ подробни извлечения изъ петербургската ржкопись на бесѣдитѣ на Константина.

II. Съставъ на поучителното Евангелие на Константина. Отношение къмъ грѣцкитѣ источники, съдържащитѣ се въ него бесѣди и тѣхната характеристика въ кратки черти.

Почителното Евангелие на Константина се състои изъ 51 бесѣда на недѣлнитѣ дене презъ годината, и сж распрѣдѣлени по богослужебно-годишния порядъкъ на недѣлитѣ, като захваща отъ Пасхалната недѣля и се завършва съ Врѣбница ¹⁾. Прѣдъ бесѣдитѣ, по синодалния ржкопись, сж написани алфа-витна молитва и прологъ, а подиръ бесѣдитѣ „сказаніе церковное“, т. е. обяснение на церковното устройство и на литургията по патриарха Германа, и „историкии“, — хронологическа статия, която заключава въ себе си единственни, извѣстни въ настоящето врѣме, хронологически данни за опрѣдѣление врѣмето, кога е било написано Константиновото Почително Евангелие. Молитвата и прѣдисловието (прологътъ) иматъ тѣй сжщо не малко важно значение въ туй отношение, като говорятъ за словѣнското плѣме, като плѣме още непроевѣтено, и спомѣняватъ името на старица Наума, единъ отъ св. Български седмочисленници, като съврѣменникъ на съставителя на Евангелието. Молитвата и прологътъ биле напечатвани не единъ пжтъ, особено първата ²⁾. Но, ние въ видъ на малко,

¹⁾ Отъ начало Константинъ е мислялъ да напише изяснение на сичкото Евангелие, но по причина на трудностъ, — сж отказвалъ отъ плана си. Гл. въ пролога му.

²⁾ Молитвата била напечатана въ двѣ редакции отъ Погодина въ книгата „Кирилъ и Методій“, стр. 109 и 151. Молитвата и прологътъ наедно во синодалната

достъпността на тѣзи издания, въ които тѣ сж напечатани и даже на рѣдкото имъ намиране въ днешно врѣме, ще си позволимъ отъ-ново да ги напечатáme по една отъ ръкописитѣ на Сълоловецката библиотека. Прологътъ по този ръкописъ може да има даже и особенъ интересъ по това, че съдържа въ себе си право указание за стрица Наума, като на лице, по просбата на което Константинъ съставилъ своитѣ бесѣди на Евангелието. До сега този прологъ билъ извѣстенъ въ печата само по синодалната ръкопись, еждѣто Константинъ говори, че той билъ убѣжденъ да прѣведе (преложи) сказанията на св. Евангелие „*оъбръныими стеры челоуѣки*“.

„Молитва Константиѡа философа сътворена азбжкою“.

- а. „Изъ словомъ симъ молюсѧ Богъ
- б. Боже всеа твари зижителю
- в. Видимыя и невидимыя!
- г. Господиѧ Духа послѧ живоущаго,
- д. Да вдохнеть въ сердце мое слово,
- е. Ёже бждеть на оутѣхъ всѣмъ
- ж. Живоущимъ въ заповѣдехъ твоихъ.
- з. Сѣлю во сѧть оуспѣшни къ жизни.
- и. Иже ищетъ евангельска слова.
- ї. И лѣтъти (летитъ, по снн. сп.) бо нынѣ словенскаго плема.
- к. Къ крещенію обратишасѧ вси,
- л. Людіе твои наречисѧ хотѧще,
- м. Милости твоеѧ Боже просать зѣло.
- н. Нѡ мнѣ нынѣ пространно слово даждь,
- о. Отче, сыне, и всесвѣтый Дүше,
- п. Просѧщему пищоу оу тебе.
- р. Рѧцѣ свои выпрь въздѣю присно
- с. Силѧ прїати и моудрость отъ тебе.
- т. Ты бо дашї достойнымъ силоу
- у. Оупостасъ же всю цѣлиши.
- ф. Фараона мѧ злѡбы избави.
- х. Хергевинскѧ ми мысль и оумъ подаждь
- ш. О честнаѧ и всесвѣтаѧ Троице, печаль мою на радость преложи

- ц. Цѣломоудрено начноу писати
 ч. Чюдеса твоа предивнаа.
 ш. Шестокриль сілоу въсприемъ.
 щ. Шествіе твора послужь оучителю,
 з. Имени его и дѣлоу послѣдоуа,
 ы. Авѣ сятворю евангельское слово
 ѣ. І хвалоу въздаю Троици въ Божествѣ,
 ю. Юже поетъ всахъ възрастѣ
 ж. Жнз и старъ своимъ разжмомъ
 га. Изыкъ новъ хвалоу въздаа присно Отцоу
 и Сыну и всесвѣтлому Духу, емоуже
 честь и дрѣжава и слава отъ всеа твари
 и дыханіа, въ вса вѣкы и на вѣкы, аминъ“.

„Предсловіе тогоже Константина фѣлософа“.

„Добро есть оубо братіе всегда отъ Бога начати и до Бога скончати. Акоже Григорій Богословъ рече и въ законѣ Господни поучатиса день и нощь, акже рече пророкъ и раздаати словеса Господна тревоющимъ душамъ. и еже непотанъ милости твоа і истинны твоа отъ сѣнма мнѡга и пакы възвѣроу имѡ твоѡ братіи мой. і посреди цѣркви възхваляю тѡ. сего ради и азъ оумаленный Константинъ оубѣженъ бывъ на се. твоими прошеніи вратѣ Наоумѣ, и сіи повелѣнии речеными преже, ко твоему съмирнію преклонихсѡ. и всажъ братіа моа, отци и сынове, хотѡщїи поучатиса. не зазрите ми о семъ дрѣзаящемоу. нѡ притежѣте насладитесѡ, готова слоуха ваша имоуща. Имѣ не мое се по того давшего и бесплоднымъ многъ павдъ, и негласнымъ глаголати, и се авѣ есть отъ сего, обрѣтаю бо и оселъ Нагаалъ иногда проглаголавъ человѣческимъ гласомъ, и камень сѡхъ водоу источающъ жаждоущимъ людемъ. възвѣличивосѡ дѣла Господна въ всѣхъ. тѣмже и азъ оуничиженный, оубѣженъ бывъ акже рѣхъ. на сказаніе свѣтаго евангелїа, преложити отъ грѣческа мзыка въ словенскый, оубоавсѡ и трепетенъ бывъ, словесъ видѣвъ выше двоумѣніа и силы моа. нѡ пакы смерти воахсѡ еждоущаа за ослоушанїа, начахъ не моглии все написати. но оуставнаа недѣлаа евангелїа просѡ молитвы отъ христіювецъ всѣхъ на поспѣшеніе, да сподобитъ мѡ общій Богъ и Господь нашъ Исусъ Христосъ до конца сѡврѣшити обѣщаніе. въ славѣ Отца и Сына и Свѣтаго Духа, аминъ“¹⁾).

¹⁾ Ркп. на Слов. библ. No. 373 (157), л. 11 и на обр. ст. на л. 13.

Подиръ пролога по синодалната рѣкописъ сж помѣстени непосредственно самитѣ поучения на Константина. Ако ги разглеждаме отъ вънкашна страна, то трѣба да ги (проповѣдитѣ) отнесемъ къмъ тъй нареченитѣ гомелии, или разяснителни бесѣди, сжщественното съдържание на които всѣкога е било изяснението на Евангелието или слово по слово, стихъ по стихъ, или нѣкой отдѣлно зетъ отъ него отривъкъ. Този способъ на церковно-общественно учителствование въ първитѣ четире вѣка на нашата ера билъ въ мода въ християнската църква и ималъ най-широка и плодотворна постановка. Проповѣдницитѣ въ това врѣме въ пѣвечето случаи избирали прѣдмѣти за своитѣ поучителни разяснения не малки окъсляци отъ тази или друга часть на Библията, а цѣли голѣми отдѣли, цѣли книги. И прѣдлагали, по този начинъ, на своитѣ слушатели непрѣкъснатъ, свързанъ, систематически и послѣдователенъ редъ разяснителни уроци по Священното Писание. Тѣзи уроци по нѣкога сж се придружавали съ разрообразни нравственни наставления, които се явявали слѣдствие или изъ самия текстъ на Библията, или изъ религиозно-нравственното състояние на поучаемитѣ. Подиръ четвъртия вѣкъ, този хубавъ проповѣднически обичай е излѣзълъ пзъ употребление. Отъ това врѣме, на мѣсто послѣдователното изяснение на Св. Писание, zelo да прѣобладава въ церковнитѣ поучения панегирически обичай, въ духа на церковни пѣснопения, въ честь на различни християнски тържества, по преимущественно въ честь на праздниците на Прѣсвятая Богородица. Ако и подиръ това врѣме да се срѣщатъ разяснителни бесѣди, то тѣ вече стоятъ много делечъ отъ тази широка конструкция, както въ по-ранно врѣме. Бесѣдитѣ, напр. на Григория Двоеслова на Евангелието не съдържатъ въ себе си пълни обяснения на Евангелиститѣ: — Матей, Иоанна, или на другитѣ, както въ бесѣдитѣ на Оригена и Златоуста, не се състоятъ само изъ разяснения на едни уставни литургийни евангелски чтения. Проповѣдта относително свободното избиране на сюжетитѣ сж изложила на ограничение съ въвежданieto по-голѣмо разнообразие въ християнското богослужение, и захванѣла да се регулирова съ трѣбванията и порядкитѣ на церковния уставъ. Наедно съ това, подъ влиянието на различни не-

благоприятни исторически обстоятелства, насъхнѣлъ е и този рѣшителенъ смѣлъ духъ, да се впусчатъ въ областа на Священното Писание за разяснение на неговия смисълъ, който отличава творенията на Оригена, Василия Великий, Иоанна Златоуста и др., — творения, които сж изпълнени съ оригиналностъ, обширна ученостъ и ширина въ религиозно-философско міросъзорцание. Компилацията застъпила мѣстото на оригиналността. На мѣсто самостоятелни свободни изслѣдвания, въ които, освѣнъ съ чистота и цѣлостта на върата, не сж ограничавали себе си мислителитѣ, сж явяватъ трудовитѣ на усърдни събиратели — книжници, които сж правили съкращения и извлечения отъ творенията на своитѣ велики учители и се страхували, по съзнаване слабоститѣ на силитѣ си, да изясняватъ Св. Писание безъ тѣхното ръководство, и да изявяватъ въ туй отношение и сѣнка самостоятелностъ. Ако е билъ такъвъ характерътъ на гомелетико-екзегетическата и въобще на богословската литература въ врѣме на християнското просвѣщение на България у Гърцитѣ, то, разбира се, че такъвъ характеръ трѣбало да получи и току що възникнѣлата въ България словѣнска писменностъ, която се е развила подъ влиянието на гръцката. Българскитѣ писатели, които се получавали гръцко-богословско образование, по необходимостъ въ този случай трѣбало да присаждатъ гръцкитѣ литературни съкровища между новопросвѣтенитѣ Словѣне посредствомъ прѣводи. И дѣйствително, старата българска писменностъ почти всичката — изключително е била прѣводъ. По тази причина не е чудно, че основното съдържание на Константиновитѣ бесѣди, т. е. въ изяснението на текста, прѣдставляватъ букваленъ прѣводъ отъ гръцкитѣ кратки отечески тълкования. Своето обращение къмъ гръцкитѣ источники, като обращение на простъ прѣводчикъ, Константинъ твърдѣ ясно и точно е указалъ самъ, като е забѣлѣжилъ за себе си въ пролога, че „*сказаніе святаго евангелія той приложилъ*, т. е. прѣвелъ, отъ гръцки на словѣнски езикъ“.

Между това, въ русската литература безъ да се гледа на такова ясно заявление, прието е да считатъ Константинъ не за простъ прѣводчикъ, а за свободенъ компелаторъ, който самъ е скратявалъ обширнитѣ Златоустови тълкова-

ния на Евангелието, и е правилъ извлечения отъ тѣхъ по собственното си усмотрение. Покойния Срезневски, относително неговото поучително Евангелие, е забѣлѣжилъ слѣдующето: „изслѣдованията ясно сж показали, че тази книга не е простъ прѣводъ отъ грѣцки, а е извлечение, което твърдѣ често е допълнено съ притурки“¹⁾. Какви сж тѣзи изслѣдвания, които сж довели Срез. до такова (рѣшително исказано отъ него) заблуждение, — той не указва. Вѣрно е въ всѣкий случай, че той не е правилъ въ това направление никакво изслѣдване, защото въ противенъ случай, той не би искалъ такъвъ погрѣшенъ приговоръ; а се е основалъ, може би, на ученигѣ указания на Горски и Невоструева. За първоисточникъ на Константиновитѣ бесѣди, тѣ, въ описанието си, най-повечето считатъ, Златоустовитѣ изяснителни бесѣди на Евангелието и отчасти тълкованията на Кирилла Александрийски. Въ първия случай, тѣ (Гор. и Невс.) постоянно се исказатъ така: „избрано изъ тѣзи и онѣзи бесѣди“, „изборъ изъ бесѣдитѣ“, или по просто „изъ таквизито бесѣди“. Въ втория случай, като цитиратъ отъ тълкованията на Кирилла Александрийски, съчиненията на когото сж събрани отъ Анжело Майна въ изданието му *Classicum Auctorum*, t. X, се изражаватъ така: „взето отъ тълкованията на св. Кирилла Александрийски“, или „между грѣцкитѣ источники (отривки) много още не достига“ и др. так. Ясно е, че ако се основемъ на тѣзи указания и да направимъ съ тѣхъ даже провѣрка, то краенъ резултатъ за бесѣдитѣ на Константина трѣба да се получи именно въ такъвъ видъ, въ какъвто е исказанъ отъ Срезневски. Дѣйствително, бесѣдитѣ съставляватъ свободни извлечения и съкращения изъ Златоустовитѣ бесѣди на Евангелието, и тѣзи послѣднитѣ могатъ да се разглеждатъ като за първоначаленъ тѣхенъ источникъ, но работата е въ това, че тѣзи съкращения е направилъ не самъ св. Константинъ, но, той се е воспользовалъ отъ готови грѣцки съкращения, които и прѣвождалъ буквално. Що се касае за умозаклученията на Горски и Невоструева, относително отношенията на бесѣдитѣ на Константина къмъ грѣцкитѣ источники, то тѣ се отличаватъ съ своята нерѣши-

¹⁾ Памяти. яз. и писъм. юго-зап. слав., стр. 16.

телностъ и неясностъ. Тѣхния послѣденъ отзивъ по този прѣдмѣтъ е слѣдующия: „Поученията на Пресвитера Константина съдържатъ въ себе си изяснения на недѣлните Евангелия. Тѣзи изяснения сж заимствовани отъ бесѣдитѣ на Иоанна Златоуста на Евангелията отъ Иоанна и Матей. или, *може би, изъ гръцкото съкращение на тѣзи бесѣди*, които се намиратъ въ тѣй нареченнитѣ катени, или извлечение отъ отеческитѣ тълкования на Евангелието. Заимствованията отъ бесѣдитѣ на Златоуста сж доволно значителни, понекога се читатъ буквално въ словата на Константина, напр. въ словата 7, 17, 19, 22 и др. Но въ повечето случаи сж взаимственни мислитѣ и изложени свободно и твърдѣ кратко. Такъвъ родъ съкращения изъ Златоустовитѣ бесѣди на Евангелията отъ Иоанна и Матей прѣдставлява катената, която е издадена отъ Крамера. Прѣводътъ на Константина е доволно близъкъ съ ръкописа на Бодлеянската библиотека, който се отличава съ своитѣ допълнения. Като заемамъ отъ тълкованията на Златоуста на Евангелието отъ Матей и Иоанна, въ тѣзи случаи, когато трѣбало да обясни нѣкои мѣста отъ другитѣ Евангелисти, Константинъ е заемамъ или пакъ отъ Златоустовитѣ тълкования, — само че отъ съответственнитѣ мѣста изъ Матеевото Евангелие, или се е ползвалъ съ тълкованията на св. Кирилла Александрийски на Евангелието отъ Лука. Често такива тълкования сж приведени у Константина съ името на Исидора Пилууста, което, навѣрно, е произлѣзло отъ смѣсването на имената въ тази катена“¹⁾. Пита се: какво е служило за оригиналъ на Константина: самитѣ бесѣди ли на Златоуста, или гръцкитѣ имъ съкращения? Горски и Невоструевъ, по видимому, допускатъ непосредствена свръзка на бесѣдитѣ на Константина съ тѣзи и съ другитѣ. Но, тѣй като обращението му къмъ първитѣ се опрѣдѣля въ Горски и Невоструева положително, а къмъ вторитѣ само прѣдположително, то тѣхния възгледъ на Константина повечето се склонява къмъ признанието, че той е билъ повече свободенъ Компиляторъ, който се е распореждалъ съ материяла, находящия се въ него, горѣ-долѣ самостоятелно, избралъ е отъ него мѣста, по нѣкога го е измѣнявалъ и др. т., отъ колкото простъ

¹⁾ Горски и Невоструевъ, стр. 423—424.

прѣводчикъ. Той се е ползувалъ най-повече отъ бесѣдитѣ на Златоуста, но по нѣкога се е обрацалъ, когато е намиралъ за нужно, и къмъ гръцката катена. При 38-то слово, тѣ сж направили слѣдующата забѣлѣжка: „на мѣсто отпущеніята Златоустово (въ бесѣдитѣ) обяснение, — защо Евангелието въ родословието на Исуса Христа е испуснжлъ имената на тримата царе, тука се привожда изъ гръцката катена“¹⁾. Това — е единственното въ тѣхъ обрацание къмъ катената на Крамера. Очевидно е, че Горски и Невоструевъ сж търсили първоисточника на бесѣдитѣ на Константина най-повече въ Златоустовитѣ бесѣди, а къмъ гръцката катена рѣдко сж се обрацали; по тази причина, като сж намирали сходство въ тѣхъ съ тѣзи и съ другитѣ, тѣ сж съставили своето умозаклучение за Константина, което се отличава съ своята нерѣшителностъ и раздвоенностъ. Когато основателно и точно сж сравнили бесѣдитѣ на Константина съ бесѣдитѣ на Златоуста, тѣ и тѣхното отношение помежду имъ опрѣдѣляватъ съ тонъ положителенъ и навѣренъ. Но, понеже не сж направили това по отношение къмъ гръцкитѣ съкращения, то тѣ говорятъ за тѣхното сходство прѣдположително. Между това, ние сме се рѣшили да направимъ изслѣдване въ областта на това послѣднѣо направление, т. е. да опрѣдѣлимъ отношението на бесѣдитѣ на Константина къмъ гръцкитѣ съкратени отечески тълкования. За тази работа, ний сравнихме всичкитѣ, които се намирахъ въ насъ ржкописни бесѣди на Константина съ катенитѣ на гръцкитѣ отци, които сж издадени отъ Крамера, и додохме до изказанното вече отъ насъ мнѣние, т. е., че Константинъ не самптъкъ е скратявалъ бесѣдитѣ на Златоуста, не самъ избиралъ мѣста и отъ съчиненията на Кирилла Александрийски и др., а просто прѣвождалъ отъ готовитѣ гръцки съкращения. Неговитѣ бесѣди, съ твърдѣ малки исключения, се отнасятъ къмъ тѣзи послѣднитѣ, като простъ букваленъ тѣхенъ прѣводъ²⁾. Но, безъ да се гледа на това, Константинъ въ поучителното си Евангелие не е билъ само простъ прѣводчикъ: въ него има довольно значителна часть и отъ неговата самостоятелна литературна работа, която дава

¹⁾ Въ тѣхъ, стр. 417.

²⁾ Това авторътъ систематически е доказалъ, като сравнилъ бесѣдитѣ на Константина съ гръцкитѣ имъ подлинници, прѣв.

възможност да го характеризоваме, като писателъ и проповѣдникъ.

Сѣка една негова бесѣда се състои отъ три части: встъпление, изяснение на литургийното евангелско чтение, и заключение. Изяснението на евангелския текстъ, главната и най-обширната частъ на бесѣдитѣ, всѣкога е прѣводъ. Съдържанието на изяснението обикновено се състои отъ послѣдователно тълкование на отдѣлни слова и стихове отъ Евангелието, изложено въ повечето случаи въ форма на въпроси и отговори. По нѣкога то бива твърдѣ подробно, а по нѣкога твърдѣ кратко, като се ограничава само съ просто прѣдаване на Евангелския разказъ. Границитѣ му се опрѣдѣляватъ не отъ вървежа на мислитѣ на автора, а съ обширността или краткостта на тълкованието въ гръцкия подлинникъ. Съ една дума, въ тази основна частъ на своитѣ бесѣди Константинъ се явява само простъ прѣводчикъ. Колкото се касае до другитѣ части, т. е. встъплението и заключението, то тѣ сж съставени отъ самия проповѣдникъ. Една даже цѣла бесѣда (42) тѣй сжщо принадлежи на него, и въ ръкописа се надписва направо съ името на Константина пресвитера. Другитѣ сж надписани или съ името на Златоуста, или Кирилла Александрийски, като се гледа по това, кое тълкование е прѣведено. Съ първото надписание (съ името на Златоуста) въ поучителното Евангелие на Константина сж исчислени 38 бесѣди, а съ второто — 12. Нѣкои отъ тѣзи послѣднитѣ, по несправедливостъ, сж надписани съ името на Исидора Пилусиота.

Съдържанието на всживанието почти всѣкога се състои въ поканване слушателитѣ къмъ внимателно усвояване на високитѣ религиозни истини, които се заключаватъ въ прѣдлагаемото отъ церковната катедра изяснение на Евангелския текстъ. Словото Божие, съгласно съ евангелската терминология, проповѣдникътъ нарича често хлѣбъ небесенъ, който храни сжществото на нашитѣ души, и неприсушимъ изворъ, който прохлаждава душата и съвѣста. Като употребява тѣзи метафори, той нарича бесѣдитѣ си то пиръ. то духовно угощение, което не тѣлото храни, но душата весели. Търсението смисъла на св. писание уподобява на ископавание изворъ: „тѣмъже отъкопанитъ, говори се въ една бесѣда, евангельскихъ оучении. источникъ. да на-

пивъшесѣ жаднии. и възвратимся въ дома своя“ (32 бес.). Освѣтъ това, въ своитѣ встѣпления Константинъ понѣкога се обраѣа съ молитва къмъ Бога за вразамление (3 бесѣда), или говори за особенното проявление на Божята любовь къмъ челоуѣка (32 бес.), по нѣкога призовава слушателиѣ си на прославление и възхваление величието на Бога за благодѣянията му къмъ челоуѣческия родъ. Въ този послѣдния случай често рѣчта му приема тържественно — хвалебенъ тонъ на церковни пѣснопѣния. Въ такъвъ тонъ захваѣа той, напр. бесѣдата си на Врѣбница. „Се нынѣ Господьскааго праядъника прѣдъсияетъ свѣтлость. се нынѣ Владычъняго трѣжства. прѣдъходитъ проповѣдание. се нынѣ Христовааго възкресения прѣдъваряетъ слава. сего ради придѣте въздрадуимъся Господови. възкликнемъ Богу Спасу нашему. варимъ лице его исповѣданіемъ. и въ псалмѣхъ възкликнемъ ему. яко изволилъ спасти родъ челоуѣчскій. яко градѣтъ смърти разоритъ яко грядетъ испразднитъ адовъния храмы. изволилъ бо днесъ на яремъникъ възсѣсти. да скотъскій оумъ низъвержетъ. тѣмъже яко побѣждѣшу. мучительство дияволе. съ вашимъ незлобивыа дѣти сѣрѣтоша его въпиюѣа. осана сирѣчь спаси же благословенъ. гряди въ имя Господне. осана въ вышнихъ. тѣмъже и мы братие възъпиемъ. спаси ны хвалу ти присносяще. днесъ бо видѣхомъ величѣа Божия. днесъ наслаждаемъся небесънаго гласа. сего ради днесъ. и мы възъмъшесѣ образы побѣды грѣховъния. послушаимъ евангелиста чѣто глаголетъ“ (51 бес.). . . . Подобно на това се захваѣа и 36-та бесѣда: „Кто възглаголетъ силы Господня, оуслышаны сътворитъ вся хвалы его. или кѣто исповѣсть вся чоудеса его. якоже бо отѣць чадолюбѣць. възсѣми образыи кажетъ сынъ свои. да възведетъ его на съвръшение добрыхъ дѣтелии“. Тѣй се захваѣатъ и много други бесѣди. Най-послѣ, въ стѣпленията си Константинъ всѣкога указва на тогози св. отѣа, тълкованието на когото мислялъ да прѣведе. Тѣй като почти $\frac{4}{5}$ отъ неговото II. Евангелие прѣдставляа прѣводъ отъ съкратенитѣ тълкования на Златоуста, то на този св. Отець най-много и се е основавалъ. Въ началото на една проповѣдъ самичкъ проповѣдникътъ характерно забѣлѣжава за себе си: „азъ пирьникъ вамъ, аѣе и не съвршенъ. ни своя раздаваю. нъ отъ источника евангелъскаго

взаимъ вземъ и отъ пира Златоустаго взаимъ вземъ напаяю вы отчасти“ (13 бес.). Своео уважение къмъ златословесния учителъ той изражава въ различни наименования: нарича го златословесникъ, високолетающи орелъ, благозвученъ езикъ, ластовичино чучуриликание, органъ Христовъ, и др.¹⁾

Въ заключението на бесѣдитѣ, като указва на височината на прѣдложенитѣ и изясненитѣ отъ него евангелски учения, проповѣдникътъ приглашава своитѣ слушатели да ходятъ достойно, съобразно съ своето християнско звание, и да изявяватъ своята благодарна любовь къмъ Бога за неговитѣ милости, и да изпълняватъ неговитѣ заповѣди. Съдържанието на тази частъ на бесѣдитѣ се отличаватъ съ по-голѣмо разнообразие, отъ колкото съдържанието на встъплението, макаръ и тука кръгътъ на идентѣ на проповѣдника да се не отличаватъ съ особенно богатство. Моралната страна на бесѣдитѣ е твърдѣ еднообразна и се състои въ повечето случаи въ приглашение на слушателитѣ къмъ милосердни дѣла, което се придружава по нѣкога съ собственитѣ лирически настроения на проповѣдника. По нѣкога той излага нравственитѣ си наставления въ метафизическа форма, като прѣдава особенъ мораленъ смисълъ на евангелскитѣ раскази. Изяснението на евангелското повѣствование за риболовството (Лук. 5, 1—11) възбужда въ него слѣдующето наставление: „сице по вся недѣля христолюбци слышаще боудемъ лучьше и глоубины жптия сего избѣггыша приемъмъ Христа въ кораблхъ нашихъ. сирѣчь. въ доушахъ нашихъ. приемемъ же ли его тако аще съхранимъ заповѣди его (28 бес.).“ Изяснението на расказа за изцѣрението на разслабения (Мат. 9, 1—8) заключаватъ съ такова правоучение: „слышавше же братие толико чоуда. Христа Бога нашего. сътвориша пристоупимъ къ нему. ослаблени бывъше грѣхъми. просимъ съдравия. да и къ намъ речеть отпуощаютьтися грѣси вамъ. и възми одръ свои. и иди въ домъ свои. можетъ бо елико и хочеть“ (14 бес.). Въ заключението на бѣседата за изцѣрението на иерихопския слѣпецъ (Лук. 18, 35—43) проповѣдникътъ говори: „тѣмже мы молимъся емоу (Богу). да прозвѣримъ душевными очима. творити заповѣди его. и славити его боголѣпно“ (43 бес.).

¹⁾ Горски и Новоструевъ, стр. 424.

Но, въ каквато и форма да сж се прѣдлагали тѣзи нравоучителни наставления, тѣ почти всѣкога сж биле искрено напоминание за изпълнение на Божиитѣ заповѣди. Такова постоянно обращение около едни и сжщитѣ мисли, които и въ частното си развитие приемали еднообразенъ характеръ, произлизло, разбира се, отъ нравственното състояние на новопокрестенитѣ Българе, въ живота на които въ туй врѣме можело да сжществуватъ още езически навици и въобще езически образъ на живота. По тази причина проповѣдникътъ твърдѣ често, и въ началото и въ края на своитѣ бесѣди, т. е. въ встъплението и въ заключението, говори за добродѣтелта, за добритѣ дѣла, като указва въ тѣхъ цѣльта и назначението на чловѣческия животъ; защото добродѣтеля съпровождава чловѣка и задъ гроба, като отваря за него вратитѣ на царството небесно. „Того (Бога) бо есмъ сътворение, говори той, създани на дѣла добрая. не на лоукавство. ни на зависть. нъ на содѣлание дѣлъ добръ“ (42 бес.). „Усладимъ душа наша. не словесы тѣчно слоуха. нъ и дѣлы. не дѣлы гибленными. нъ пребивающими въ живъ вѣчноу. яже неслѣдовати имоутъ съхранѣши заповѣди Господня“ (37 бес.). Особенно хубаво е развита тази обща мисль за цѣльта на чловѣческия животъ на земята и въ заключението на бесѣдата му на недѣлята православие: „Тѣмъже и мы святыи съборе. проповѣдите Сына Божиаго. истааго Бога суца. изъ естества Божіяго ишѣдыша і тѣ бо ны призва къ себѣ. званнемъ освятымъ. тѣмъже ходимъ подобо звания. имъже звани быхомъ. не звани быхомъ на трлѣние. и на облѣнение. нъ на обновление оума нашего. отъложимъ оубо дѣла тьмная. и облѣцѣмъся въ оружие свѣта. дондеже время имамъ тыцѣмъ не стыдящеся. путь бо краткъ. и отише близъ. трудъ врѣменьнъ. а покои вѣчнъ въжъзѣмъ свѣтилники своя кыя свѣтильники. душа наша глаголю. и мы сами готови будемъ да аще възоветь. ли въ полунощѣ ли въ коуроглашение. сърящемъ и свѣтли. съвъ отътрясъше. и вънидемъ спимъ въ чъртогъ. веселящеся и царствующе снимъ“ (49 бес.). Къмъ добродѣтеленъ животъ и къмъ нравственно съвършенствование въобще направлява чловѣкъ и самъ Богъ съ различни срѣдства. „Господь нашъ Исоусъ Христосъ, говори проповѣдникътъ

Отъцъ истиннѣ и Богъ Творецъ. всѣми образы каже-
ны. да будемъ истии сынове его; съвършени всякою до-
брою дѣтелью да не боудемъ мяздоимници. зємьнаго
съкровища ищюще. тѣлѣма же и гьбнуща. нѣ небескаго“
(36 бес.). Въ туй божественно попечение за челоуѣка от-
крива се Божественната любовь къмъ челоуѣческия родъ:
„Богъ бо любя родъ челоуѣческій всѣми образы каже-
ны. и оучениими. и притѣчами. мили бо емоу есмъ. како
бо не мили. яко насъ ради небеса преклони. и съниде. и
въобразися намъ. и въ нищетѣ поживѣ плѣтскы. рече бо
самъ. лиси язвыны имоуть. и птица небескыя обитѣли. а
Сынъ челоуѣческы не имать кѣде главы подѣклонити. и
възалкалъ. и въждадалъ. законѣмъ естества намъ творя
образъ милостыня“ (32 бес.). Но особенно проявление на
любовта Божия къмъ челоуѣка проповѣдникѣтъ счита въ
обращението въ Християнство язичникитѣ. Като привожда
причѣта за званнитѣ на вечерѣта (Лук. 14, 16—24), той
говори: „кѣто оубо не имать ся дивѣти челоуѣколюбно
Божію. яко свѣрѣши и дивия соуща. и оутоуждены (т. е.
язичникитѣ) къ себѣ зоветь. и не зоветь тѣчию. нѣ и
бѣдитъ“ (41 бес.). За любовта на Бога къмъ челоуѣческия
родъ, челоуѣкъ отъ своя страна тѣй сжщо е длѣженъ да
му се отплаща съ любовь, която се открива въ испълне-
нието на неговитѣ заповѣди. Но Константинъ не се огра-
ничава само съ указание на тази обща мисль — за необхо-
димото испълнение на Божиитѣ заповѣди, но запознава
слушателитѣ си и съ основнитѣ правила на християнската
нравственностъ, която се исказва въ двѣ главни заповѣди:
въ любовта къмъ Бога и въ любовта къмъ ближнитѣ.
„Заповѣди Божіи не соутъ тяжькы, говори той, възлю-
биши рече Господа Бога своего и искреняго своего яко
самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще
алчна увѣримъ напѣтимъ. аще жадна напоимъ. аще нага
одѣжемъ. аще страньна вѣвѣдимъ. аще боляща присѣтимъ.
аще въ тѣмьници присѣтимъ“ (28 бес.). „Кѣя заповѣди“
(да се запазватъ), пита той въ друго мѣсто, и отговаря:
„еже въ напасть застоупати. еже въ бѣдахъ помагати. еже
изобиды изимати. еже заблоуждающа обратити кого. вся-
каго требующаго отъ насъ помощъ“ (37 бес.). Въобще той
почти всѣкога довежда правоученията си до милосърднитѣ

дѣла. Въ свръзка съ тѣхъ се намира и възгледътъ му на значението на богатството, неправилното употрѣбление на което подхвърля чловѣка подъ Божия сждъ. „Нѣсть бо зло богатство, говори той, строящимъ е добръ. ни пакы нищета есть люта. приемлющимъ ю съ похвалою. нѣ богатащеся богатимъся якоже Авраамъ. яко Иовъ мимоходѣмъ. страннымъ. вѣдовицямъ. сиротамъ. вѣщеже гонимымъ имене ради Божія. и вѣмъ требующемъ подавающе“ (36 бес.). „Аще бо бы богатство се пребывало. и съ нами то и тако не достояше намъ. не подативомъ быти. нѣ щедромъ.... а понеже тѣлѣть и мимоходить яко тѣхъ. не щадимъ его. не свое бо даемъ но Божие. и сами бо себе нѣсмъ. съкрывемъ е въ череве нищихъ. и отъдоуду на небесъхъ. идеже ни тѣля тѣмьтъ. ни татие подкопываютъ“ (32 бес.). Съ особенна настойчивость, като прѣпорѣчва на своитѣ новопросвѣщенни слушатели милосърднитѣ дѣла, като проявление на високата добродѣтель — любовта, проповѣдникътъ забира вниманието имъ и на други нравствени правила: осжда гордостта и хвали смиренieto (50 бес.), съвѣтва ги да се въздържатъ отъ чувствени пороци и да пазятъ тѣлесната чистота. „Чювьства своя чиста съхранимъ. ока не напитеи зѣла видѣния. оухания. не оудебелимъ зѣлыми вонями. грѣтани не оусладимъ горькимъ вѣкушениемъ. слоуха не поставимъ *нѣсньми бѣсовьсьсьми*¹⁾. осязание роукъ оудрѣжимъ. не иматися за зѣлыя вѣщи, нѣ вси оутрѣняго и вѣньшѣняго (вѣтрѣшно и вѣнкашно) чловѣка очистимъся“ (38 бесѣда). Но най-много той моли слушателитѣ си да пазятъ чистота на вѣрата, която неотколѣ сж приели, да я пазятъ като скжпоцѣнно съкровище, което трѣбвало да принесе на братския му народъ неисчислими блага. Въ заключение на бесѣдата за изцѣрението на разслабления при овчата кжпалница, проповѣдникътъ говори: „и мы братие не мозѣмъ благодѣтеля прогнати. сирѣчь вѣроу напю. яже вѣшьдѣши въ ны. многа ны добра принесе“ (4 бес.). Тази вѣра трѣбва свято да пазите и дързостно да исповѣдате „не боящеся царя.

¹⁾ Това указание, по отношение на устната народна литература, има голѣма важность. Подъ бѣсовски пѣсни, обичаи, писателитѣ отъ това врѣме разбирали вѣобще язическитѣ народни умотворения, въмъ които християнството се е отнесло и доста враждебно. Тази строгость, може би, да е причината, за дѣто не се е опавилъ до днешно врѣме въ народа язическия култъ. прѣвод.

не стыдящияся князь, не срамляющияся вельможъ. но аще и гонение настоятъ. аще моукы прѣдлежатъ. аще ноужда належитъ. не боятися. ни отлоучитися отъ любве его. нъ съ дръзновениемъ проповѣдати. и молитися емоу . . . Въспоманемъ святыхъ мученикъ. не нашего ли рода бѣша вси. сии. не вѣдаша ли телеса своя моукамъ. и огневи. и звѣрии. и смърти. да не отпадутъ отъ любве его. ни отвръгнутся его. тѣмъже възлюбимъ. не отвѣргоущияся его“ (43 бес.). Има въ бесѣдитѣ на Константина и догматическо учение, но и то се придружава съ правоучение. Такова е, напр. учението за таинството на евхаристията. „Трапеза есть видимо. нъ жертва духовна разоумно. аще и хлѣбъ есть видимо. нъ тѣло Сына и агнца Божия. въземлющаго грѣхы всего міра. и егда оузриши роукоу простираемоу. ли епископа ли попа. не мѣни яко тъ свѣщаеть предълежащее. нъ самага Христа подавъшаго. и рекъша оученикомъ. и апостоломъ своимъ. приемѣтъ и ядите и пиите. се есть тѣло и крѣвь моя. ломимое и проливаемая за вы. на отъпущенье грѣховъ. не мозѣмъ братѣе яко пси грызающе дроуга. пристоупити къ жрътвѣ. не мозѣмъ клеветою и завидою и гневодръжаньемъ. и величаньемъ ясти другъ дроуга. не мозѣмъ свѣдоуща грѣхы себе. пристоупити къ трапезѣ сѣи. да не грѣхъ себе ямъ и приемъ . . . не враждьниця бо трапеза есть, но мирна. съмотри. яко не агня лежить скотѣе. нъ Сынъ Божии. съмотри яко не овъча закалаемо есть. нъ възьмыи на рамо свое овъча . . . не мози гнѣва дръжа пристоупити къ нему“ (51 бес.).

За кратка характеристика за Константина като проповѣдникъ, довольно сж приведенитѣ мѣста, които се зети отъ съставенитѣ отъ него встъпления и заключения. Пôвече пълно прѣдставление за проповѣдническото му достоинство дава самия текстъ на неговитѣ бесѣди. Всичкитѣ негови наставления, както видѣхме, се отличаватъ по своята ясность, простота и общедостъпность, и съ тѣзи си качества, разбира се, напълно се отговарѣли на нуждитѣ на новопросвѣщенния български народъ. Тѣ не сж богати съ разнообразно съдържание, но сж проникнати съ горещо чувство, любовь къмъ народа, който е билъ „милъ“ на проповѣдника. Той се стремилъ най-вече къмъ подиганието

и прѣобразованіето нравственния животъ на поучаемитѣ по духа на Христовата любовь, старалъ се е да възбуди въ тѣхъ благодарно чувство къмъ Бога за обращението имъ въ християнство, което имъ принесло благата на просвѣщеніето. Въ самия проповѣдникъ силно се отличаватъ неговото необикновено смирение и ревностъ да проповѣдва словото Божие. Той не отдѣля себе си отъ разряда на поучаемитѣ и силата на своето разумѣваніе и духовно развитие приписва на Бога. „Кѣто нашъ оумъ отвързълъ. и оуста наша распространилъ. и языкъ нашъ оуяснилъ. селко изглаголати къ вашей любовъви. не даи ли незлобивымъ преоудрость. отрокоу же юноу чювьство. еи. еи.“ (42 бес.). Цѣльта на своята проповѣдь той съзнателно поставя въ нравственното съвършенствование на поучаемитѣ. „Речеть же ми нѣкъто отъ васъ. то не любимъ ли Бога. вѣдѣ же и азъ яко любите. нѣ поноуждаю вы. да большми възлюбите. вѣдѣ же яко тяжкъ вы есмь. по всьа недѣля къ вамъ бесѣдоуя. нѣ не останоуся донѣдеже добрѣише боудете“ (43 бес.).

Но, освѣтъ това всичкото, въ епископа Константина, като природенъ словѣнникъ, се е проявило и твърдѣ силно националното чувство по поводъ на успѣхитѣ на християнското просвѣщение въ България при него. Съ вѣсторгъ говори той за кръщението на словѣнетѣ. „Летить бо нынѣ словенско племя, къ крещенію обратишася вси“. Широ-
кото развитие на литературната дѣятелность при царь-Симеона възбуждало до нѣждѣ и чувството на националната гордостъ въ просвѣтения проповѣдникъ, който е съзнавалъ, че по просвѣщението си е можела да се сравни словѣнската нация съ образованитѣ тогавашни народи, т. е. съ гръцкия и съ латинския. Това съзнание отъ една страна, а отъ друга — високомѣрното отнасяние на Гърцитѣ къмъ Словѣнетѣ като къмъ варвари, и гонението на словѣнското просвѣщение въ Моравия отъ Нѣмцитѣ, което е испиталъ може би и самъ проповѣдникътъ, се подигнали въ неговата душа слѣдующитѣ изпълнени съ дълбока любовь къмъ словѣнетѣ и справедливъ укоръ къмъ враговетѣ имъ хубави и забѣлжителни слова: „не гръци бо тѣчю обогатишася отцемъ симъ (отъ Златоуста). нѣ и словеньскыи родъ. мьнымы попыранъ бысть всѣми“ (47 бес.).

III. Нѣколко бесѣди отъ Поучителното Евангеліе на епископа Константина.

Въ тази глава Негово Високо Преподибіе Отецъ Архимандритъ Антоній привежда въ печатъ 19 бесѣди (1, 12, 14, 19, 23, 28, 32, 33, 36, 37, 41, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51.) по тритѣ рѣкописа: по синодалния (Москва), по Съловецката библиотека¹⁾ (Казанъ), и по рѣкописа на Публичната Императорска библиотека (въ Петербургъ). За пдголѣма нагледностъ, проповѣдническата дѣятелностъ на нашия старъ проповѣдникъ-писателъ, и отъ филологически интересъ, ние ще прѣведемъ само нѣколко бесѣди (ако и да се чувства голѣма нужда отъ цѣлото имъ издание за изучението на старата наша литература) на Поучителното Евангеліе отъ приведенитѣ 19 бесѣди²⁾.

1 Бесѣда.

Во святѣю недѣлю пасхы сказаніе Іоана Златоустаго евангеліе, иже отъ Іоана, глава ѿ. (по рѣкописа на Съловецката библ. No. 374 (158), л. 221 на обр. стр. и No. 365 (1051), л. 211 на обр. ст. Гръцкия текстъ на тази проповѣдь се намира въ Крамера Cat. Cr. patr. in N. T. Oxonii. 1844, t. II, стр. 178—189).

Вопрошеніе. Что ради нини евангелисти отъ смотреніа начаша. и сесѣ вмалѣ посемъ начатъ рекъ. „и Слово плоть бысть“, а дрѣгое все мимо тече. зачатіе рождество воспитѣніе. възърастѣніе. абие о присносжщѣмъ рождествѣ намъ бесѣдоуетъ.

Отвѣтъ. Понеже дрѣзнии евангелисти. и отъ плотныхъ словеса бесѣдоваша. страхъ бо бѣ многъ низж лѣжащимъ. ничтоже выше человекъ помислити. о единочадѣмъ Сынкъ Божиин. сего ради она мимотекъи отъ естествованія присносжщцаго творить повѣсть. Подобаеть же и се смотрити. яко не сїи на высокое слово ся вергъ о смотрѣннии нероди. ни они о семъ потщашася превѣчнаго оумолчаша. и зело подобно. единъ бѣ Духъ движаи душы всѣхъ.

¹⁾ Библиотека на Съловецкия мѣнастирь, прочута съ богатството си отъ стари рѣкописи, била принесена неотколъ въ библиотеката на Каванската Духовна Академия, кждѣто О. Антоній, професоръ при сжщата Академия, прѣди 2 год. е ималъ възможностъ да се ползува направо отъ подлинника. Прѣв.

²⁾ Отъ прѣвод.

Почто рече „искони“. понеже вѣсть яко человекѣцы старѣишинѣствовати начатокъ чтѣтъ, сирѣчь Бога Отца же оставѣ. а о Сынѣ бесѣдждеть. зане бѣ онъ всѣмъ явѣ. аще не яко Отецъ. но яко Богъ, а единочадын не бѣ явленъ. а еже „бѣ“ ничтоже. ино есть. но еже бысть присно явѣ и безъ свидѣнія быти. Слова же ѿ нарече. да не странно рождество его мнимъ. еще же и за не возвѣстилъ намъ Отца. многа же сѣтъ словеса Божия, но ни единъ отъ нихъ словесъ Богъ. но та вся словеса пророчества повелѣнія. се же Слово сѣщество етеръ изъ самага испешнее изъ Отца безъ страсти. что се Бога и Бога рекъ. ибо „Богъ бѣ рече Слово“, не являетъ намъ посрѣди божества его. зане не меншии Богъ Сынъ. рече же знаемое истаго его божества. и присносоущее симъ словомъ „искони бѣ“. соприсносѣщее же показа намъ симъ „се бѣ (т. е. сей бѣ) искони оу Бога“. сирѣчь не мни рече естество Отца старѣе сѣще не бо бѣ николиже Отецъ безъ Сына. аще ли кто глаголетъ. то како есть Сынъ не оунее сы Отца. еже бо отъ кого есть нжда есть послѣди же быти отъ него же бждеть. се. речемъ оубо сияние солнечно. отъ самага естества солнечнаго исходя. еда послѣ же боудѣще речемъ солнечнаго естества никакоже. исповѣсть же и се ослѣпленни очима. не явибосѣ коли безъ сияния солнце се и отъ сего и не послѣже его. такоже о Отцы и о Сынѣ да не мнимъ, паче же болшими и боголѣпно. сего ради бо и Павелъ сѣце и нарече.

И понеже и Моуси менше часть отъ твари примъ, ничтоже изрече намъ о невидимыхъ силахъ. воистиннѣ евангелистъ единѣмъ краткимъ словомъ. все же примъ рече „вся тѣмъ быша и безъ негоже не бысть ничтоже еже бысть“. сирѣчь бывшихъ тѣхъ. или видимо есть или разжмно. ничтоже безъ силы Христовы бысть. не подобаетъ бо конечнаго речения поставити в „ничтоже. якоже еретицы. оны бо сѣце рѣша. „яже бысть внемъ животъ бѣ“. хотяще глаголати Духа Святаго тварь.

Рекъ о сътворнии приложитъ. о промышлении слова. да никтоже да не невѣрждеть. како толика и таковая тѣмъ быша, прирече „яко внемъ животъ бѣ. рекше яко о немъ живѣтъ вся, и о немъ промышляемъ есть. и о немъ воистиннѣ речеса, „яко о немъ живемъ и движемся есмы“.

„и животъ бѣ свѣтъ чловѣкомъ. не сице бѣ свѣтъ чювственъ. нѣ разжмень душа просвѣщая. и не рече же свѣтъ иудѣемъ, но „всѣмъ чловѣкомъ“. не иудеи бо токмо но и еллини вси разжмъ придоша.

Сиятъже свѣтъ сеи разжмень во тлѣ. томъж (т. е. тьму) же глаголетъ или смерть или лествъ, проповѣдании бо посреди лести всея. и во смерти же бывъ самъ тако ей оудолѣ, яко и дрѣжимыя исперва возведе. и тма же его не постиже. яко ни смерть емж оудолѣ ни лествъ. есть неоудолѣемъ и не вмѣщаетъ же ся внехотящихъ душахъ просвѣтитися. не бѣдою бо ни нждею приводить ны Богъ. но волею и хотѣниемъ.

Бесѣдовавъ снами оугодно о Божии словеси. по пѣти и по чиноу предходя. ко Іоанъ проповѣдникъ словеси грядетъ. слышаще яко отъ Бога посланъ бысть. не мнимъ ничтоже чловѣче сѣще реченныхъ. не своя бо но пославшаго и вся глаголетъ, тѣмъ ангелъ наречетъ. ангелово бо изволение еже ничтоже свое репи. а еже „бысть“ не пришествия бытииская являетъ, но истиннаго посольства. яже бо „бысть посланъ“. посланъ есть.

Да послжшествуетъ о свѣте. не да извѣститъ естество Сына Божия, или да приложитъ слово къ чѣсти. но за грядущее. да вси вѣржють имъ съ причтоплеменныци. самъ бо Богъ сын и Сынъ. присно Божии Сынъ и естества блаженнаго и нетлѣюща. не требжетъ послоуха. понеже хочетъ спасению многихъ. сего ради втоликое смирение сниде. яко и чловѣкъ послжществовати о немъ. почто рече „не бѣ то“ свѣт. но да послжшествуетъ о свѣте. занеже многажды оу насъ вящши бѣдетъ послжхъ опослжшествемаго. да никтоже о Іоанѣ се мнитъ. лжквное сс непщевание восторгая. сице рече.

Возводя нашъ оумъ на безначалное естество рече. „бѣ свѣтъ истинный. иже просвѣщаетъ всякаго чловѣка вмиръ грядуща“. и аще всякаго чловѣка просвѣщаетъ. како не просвѣщени остапа толико. свое емж оубо бѣ пришедшъ вся просвѣтити. аще ли етери очима совѣсти си волею сомжаша. и не хотѣша прияти лжча свѣта. не естествомъ свѣта мрачение тѣмъ но злобоюволя.ишающихся спасения. „вмирѣ бѣ“. не яко миръ слѣтенъ. сего ради прирече „и миръ тѣмъ бысть“. всяко бо и волею и неволею понжженъ бж-

детъ всякъ челоувѣкъ, аще и противенъ бждетъ славѣ Божи. прежде дѣлъ исповѣсть творца. миръ глаголетъ сжщая люди. и иригвожденныя семоу житию, и земная мждрствующи. а дрѣзи Божии вси познаша и. не по плотнѣмъ пришествии его токмо но прежде; акоже Авраамъ, и Моуси и Давидъ, и прежде бывшии Самоила пророцы. акоже Петръ рече.

„Во своя си прииде и свои его неприяша“. или о июдѣхъ глаголетъ, яко сжщимъ людемъ *персянъ*, или во всѣхъ челоувѣцѣхъ сѣтвореныхъ имъ, челоувѣколюбець бо сынъ Богъ. нѣжею бо ни единаго же но самоволно вся влечетъ ксебѣ, тѣмже и прешедша его ови пріаша, ови же ни. во своя си прииде не своя potrzeby роди, Богъ бо есть не требѣяи, но благодѣти роди своихъ. откѣдѣ же прииде сынъ вездѣ и все исполняи, и кое истощева мѣсто. содрѣжа вся. мѣста оубо ни единаго не оставилъ. сходяи же къ намъ се сѣтвори, и явися намъ внашоу плодъ облѣкъсе. явлене же се и схожение пришествие наричаеть. и внеиже и жидове вси его нерачиша прияти. чтоже есть „еликоже ихъ прияти“ сирѣчь или раби, или свободни, или еллини, или варвари, или немудрии, или мудрии, или жены, или мѣжи, или дѣти или старцы, или богатіи, или оубози, или князи, или грѣбни, вси тоиже чести сподобишася. вѣра бо и благодать Духовная, мирное оставление отъимши во единъ образъ потвори вся церкви. не рече же яко сѣтвори я чада Богъ, но „дасть имъ область.“ являя яко длѣжни есмы, много тѣщание показати, да оусыниение крещенное цѣло и невредно съхранимъ. помянъ же плотныя болѣзни рекъ „нѣже не отъ крови“ и прочая. да съпримѣрше малое и смиренное прѣваго сирѣчь плотнаго родства на высокое и благородное втораго благодатьнаго, еже есть отъ Бога родитися, великъ разжмъ о намъ приимемъ. и достойно даръ рожденаго. тѣмже и винж неизреченнѣи сеи чѣсти полагаетъ глаголя „и Слово плоть бысть.“ и зракъ робии приять владыка, чада Богъ быхомъ.

„Бысть же слово плоть.“ не естествомъ его припадшъ въ плоть. се бо помышляети послѣдняя его есть безчестия. во пребывая еже есть. и тако зракъ раба приять. „бысть“ же рече еретическая затыкая оуста глаголюща, яко привидѣние етеро бѣ смотренъ, а не плоти истинныя воспри-

ятие. что есть еже „вселися вны.“ вселшееся на то же есть вселшееся, но ино во иномъ вселится. сирѣчь Богъ Слово въплотися. и совожъпися плоти. иноже по естествѣ глаголемъ. совожъплениемъ и снитиемъ единъ есть Богъ Слово и плоть. не слитию бывшую. ни потреблению сщещствомъ. а совожъплению етержъ неизреченижъ. якоже самъ исповѣсть. „И видѣхомъ славъ его.“ со воспитѣннымъ тѣломъ намъ являетъ. аще бо лица Моѹсеова не стерпѣша иже вто время прославлена быти. како божественнаго и свѣтъ неприсъжпимыи самимъ вышнимъ саламъ. мы же пръстни и земни како возмогли быхомъ сътрпѣти. и понеже мнози отъ пророкъ прославлени быша. ихже единъ есть Моѹсѣи. оудивишажеся аггели челоѣкы явльшесе. и хержвимъ и серафимъ многою славою явися пророкъ. отъ всѣхъ сихъ отводя ны еѡангелистъ на томъ блазѣмъ поставляетъ на врьсѣ глаголя. „славъ яко единачадаго отъ Отца, исполнь благодати и истинны“. истиннъ царю единачадаго Отрока Отца, сами Господа всѣхъ видѣхомъ славъ.

А еже „яко“ не подобию есть. ни причи по извѣствованію. и глаголяше видѣхомъ славъ якоже подобаше. и лѣтъ бѣ имѣти единачадомнъ соприсносжщнъ Сынъ Исцарю Богъ. ктожъ бѣ слава си. яко съ областия подобною царю и владыцѣ вся творяще. а не яко аггели и пророцы новелѣваеми. самъ благодати и истинны исполнь сын, и инѣмъ подавая ю.

Что ради многожды еѡангелистъ Іоаново приносить послжшество. яко же и здѣ рече. „Іоанъ послжшествуетъ о немъ.“ не просто но и зѣло смыслено. понеже много имяхъ чюдо мжжа сего вси іюдеи. имже Иосиѡъ за умертвие его. градъ іюдѣискъ бранию погибнѣти помышляаше. и словеса долга похвалы о немъ творяше. сего ради тѣмъ хотя іюдѣя посрамити. часто воспоминаетъ имъ послжшество прѣдтеча. не тщася рабомъ владыкъ достойна вѣрна сътворити. но младенцемъ іюдѡмъ немощи смотря.

А еже „возопи“ глаголя дръзновение его являетъ яко безо всякаго сжмнѣнія. пришествие Сына Божия пропоѣдаше.

А еже рече „се есть егоже рѣхъ“ показываетъ. яко и прежде явленія Христова проповѣда и. сеже творяше. да благоприятно будетъ послжшество его. а еже „гряды во

слѣдъ мене.“ се есть проповѣдаи по мнѣ. а еже „предо мноя бысть“. Сирѣчь свѣтлѣе и честнѣе. а еже „старѣ менѣ бѣ.“ яко не отъ котораго спѣяния старѣша мене сѣще. послѣди сътворимъ быти. но присно старѣе бѣ. аще и послѣди прииде. „и отъ исполнения же его мы вси восприяхомъ.“ яко неприятенъ иматъ даръ. но и самъ источникъ и корень есть всѣмъ благымъ. самъ животь, самъ свѣтъ, самъ истинна. не себѣ съдръжа богатство. но и всѣмъ преисточая, во источении пребываетъ полнъ.

За коую благодать толикъ благодать восприяхомъ. за ветхъ новъ. ибо благодатию иудѣи приятно быша тогда. якоже писано есть „якоже бо не оумножитися вамъ. но отъ отца избрахъ васъ.“ и мы пакы благодатию спасени быхомъ но не такоже но болшими. за даръ Духовный и за дръзновение бывшее съ мирениемъ. а еже прияти законъ благодати бѣ. якоже прирѣцаетъ. яко „законъ Моисеомъ данъ бысть.“ аще бо образъ бѣ законъ тѣ. но милостиню являетъ Божию и щедроты. яко знаны сотвори пѣти своя Моисію.“ якоже рече Давидъ. яко „благодать и истинна Іисусъ Христомъ бысть.“ яко болша блага намъ внесе, явѣ есть. отъ бо слъжителъ сы. меншихъ вещей слъга. се же владыка и царь и царевъ Сынъ. лъчша многихъ принесе намъ. сыи присно съ Отцемъ, емъже слава и честь, и покланяние достойтъ Сынъ и пресвятомъ животворящемъ Дхъхъ, отъ всего дыханіа и нынѣ и присно и вѣкъ вѣкомъ аминь. ¹⁾

12 бесѣда.

Тогож. Златоустаго. съказаніе. Ѧ евангелиа. отъ Матей. (8, 5—13). (По рѣкописа на Синодалната библиотека л. л. 66—68).

Христолюбци. Господъ нашъ и Богъ Іисусъ Христосъ рече. иже оубо постыдиться менѣ и моихъ словесъ. постыжоуся сего и азъ прѣдъ Отцемъ мѣимъ. тѣмъже сице тяжко и люто слово слышаще. немоземъ постыдѣтися чловѣкъ. ни таланта съкрынемъ іегоже прияхомъ іакоже

¹⁾ Тази бесѣда е букваленъ прѣводъ отъ грѣцкитъ съкратени св. отечески бесѣди, които сѣ издадени отъ Крамера. Рѣкописътъ, по личното опрѣдѣление на О. Антония, се отнася къмъ XVI вѣкъ. По-голыми подробности за цѣлия рѣкописъ, читателя може да намери въ описанието на библиотеката на Сѣловецкия манастиръ. Прѣводъ.

онъ рабъ. нъ подадимъ първѣ. творяще независтно. ни сеждно словеса Господня. и вѣрж покажимъ. примышенъ благодѣтъ. іакоже сътъникъ съ. да хвалж примемъ отъ общаго Бога. прѣдъ ангелы и чловѣкы. и разоумѣимъ прилежно. како съказаеъ святыи съ святитель¹⁾ въ се мѣсто. глаголіеъ бо сице. съказаіа нашему неразоумью²⁾.

Прокажены оубо съшѣдшоу Иисусови съ горы. приступи къ нему. а сътъникоу вѣлѣзъшоу въ капернаоумъ чѣсо ради. ни съ ни онъ на гороу не възидоста. не за оуныниіе оубо обою вѣра тепла. нъ да не прѣсечете оучительства. не принесе бо недоужнаго къ Христови. зане велью вѣроу имѣаше. вѣдѣаше бо вѣистину. іако повѣленіе довѣлѣемъ тѣкъмо. на вѣстаниіе лежащъ. и Господъ же сего ради егоже пръвѣ. инѣде никѣдеже. не сътворилъ съде творить. вѣсьде бо послѣдоуіа. воли молящихъ. съде же самъ обѣщаваіеъся. прити въ храмину. и исцѣлѣти немощнаго. се же творить да оувѣмъ доброволениіе сътъниче. аще бо сего не бы обѣщаль. нъ реклъ. иди исцѣлѣ отрокъ ти. ничѣсоже отъ нихъ видѣли быхомъ. чѣто бо рече сътъникъ. „нѣсмъ довольнъ. да подъ кровъ мой вѣнидеши. нъ рѣци словомъ тѣкъмо исцѣлѣеъ отрокъ мой“. да оуслышимъ хотящеи Христа приіати. и да рѣвноуемъ. и съ толицѣмъ тѣщаниемъ примемъ. ибо егда нища примемъ, алчоуща и нага. того приіахомъ и питѣхомъ.

Въпросъ. Почтоже дивися вѣрѣ его. при толицѣ народѣ. и лоучыша его быти. всего множества иудеска издрече. и даниемъ царствиіа чѣтеть. възлѣгание еже на патриарсѣхъ даіа.

Отвѣтъ. Да и другымъ подражание дасть. да рѣвноуюющъ емоу и наказани боудемъ. сице вѣровати. тѣмъже по вѣрѣ его исцѣлѣ отрокъ. отъ тогоже часа. подобаеъ же вѣдѣти іако тѣжде естъ поминаемыи Лукою. а по минаемыи Иоаномъ инѣде³⁾.

Се слышавъше братіе. и съмотряще. іако не соумняся пристоупилъ сътъникъ съ. потѣщимся и мы несоумненно. вѣроу свою показати. нъ всею силою своею хра-

¹⁾ Т. е. св. Иоаннъ Златаустъ.

²⁾ Отъ началото до тука принадлежи на Константина. Прѣв.

³⁾ Отъ 2 забѣлѣжка до тука бесѣдата е буквалентъ прѣводъ; глед. въ Scamerra Cot. Cr. Patr. in N. Test., t. 1, p. 58.

нимъся. да ны съхранить и на боудощее съблюдетъ егда правдѣнии соудии сядетъ соудя въсемоу мироу. и въздаѣа комуждо по дѣломъ ѿего. ѿемоуже слава чѣсть. поклоняніи съ святымъ Духомъ нынѣ и присно и въ вѣки вѣкомъ¹⁾).

28 Бесѣда.

Съказаніе. ѿ Евангелие. отъ Лоуки. (по сип. р. лл. 132—134). Братіе. отъ пища на пищоу прѣходяще хвалимъ и прославимъ Господа Бога нашего. съподобившаго насъ. и святаго сего евангелиста послоушати. тѣмъже вѣнимаимъ прилѣжно. и оуслышимъ чѣто хочеть глаголати съказаніе се. да отъидѣмъ обогачься. съкровище бо се іесть. не злато, ни сребро. нѣ словеса Божія. іесть же слово сице глаголя²⁾).

О рыбѣни ловитвѣ глаголетъ. святыи Күрилъ александрьскыи. ловитвѣны кѣзными. да симъ оувѣдятъ іако всесильна іесть воля ѿего. и боголѣпноу хотению ѿего. тварь вся послоушаетъ. да іаснымъ образомъ сѣтвореномъ. прѣславьно. извѣщеніа приимоуть. іако не бестроуда. и безмѣзды. тѣщаніе ихъ боудеть. іеже аще сѣтворять. евангелска оученіа. мрѣжа простѣрше. нѣ тою извѣсѣхъ странѣ стада іазыкъ съберють. побать же смотрити и се. іако не могоуще Симонъ и иже съ нимъ. мрѣжа извлѣци. поманоуша рече причастникомъ си. сирѣчь обѣча имъ ловитвѣнымъ. поманоуша же страхомъ и оужастию. не сѣмѣюще глаголати рече. да помогоуть имъ. и да възберють рыбы. іеже іавляіеть съказаіемо. іако мѣнови съподвизашася троудоу святыихъ апостолѣ. и съподвизаються. прѣжда же инѣхъ изобрѣтѣше. и намъ святыихъ евангелии кѣнигы. и по тѣхъ. ими пастыри же и оучителіе. и святыихъ оучении сѣвѣстеліе. извлачима бо іесть и нынѣ мрѣжа. Христови насыщающоу ю. и призывающоу на обращеніе. соуцаіа въ глоубинѣ морѣстѣи. псаноуоумоу сирѣчь въ боури и въ влѣнахъ житіа сего³⁾).

Сице по вся недѣля христолюбци слышаще боудемъ лоучьше. и глубины житіа сего избѣгъше приимѣмъ Христа

¹⁾ Синодальная рукопись, по опредѣленію на Горски и Невоструева (въ Опис. II. 2, No. 163), се отнася къмъ XIII в. Въ тази рукопись първата бесѣда лъгана. Прѣв.

²⁾ Отъ начало до тука принадлежи на Константина. Прѣвод.

³⁾ Отъ 1 заб. до тука е заимствувано буквально; глед. Cramer. Cat. Cr. Patr., I II, p. 40 et. 42.

въ кораблехъ нашихъ. сирчъ. въ душахъ нашихъ. примемъ же ли іего тако аще съхранимъ заповѣди іего. и заповѣди іего соуть тяжькы. възлюбихи рече Господа Бога своего и искренняго своего іако самъ ся. а не възненавидиши. како же любити и. аще алчѣна узримъ напитѣмъ. аще жадѣна напоимъ. аще нага одѣжемъ. аще странѣна вѣвѣдѣмъ. аще боляща присѣтимъ. аще въ тѣмници присѣтимъ. къ симъ же чювства своіа чиста съхранимъ. ака не напитѣти зѣла. видѣнїа. оуханаїа не оудебелимъ зѣлыми вонями. грѣтани не оусладимъ горькыимъ вѣкушениемъ. слоуха не поставимъ *нѣсѣми бѣсовскыи*. осязание роукъ оудрѣжимъ. не иматися за зѣлыа вѣщи. нѣ вси оутрѣнаго и вышнѣаго челоуѣка очистимъся. да боудоущихъ благъ насладимъся. благодѣтию хотящаго всѣмъ челоуѣкомъ спаситися Христа Бога нашего. іемоуже слава чѣсть и покланяніе съ Отцомъ и съ Святымъ Духомъ. нынѣ и.¹⁾

37 Бесѣда.

Тогожде Исидора. съказание. і. ѿѣтъ Лоуки (по синод. ржк. лл. 168 на обр. стр.—170 тоже).

Братиѣ. възлюбленаїа. прославимъ истоваго Бога нашего. и Господа Ісуса Христа. доведѣшаго насъ и въ дѣньшнїи день. насладитися словесе и чюдесе его. что бо слажде словесъ Христовъ. іакоже пишеть. іако слаждѣша соуть словеса твоїа паче меда и съта. и понеже сладка соуть словеса Господня. оусладимъ душа нашіа. не словесы чѣчю слоуха. нѣ и дѣлы. не дѣлы гибленными. нѣ пребывающими въ жизнь вѣчною. яже наслѣдовати имоуть съхранѣши заповѣди Господня. кыя же заповѣди. іеже въ напасть застоупати. іеже въ бѣдахъ помагати. іеже из' обиды изимати. іеже заблоужающа обратити кого. всякого требующааго отъ насъ помощї. нѣ на предѣляюще вѣзвратимъся²⁾).

Сълоукая си жена. ничимъже инѣмъ болѣзнь сїю приіать. нѣ слѣпствомъ дѣавольмъ. іако же рече Владыка. юже съвіаза сотона“. сегда презѣрима бывѣши Богомъ. грѣхъ ради своихъ. вина бо челоуѣчскыи недоутомъ. заблжждению сотона бысть. вѣло же боголѣпномъ гласѣмъ. и властью

¹⁾ Принадлежи на Константиана. Прѣвод.

²⁾ До тука принадлежи на Константиана.

плъною вышнѣю. отъ жены ся недугъ изгъна. привъзложитъ на ню роуцѣ. да оувѣмъ. яко Божия словесе. солоу же и дѣйство святаго плътъ ношаше. своѧ бо емоу бѣ. а не инаго сына паче того соуща. якоже іетери неистовъ но мнѧть. запрѣщъже архисоунагогъ народоу. подобно отъ вѣщѧвъ Христосъ к' немоу глаголя. кѣи боудеть васъ человекъ. иже иматъ овчѧ. и прочеіе. притъчею сею отемля отъ нихъ мысли. да не имѣють бестоудно непщеванье. хощаще поймы творити іемоу за чудеса¹⁾.

Се слышаще и видяше. Христомъ Богомъ нашимъ бываемо. притъчамі (притечемъ) къ Спасоу нашему. могоущуемоу исцѣлѧти душа и тѣлеса нашіа. самъ бо рече. не придѣхъ призвать правѣдныхъ. нъ грѣшники на покаіаніе. и пакы придохъ. вѣзискатъ и спасетъ погыбшаго. того бо ради съ грѣшники и мытари. ѣсть и пьетъ. тѣ бо грѣхы нашіа на тѣлѣ своемъ вѣзати. и недоугы понесе. тѣи грѣхы нашіа отпушаетъ. аще всѣмъ срьдцѣмъ послоушаіемъ іего. и ищемъ его. самъ бо глаголетъ придѣте къ мѣнѣ вси троужающеися и обременени и азъ вы покою. кѣдели. въ вѣчныхъ селѣхъ. идеже лики гласъ праздноующихъ іестъ. и гласъ веселиа. и радость неконъчаема. о Христѣ Иисусе Господи нашемъ коупно съ Отцѣмъ. и Святымъ Духомъ. Богу единомуу. ему же слава въ вѣкы вѣкомъ аминь²⁾.

42 Бесѣда.

Канонъ. проз. съказаніе. ѳі. іевангелиу отъ Лоуки³⁾.
(По синод. ржк. лл. 195—197).

Братіе. и отцы и сынове. послоушайте умно. не въ простоу бо хощетъ минуоти. и дньншніи празникъ. нъ іетеро гощеніе доуховно хощетъ намъ подати. не тѣло напѣюще. нъ доушу весляще. послоушаимъ и дивимъся. милости и человекѣлюбію Божию. како обходитъ троуды приемя. желая съпасенія нашего. насъ бо ради прѣклони небеса и съниде. и вѣзълкалъ. и вѣзжадалъ. да приобрящеть родъ человекъскыи. та не тѣчю. доуша наша отъ

¹⁾ Отъ I-та рабѣлѣжка (встѣплението) до тука е буквально заимствовано; гл. Стамб. . . . т. II, р. 107—108.

²⁾ Принадлежи на Константина. Прѣвод.

³⁾ Тази бесѣда въ цѣлостъ принадлежи на Константина, както показва и надписанието ѳ. Прѣвод.

грѣхъ чистить. нѣ и телеса наша отъ недоугъ трѣбять. якоже нынѣ оуслышасте. Лоукоу же іевангелиста глаголюща. „въсходящю іемоу въ іетероу вьсь. сьрѣтоша іего десять моужь прокаженъ“. милостивъ бо и человекѡлюбъцыи Господь нашъ Исусъ Христосъ. ни града ни вьси оставляетъ. „моляще отъ лютааго недоуга істрѣбитися“. онъ же милостивъ сы. и да не явиться противънъ законоу Мосеову. отпоусти іа рекъ. „покажите себе иіереомъ“. бѣше же девять жидове. а іединъ самарянинъ. исцѣлѣвъше же. идоуще іакоже повелѣ имъ показитися иіереомъ. девять оубо не похвалноу волю въсприимъше. не възвратишася въздати іемоу словоу іако Богоу. іединъ же тѣчю иноплѣменьны. възвратися хвалоу іемоу принося. оупыше бо соутъ жзычъници на вѣроу. паче жестосрьдыхъ жидовъ. тѣмъ же и Владыка рече. „не десять ли ся очіистиша“. срамяіа бестоудна ліца жидовьска примѣшшихъ многоъ благодѣтиихъ отъ Бога і Отца. и на непохваление оувратящихъся.

Тѣмъ же о друзи подобимъся иноплѣменьникоу селоу. не тѣчю бо телеса наша трѣбять. прѣщедрый. и прѣмилостивый Богъ нашъ. нѣ и доуша аще съ похвалоу пристоупимъ къ немуу. того бо іесмь сѣтворение сѣздани на дѣла добрая. не на лоукавьство. ни на зависть. нѣ на сѣдѣланіе дѣлъ добръ. кѣто бо нашъ оумъ отвѣръзълъ. и оуста наша распространилъ. и іазыкъ нашъ оуіаснилъ. іелико изглаголати къ вашей любви. не даіаи ли незълѡбивымъ прѣмоудрость. отрокоу же юноу чювьство. ей ей. тѣ бо рече. елико аще просите вѣроующе. примете. тѣмъже поспѣшъници ми боудете. молюся вамъ братіе и отъци. молитвами вашими іаже къ Богоу. да достоинъ будоу скончати обѣщание ваше. и вѣкоупѣ прославити прѣсвятоую троицю. Отъца и Сына и Святаго Духа. единаго Бога прѣмилостиваго. іемоуже слава нынѣ и прісно и въ вѣкы вѣкомъ. аминь.

19 Бесѣда.

Исидора Пилоусимскааго. Сказаніе въ ^ѣ ^а пѣ нѣ. кн. по всѣхъ святыхъ а ѿ Лоук. і.¹⁾

¹⁾ Настоящата бесѣда е исписана отъ рѣкописа на Петербургската Им. публична библиотека (д.л. 158—161).

Братііе ныня подобно намъ ієсть апостольское слово съ сладостию выпиюще рещи. радуйтесе о Господи всегда. и пакы рекоу радуйтесе. себо варіаієть іако деньница прѣдътекоущіа. свѣтлость сего дне. постыныхъ дней зарю прѣдъвзвѣщаіє намъ. и святынею ихъ красоуієтся. сѣрдьчнѣ очн съмысломъ просвѣщаіє духовными же словесы и ієвангеліа сего мракъ отгонитъ грѣховны. и поутъ приготоваієтъ възводи на небеса пощеніємъ хоте вьсакъ съблазнь нашъ потребити. да ни оустрашаймсе братііе. постыныхъ дней слышасте приближеніє бес тѣхъ бо не възможно ієсть спасеніє непокавшихся по крыцении вь тмѣни грѣховнѣамъ. да іакоже трѣбоуіємъ воды на омвение скверни. такожде и постынаіа очищеніа доуши. тѣмже подобно рассмотримъ. прѣтчоу сего ієвангеліа. кацѣ дарове вь ніємъ лежеть. творещіимъ смощрение ієго. каковы ли моукы отрєкшемся. и непріємшемъ своієго спасителя насъ отъ небесъ вь своіа припшдша. якоже подьлежещеіє писаніє самоу истинуу. ієвангелістомъ наказаіє изрече¹⁾).

И іавляіє намъ іасно оумъ сеіє прѣтче. вькратцѣ сказаіє сплюу смощрения словесе Божиааго бывшаго на насъ. тайноу бывшоую спрѣва до конца іавляієтъ. Бысть бо человекъ Богъ снѣ и слово. Тогоже ради и рабъ наречесе. нь бѣ и ієстествомъ добророднь и неизрѣченомъ рождествомъ ієже отъ отца. оконьчавже съ плѣтскымъ смотреніємъ тайноу. вь славоу соуцоую вѣ ніємъ ієстествомъ възиде. а іакоже отиде вь страну далече. страна бо ина кромѣ земля ієсть небо. възиде же приети себѣ царство. какоже царствуієи всѣми съ отцемъ възиде к ніємоу приєти себѣ царство. іавѣ ієсть. іако вѣчлвчъшоусе Сыноу и сѣ даієтъ іємоу Отець. вьшѣдбо на небо сѣде одесною величествіа на високихъ. прочааго жьды. дондѣже положенны боудуть врази ієго подь ногама ієго. кто соутъ же граждане ієго ненавидещи ієго. жидове. о нихже соутъ. „и іако видѣше и възненавидѣше и мене и Отца моієго“. и не хотѣше вьсцаритисе іємоу на нихъ. тѣмже и глаголахоу къ Филлатоу отмѣтающеся царства ієго. „не имамъ царя тькьмо кесаря“. ибо Захарии пророку выпиющоу. „радуисе дьци синова. іако сѣ царь твой гредеть ти праведнь и спасаіє“.

¹⁾ До тука принадлежи на Константина. Прѣвод.

такожде же Исаіа. „се же царь праведникъ выцаритѣся. и кнезы съ соудомъ обладаіеть“. іеце и пророка Давида о самомъ Христѣ глаголюща. „азъ же поставленъ іесмь царь имь“. Кые же рабы призвавъ. раздаіа имь. і. манась. съвръшениіе правомъ. имже подобаіеть и крѣпко брашно. вѣдоущимъ правѣ творити. и на всакоу добродѣтель себе и инѣхъ оупремещемъ. сиі оубо оучещи люди соущеіе подѣ ними придѣлають даныими. и подобнѣ святыхъ жрѣби прибрѣщоуть. възвращаюшубосе приемоу царство челоуѣкоу добродѣтельному. іавѣ же іестъ іако Христоу Богу нашему в' второіе пришѣствіе его. примоуть тии хвалыи и вышні чѣсти сподобѣтсе. десеторивше бо и петоривше данныіе манаси. заніе прибрѣтоше многы надѣ. і. ю или петію градъ боудоуть. сирѣчь власти вѣчноуть пакыи. не имиже владоше прѣвѣіе тѣчию. нѣ инѣми іеце многы. безчѣстїе же боудеть облѣншимсе. скривы бо въ оуброуещи мѣнасоу вѣданъ бысть таковому соуду. вѣща бо „боіахъсе тебе іако челоуѣкъ іарь іеси. жнїеши идѣже не сѣіавъ. и събираіеши іегоже не раздаіавъ. тѣмъже съкрихъ твою манась. и се имами своіе“. Отвѣщавъ іему царь рече. „вѣдѣаше ме іако жнїю идѣже не сѣіахъ. почто данныіе ти благодѣти іеже іестъ манась. не даетъ трѣжникомъ“. сирѣчь. почто не прѣложи на наслѣждениіе. свѣдоущимъ добрѣ смотрити глаголіемыхъ тобою. азъ бо пришѣдъ сѣдѣаль би имь. сирѣчь просиль бимь своіего съ лихвою. оучителемъ бо іестъ іеже сѣати въ послоушающихъ. пользно и спасно слово слышещимъ іестъ. не тѣчию всака блоусти бескврѣни нѣ и всакоу добродѣтель придѣлати тѣмъ. имже лѣннѣ рабъ нагъ іестъ. ходещи же по лоучыноумоу поути въ приложениі Божїи даровъ боудоуть. не хотѣвшеи же жидови. въцаритисе въ нихъ добродѣтельному челоуѣкоу. побіены быше рече. ибо не пострадше нинїа вси. нѣ нѣцы отъ нихъ о прѣїети и плѣніенни іероусалимовѣ пострадавше соуть въ второіе же пришѣствіе Храста и истовааго Бога нашего. вси на оубїеніе бесконѣчнѣи моуцѣ прѣдани боудоуть.

Слышасте ли колико възмѣздіе лежитъ. распложьшиимъ даны отъ Бога даръ. слышасте ли пакы колїка моука оуготовисе облѣнпоумоусе и іакоже въ земли въ зависти скривпоумоу благодать. тѣмъже не отблѣнимсе подати братїіе давньоую намъ отъ Бога благодѣть. іакоже кѣждо отъ

Христа прие́ль іе́сть. глаголетъ бо самъ „тоу́ніе прие́сте тоу́ніе дади́те“. іе́лико бо аще дамо десеторицею примемо. и аще ли не дамъ то исто́вое іе́же имамъ погоубимъ. почто брате не даси іе́же іеси прие́ль не ти скри́еши бо дастьтисе нь да расплодиши. не облада тчи́ж глаголю. нь и о имѣ́ни. что бо іемоу іеси даль да те обогатить. аще ти би и отъ себе богатство то было. то и тако не достояше ти не подати іего. нь поніе́же все отъ Бога іе́сть и отъ ніего по- дано бы́сть. не мо́зѣмъ неподати́ви быти. да не сконча́е́тсѣ на насъ вы́шереченно́е слово. яко „възѣ́те отъ ніего манасоу. и дадите имоу́щоумоу. ї. манасъ“ нь да оуслышимъ ближныи тѣ гласа глаголющїи „благы рабе и вѣ́рныи. о малѣ́ бы́сть вѣ́рнь надъ многими те поставлоу въниди въ радость Господа твое́го“. ктомуу припа́дѣмъ и томоу въспоимъ сла́вце іего съ Отце́мъ и съ Святыи́мъ Духо́мъ ни́нѣ и присно и вѣ́кѣ вѣ́комъ. аминь. ¹⁾

IV. Мѣ́стото на поучителното Евангелие на епископа Константина въ историята на словѣ́но-руското църковно проповѣ́дничество.

Както отъ прѣ́дложенитѣ, тѣ́й отъ другитѣ бесѣ́ди ²⁾ на епископа Константина ясно може да се види, че тѣ́, за исклю́чение на встѣ́плението и заклю́чението, (което прина́дѣ́жи на Константина), сж́ буквале́нь прѣ́водъ отъ грѣ́цки. Но къмъ това трѣ́ба още да прибавимъ, че и въ орги́на́лнитѣ части на бесѣ́дитѣ, т. е. въ встѣ́плението и заклю́чението, авторската му самостоя́тельность е само отно́сительна. Често и тука той повтаря́ буквально мислитѣ́ на грѣ́цкитѣ исто́чници, което прочее е било естестве́нно и неизбѣ́жно. Като се занима́лъ съ прочитание на грѣ́цкитѣ тѣ́лкования и прѣ́вожда́лъ отъ тѣ́хъ за проповѣ́дитѣ си тѣ́зи изяснения на Евангелскитѣ́ сказания, които по уста́ва се читѣ́ли на неде́лнитѣ́ дни, той се е въдоуше́влява́лъ отъ съдѣ́ржанието на тѣ́зи изяснения, неговата мисль се обра́щала въ една специа́лна о́бласть и, при своето объекти́вирование, тя трѣ́бало често да се облича въ едни и сж́- щитѣ́ формули. Съ това се объяснява́тъ и буквале́нитѣ́ по-

¹⁾ Отъ 2 заб. т. е. вся́кото заклю́чение на бесѣ́дата прина́дѣ́жи на Константина. Прѣ́в.

²⁾ Които сж́ сравнени и провѣ́рени съ грѣ́цкия имъ те́кстъ отъ О. Антония. Прѣ́вод.

вторения, които често се срѣщатъ въ неговитѣ бесѣди прѣведеното на едно мѣсто отъ грѣпки — въ друго се прѣдавало като за собствена мисль на самия проповѣдникъ. Пъкъ и примѣри отъ такива повторения не сж много, ако сждимъ на основание на това количество бесѣди, които ни приведохме. Нека да приведемъ нѣкои примѣри отъ неговитѣ бесѣди. Въ изяснителната частъ на бесѣдата, произнесенна на месопосната недѣля, се намира слѣдующето наставление: „подобаетъ же съмотрити и лѣгости заповѣди не рече бо яко въ тъмьници бѣхъ и не избависте мене боль бѣхъ и не исцѣлисте мене. нъ яко не посѣтисте мене нъ не придосте ко мнѣ“ и пр. (47 бес.). Тази сжщата мисль, само че съ други слова, е искавана въ заключението на 33-та бесѣда: ничьсоже бо велика просить Бога отъ насъ. не просить нищаго обогатити. не глаголетъ болящаго исцѣлити. не бѣдитъ исъ тъмьница избавити. нъ налитѣти отъ избытка нашего. напитки аще инѣмъ ничимъже неможемъ. поніе водою стоуденою“. Въ прѣводната частъ на тази сжщата бесѣда се говори: че „брата творить крещенне. и причастие святыхъ таинъ. Това сжщото изрѣчение буквально се повтаря въ встъплението на 48-та бесѣда. Въ изяснителната — прѣводната частъ на 33-та бесѣда се чете: „свои градъ в'се мѣсто нарече Капернаоума глаголетъ. Вифлеомъ бо роди. а Назаретъ възскърми. Капернаоумъ же имѣаша живоуща въ себѣ. подобашеть же смотрити и кротость Владычняя. и невеличѣства. яко же въ корабль вълѣзъ преходяше. могъи пѣшь преити. и гадаряньми отгънанъ бывъ не противися. отъиде же оубо. инѣде далече“. Всичкото това мѣсто буквално е повторено въ встъплението на 4-та бесѣда. По този начинъ и въ встъпленията и въ заключенията на своитѣ бесѣди епископъ Константинъ не на всѣкъждъ и не всѣкога е бивалъ самостоятеленъ и свободенъ отъ влиянието на грѣцкитѣ источники.

Но, ако въ бесѣдитѣ му, зети отдѣлно, има малко самостоятеленъ трудъ, авторски елементъ, — за това пъкъ съставътъ на поучителното Евангелие, разглежданъ въ цѣлния му видъ, плана му, цѣльта и самата мисль за удовлетворение сжществениитѣ потребности на паството си да състави сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣли прѣзъ годината, сж безсъмнѣние самостоятелни, лични възрѣнни

на нашия проповѣдникъ на задачата и цѣльта на църковното събесѣдване. По просбата на нѣкои просвѣтени хора, въ особенностъ на стареца Наума, единъ отъ българскитѣ седмочисленници, епископъ Константинъ, както и той самъ говори въ прѣдисловието на сборника си, намиралъ се въ принуждение да прѣведе отъ гръцки на словѣнски езикъ тълкование на всичкото Евангелие, — въ таквъ, разбира се видъ, въ каквото било съставено (тълкование) въ по-послѣднѣо врѣме въ България отъ архиепископа Теофилакта. Такъва обширна работа му се видѣла доволно трудна, и той намѣсто нея, се остановилъ на твърдѣ похвалната мисълъ да прѣведе само краткитѣ уставни тълкования на недѣлнитѣ Евангелия, които тълкования той и прѣдлагалъ на новопросвѣщенитѣ си слушатели отъ църковната катедра въ форма на бесѣди, като е снабдявалъ текста на гръцкитѣ евангелски тълкования съ свои вѣтвления и заключения, и понеже тази си работа е захвалялъ отъ св. пасха, то за туй се е получило и кръгъ бесѣди на всичкитѣ недѣли, които се завършватъ съ Върбница. Така се е съставило и поучителното Евангелие на Константина.

За да оцѣнимъ, както трѣба, значението на този първи на старобългарския езикъ систематически съставенъ проповѣднически сборникъ, трѣба да земемъ въ внимание общото направление на гръцката църковна проповѣдъ, въ това врѣме, религиознитѣ потребности на новопросвѣщения Български народъ и най-послѣ направлението и общия ходъ на развитието на старото словѣно-Българско, Чехско-Моравско, Сърбско и Русско църковно проповѣдничество въобще.

По-горѣ (стр. 22 и 44) бѣше говорено, че въ съврѣмнатата на епископъ Константина гръцка проповѣдъ господствувалъ тѣй наречения похвално-тържественъ родъ распорѣчне, който се отличавалъ съ риторство, или както сполучливо се изразилъ нашия проповѣдникъ „связаниемъ вѣстинскѣмъ и плотоньскѣми словесы“¹⁾. Изяснителната форма на църковното събесѣдване (гомилията), която се основавала исклучително на разбиранieto на св. Писание, била въ това врѣме оставена, — била не въ употребление

¹⁾ Горски и Невоструевъ. Описание . . . стр. 426.

и не въ мода. Образци за такова събесѣждане епископъ Константинъ е ималъ само въ произвѣденията на великитѣ отци-проповѣдници отъ третия и четвъртия вѣкъ, гомилетическата метода на които той усвоилъ за своето църковно-общественно учителствуване, безъ съмнѣние, съ ясно съзнание въ нейната най-голяма полезностъ и цѣлесобразностъ. На сѣкиму е извѣстно, колко е силна, тъй сжщо и литературната мода, какъ тя подчинява подъ себе си даже и добритѣ писатели. За да върви съ тази работа по обичния си пжтъ, безъ да гледа на модата, писателю необходими сж — мжжество и смѣлость, потрѣбни сж голѣми напрежения и сили. Ясно е, че ако епископъ Константинъ, макаръ и въ ограничени размѣри, се рѣшилъ да въстанови за своето врѣме и за своя народъ излѣзлия вече изъ употребуване старъ проповѣднически методъ, като не е ималъ за себе си ржководство съ такова направление въ съврѣменната нему грѣцка гомилетическа литература, че такъва негова рѣшителностъ свидѣтелствува, разбира се, за високото развитие и твърдостъ на неговитѣ мисли; и благодарение на което, той е съумѣлъ да избѣгне съврѣменната му случайна литературна мода при пастирско-поучителната си дѣятелностъ за въ полза на неокрѣпнжлата още въ България Христова църква, и да разбере религиознитѣ нужди и потрѣбности на своя народъ. Знанието на Евангелието, правилното разбиране на неговия смисълъ и направлението на самия животъ по указанието на основнитѣ евангелски заповѣди, трѣба да съставлява алфа и омега, начало и край на религиозно-нравственното просвѣщение на Християнина. За това изучаването на св. Писание и изясненнето му посрѣдствомъ проповѣдническа дѣятелностъ на пастиритѣ на Христовата църква за неговото приложение въ живота, трѣба всѣкога да заема най-видно положение. Епископъ Константинъ ясно съзнавалъ това; разбиралъ, че новопросвѣщенния Български народъ не е ималъ нужда отъ ораторски рѣчи, а отъ прости уроци и отъ наставления въ истинитѣ на вѣрата, която цѣль и трѣбало да удовлетвори съставеното отъ него поучително Евангелие. То служило като за естествено допълнение на проповѣдническитѣ трудове на знаменития съврѣменникъ на Константина — епископъ Климента. Този послѣдния, по достовѣрното сказание на

неговото житие, съставилъ прости и ясни поучителни слова за всичкитѣ праздници прѣзъ годината, а тъй сжщо и похвални слова на прѣчиста Божия Майка, въ честь на Иоанна Кръстителя и на много святии (гл. 22). Знанието на подважнитѣ събития отъ историята на Християнската църква, което давали съставенитѣ отъ Климента похвални слова за апостолитѣ и пророцитѣ, мѣченицитѣ и святиитѣ, несъмнѣнно съставлява тъй сжщо важенъ прѣдмѣтъ въ религиозното назидание и християнското просвѣщение на народа. По този начинъ проповѣдническото церковно дѣло въ младата България отъ самото още начало било правилно поставено. То било така цѣлесъобразно и широко основано, щото за подхубаво нетрѣбало да се желае и иска. Достойнитѣ ученици на Методия, просвѣтили на Българския народъ, трудили сж се да му даватъ духовна храна съ най-разнообразно и питателно съдържание. Тѣ наставлявали слушателитѣ си и съ изяснения на Евангелието и съ поучителни слова, назначени за различни праздници. Въ туй отношение България била по́вече щастлива отъ Россия, въ която самостоятелната, живата церковна проповѣдь не е имала такова широко развитие. Първий оригиналенъ систематически сборникъ отъ поучения за всичкитѣ недѣлни дни прѣзъ годината въ Россия се появилъ едвамъ въ XVII вѣкъ.

По този начинъ, ако не по съдържанието, то по зачислението и по формата, поучителното Евангелие на епископа Константина било работа напълно оригинална, и въ историята на словѣно-руссата проповѣдническа литература трѣба да бжде призната за епископа Константина честъта, като за първий съставителъ систематически проповѣднически сборникъ на старо-български езикъ.*)

*) Тукъ въ печатницата защото не се намѣрватъ доста нито отъ стария нито отъ по-новия видъ старобългарски букви, принудихме се да напечатаме по-дългитѣ старобългарски, въ тая статия цитирани, текстове съ обикновенни граждански букви, като и замѣнихме **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ**, **Ѧ** съ **ia**, **ie**, **ы**, **ч**, **я**.

ЗАДРУГАТА ВЪ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ.

ОТЪ ИВ. ЕВ. ГЕШОВЪ.

Задруга! Колко отъ читателитѣ на тия редове знаятъ значението на тая дума? Колко отъ българскитѣ списатели сж намѣрили врѣме, отъ политика и отъ критика, да се занимажтъ и съ изучаванieto на това българско семейно учреждение, на българский животъ въобще? „Господа Българетѣ, казва единъ южнословѣнскій етнологъ¹⁾, като рецензира една нова българска книга върху живота на Българетѣ въ Срѣдня Родопа, Господа Българетѣ най-много обичатъ да се занимаватъ, както въ политиката, тъй и въ науката, съ най-високитѣ задачи на човѣчеството. То е тъй евтино и тъй хубаво изгледва!“

Подигравката е жестока, тя може да бѣде прѣкалена. нъ не е и незаслужена. Пне често сами се чудимъ на нѣкои отъ проявленията на нашия новъ умственъ животъ: сами се питаме, каква е тая наша слабостъ, да прѣдпочитаме отвлеченното отъ конкретното, далечното отъ близкото. Земѣте, на примѣръ, въпроса на собственостъта. Каква трѣбва да бѣде собственостъта, лична или не? — Не лична, а обща, колективна, отговаря западно-европейскій коммунизмъ-теоретикъ. — За насъ е доста ако бѣде семейна, родова, отвърща българский селенинъ-задругарь. Първото въззрѣние нийдѣ не се е трайно въплотило; сжществува и то на книга само, далечъ отъ насъ, въ страни, дѣто економическитѣ условия сж съвършено различни отъ нашитѣ. Второто живѣе и вирѣе между насъ, на половинъ часъ разстояние отъ столицата ни, отъ София. Кое отъ тия двѣ въззрѣния мислите, че нашия младъ, интилегентенъ, дипломиранъ економистъ ще прѣдпочете да опише за насъ

¹⁾ Dr. F. S. Krauss, въ Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XVII Band, 1887.

Българетѣ? Естествено онова, което е по-отдалечено отъ нашето народно мировъзрѣние, което има по-малко значение за всякидневнитѣ задачи на нашия практически животъ. И ето, че единъ прѣкрасенъ день, ние имаме вече прѣведена на български Шефлевата Квинтессенция на Социализма, когато нѣмаме ни една дума писана за нашата задруга. Ние изучаваме западноевропейски въпроси, които никѣкъ не се досѣгатъ до нашата черга, а оставаме на Западноевропейцитѣ да изучаватъ нашитѣ, които сж пълни съ животренищъ интересъ за насъ.

I.

Единъ отъ тия учени Западноевропейци, които нарочно сж обикаляли южно-словѣнскитѣ земи за изучаване задругата, е и отличниъ лиежский профессоръ, познатий българолюбецъ, Г. де Лавле. „Азъ трѣгвамъ, казва той въ послѣдната си книга¹⁾), за да посѣтъ отново дунавскитѣ и балкански Югословѣне. Азъ бихъ желалъ да констатирамъ промѣненіята, които прѣзъ послѣднитѣ петнадесетъ години станъхж въ патриархалниъ режимъ на колективната собственостъ на задругата и на семейнитѣ общества (Haushaltungen). Тия семейни дружества бѣхж ми вдъхнжли едно архаическо и поетическо въсхищение, което Г.г. Львоа-Болине и Морисъ Блокъ ми натекнхж, нъ което сподѣль Джонъ Стюартъ Милъ и разбра Съръ Хенри Мейнъ. Ще видѣмъ най-напрѣдъ задругитѣ на Славония, въ околноститѣ на Дяково, подъ ръководството на епископа Стросмайера; послѣ тѣмъж да продължж издирванията си въ Босна, въ Сърбия и България“.

Резултатътъ на тия издирвания Г. Лавле съобщава на своитѣ читатели. Той ги запознава най-напрѣдъ съ значението на думата задруга. Plures familiae in eadem domo — нѣколко челяди въ сѣщия домъ — е опрѣдѣлението, което Вукъ Караджичъ бѣше ѝ далъ въ своятъ сърбский рѣчникъ. Чл. 57 на Сърбския Кодексъ отъ 1844 дефинира задругата тѣй: „подъ задруга се разбиратъ нѣколко пълнолѣтни лица, които живѣятъ сами или съ дѣцата си, въ общество.“ По-ясенъ е чл. 1) отъ хърватския законъ върху

¹⁾ La Peninsule des Balkans, Par Emile de Laveleye. 2 volumes. Bruxelles, 1886.

сжция прѣдмѣтъ: „нѣколко челяди или членове, които живѣятъ въ сжщия домъ, подъ управлението на единъ началникъ, които съставляватъ едно стопанство, работятъ заедно нераздѣлни имоти, ползуватъ се заедно отъ приходитѣ, съставляватъ патриархалното общество, което се нарича задруга.“ Тукъ сж ясно означени двѣтъ сжщественни чѣрти на задругата: 1) колективно владѣние на имотитѣ и общо ползование отъ тѣхниятъ приходъ; 2) съжителство на нѣколко стопанства подъ властѣта на семейния началникъ.

Тия особености на задругата докарватъ въ вѣсторгъ Г. Лавле. Той съ видимо удоволствие описва хърватскитѣ задруги на Широко Поле. Ето що казва той за тѣхъ:

„Тия селски дружества сж патриархални челяди, които живѣятъ врѣзъ едно общо и нераздѣлно имѣние. Задругата съставлява едно гражданско лице, като едно учреждение. Тя вѣчно трае. Тя може да тегли или да отговаря на сждъ. Нейнитѣ съдружени членове нѣматъ правото да искатъ подѣляванието на наслѣдството, нито пъкъ да продаватъ или ипотекиратъ нѣкоя частъ. Въ тия семейни общества наслѣдственното право не сжществува, както то не сжществува въ мѣнастиритѣ. Като умре бащата или майката, дѣцата не наслѣдватъ, освѣнъ нѣкои парчета покжщнина. Тѣ слѣдватъ да получаватъ своята частъ отъ произведенията на общото имѣние, нъ по сила на своето лично право и като членове на вѣчната челядь. По-прѣдн. нищо неможеше да развали задругата, освѣнъ смъртта на всички ония, които съставлявахъ частъ отъ нея. Момата, която се ожени, получава зестра; нъ тя не може да иска частъ отъ общия имотъ. Оня, който остави безъ намѣрение да се върне, загубва правата си. Управлението, както на вжтрѣшнитѣ дѣла, тжй и на вѣншнитѣ сношения, се повѣрява на единъ избранъ началникъ, който обикновено е най-стария и най-способния. Нарича се *господаръ* или *старшина*. Кжщната работа се върти отъ една стопанка, облечена съ една деспотическа властъ въ всичко, що се касае до нея: тя е *домачицата*. Старшината нарежда полскитѣ работи, продава и купува; той изпълнява точно ролята на директоръ на едно акционерно дружество.“ . . .

Г. Лавле се въсхищава отъ задругата не само по причина на економическитѣ прѣимущества, които тя прѣдста-

вява. Той се интересува въ нея и отъ историческа точка на зрѣние. Прѣди години още, той е написалъ една твърдѣ позната книга ¹⁾ за да докаже, че въ своето развитие прѣзъ вѣковетѣ, собствеността е прѣкарала три фази. Въ началото тя е била колективна, общинна: каквото въ Германия едно врѣме и каквото въ руский мѣръ днесъ, земята принадлежала на плѣмето, на селото, а се подѣлявала периодически между челядитѣ, споредъ едни опрѣдѣлени правила. Прѣзъ тоя пѣрвий периодъ, споредъ Г. Лавле, били прѣминжли всичкитѣ народи въ доисторическитѣ врѣмена. Когато римската история се явява, общинната собственостъ била вече замѣстена отъ колективната собственостъ на челядта, на рода, на *gens*. Прѣзъ тоя втори периодъ, земята принадлежала на патриархалната челядъ, както това може да се види въ срдѣдневкова Франция и у днешнитѣ Югословѣне. Въ третия периодъ се явява вече личната собственостъ, която, благодарение на римското право и на освятената отъ него квинитарна собственостъ, завладѣва постѣпенно почти цѣлъ образованъ свѣтъ. Казваме *почти*, защото сществуваатъ изключения. Геологната ни учи, че нѣкои материци сж запазили една флора и една фауна, които другадѣ отколѣ сж изчезли. Тѣй, напримѣръ, казватъ, че въ Австралия се намиратъ животни и растения, които принадлежатъ на пѣрвитѣ периоди отъ геологическото развитие на нашата планета. По сщия начинъ, все споредъ Г. Лавле, отъ пѣрвий периодъ на развитието на собствеността сж се запазили и до днесъ *мирътз* въ Россия и общинното землевладѣние въ о. Ява, а отъ вторий периодъ и до день днешенъ била останала задругата у оние Югословѣне, които не били подпаднжли подъ влиянието на римското право.

Такъва е теорията на Г. Лавле. До сщитѣ резултати и почти сщеврѣменно е стигнжлъ и единъ французски исторически изслѣдователъ, Г. Paul Viollet ²⁾. Тая теория обаче не е приета отъ всички. Нейний най-знаменитъ противникъ е Г. Fustel des Coulanges, авторътъ на хубавата

¹⁾ De la Propriété et de ses Formes Primitives. Par Émile de Laveleye. Отъ тая книга има вече трето издание и прѣводи на разни европейски езици.

²⁾ Caractère collectif des premières propriétés immobilières, обнародвано въ Bibliothèque de l'École des Chartes.

книга, *La Cité Antique*, който, заедно съ Lange (*Römische Alterthümer*) и други историци, поддържа, че у Гърците и Римлянетъ земята никога не се е притѣжавала отъ плѣмето или селото. Той признава обаче, че тя въ началото е принадлежала на челядта, на рода, на гърцкия γένος и римската gens. Колкото за руский *миръ*, доста е да се спомене името на Чичерина, за да се напомни, че има въ Россия автори, които поддържатъ, че мирътъ не е остатъкъ отъ нѣкоя първобитна система на землевладѣние, а плодъ на крѣпостничеството, въведено въ Россия въ XVI. вѣкъ.

Наша задача не е да влизаме въ тая прѣпирня. Ние я споменахме само за да покажемъ, какво значение има изучаванieto на задругата не само за юриста и економиста, нъ още и за историка. За жалостъ, върху българската задруга до сега, както рекохмѣ вече, нищо нѣма писано отъ Българе¹⁾, а много малко отъ чужденци. Г. Утѣшеновичъ²⁾ споменува само, че и въ България има задруга, и нищо повече. Първъ Г. Богишичъ се е занималъ, въ своитѣ *Pravni Običaji* и въ своятъ *Zbornik*, и съ българската задруга, като е привелъ бѣлѣжкитѣ на Гг. Оджакова и Захариева. Подиръ него и Г. Каницъ е полюбопитствовалъ да узнае нѣщо за нея, нъ оскуднитѣ му свѣдѣния върху тоя прѣдмѣтъ не ни освѣтляватъ много. Той описва едно семейство въ познатата Върбовка (Севлиеиска околия), състояща отъ единъ домакинъ, той погрѣшно го нарича по сърбското име *старшина*, отъ неговата стара майка, отъ неговата жена, отъ двата му женени сина и отъ три унука, всичко десетъ душъ. Всичкитѣ тия живѣяли въ сѣщия дворъ, въ двѣ къщи. Въ Мусина (Търновка околия) той видѣлъ едно помногобройно семейство, състояще отъ стария и старата.

¹⁾ Слѣдущата бѣлѣжка на Г. С. С. Бобчева, която азъ намирамъ въ *Наука* (година III, стр. 29), показва, че нашитѣ юристи считатъ задругата за едно твърдѣ рѣдко явление у насъ, и за това, види се, не сж се занимали съ нея. „Въ България, казва Г. Бобчевъ, голѣмото домакинство е рѣдкостъ, и положително се мамъ твърдѣ много оня, който приема него за общо правило. Напротивъ, голѣмото домакинство е рѣдко исклучение. То трѣбва да е сѣществувало въ старитѣ врѣмена, защото отъ нѣкои пѣсни и приказки се вижда, че съ голѣмо домакинство се е хвалилъ домакинятъ (Качановский, Пам. Б. Народнаго Творчества, Стб. Пѣс. 199). Споредъ казанieto на Г. Живанцова, въ неговия расказъ Прощетба, въ Прилѣпско имало голѣми домакинства. Ние се съмнѣваме въ достоверността на свѣдѣнията на Г. Богишича за Лѣсковецъ, Шопитѣ и Поляцитѣ относительно голѣмата челядь (Boğiſiç, Zbornik, стр. 6).“ Както ще видятъ читателитѣ на настоящъ трудъ, обобщението на Г. Бобчева е много прибрзано, поне колкото се касе до Шопитѣ.

²⁾ Die Hauskommunionen der Südslaven. Von Og. M. Utieſenović. Wien. 1859.

трима женени сина, една неженена дъщеря и седемъ унука, всичко шестнадесетъ душъ. Мусинския кметъ казалъ Г. Каницу, че на кжца въ тѣхното село трѣбвало да се броятъ по десетъ душъ, едно връзъ друго. На Югъ отъ Стара-Планина една Hauskommunion намѣрилъ Г. Каницъ, въ Каракисарлий (Стрѣмско), състояща отъ четиринадесетъ душъ. Г. Каницъ не дава обаче подробности върху нейния съставъ. На три други мѣста Г. Каницъ споменува българската задруга: въ Сухинъ-долъ (Севлиевска околия), въ Маданъ (Кутловишка околия) и Насрединъ (Балбунарска). За послѣднѣното село той казва, че българскитѣ му кжци брояли едно връзъ друго по 12—17 душъ, нъ и тоя пжтъ безъ да дава свѣдѣния върху юридическитѣ и економически страни на това явление.

Приведохъ всичко, което намѣрихъ въ Г. Каницовата книга ¹⁾ относително до българската задруга, за да видятъ читателитѣ, колко неудовлетворителни сж свѣдѣнията върху нея на она, който, отъ всичкитѣ живущи пжтешественици, най-дълго е изучавалъ България. И при все това, Г. Лавле, като говори въ послѣдната си книга за задругата въ България, не намира другия авторъ да цитира, освѣнъ Г. Каница. Той привождя Г. Каницовото описание на една задружна челядъ въ Сухинъ-долъ и нищо повече. Отъ единственната страница, който той посвѣтвява на българската задруга, се разбира, че отъ Царибродъ до Харманлий той не е намѣрилъ ни единъ Българинъ, който да е можалъ да му даде поне нѣкои устни свѣдѣния върху въпроса, който го интересуваше. Той се хвали съ приема, който му направили Българетѣ, помѣствява и свѣдѣнията, които мнозина отъ тѣхъ му дали върху управлението и положението на България. Отъ учтивость, той забравя да се пооплаче отъ малкото свѣтлина, която просвѣтенитѣ Българе, съ които се бѣ срѣщналъ, можѣхъ да пролѣжтъ върху задачата, която той си бѣ поставилъ.

Той не щѣше да има никаква причина да се оплаква, ако, додѣто бѣше въ София, той бѣше се обърналъ за изучаване задругата не къмъ нейнитѣ граждане, а къмъ селянетѣ отъ околността ѳ. И дѣйствително, около самата

¹⁾ Donau-Bulgarien und der Balkan. Von F. Kautz. Второ издание. 3 Тома. 1880.

столица на България има села, въ които и до днесъ се е опазвала тази любопитна форма на словѣнскій економически битъ — задругата. Въ тия села азъ най-напрѣдъ се запознахъ съ нея. И като излагамъ тука за читателитѣ на нашето Периодическо Списание резултата на моитѣ наблюдения, азъ не можъ да не изразя скръбта си, че не се намѣри нѣкой и по-свободенъ отъ занятия и по-компетентенъ отъ мене Българинъ за да посвети и по-вече врѣме и по-голъма вѣщина на тоя тъй интересенъ въпросъ. Дълго азъ чакахъ дано се обади нѣкой такъвъ сънародникъ. И ако днесъ се рѣшавамъ да сподѣля съ публиката моитѣ до нѣйдѣ ограничени познания върху нашата задруга, то го правя съ единственната цѣль да покажъ, колко интересенъ е тоя прѣдмѣтъ и колко той заслужва да бѣде изученъ основно, не само въ Западна, нѣ и въ Источна и въ Сръдня България.

II.

„Въ началото, казва Г. В. В. Богишичъ,¹⁾ задругата се вижда у всичкитѣ Словѣне“. Дали това утвърждение е вѣрно и за Българетѣ, азъ не можъ да се произнесъ. При всичкото ми желание да издиря разпространението на българската задруга и въ врѣмето и въ пространството, нейния характеръ и въ минжлото и въ настоящето, азъ не можъ да кажъ, дѣ е тя съществувала въ България и каква е била прѣди покорението ни отъ Турцитѣ. У насъ за голѣма жалостъ не се намиратъ още такива източници, дѣто да може да черпи човекъ свѣдѣния върху подобни въпроси. Една дума само срѣщнахъ, която ми се види да доказва, че въ XII-й

¹⁾ Профессоръ Богишичъ е третиралъ въпроса за задругата главно въ слѣдущитѣ три свои книги:

1) *Pravni Običaji u Slovenâ. U Zagrebu. 1867.*

2) *Zbornik Sadašnjih Pravnih Običaja u južnih Slovenâ. Agram, 1874.* Свѣдѣнията за българскитѣ правови обичаи сж били доставени Г. Богитичу отъ Г. П. В. Оджакова (за Сѣверна България) и отъ покойний Г. Стеф. Захариева (за Т.-Пазарджикско). Първитѣ глави на Г. Богишичевата книга, които боравятъ за задругата и за семейното право въобще, сж доста сполучливо анализирани въ брошурата на Г. Федора Демелича: *Le Droit Coutumier des Slaves Méridionaux d'après les recherches de M. Bojisić. Paris 1877.*

3) *De la Forme dite nokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates. Paris, 1884.* Въ тая брошура, която най-напрѣдъ се яви, въ видъ на статья, въ *Revue de droit international et de législation comparée*, се намѣрва единъ списъкъ на всичкитѣ книги и статьи, обнародвани до 1884, върху въпроса на задругата, било отъ Словѣне, било отъ чужденци.

вѣкъ задругата е сѣществувала поне между македонскитѣ Българе: тя е рѣчъта *δρούγγος*, която Михаилъ Акоминатъ употребява за едно учреждение, което не се види да бжде нито военно, нито гражданско, та може да бжде семейно.¹⁾ Нъ това е едно мое прѣдположение, и отъ прѣдположения азъ бързамъ да заминѣ къмъ фактове — къмъ распространението и характера на задругата въ днешна Западна България.

Македонци ме увѣряватъ, че задругата се срѣща въ сегашна Македония, не само по селата, нъ и по градоветѣ. Обстоятелствата не позволяватъ днесъ непосредствени наблюдения въ тая злочеста частъ отъ нашето отечество. Нъ невъзможното въ Македония е възможно въ оная частъ отъ Западна България, която е влѣзла въ Княжеството. Отъ Царибродъ до Кюстендилъ, въ Софийското корито, въ Грахово (Радомирско и Брѣзничко), въ Бурелъ (Брѣзничко и Царибродско), въ Знѣполе (Грънско и Царибродско), въ Палакария (Самоковско), въ Мрака (Радомирско), въ Радомирското крайще, задругата се срѣща почти прѣзъ село, и прѣдставлява чѣрти, които споредъ казванието на Македонци, били много сходни съ чѣртитѣ на македонската задруга. Ако не можемъ, слѣдователно, да говоримъ положително за другарската челядь въ Македония, ние можемъ да опишемъ задругата, както тя сѣществува въ Софийския, Трънския и Кюстендилския Окрѣгъ, особено въ първитѣ два, и ние ще дадемъ по тоя начинъ едно приблизително понятие за характера на това семейно учреждение въ цѣла Западна България.

¹⁾ Ето по кой поводъ Акоминатъ употребява тая дума, въ своето *Ἱστορικὸν εἰς τὸν Βασιλέα Κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν* (*De Thessalonica eiusque agro*): *δεόμῃα . . . καὶ μὴ μόνον τοῦτον, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρους ἀπολυθέντας καὶ ἀπεργούντας ἢ τοὺς παρωμένων ἐκ τῶν καστρινῶν κατέχειν πτωχότητι καὶ νέμειναι χωρία καὶ στάσεις χωρικὰς. Εἰς συντριβὴν γὰρ τοῦτο τῶν δρούγγων καὶ ὁλοθρον ἀφορᾷ, ἣ δὲ τῶν δρούγγων ἀπόλεια οὗτ καὶ ἡμᾶς ὁρίων παντός ἐστὶν ἀπώλεια.* Г. Успенский (Образование Второго Болгарскаго Царства, Стр. 45) прѣвозжа тоя пассажъ тѣй: „Просимъ также, чтобы вышедшіе въ отставку, уволенные отъ службы или испытываемые солдаты, не содержались у насъ какъ всегда и чтобы не раздавались имъ земли и достатки крестьянскіе. Это ведетъ къ распаденію и гибели общины: погибель же общинъ равняется пагубѣ всей нашей области“. Г. Успенский признава, че не може да настои на пълното съответствие между *δρούγγος* и община, нъ той утвърждава, че *δρούγγος* не значи *Catena militum* (рота войници) както иска да каже Дюканжъ въ своята рѣчникъ! Като вземемъ прѣдъ видъ, че задругата и до днесъ най се е уявила въ Македония, за която пише Михаилъ Акоминатъ, не можемъ ли да прѣдположимъ, че *δρούγγος* тукъ значи другарска челядь, задруга?

Отъ дѣ да почнемъ? Ако обичате, отъ едно твърдѣ познато на Софийнци село. Ето Горня-Баня, ето и селскый ѣ священникъ. Да влѣземъ въ кжщата му — една отъ първитѣ, край шосето. Въ добрата стая, ние ще видимъ, окачена на стѣната, фотография, прѣдставляюща една група отъ 28 душъ — мжжие, жени и дѣца. Ние се намираме прѣдъ задружната челядь на *Бѣжовитѣ*, виденъ членъ на която е и наший любезенъ и интелегентенъ хозайнъ, дѣдо попъ. Цѣлата тая задруга, която прѣди четире годинъ е имала 28, а сега вече брои 35 душъ, се управлява отъ единъ домакинъ, Тодоринъ. Съ него заедно печелятъ и шестимата му братия, отъ които единия е священникъ, другий земледѣлецъ, третий овчаръ, четвъртий воденичаръ, петий кръчмаръ и шестий шивачъ. Нищо нѣма подѣлено: всичко е общо, съ исключение на дрѣхитѣ. Всички работятъ за задругата; дори и священникътъ ако земе пари отъ нѣкъдѣ, отъ вѣнчавка, кръщавка или умиралка, е длъженъ да ги внесе въ общата касса. Домакинята, Тодориновата жена, нарежда коя етърва кой день да мѣси и кой день да готви: отъ една пещъ и отъ единъ котелъ се хранятъ и 35-тѣ членове на задругата. Съгласието и любовта се видятъ постоянно да гостуватъ у тая сговорна задруга. Священникътъ увѣрjava, че ако бѣхж раздѣлени, братията му никога не щѣхж да се въздигнатъ подиръ страшното съсипване, което прѣтърпѣхж прѣвъ послѣдната руссо-турска война.

Забѣлѣжилъ съмъ, че въ което село има една цвѣтуща задруга, другитѣ сжществующи задруги не клонятъ толковъ къмъ раздѣление, каквото въ села, дѣто нѣма ни една заможна задружна челядь. За това, види се, и въ Горня-Баня, споредъ увѣренията на священника, крѣпятъ се и до днешенъ день, около 20 задруги, (помежду които Богровци, Дърневци, Бѣжови, и пр.), когато, напротивъ, въ Суховъ-Долъ и Обеля, които влизатъ въ енорията на Горне-Баненскый попъ, не останѣла ни една задружна челядь. Да земемъ друго ближньо до София село — Драгалевци. И тукъ ще намѣримъ двѣ цвѣтущи задруги, *Алѣловитѣ* и *Дѣневитѣ*, и около тѣхъ други петнадесетина по-малки. Алѣлови броятъ 36 души, и състоятъ отъ двама стари братя, Митаръ и Атанасъ, (отъ които

първия е домакинътъ), отъ вдовицитѣ на двама умрѣли братя, отъ четирма женени братовчеди (отъ които единия е синъ на Атанаса, а другитѣ трима синове на двама умрѣли братя) и отъ дѣцата на старитѣ, на вдовицитѣ и на младитѣ. Дѣневи сж 34 души: една стара вдовица, Велика, която е домакинята, нейнитѣ четирма женени сина, отъ които най-стария, Георги, е домакинътъ, тримата женени сина на Георги, и 19 дѣца. Задружни челяди, състоящи отъ чичовци и братовчеди, се срѣщатъ често. Такиви сж Войничкитѣ, въ Филипповци, Станбевцитѣ, въ Годечъ; такива били и Пиндрѣцитѣ, въ Гурмазово, нъ се раздѣлили прѣди нѣколко врѣме.

Нъ, да оставимъ вече софийскитѣ села. Прѣди да напустнемъ обаче и софийското поле, нѣка кажемъ, че на лѣвния брѣгъ на Искъра задругата по-често се срѣща; на дѣсния брѣгъ и въ Буджака тя рѣдко се намира. Въ село Германъ имало една, челядъта на *Карнабадлийски*; нъ и тя напоследно рѣшила да се раздѣли.

Читателътъ ще е забѣлѣжилъ, вѣрваме, чуднитѣ прѣкори на задругитѣ. Тия прѣкори ставатъ още по-чудни като заминемъ въ Грахово. Ето Перникъ, славната крѣпостъ на славния Кракрасъ. Тукъ ние намираме масса задруги съ любопитни имена: Попчѣви, Пурякови, Пѣшѣви, Иглѣви, Чакърджийски, Бонѣви и пр. А tout seigneur tout honneur: първото мѣсто между пернишкитѣ задруги несъмнено заслужа оная на Попчѣви, въ която домакинствува Г. Дойчинъ Павловъ, бившия Кассиеръ на Софийската Земедѣлческа Касса. Тая задруга състои отъ 6 брата, женени, отъ тѣхната стара майка, и отъ тѣхния чичо, тѣй сжще жененъ, и брои 1 вдовица, 14 женени мъже и жени и 19 дѣца, всичко 34 души. Като притурите и 7 ратаи, ставатъ всичко 41. Не сж ли много? Азъ задавамъ това питане на домакиня, Г. Дойчина. — Малко сж лѣтѣ, ми отговаря той; и онъ прибавя: лѣтно врѣме единъ като трима да можеше да работи, а зимно трима като единъ да можехъ да ѣдѣтъ, хубаво щѣше да бѣде. При всичкото отсъствие обаче на ржцѣ, лѣтѣ, и изобилие на уста, зимѣ, задругата, подъ вѣщото управление на Г. Дойчина, напредва. Отъ нѣколко години насамъ тя е прикупила три нови чифтлика и е значително увеличила своята жива

стока. Всичко доказва, че не старостъта, а способността управлява тая задруга. Най-старий е чичото; той билъ домакинътъ подиръ смъртта на дѣда Павла, Г. Дойчиновий баща. Нъ още прѣди 15-ина години, той си далъ оставката, и за домакинъ билъ избранъ петий му братанецъ, Г. Дойчинъ, като по-способенъ и отъ читирмата му по-голямъ братия. Г. Дойчинъ не се оставилъ отъ домакинството и додѣто билъ глава на Софийската Земледѣлческа Касса; всѣка сѣбота вечеръ той си отивалъ въ Перникъ, нареждалъ на утрѣто каквото имало за нареждане въ задругата, и въ понеделникъ заранъта пакъ се връщалъ на работата си въ София. Каквото му оставало отъ заплатата му като Кассиеръ на Земледѣлческата Касса, той го внасялъ въ задружни кѡвчегъ. Той е работилъ за задругата и задругата за него. И въ градъ и въ село е билъ сѣщии трудъ, истата ревностъ. Въ село работата е подѣлена между задругаритѣ горѣ-долу по начина, по който я видѣхме подѣлена въ Горня-Баня. И тукъ има, освѣнъ домакия, единъ земледѣлецъ, единъ воденчаръ и единъ кръчмаръ. Двама други задругари печаловници живѣятъ въ игрецитѣ. видъ кошари или саи съ по една колиба за живѣяние. Игрецитѣ игражтъ важна роля въ селската економия на Грахово; споредъ увѣреніята на Г. Дойчина Павлова, тѣ могатъ да се държатъ само отъ задругитѣ. Всѣка задруга сп има кѣща въ селото и два игрека вънъ отъ селото. Въ село се държатъ само свине, кокошки и патки; другия добитѣкъ се държи въ игрецитѣ, едно за да не се валя съното му отъ свинетѣ и пилцитѣ, а друго, за да бѣде той по-близо до пашата, а торѣтъ му по-близо до нивитѣ. Единия отъ игрецитѣ обикновенно е направенъ при ливадитѣ и оранжка на задругата. Тамъ се държи прѣзъ зимата всички добитѣкъ, както работния, тѣй и пашетния. Щомъ се забранятъ пролѣтъ ливадитѣ, пашетниците — овце, говеда, коние — се закарватъ въ втория игрекъ, който почти всѣкога бива сграденъ до селската мера, и тамъ оставатъ на паша прѣзъ цѣлото лѣто. Тие игреци, распрѣснжти както сѣ изъ цѣлото поле, придаватъ голѣма живостъ на Грахово: прѣдъ васъ се прѣдставлява една населена мѣстностъ, въ всѣкой кѣтъ на която има коминъ да дими и куче да джавка.

На половинъ часъ разстояние отъ Перникъ се намира бѣдѣщия български Нюкаслъ, селото Мошино, познато по своето черно злато — каменнитѣ въглища. И тукъ ние срѣщаме нѣколко задруги: Чавдарови, Дѣспотови, Младжови и пр. Първитѣ сѣ петима братия, вторий отъ които, Андонъ, е домакинътъ. Домакия е старата имъ майка. Бѣе Андонъ е познатъ въ цѣло Грахово като коммисионеръ на двѣтѣ главни воденици въ Княжево и Владая. Той имъ доставя почти всичката храна, която имъ трѣбва; приходътъ отъ коммисионерството влиза въ задружната касса, както и приходитѣ отъ всичкитѣ други занятия на задругаритѣ. Дѣспотови броятъ 20 душъ, и състоятъ отъ трима женени братия, вдовицата на единъ умрѣлъ братъ, сѣ три дѣца, и женения синъ на домакия, Аначка. Помежду тия челяди ние се научаваме една любопитна подробностъ: дѣцата на всичкитѣ задругари се познаватъ въ селото по името на домакия. Тѣй, на примѣръ, дѣцата на Чавдареви се казватъ Андонови, а дѣцата на Деспотови Аначкови. Това не показва ли, че домакинътъ се счита, тѣй да се каже, за баща на цѣлата задруга?

Горнитѣ подробности сѣ достатѣчни, мислѣхъ, да даджѣтъ едно понятие върху елементитѣ, които влизатъ въ състава на българската задруга. Затова и азъ не тѣкмѣхъ да опишвамъ и други задруги. Ще споменѣ само още нѣкои, които по многочисленността си или по други причини, ми се видѣхъ да заслужватъ забѣлѣжка. Ето тия челяди: въ с. Ярлово, Маслареви (40 душъ, отъ които единия Дине Масларски, е депутатъ на Самоковската околия за Великото Народно Събрание), въ с. Жаблене, Керелези (отъ които едни, Г. Георги Жабленский, е депутатъ на Радомирската околия), въ с. Горня-Глоговица, Дедини Гьошини (45 душъ), въ с. Вранястина, Бошковци (40 душъ), въ с. Долня-Сикира, Дедини Пейни (55 душъ) и най-послѣ въ Планиница, Великини (задруга, която до скоро се управлявала отъ една жена, баба Велика).

Относително распространението на задругата въ Западна България, слѣдующитѣ два факта заслужватъ внимание:

1) Въ Софийския, Трънския и Кюстендилския окръзи, често се срѣщатъ села съ имена, които окончаватъ на *-евци* или *-овци*: Драгалевци, Филипповци, Обрадовци, Продановци,

Ярловци, Горановци, Батановци и пр. Такива села, както ни напомнява Г. Иречекъ (Исторія Болгаръ, Одесското издание, стр. 133) дължатъ названията си на имената на първитѣ родове, които сж ги заселили. Тие родове не сж ли били задруги?

2) Споредъ статистиката на народонаселението въ Сѣвѣрна България, у насъ въ 1881 г. сж се падали по 5.9 душъ на кжща. При всичко, че тогава е имало у насъ много праздни турски кжщи, азъ пакъ съмъ наклоненъ да вѣрвамъ, че при първото народопрѣброяване у насъ сж се вмѣкнѣли значителни грѣшки, че нашитѣ Българе сж крили особно дѣцата си: ако въ Россия се падатъ по 9.1 душъ на кжща, а въ Германия па 7.7 (Mulhall's Dictionary of Statistics, стр. 235), какъ може въ България, при нашитѣ семейни условия, да се падатъ само по 5.9 душъ на кжща? Нъ, при все това, отъ прѣброяванието на 1881 г. пакъ излиза, че въ Западна България задругата не е рѣдко исключение, тѣй като ако въ Княжеството се падатъ по 5.9 душъ на кжща, то въ Трънскій окржгъ на кжща се падатъ по 7.82 душъ, а въ Софійскій по 6.37. Има въ тия окржзи села — като Вrabча, Одоровци, Градоманъ, Кладница и други — въ които, все споредъ статистиката, на кжща се падатъ по 10 и 11 душъ. Коефициентътъ отъ жители на кжща щѣше, по всѣка вѣроятность, да бѣде въ западнитѣ окржзи повисокъ, ако да не съществувахъ у тѣхъ игрецитѣ, въ които, както видѣхме, живѣйтъ части отъ задругитѣ, и ако, както е за вѣрване, да се не броехъ за отдѣлни кжщи жилищата, които се намиратъ въ единъ и сжщи дворъ.

III.

Кои сж правовитѣ съотношения на членоветѣ на задругата? Съ едно свое Упжтвание Г. Богишичъ ни учи, какъ да ги записваме¹⁾. Едно отъ първитѣ питання, които, споредъ Г. Богишича, ние трѣбва да задаваме, когато намѣримъ нѣкоя задружна челядъ, е и това, какъ се наричатъ отъ народа. Азъ всжду задавахъ тоя въпросъ: и всжду отговорътъ бѣше, че нийдѣ у насъ не се употрѣбява думата задруга. Въ Грахово се чува прилагателното *задружна*.

¹⁾ Това „Упжтвание за описвание правовитѣ обичаи, които живѣйтъ у народа,“ е прѣведено на български отъ Г. П. В. Оджаква. Прага, 1874.

когато челядта е многобройна, както се слуша и съществителното *самѣцъ*, когато човекъ живѣе самъ съ дѣцата си, когато челядта е *инокосна*, както казватъ Сърбитѣ. Откакъ думата задруга не живѣе у народа, може нѣкой да ме попита, защо я употрѣбихъ азъ въ настоящата си статия. Употрѣбихъ я, защото не обичамъ да кова нови думи, до дѣто съществува една, позната на цѣлъ ученъ свѣтъ, и защото и Сърби и Хървати я употрѣбляватъ, при всичко, че и у тѣхъ не се слуша тя. И дѣйствително, Г.г. Богишичъ (*De la forme dite pokosna*, стр. 36) и Демеличъ (*Le Droit Coutumier*, стр. 36) увѣряватъ, че нито хърватскитѣ, нито сърбскитѣ селяне познаватъ думата задруга, поне въ смисълта, която ѝ даватъ книжовницитѣ. Думата *купщина*, споредъ Г. Богишича, се употрѣблявала, намѣсто задруга, въ нѣкои хърватски области. Любопитно е, че и азъ срѣщнахъ съществителното *купщина* въ нѣкои отъ софийскитѣ села: тѣй, напимѣръ, въ Драгалевци казватъ, „Алулови сж голѣма купщина.“ Нъ рѣчта *купщина* ми се види твърдѣ обща; тя не се е специализирала още у самия народъ до тамъ, щото да прѣдставлява само понятieto на *задруга*. Затова и азъ прѣдпочетохъ думата задруга, която е получила право на гражданство заедно съ нѣмската *Haushcommunio*n, не само въ словѣнскитѣ, нъ и въ чуждитѣ литературни.

Подиръ питанieto за името на задругата, Г. Богишичъ излага редъ въпроси, на нѣкои отъ които ние вече пжтемъ отговорихме, при описанieto на нѣкои и други задруги. Тѣй ние видѣхме, че главата на задругата се нарича домакинъ; че той се избира не по старостъ, а по способностъ; че той може още при-живѣ да се промѣни; че той, морално, е единъ видъ баща на една цѣла челядъ, а економически, единъ видъ избираемъ директоръ на едно дружество, което владѣе единъ общъ, нераздѣленъ имотъ и въ което всичкитѣ му членове сж длжжни да внесжтъ всичко, що спечелятъ. Ние видѣхме още, че домашната работа се нарежда отъ една домакиня, която обикновенно бива жената на домакинътъ, освѣнъ ако той има стара майка или стрина; въ такъвъ случай старата домакиняствува, стига да не е недѣлава. Ние пристѣпваме сега къмъ другитѣ особености на западно-българската задруга.

Въобще мъжките членове на задругата биватъ роднини по кръвъ. Нъ има случаи, въ които се зиматъ за равнопоставени членове на задругата и външни хора. Това обикновено става, когато въ задругата има много момичета, а малко момчета. Тогава, намѣсто да оженятъ всичките момичета вънъ отъ задругата, както е обичаятъ, привождатъ въ куштината единъ-двама зетя, които съ това приваждане получаватъ правата и се натоварватъ съ длъжноститѣ на другитѣ задруги.

Прѣди да опишемъ тия права и тия длъжности, ние ще кажемъ нѣколко думи за правата и длъжноститѣ на домакиня и домакинята.

Домакиньтъ бива обикновено жененъ или вдовець. Нъ може да бѣде и нежененъ. По-горѣ споменяхъ една задруга, която имала жена за домакинь. Всеобщий обичай е обаче, домакиньтъ да бѣде мъжъ. И твърдѣ естествено, тъй като домакиньтъ не само управлява задругата, нъ и я прѣдставлява прѣдъ външния свѣтъ. Той я ръководи: държи ѝ смѣткитѣ; продава, купува, тегли и отговаря прѣдъ сѣда. Задругата рѣшава, а той изпълнява. Безъ прѣварително допитване до нея, той може да купи само нѣкои дребни потребности на къщата; нъ не може нищо да продаде. Купуванията и продаванията ставатъ чрѣзъ него, или по негово нареждане, чрѣзъ другий нѣкой членъ отъ задругата. Распрѣдѣлението на длъжноститѣ между мъжете става отъ самата задруга; нъ домакиньтъ има право да имъ дава заповѣди по изпълнението на тия длъжности, както има длъжностъ да ги надзирава, какъ тѣ изпълняватъ своитѣ обязанности. Тѣ му дължатъ почетъ и послушание; а той имъ дължи съвѣти и защита. Нему сѣ повѣрени имотътъ и честта на цѣлата челядь; ако той не умѣе или не може да ги защити, ако излѣзе неспособенъ, небръженъ, нечестенъ, нему се дава да разумѣе, че той не е достоенъ за положението си; ако не разбере, той се сваля. а въ краенъ случай и се изключва изъ задругата.

Домакиня става жена или вдовица. Въ изключителни случаи, когато нѣма женени жени, или има, а сѣ неджгави, домакиня може да бѣде и мома. Обикновено домакиня бива или жената на послѣдния домакинь, когато тя е най-стара въ къщи, или жената на новия домакинь; тъй щото съ

неговото избирание се избира и домакинята. Когато той нѣма жена, най-старата въ къщи става домакиня: старостѣта, опитностѣта, която тя прѣдполага, страхопочитанието, което тя внушава, се считатъ отъ нашитѣ Българе по-нуждни за една домакиня отъ колкото способностѣта. Домакинята трѣба да има авторитетъ за да импонира на женитѣ задругарки, толкозъ повече, че тѣхнитѣ длѣжности не сж тѣй строго распрѣдѣлени отъ задругата, каквото длѣжноститѣ на мъжѣтѣ задругари, и тѣхното врѣме не е тѣй исклучително посвятено на интереситѣ на задругата, каквото врѣмето на мъжето. Домакинята е която нарежда реда, по който задругаркитѣ сж длѣжни да мѣсятъ, да готвятъ за цѣлата задруга; тя е, която обсъжда, кога трѣба да се остави свободно врѣме на Мария или Петкана, за да се погрижи съ къщнитѣ работи на своята особна челядь — да види новорожденното си дѣте, да пристои на болния си мъжъ, да попрѣде или потъче, да позание или поопере нѣщо за себе си или за своитѣ. Прямо е отговорна домакинята за ѣденѣето и пиенѣето на цѣлата задруга, а напрамо и за дрѣхитѣ на всяка особна челядь, тѣй като тя и съ думи и съ примѣръ трѣбва да насърдчава другитѣ задругарки на редъ и трудолюбие. Съ една дума, тя има длѣжностъ да бди върху домашния порядъкъ на цѣлата задруга; ако тоя порядъкъ се наруши отъ нѣкоя жена, домакинята има право да ѝ направи бѣлѣжки, и въ случай на нужда, да я обади на мъжа ѝ или на баща ѝ, ако послѣдния е въ задругата. Като земемъ прѣдъ видъ, че женитѣ на задругата не сж роднина по кръвъ, както мъжѣтѣ, а сж снѣхи или етърви отъ разни челяди, ако не и отъ разни села, ние ще разберемъ, колко по-мъчно е положението на домакинята отъ онова на домакиня, и колко тактъ се изискува отъ нея въ изпълнението на длѣжноститѣ ѝ и въ упражнението на правата ѝ.

Правата и длѣжноститѣ на мъжѣтѣ задругари могатъ да се резюмиратъ въ комунистическия принципъ: всѣкой споредъ силитѣ си, всѣкому споредъ нуждитѣ му. И дѣйствително, врѣденъ билъ нѣкой задругаръ или неврѣденъ, здравъ или боленъ, той е длѣженъ всичко, що спечели, споредъ силитѣ си, да го внася въ задругата; и наопаки, жененъ ли билъ той или нежененъ, бездѣтकिनъ ли или съ

цѣла дузина дѣца, задругата е длѣжна да му доставя и кѣща и храна и облѣкло, споредъ нуждитѣ на челядѣта му. Ако дѣцата му сѣ голѣмпки, длѣжни сѣ и тѣ да помагатъ; нѣ, отъ друга страна, ако нѣкое момче иде на градската гимназия, задругата го поддържа, както поддържа и дѣцата му, ако е женено и се случи да се земе отъ набора. Тая сжщественна чѣрта на нашитѣ задруги не дава ли имъ характера на комунистически дружества, споредъ нѣй-последнята формула? Тукъ нѣма сила вече принципътъ на Сенъ-Симониститѣ, а *chacun suivant ses oeuvres* — всѣкому споредъ работата — а формулата на тѣхнитѣ нѣй-нови прѣемници, а *chacun suivant ses besoins* — всѣкому споредъ нуждитѣ. Не сѣ ли равноправни задругаритѣ и въ друго отношение? Щомъ се оженятъ, тѣ добиватъ вече гласъ въ управлението на задругата. Както тѣ изпълняватъ своитѣ длѣжности, тѣй иматъ право да изискватъ и отъ домакиня и отъ другитѣ задругари да изпълняватъ тѣхнитѣ. Ако нѣкой отъ членовѣтѣ не е доволенъ отъ начина, по който вървятъ работитѣ на задругата, той има право да се оттегли отъ нея, както има право и задругата да изключи нѣкой свой членъ, ако тя не е благодарна отъ него. Въ такъвъ случай, на задругаря, който излиза, се дава припадающия дѣлъ, даватъ му се и дрѣхитѣ, и нищо повече¹⁾. И какво може да земе друго, когато отъ това, що е спечелилъ, нищо не му е било оставено като частенъ неговъ имотъ, като негово *peculium*?

Момитѣ нищо не зиматъ, нито когато излѣзятъ отъ задругата за да се оженятъ, нито когато умре баща имъ и майка имъ, или се растури задругата. Тѣ иматъ право само на зестра, състояща изключително въ дрѣхи и завивки, и срѣщу която задругата получава (разбира се за общата каса) отъ зетя тѣй нарѣчената *придъ*, количество пари,

¹⁾ Додѣто бащата е живъ, синътъ нѣма право да иска своятъ дѣлъ. Въ това отношение българската челядъ се отличава отъ сѣрбско-хърватската, въ която, споредъ Г. Богишича (*De la forme dite pokovna* и пр., стр. 28), дори и когато тя състои отъ баща и синове, бащата трѣбва да се допитва до синоветѣ си, не може да располага съ имота си безъ тѣхно съгласие, и още при живъ е длѣженъ да даде равенъ дѣлъ отъ него на оня синъ, който го поиска. Такъвъ обичай не сѣмъ срѣщамъ въ Западна България. Напротивъ, народътъ гледа много лоше на оня синъ, който поиска дѣла си, додѣто баща му е живъ. Въ Драгалевци единъ синъ поискалъ по тоя начинъ своятъ дѣлъ, и баща му билъ наклоненъ да му даде нѣщо. Нѣ селянитѣ стѣжали на кракъ, и бащата се принудилъ да не дава нищо.

което бива съразмѣрно съ зестрата. Тая послѣдната обикновено съдържа отъ 15 до 30 ризи, отъ 5 до 10 литацѣ (сукмани) и съответствено число други дрѣхѣ; споредъ нея и придѣта бива отъ 50 до 120 лева. Когато отъ вѣнъ се земе въ задругата мома, и тя принася зестра, сръщу която естествено се плаща отъ задружната каса договорената придѣ; нѣ тая зестра не се счита вече за задруженъ имотъ, а за частна собственостъ на булката. Това може да се каже, че е единственното *rescuium* въ задругата. Това и дрѣхитѣ. Тѣ се правятъ отъ самитѣ жени, и принадлежатъ на ония, за които сж направени. Веднѣжъ или дважъ въ годината, домакинята раздава на женитѣ нужното количество вълна, отъ която тѣ трѣбва да испредѣтъ и истѣкжтъ дрѣхѣ за себе си и за своитѣ. Ако има нѣкоя вдовица въ задругата, и тя има право на сжщото количество вълна. Тя въобще слѣдва да се храни и облича отъ задругата, нѣ въ замѣна ѣ дължи своята работа. Ожени ли се втори пѣтъ за нѣкого извѣнъ задругата, тя излиза отъ нея, съ една зестра само, състояща въ дрѣхѣ. Дѣцата, които е добила отъ първия си мжжъ, оставатъ въ задругата.

Ратантѣ не съставляватъ частъ отъ задружната челядъ.

Такъвъ е въ общи чѣрти правовий организмъ — *der Rechtsorganismus* — на българската задруга. Той се кръпи, и функционира, и вдѣхва довѣрие и на задругари и на незадругари, благодарение само на грижата, която задругитѣ полагатъ да пазятъ старитѣ обичаи, на широкото основание на които тѣ почиватъ. Тая грижа е тжѣ искренна, щото нашитѣ Българе, които сж тжѣ недовѣрчиви въ много отношения, даватъ на заемъ на домакиня, сръщу задружнитѣ имоти, купуватъ и продаватъ въобще отъ него и нему, за смѣтка и въ името на задругата, при всичко, че нѣма законъ у насъ, който да задължава задругаритѣ да припознаватъ дѣлата на домакиня. Има обичаи, и повече нищо. Тия обичаи въ Хърватско и въ Сърбия сж получени законодателна санкция¹⁾; у насъ не само

¹⁾ Всичкиѣ закони, наредби и образци за задругата въ Хърватско захващатъ 118 страници отъ книгата на М. Vejić: *Pomoćnik za Javni Organi, Zagreb, 1884.* — Приятелитѣ на задругата не одобряватъ нѣкои отъ хърватскитѣ и сърбски законоположения. Тжѣ тѣ въразяватъ противъ чл. 2 на хърватския законъ отъ 1874, споредъ който нови задруги не могатъ вече да се съставляватъ въ Хърватско. Тжѣ

нѣма нищо законоположено, нѣ нѣма и практика помежду сѣдитѣ да зиматъ прѣдъ видъ, въ границитѣ на възможността, обичайното право. Менѣ не се е случвало да чуждъ нѣкой примѣръ за начина, по който нашитѣ сѣдилица раздаватъ правосѣдието въ спорове между външния свѣтъ и задругитѣ. Нѣ слѣдующия случай показва, каква рѣзка противоположностъ има по нѣкога между сѣдейскитѣ и народнитѣ въззрѣния върху това, що е право въ междусемейнитѣ отношения на задругата. Нѣкой си Пото И-въ билъ домакинъ на една пернишка задруга. Отъ приходитѣ, които му внасяла задругата, той купилъ двѣ ниви. и тѣй като крѣпостнитѣ актове си правятъ всѣкога на името на домакиня. той извадилъ актоветѣ на тия двѣ ниви на свое име. По едно врѣме задругаритѣ усѣтили, че домакинятѣ хитрува, и тѣй като не могли да се съгласятъ помежду си, рѣшили да се раздѣлятъ. Нашъ Пото се затекълъ въ града и поискалъ отъ гражданското правосѣдие да признае, че двѣтѣ ниви били неговии собствени. Последвалъ процесъ; подиръ процеса и рѣшение на мирови сѣдия, който, като видѣлъ, че крѣпостнитѣ актове били на името на Иота. отсѣдилъ, че и нивитѣ сѣ неговии. Пото поискалъ изпълнението на това рѣшение. нѣ намѣрилъ цѣлото село възстанжло противъ него, и се принудилъ да се съгласи най-послѣ да влѣзжтъ и двѣтѣ ниви въ масата на общи имотъ на задругата. Живия неписанъ обичай вѣстѣрижествовалъ и въ тоя случай надъ мъртвата буква на писания законъ. *Quid leges sine moribus?* пита стари римски постъ. Що ти трѣбватъ закони. ако тѣ не сѣ основани на народнитѣ нрави. на общественитѣ обичаи? Що ти трѣбва сѣдейско правосѣдие, ако то, мѣрено съ мѣрилото на народнитѣ нужди, излѣзе въпикюще кривосѣдие? Може да не е дошло още врѣме да можемъ и ние, съ изискуемата вѣщина, да правимъ закони, съобразни съ народнитѣ правни въззрѣния. Нѣ откогѣ е дошло вече, мислѣж. врѣме, да излѣзжтъ и у насъ хора, отъ срѣдата на нашитѣ сѣдии и юристи, които да събиратъ тия въззрѣния. да записватъ тия обичаи. и да трупатъ

Г. Утѣшеновичъ нарича „кукувичино яйце въ чуждо гнѣздо“ чл. 515 отъ Сърбския Граждански Кодексъ. споредъ който всѣкой задругаръ може да валага своята частъ отъ задругния имотъ.

по тоя начинъ материалъ за нашитѣ бжджци законоположения, гравиво за нашия бжджци граждански кодексъ.

IV.

Слѣдъ описанието на българската задруга, неизлишни ще бжджтъ, мислиж, нѣколко думи върху сгодитѣ и несгодитѣ, които системата на задругитѣ въобще прѣдставлява. Чужденци, като Г. Лавле, Словѣне, като Г. Утѣшеновича¹⁾, сж въспѣли до небеса задругата, която освѣнтъ тѣхъ брои много други защитници. Противници на задругата Г. Богшичъ намѣрилъ само двама, и то не до тамъ известни хора. До токозъ ли тая южнословѣнка рожба е хубава, щото които я познажтъ, да се влибватъ въ нея?

Нѣма съмнѣние, че тя прѣдставлява сериозни прѣимущества, економически и морални. Главнитѣ нейни економически сгоди ми се виждатъ слѣдующитѣ:

1) тя дава възможность да се приспособява и въ земледѣлието раздѣлението на работата, това велико економическо начало. Самитѣ наши селяне отдаватъ най-голѣма важность на това прѣимущество на задругата. Когато сме самци, казватъ тѣ, единъ трѣбва да се грижи и за ниви и за добитѣкъ и за покупки и за всичко; когато сме купчина, единъ купува и продава за всички, другий гледа добитѣка, третий се грижи за нивитѣ, и тѣй нататѣкъ. По тоя начинъ задругаритѣ спестяватъ врѣме, печелятъ опитность и напрѣдватъ въ всичко;

2) най-достойния управлява; и тѣй като неговото внимание не се отвлича съ разнородни грижи отъ главната цѣль, която той гони — благосѣстоянието и напрѣдка на задругата — той е въ положение да ѝ посвети всичкитѣ си способности. Отъ тия способности се ползува задругата, ползува се и всеобщето произвождане на богатства;

3) земитѣ, като се работятъ заедно, биватъ maschinenfähig, както казватъ Нѣмцитѣ — машиноспособни. Задругата е въ положение да си купи, не само по-усъвършен-

¹⁾ Auch ich war in Arcadien geboren! — и азъ се родихъ въ Аркадия! — се привика Г. Утѣшеновичъ, по думитѣ на нѣмскій поетъ, като съобщава, че и той е чедо на една задруга; и почва хвалитѣ си за Hauskommunionssystem. На края книгата си той привождатъ мнѣнията на равни свещеници, сѣдии, адвокати и пр. аъ полза на задругата.

ствовани плугове, нъ и сѣчива, като жътварки и други. Въобще неудобствата на голѣмото раздробление на земитѣ или изчезватъ или значително се намаляватъ;

4) всѣкой членъ на задругата като има право на частъ отъ общия имотъ и общитѣ приходи, нѣма сиромаси, нѣма пролетариатъ, съ всичкитѣ негови злощастия и опасности: нѣма нужда отъ bureaux de bienfaisance, както въ Франция, и отъ poor law, както въ Англия;

5) дѣцата не гладуватъ и не голуватъ вслѣдствие на злощастieto, невръдността или разврата на родителитѣ. Ако нѣкой отъ задругаритѣ се земе въ набора, ако се разболѣе или се пропие, другитѣ му вършатъ работата и му пригледватъ дѣцата му.

Отъ точка на зрѣние на изобилното произвождане и на равномерното разпрѣдѣление на богатствата, горнитѣ прѣимущества сж отъ неоспорима важность. Нъ, освѣнитѣхъ, задругата прѣдставлява още и нѣкои морални и политически сгоди, която сж тжй сжщо значителни. Ето тия сгоди, както сж тѣ изложени отъ Г. Лавле:

1) тамъ, дѣто владѣе задругата, има по-малко прѣтѣжпения: а) защото всичкитѣ иматъ съ що да удовлетвори нуждитѣ си, та нѣма бѣдность, тоя изобилнъ источникъ на всѣко зло, и б) защото лицата, които живѣятъ върѣдъ една многобройна челядь, сж подъ по-строгъ надзоръ, иматъ да поддържатъ една по-значителна семейна честь, та сж и по-внимателни;

2) задругата развива домашнитѣ добродѣтели, роднинската любовь, почетеъта къмъ родителитѣ. Синътъ не желае смъртъта на баща си, за да го наслѣди, тжй като почти всѣкога подиръ родителската смъртъ не се подѣля наслѣдството;

3) като посредница между индивидуума и общината, задругата учи на самоуправление. Въртението на задругната челядь въ дребно прилича на управлението на една община, на едно анонимно дружество. Задругата се явява като начало на парламентарний режимъ, и приготвява членоветѣ си за упражнението на тѣхнитѣ общественни и политически права;

4) привързанността къмъ старитѣ прѣдания се прѣдава чрѣзъ задругата отъ поколѣние на поколѣние и съ-

ставява по тоя начинъ единъ силенъ консервативенъ елементъ при поддържанieto на любовта къмъ страната и на общественния порядъкъ.

Срѣщу тия прѣимущества, кои сж несгодитѣ, които могатъ да се противопоставятъ? Азъ невиждамъ, отъ точка на зрѣние на нравственността, освѣнъ една: смѣсването въ една и съща кѣща на хора — и то не твърдѣ близки роднини — отъ разни полове и възрасти. При това неудобство може да се прибави и искушението, което задругата прѣдставлява на домакинътъ, когато той се случи безсѣвѣстенъ, да се възползува отъ своето положение и обезправдае своитѣ другари. Колкото за економическитѣ несгоди, тѣ сж слѣдующитѣ:

1) задругата изхабява духа на инициативата у членоветѣ си, и ги прави просто машини, които изпълняватъ само распоредженията на домакия;

2) ослабва любовта къмъ работата у задругаритѣ, които нѣматъ причина да развиватъ извънредно трудолюбие, тъй като знажтъ, че тѣ и тѣхнитѣ дѣца и тъй и онѣй иматъ право на храна и облѣкло, на частъ отъ общитѣ приходи и на дѣлъ отъ общий имотъ;

3) научва разнитѣ задругари на една работа само, и слѣдователно ги прави неспособни за многобройнитѣ селски занятия, съ които тѣ трѣбва да бжджтъ запознати, ако искатъ да не пропаднжтъ въ случай, че се растури задругата.

Ако се прѣгледатъ внимателно сгодитѣ и несгодитѣ, ще се види, че първитѣ значително наддѣляватъ надъ вторитѣ. И при все това задругитѣ изчезватъ. Ние видѣхме вече, че споредъ хърватскій законъ отъ 1874, нови задруги не могатъ да се съставляватъ въ Хърватско. А старитѣ, споредъ Г. Лавле, постоянно се губятъ. Споредъ сѣщия писателъ, както и споредъ Г. Миличевича¹⁾, истото явление се забѣлжвало и въ Сърбия. И въ България постоянно се слушатъ оплаквания, че задругаритѣ не живжтъ вече каквото едно врѣме, че всждъ се забѣлжва

¹⁾ Кнежевина Сърбија. Написао М. К. Милићевић. У Београду 1876. Ако може да гадя човекъ по тоя богатъ сборникъ, задругата въ Сърбия е по-пропаднала отъ колкото въ наша западна България.

стремление къмъ раздѣла, при всичко, че, щомъ се раздѣлятъ, „единъ съ единъ се не виждатъ“.

Кои сж причинитѣ на това всеобщо пропадане на задругитѣ? Азъ се заинтересувахъ да ги узнаѣ, поне колкото се касае до България. И азъ дойдохъ до убѣждение, че по-главнитѣ мотиви сж слѣдующитѣ:

Първо, егоизмътъ на по-способнитѣ задругари, и особно на домакинитѣ. Като виждатъ, че благодарение на тѣхното достойнство и тѣхната опитностъ, задругата печели и напредва, тѣ почватъ да се обсаждатъ отъ редъ користолобиви мисли. Защо отъ тѣхний трудъ да се ползватъ и другитѣ? Не е ли по-добрѣ да се отдѣлятъ, та всичко, което тѣ, съ своето достойнство, извадятъ, да си остане за тѣхъ? И тѣ захващатъ да маньовриратъ тѣй, щото правятъ неизбежно раздѣлението на задругата.

Второ, недовѣрието на по-проститѣ задругари. Ние видѣхме вече, че въ нѣкои случаи това недовѣрие не е безосновно, тѣй като сж се намѣрвали и безсѣвѣстни домакини. Нъ и безосновно да е, единъ пътъ вкорени ли се то въ непроевѣститѣ глави на нѣкои отъ по-проститѣ задругари, задружното живѣяние става невъзможно, и растуриението послѣдва.

Третьо, женитѣ. И тукъ ли, Боже мой! И тукъ ли трѣбва да диримъ жената — *chercher la femme*? Уви! или женитѣ сж дѣйствително лоши растурачки, или мъжъето сж зли клеветници, тѣй като, както казва и Г. Милчевичъ, „кривица за распаданье задруге баца се на женѣ“. Не всѣкога, разбира се. Случатъ ли се женитѣ на една задруга всичкитѣ добри, тя добива нови сили, цѣвти и напредва. Нъ влѣзе ли въ нея нѣкоя снѣха или етърва влоба, завистлива, вироглава —

На нива лѣнива,
На даракъ дрѣмлива,
На хурка пиплива,
На хоро троплива —

враждебноститѣ почватъ; боятъ се отваря; намѣсятъ ли се и мъжъетѣ въ него, мирътъ изчезва отъ задругата, и раздѣлата става необходима.

Четвърто, вѣянieto и влиянието на врѣмето: нуждата за единъ по-независимъ животъ, духътъ на индивидуализма.

демонътъ на неподчинеността. Притурѣте при тѣхъ и любовта къмъ по-охолничко живѣяние, отвращението къмъ онова натрупване, къмъ онова смѣшение — *promiscuité* — което въобще съпровожда задругата, и вие ще имате прѣдъ очитѣ си главнитѣ причини, които сж растурили и растуриятъ многобройни задружни челяди.

Щѣтъ ли тия причини да успѣятъ да съборятъ у насъ и самата система на задругитѣ? Това ще зависи много отъ бъдѣщето ни законодателство. Ако и ние гласуваме законъ като хърватския, ако и ние запретимъ съставлението на нови задруги и умѣчимъ живота на сжществующитѣ, изчезванието на самата система е неизбежно. Нъ, ако оставимъ съставлението и сжществуванието на задругитѣ свободно, каквито и да сж влиянията, които ратуватъ противъ задружнитѣ челяди, тия влияния ще намѣрятъ силни противници въ семейния духъ на Българина и въ безпорнитѣ прѣимущества на системата. Стари задруги ще изчезватъ, нъ нови ще ги замѣстятъ. И за дълго врѣме още юристи и економисти ще могатъ да изучаватъ въ България едно семейно учреждение, което е направило щастieto на толкозъ поколѣния у насъ и е възбудило удивлението на толкозъ учени по Европа.

МАТЕРИЯЛИ ПО ГЕОЛОГИЯТА И МИНЕРАЛОГИЯТА НА БЪЛГАРИЯ.

ГЕОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛѢДВАНІЯ НА СѢВЕРЪ ОТЪ БАЛКАНА МЕЖДУ РѢНТЪ
ИСКЪРЪ И ЯНТРА.

ОТЪ ГЕОРГИ Н. ЗЛАТАРСКИ.

(Продължение отъ кн. XIX и XX).

II. Отъ Гигенъ по рѣката Видъ до Плѣвенъ и около Плѣвенъ.

1. *Отъ Гигенъ прѣзъ Брѣстъ, Злакучени, Гацамуница за Плѣвенъ.* Отъ Гигенъ до Брѣстъ се простира монотонно равнище; на лѣво отъ пътя се издигатъ край езерата седмъ могили (tumulus), а отъ дѣсно — терраси, съставени отъ плоденъ *löss*. Отъ Брѣстъ начева доста забѣлѣжителна височина, съ върхове и паднини, прѣзъ която се спуснахъ въ долината на р. Видъ. До колкото се вижда, тая височина състои изключително отъ *löss*, но ако би да е направена и отъ други скали, тѣ трѣбва да сѫ много дълбоко, защото въ ископанитѣ ровини отъ силнитѣ порои, освѣтъ *löss*, друго се и не вижда.

Отъ височинитѣ, които раздѣлятъ Брѣстъ отъ Злакучени, хубаво се виждатъ лакатушкитѣ на рѣка Видъ. Не по-малко се вижда коритото на Дунава, както и близкитѣ негови езера, простиращи се на западъ отъ Видъ. На истокъ отъ послѣдната рѣка забѣлѣзватъ се отъ далечъ бѣли варовити скали, които доста високо се издигатъ надъ Видъ и при Самовитъ достигатъ брѣговетѣ на Дунава. Пластоветѣ на тѣзи скали сѫ расположены токо речни хоризонтално и хубаво могатъ да се распознаятъ отъ далечъ. Както ще видиме по-послѣ, тия варовити скали принадлежатъ на горня кредна формация.

По стрѣмнинитѣ къмъ Злакучени расхвърлени се виждатъ кредни скали съ *Hemipneustes striato-radiatus* d'Orb.

Ostrea vesicularis Lam. *Neithea (Janira)* cfr. *quadricostata* Sow. и други, каквито се намиратъ въ околноститѣ на Плѣвентъ (въ Каялъжа) и въ долината на р. Видъ. До колкото разбрахъ, мѣстото на тѣзи скали не е тука, защото нийдѣ по тѣзи мѣста не излизатъ самостоятелни твърди скали; тѣ сж носени отъ источната частъ на Видъ за правенеъ шосето, отъ което сж останали днесъ само слѣди. Шосето трѣбва да се датува отъ врѣмето, когато старий градъ *Ulpia Oescus* при Гигентъ е билъ въ цвѣтуще положение, т. е. отъ римскитѣ врѣмена, а не отъ турско врѣме, както разказва една народна приказка за правенеъто на пътя.

Злакученскій брѣгъ постъпенно се спуща къмъ коритото на р. Видъ и нийдѣ се не забѣлѣзва твърда скала; отерѣшнний или Кретскій брѣгъ е стрѣменъ и каменистъ. Споредъ външността или физиономията му человекъ може да го вземе съвсѣмъ отъ противна формация, защото лѣвата страна на Видъ е положита и покрита съ *löss*, а дѣсната стрѣмна и варовито-скалиста. Обаче сжщата формация се намира и отъ двѣтѣ страни на рѣката.

Срѣщу Комарево, креднитѣ бѣли пластове стоѣтъ речни хоризонтално; скалитѣ не сж много твърди, но се дробѣтъ и трошѣтъ въ бѣла ситна креда. Отъ донесенитѣ отъ срѣщната страна камѣне за постройкѣ азъ събрахъ:

Ostrea vesicularis Lam. въ голѣми екземпляри ¹⁾.

Pecten cfr. *virgatus* Nils. (*Zittel*, Die Bivalven der Gosaugebilde p. 109, taf. 17, fig. 8). Ако и да е покрита горнята частъ на тоя *Pecten*, но споредъ дивергирающитѣ радиални зраци и по формата си лесно може да се отлѣчи отъ другитѣ. Малкий и едничкий екземпляръ, който имамъ досущъ прилича на описанія отъ *Zittel*-а.

Lima sp. Нѣколко нецѣли кжса, които немогѣтъ да се опредѣлятъ.

Под-горѣ казахъ, че по лѣвия брѣгъ на Видъ не се виждатъ никакви твърди скали; обаче противното се случилъ при Комарево. На южната страна на това село се откриватъ хоризонтални пластове, съставени отъ пепеливо-бѣлъ гѣстъ и твърдъ варовикъ, отъ който само тѣзи вкаменености могахъ да извадижъ:

¹⁾ Измежду проведенитѣ екземпляри въ Виена проф. Тоула намѣрилъ и *Ostrea Hippopotium* Nils.

Neithen (Janira) cfr. *quadricostata* Sow. Само равнитѣ похлопци отъ този видъ сж намиратъ въ сбирката ми. Неможе добръ да се распознай да ли е *quadri*—или *quinquecostata*.

Inoceramus cfr. *mytiloides* Mant. Прилича много на онзи *Inoceramus*, който се намира въ пленерскій пѣсченикъ при Trzibnitz.

Raporaea sp. която споредъ формата си се приближава най-много на *P. frequens* Zitt. нъ различава се отъ нея по-големината си. Тѣзи има дължина 50—60 м. м., а нашата 90—100 м. м. Само една каменна ятка имамъ но и тя не е цѣла.

Каменна ятка отъ *Circe* (?), която прилича много на *C. discus* Manth. sp. (Zittel, op. cit p. 24, taf. III, fig. 7).

Pecten възможно *P. Nilsoni* Goldf. Има и други вкаменности, които неможатъ да се опрѣдѣлятъ.

Надъ варовититѣ скали съ вкаменности, има до единъ метръ грѣмадакъ въ видъ на конгломератъ, въ който се вижда най-много восъчено-ужълтъ кремъкъ, пѣсченикъ и кжсове и отъ варовикъ; сичко е слепено съ пѣсеченъ и варовитъ цементъ. Откъсяцитѣ на конгломерата сж доста голѣми: има ги като орѣхи даже и като юмруци голѣми. Надъ конгломерата се распростира ужълто-пепеливъ *löss*.

Варовититѣ скали за които по-горѣ казахме, иматъ своитѣ подобни въ Каялжака при Плѣвенъ; тѣ се продължаватъ тука, на истокъ и оттатъкъ Видъ, нъ понеже се скриватъ подъ бѣлитѣ и мехки скали, неможатъ никакъ да се видѣтъ. Ако сж днѣсъ отворени при Комарево, това е станжло съ спекулантска цѣль, защото тамъ сж търсили, недавно, закопано нѣкакв иманье и така открили тѣзи твърди пластове. Около Рибина захваща глиненъ пепелявосивъ варовикъ съ голѣми кжса черъ кремъкъ, — правъ *Plänerkalk*. Сжщия камъкъ е при Кацамуница дѣто се виждатъ Цидаритни прѣчици, които приличатъ най-много на *Cidaritis Faujasi* Desor, разни *Bryozoa*, *Surpula* (?), *Lima* и пр.¹⁾

¹⁾ Бѣлиневитѣ, землясто-кредни и растрошени варовити скали, които намирамъ тукъ и при Комарево, споредъ Тоула много приличатъ на ония скали, които Фьотерле е констатира въ измежду Учиндолъ и Беглешъ, както се доказва това и отъ черния кремъкъ, който се намира въ тѣхъ. Фьотерле ги е смяталъ въ начало за еоценски, слѣдователно за терциарни (Verhandl. d. k. k. g. R. — A. 1869, p. 192) и едвамъ по-послѣ е разбралъ тѣхната старостъ, като ги е смѣстилъ измежду горне-креднитѣ скали (Verhandl. 1869, p. 373; сравни още Hochstetter, Jahrb. d. k. k. g. R. — A. 1870, p. 402).

Както на сѣверъ така и тука, лѣвия брѣгъ се издига въ слаби терраси, които сѣ почти равни и покрити само съ löss; дѣсниятъ е стрѣменъ и каменитъ.

При Биволари прѣминахъ отъ дѣсния брѣгъ на Видъ. Прѣди това село още, пд-височинитѣ се вижда Лантански варовикъ, който показва, че тукъ вече захваща медитеранскій катъ.

Тукъ се намиратъ особено хубаво запазени корали, които съставятъ правъ кораленъ подмолъ (Korallriff),¹⁾ за който и самъ Foetterle е забѣлѣзвалъ (Verhandl. 1869 p. 374). Между Биволари и воденицата на дѣда Златана, подъ Лантанския варовикъ се показва синкавъ мергелъ който ще видимъ пд-послѣ при моста на р. Видъ. Къмъ Опанецъ сичко е прѣкрито, само тукъ тамъ се открива синкавия мергелъ и надъ него терциарния варовикъ.

Плѣвненската котловина се отваря, отъ истокъ къмъ западъ, между Опанешкитѣ (Опанецъ) бѣрда и Плѣвненскитѣ лозя. Прѣзъ срѣдата ѝ тече р. Тученица, която близо Опанецъ се влива въ р. Видъ. Тѣзи малка котловина прѣкрита е съ алувиумъ и изпълнена съ синкавъ мергелъ, който азъ държа за миоценски, (miocën). Тамъ дѣто се кръстосватъ малкитѣ долчинки, хубаво се вижда подъ алувиума синкавия мергелъ. Този се открива още и на нѣколко мѣста по сѣвернитѣ стрѣмнини и на котловината, но никъкъ се не вижда на южнитѣ, понеже послѣднитѣ се губятъ подъ тегеля (tegel) който се намира въ лозята и край моста. Сичко това показва, че миоценската медитеранска етажа се простира и на сѣверъ отъ котловината къмъ Опанецъ и Биволари, а на югъ достига до Търнина. Града Плѣвненъ си издига въ юго-источната частъ на котловината.

2. *Отъ Плѣвненъ до моста на Видъ и по рѣката до Търнина; послѣ прѣзъ Къртижабени, Учиндолъ, Боготъ, Тученица,*

¹⁾ Господинъ проф. Тоула има добрината да разглѣда нѣкои отъ тѣви корали, които му проводихъ и споредъ него тѣ приличатъ на *Heliastrea Reussana* M. Edw. et. H., които характеризиратъ миоценския катъ въ Австрия; споредъ сѣщия тѣ не могатъ никакъ да се различатъ отъ седмоградскитѣ при Лауги (*Reuss*, Denkschr. d. k. Akad. in Wien XXXI. Bd. 240, Taf. IX Fig. 2). Този коралъ се вижда още и въ каменити ятки. Другъ единъ коралъ, който се отличава съ по-голямъ диаметръ, определя Тоула, като *Heliastrea Defrancei* M. Edw. et H. (loc cit. Taf. IX. Fig. 3 и X, Fig. 1, p. 239). Въ единъ кжсъ, пълненъ съ серпули варовикъ, намира се и една каменна ятка отъ *Syringia* вр.

Радиево за Плѣвенъ. — Въ тѣзи малка забиколка около Плѣвенъ, ний ще се запознаеме по-отблизо съ медитеранският катъ (Stufe) и съ горня кредната система, която се простира подъ нея.

Тъкмо при Видския мостъ, отъ дѣсната страна на рѣката, отварятъ се мергелни и глинени пластове и надъ тѣхъ се намиратъ парчета отъ лаитански раздробенъ варовикъ. Въ най-долнитѣ синкави, мергелни, слоеви, които се показватъ край рѣката, ненамираме вкаменености: тѣ сѣ сжитѣ каквито при Биволари, Опанецъ и въ котловината на Плѣвенъ. Въ клисавата папеляво-бѣлизнява глина (Tegel), която лежи непосредно надъ мергеля, намиратъ се множество вкаменености, които никъкъ немогътъ да се различатъ отъ Баденскитѣ и Феслаускитѣ при Виена. По-горѣ въ тегеля намираме парчета отъ лаитански и нулинорни (nullinora) варовикъ. Тукъ намираме и кристализиранъ гипсъ, на който кристалитѣ иматъ най-обикновеннитѣ форми и комбинации. Въ влакнесто състояние гипса изпълва пукнатинитѣ на глината, която като импрегнирана съ симпорно кисели соли, образува и днесъ горнята руда¹⁾.

Синкавия мергелъ се вижда и на югъ отъ моста по дѣсния брѣгъ на Видъ, но тегеля се явява само отъ врѣме на врѣме. Прѣдъ Плазигжсъ показва се изново тегеля и надъ него лаитанския варовикъ, който като раздробенъ не съставлява нищо цѣло. Този варовикъ се вижда само въ възвишенитѣ мѣста, а въ низкитѣ е измитъ и разнесенъ. Срѣщу Плазигжсъ²⁾ пакъ тегелъ съ гипсъ и фосилии, а подъ него синкавъ мергелъ; хубавъ профилъ се вижда тамъ, дѣто р. Видъ е съборила и събаря сѣ по-вече дѣсний си брѣгъ.

По върховетѣ на брѣговетѣ около Десивица и Търнина, намиратъ се запазени сжитѣ лаитански скали, каквито разглѣдахме при Биволари.

Приложената таблица ще покаже кои вкаменености съмъ намѣрилъ при моста и кои срѣщу Плазигжсъ.

¹⁾ За подробности сравни Период. Счис. Кн. VII, стр. 93—94.

²⁾ Това село, прѣди войната, било е на дѣсния брѣгъ на Видъ, и отпослѣ е прѣместено на лѣвия. Въ равалинитѣ вижда се само тегелъ и въ него вкаменености.

И м е	При моста на р. Видъ	Срѣщу Плазгажъ
<i>Conus Dujardini</i> Desh.	+	—
<i>Ancillaria</i> cfr. <i>obsoleta</i> Desh.	+	—
<i>Ringuicula buccinea</i> Desh.	+	+
<i>Collumbella subulata</i> Bell.	—	+
<i>Terebra bistriata</i> Grat.	+	—
<i>Buccinum badense</i> Partsch.	+	—
<i>Buccinum semistriatum</i> Brocc.	—	+
„ <i>costulatum</i> Brocc.	+	—
<i>Cassis saburon</i> Lam.	+	—
<i>Chenopus pes pelicani</i> Phil.	+	+
<i>Pleurotoma turricola</i> Br cc.	+	—
„ <i>spinescens</i> Partsch.	+	—
<i>Cerithium spina</i> Partsch.	+	—
<i>Turritella subangulata</i> Bronn.	+	—
<i>Natica helicina</i> Brocc.	+	+
<i>Chemnitzia Reussi</i> Hörnes.	—	+
<i>Dentalium Badense</i> Partsch.	+	+
<i>Corbula gibba</i> Olivi.	+	+
<i>Venus multilamella</i> Lam.	+	—
„ <i>plicata</i> Gmel.	+	—
<i>Cytherea Pedemontana</i> Ag.	+	—
<i>Cardita Partschii</i> Goldf.	+	—
<i>Cardita trapezia</i> Brug.	—	+
<i>Leda fragilis</i> Chemn.	+	+
<i>Limopsis anomala</i> Eichw.	+	+
<i>Arca diluvii</i> Lam.	+	—
„ <i>pisum</i> Partsch.	+	—
<i>Pecten</i> cfr. <i>Koheni</i> Fuchs.	+	—
Всичко .	24	11

Покойният Foetterle, който първи е явилъ въ учения сѣтъ за медитеранската етажъ при Плѣвнѣ, споменува и слѣдующитѣ вкаменености: *Conus Noe* Brocc., *Pleurotoma*

asperulata Lam., *Ancillaria glandiformis* Lam. *Cypraea pyram* Gmelin, *Turbinolia duodecimcostata* и *Flabellum cuneatum* Mich.¹⁾. които азъ неможихъ да намѣржъ.

Отъ дѣсната страна на рѣкичката Чернелка, отварятъ се нови варовити скали, които споредъ вкамененоститѣ си доказватъ блѣскаво, че близо Чернелка се свършватъ терциарнитѣ и начеватъ горне кредни или Туронски скали (Turon). Тука биватъ скалитѣ два вида: а) зърнистъ креденъ, пепеливо-бѣлъ варовикъ, въ който съ лупа се забѣлѣзватъ и глауконитни (glauconitische) зрънца; отъ вкамененоститѣ най изобилни сж Бриозонтѣ; б) бѣлъ, креденъ, твърдъ и набитъ варовитъ, който състои исклучително отъ *Discopora*. Най често се намира *Discopora simplex* Reuss (Reuss, Die Versteiner. d. böhm. Kreideform. Zw. Abth. p. 69, t. 15, fig. 8) която се слага подгълно съ Билинскитѣ (Bilin), Хунсдорфскитѣ (Hunsdorf) и Кучлинскитѣ (Kutschling) изъ Plänerkalk въ Ческо. Освѣнъ *D. simplex* виждатъ се и други *Discopora* както и разновидности *Scyphia*. Послѣ *Pecten cretosus* Deffr. (Brongniart, Geolog. d. environs d. Paris, p. 383, pl. III, fig. 7) сплюсчена овална и почти окръгла, само малко повисока отъ колкото дълга скойка. Покрита е съ много радиални зраки. Намира се въ Франция въ Сѣнаманиен, а въ Ческо и Саксония въ Plänerkalk. Има и други неясни Бивалви. Въ сжщия варовикъ се намира и желѣзенъ пиритъ въ маси и въ зрънца, подвечето прѣобърнатъ въ желѣзенъ окисъ и мелантеритъ (mélantérite). Както въ нѣрия, така и въ този варовикъ се забѣлѣзватъ съ лупа глауконитни зрънца. При каменолома, отворенъ отъ дѣсната страна на Чернелка, варовититѣ скали иматъ грѣмаденъ (масивенъ) характеръ, за което се невиди стратификацията.

Къмъ Картажабени и отъ двѣтѣ страни на рѣка Чернелка се издигатъ 10—15 метра варовити и почти хоризонтално наслагани тънки слоеви. Забѣлѣжително е, че тѣзи скали не отиватъ и отъ двѣтѣ страни непрѣкъснато, но биватъ високи ту на едната, ту на другата страна, така щото тѣзи частъ на Чернелка е доволно занимателна. Отъ варовититѣ скали, най-отгорѣ идатъ първитѣ, подъ

¹⁾ Verhandl. d. k. k. geolog. Reichsanstalt. Jahrg. 1869, p. 374.

тѣхъ слѣдватъ глинено — варовити синкави, които се трошатъ твърдѣ лесно. По долу въ глинениѣ варовити скали, намиратъ се конкреции отъ пѣ-твърдѣ материялѣ, като восъченъ кремъкъ и пр., а най-долу скалитѣ сѣ синкави и много пѣ-твърди отъ горнитѣ. Въ Картажабени, Чернелка нѣма собствено корито; та тече по голи камъни и между скалисти брѣгове.

Отъ тѣзи скали за кратко врѣме събрахъ: *Pholadomya* sp.
Genus sp.

Isocardia cfr. *carantonensis* d'Orb. (D'Orbigny — Pal. fr., tect. crét. III, p. 48, pl. 252, fig. 1—4) само въ каменни ятки които приличатъ на d'Orbigny-евата фигура 1. Намира се въ Turonien и въ étage de l'Ammonites rothomagensis.

Pecten cfr. *cretosus* Deffr. Въ нѣколко отпечатыци, но много пѣ-сплощени отколкото прѣдидущата която пѣ-горѣ видяхме.

Pecten membranaceus Nils. (*Goldfuss*, *Petrefacta Germania* II, p. 71. taf. 99, fig. 7). Тѣзи сплющена скойка има почти окръгла форма. Хубаво запазенитѣ ѣ ушнички сѣ доста голѣми; концентричните брѣздни едвамъ можѣтъ да се забѣлѣжѣтъ. Пѣ-вечето е въ отпечатыци и каменни ятки. Намира се въ Plänerkalk въ Ческо.

Terebratula sp. Събранитѣ парчета въ Картажабени, поради нецѣлостѣта си, неможѣтъ дефинитивно да се опрѣдѣлятъ; едни отъ тѣхъ се приближаватъ къмъ *T. semiglobosa* Sow., други къмъ *T. obesa* Sow., а трети къмъ *T. biplicata* Sow.

Споредъ външния изгледъ на горнитѣ скали и отъ вкамененоститѣ които въ тѣхъ намираме, ипѣ можемъ вече да заключимъ, че тука около Чернелка имаме не само аналогни но и изохронични стели съ Plänerkalk въ Ческо. Къмъ Карагуй Чернелка прави силни малки завои (лакушки) и коритото на рѣката е твърдѣ тѣсно; около нея, като вертикални видове се издигатъ горнитѣ скали, дѣто на много мѣста се намиратъ пещери и дупки, които служѣтъ като свѣрталище за хищнитѣ птици.

Въ широкото и високото плато къмъ Брѣстовецъ, скалитѣ исчезватъ подъ плодната почва. Равнината е вълнообразна и само малки падини се забѣлѣзватъ върху нея.

Къмъ Учинъ-долъ прѣцѣпихъ главното шоссе и по единъ малкъ, безименъ, долъ възлѣзохъ къмъ Боготскитѣ лозя, дѣто въ една малка карьера (каменоломъ — Steinbruch) се виждатъ сѣщитѣ варовити скали, каквито се намиратъ и при Картажабени, съ *Discopora simplex* Reuss, *Pecten* и др.

Само единъ върхъ дѣли Боготъ отъ Тученица; послѣдното село лежи въ надината край истоименната рѣчкѣ, дѣто и отъ двѣтъ страни на Тученица можемъ добръ да разгледаме твърдитѣ скали.

Почвата по тѣзи мѣста е червеникѣва или кафява. пѣрхка и ровка съ една дебелина до 1 м.; твърдѣ е плодна. Подъ нея се вижда сивопепеляна земя, съ бѣли като лешникъ голѣми варовити конкреции; тѣзи земя колкото по-дълбоко бива и по-варовита догдѣто най послѣ неотстъпни мѣсто на варовититѣ скали.

Селото Тученица лежи отъ лѣвата страна на Барата, срѣщу високитѣ скали, които се издигатъ на дѣсенъ брѣгъ. По тѣзи бара къмъ истокъ виждатъ се сѣщитѣ скали, но не сѣ толкова високи колкото на западъ отъ селото къмъ Плѣвентъ, въ прѣкрасната и романтическата долина на Тученица, наречена „Каялъжа“ (по бѣлгарски Каменець).

Срѣщу Тученица, подъ изворитѣ виждаме доста поучителенъ профилъ, който искамъ тука отъ горѣ на долу да опиша:

1) бѣлъ, полукристализиранъ варовикъ съ срѣдни зърна, цѣпи се неправилно и доволно е твърдъ; въ него се намиратъ бѣли калцитни кристали и хубави *Pecten*. Около 5 метра;

2) сѣщия варовикъ, но малко глинентъ; около 4 метра;

3) до 20 метра глинентъ варовикъ, който, колкото по дълбоко, бива по-глинентъ, но за това и по-богатъ на вкаменености. Най-долу е глинено-мергелентъ и синкѣвъ съ черни парчета кремъкъ;

4) 7—8 метра, бѣлъ набитъ варовикъ съ бѣли калцитни жилцици (*Spathadern*). Въ този се намира и една зеленикѣва глауконитна материя, както и при Свинаръ или въ Каялъжа, недалеко Плѣвентъ. Отъ долнитѣ части на този варовикъ извираатъ 4 изобилни извори съ прѣвходна вода.

Горнитѣ пластове, въ които намираме доволно много вкаменености, подѣ слабѣ жгълѣ падатѣ къмѣ сѣверѣ и за това се показватѣ хоризонтални. Отѣ глиненитѣ варовити пластове (3), които най-много приличатѣ на Plänerkalk (Turonien) можяхѣ да съберж слѣдующитѣ вкаменености:

Cerithium cfr. *subfasciatum* d'Orb. (Frič, bělohorské a mělnické vrstvy. p. 106, fig. 59). Само една частѣ имамѣ и тя като каменна ятка.

Natica lamellosa Roem. (Reuss, Verst. d. böhm. Kreidef. I, p. 50, tab. 10, fig. 22). Сжщата, която описва Reuss като *N. vulgaris*, намира се въ непълни голѣми екземпляри. Съ нашата *Natica* заедно се намиратѣ *Dentalium* и *Tellina*, които неможѣ по-близо да опрѣдѣлж.

Cytherea cfr. *Hörnési* Zitt. (Zittel, op. cit. p. 22, taf. 3, fig. 5). Прѣкрасенѣ отпечатѣкъ, който прилича най-много на *C. Hörnesi*.

Inoceramus Cripsii Mant. (Reuss, op. cit. II, p. 25, taf. 37, fig. 12). Млада форма, която непълно отговаря на Reuss-овата фиг. 12 изѣ Plänermergel отѣ Priesen. Нашата е по-низка отѣ колкото дълга, поперечно яйцевидна, слабо издвжжта; прѣдната частѣ кратка, задната продълговата, и двѣтѣ еднакво заоблени отѣ сжщата страна. На каменнитѣ ятки едватѣ се виждатѣ концентричнитѣ чѣрти.

Inoceramus latus Mant. (D'Orbigny. Pal. fr. terr. cret. III, p. 513, pl. 405, fig. 1—2). Тѣзи распространена скойка въ Франция и Англия, намира се изобилно и въ Тученица. Нѣколкото добрѣ спазени екземпляри, които притежавамѣ, най-добрѣ характеризиратѣ l'étage Touronien.

Inoceramus problematicus d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 510, pl. 406). Отѣ тоя видѣ имамѣ хубавѣ екземплярѣ на който върха се невижда. Той има срѣдня величина. Освѣнѣ горнитѣ има и други *Inoceramus*, но тѣ неможѣ да се опрѣдѣлятѣ.

Pecten cfr. *Nilsoni*. Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 71, Taf. 99, fig. 8). Сплочена тѣнка и почти гладка скойка; финитѣ концентрични чѣрти неможѣ да се забѣлжватѣ. Ушичкитѣ иматѣ срѣдня величина. При Mästricht намира се въ Kreidetuff, въ Чехско въ Plänermergel, Plänerkalk и Plänersandstein, а при Тученица въ Туронѣ.

Pecten *cf.* *cretosus* Defr. Твърдѣ характеристична и подобна на Картажабенската.

Pecten *cf.* *rothomagensis* d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III. p. 609, pl. 436, fig. 9—11). Сплощенъ видъ, но окрасенъ съ радиални, нееднакво-отдалечени зраки; има и нѣколко концентрични брѣздни, а ушички доста голѣми и нееднакви. Намира се въ Франция въ сръдний Туронъ. Има и други разни *Pecten*-и.

Lima. Този отпечатъкъ е толкова дълъкъ, колкото и широкъ; има почти четвъртито-окръгла форма; слабо е издута и почти равна; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ концентричните ѝ фини брѣздни. Ушичките ѝ се невиждатъ. Ако *Lima Haidingeri* Zitt. не би имала толкова остъръ горния си край, то тя щѣше най-много да прилича на настоящата *Lima*.

Plicatula *cf.* *aspera* Sow. (Zittel, op. cit., p. 120. taf. 19. fig. 1). Не сж цѣли екземпляритѣ, за да можемъ да се увѣримъ, че наистина това е *Pl. aspera*. Много прилича на нея. И затова азъ ѝ давамъ тука мѣсто.

Намираме още нѣколко *Terebratulæ* и други вкаменености като стриди и други, които съ първитѣ, най-краснорѣчиво говорятъ за староста на пластоветѣ; тѣ сж горне-кредни и то Туронски. Тѣхното распространение ще видимъ по-на сѣверъ.

Отъ Тученица за Радишево минѣхме прѣзъ два върха (възвишености) и въ третията падина е послѣдното село. Сичко наоколо е покрито съ пепеляно-сива прѣстъ, въ която има и варовити конкреции; голъ камъкъ нийдѣ се не показва. Около памятника „Братска могила“, дѣто почиватъ коститѣ на 119 солдати съ нѣколко офицери, паднали на 30 августъ 1877 г. при нападанието на Радишевската редута, ний ще обърнемъ на югъ къмъ долината на Тученица. Прѣди още да навалимъ въ коритото на рѣчената рѣкчица, показаха се изново глинено-мергелнитѣ варовити скали, които по-горѣ разгледахме при село Тученица. И тукъ както и тамъ пластоветѣ се отличаватъ съ изобилие на вкаменености, между които ще споменѣ: *Tellina* sp., която по форма и величина съвършено прилича на *T. semicostata* Reuss, но различава се отъ послѣдната по това, че цѣлата скойка е покрита освѣнъ съ концентрични но и съ радиални линии, тѣй щото въ нашата се образуватъ малки четвър-

тити плоскости подобни на квадрати. Неце ли да бжде нѣкой новъ видъ *Tellina*? Съ нея заедно се намиратъ нѣколко *Pecten*-а. *Lima*, *Exogyra* като каменни ятки и *Ostrea hipporodum* Nils. (Reuss, op. cit., II, p. 39, taf. 29 fig. 1, 2, 3) въ млади и неразвити още форми, заедно съ нѣколко *Terebratula*.

Подъ тѣзи скали, както и при Тученица, виждатъ се бѣли, полукристализирани скали, които изглеждатъ повече массивно отколкото наслагано. Прѣрѣзани сж почти вертикално и като високи зидове се издигатъ надъ долината Тученица; но тѣ не сж обаче на сѣко мѣсто еднакво високи: на едни мѣста биватъ твърдѣ високи, на други низки; тѣ сж цѣли или расцѣпени както и распукани, тукъ-тамъ виждаме и доста пространни пещери¹⁾; скалитѣ се приближаватъ отъ врѣме на врѣме къмъ рѣката или се отдалечаватъ отъ нея, като затварятъ твърдѣ плодни долини.

Тукъ можемъ да разпознаеме три ката стени: а) най-горния, който е глинено-мергеленъ и въ който се набиратъ кременни парчета; б) срѣдния, — съставенъ отъ бѣлъ захаровиденъ варовикъ, въ който се вижда на мѣста зелена глауконитна материя; този варовикъ е изпълненъ съ *Hemipneustes*, *Ostrea*, *Pecten*, *Vola*, *Cardium*, *Pholadomya* etc., които по-долу ще разгледаме; и в) най-долния катъ, на който скалитѣ сж синкави и изпълнени съ кременни частици, по бѣдни на вкаменености.

Къмъ голѣмата пещера, която се намира отъ дѣсната страна на барата, хубаво се вижда срѣдния катъ, изпълненъ съ вкаменености, които повечето като каменити ятки се виждатъ въ скалата. Надъ тѣхъ се показва една частъ отъ мергелния варовикъ. Близко воденицата къмъ Ловченското шоссе, богатитѣ на фосилии бѣли захаровидни скали виждатъ се отведнѣжъ, и послѣ прѣминаватъ въ единъ твърдъ набитъ варовикъ, тоже богатъ на вкаменености. Прѣдъ Плѣвенъ и тѣ се губятъ подъ глинено-мергелнитѣ пластове, които като плащъ покриватъ долнитѣ стени, които по-горѣ разгледахме. Пластоветѣ падатъ тука къмъ сѣверъ и затварятъ съ хоризонта жгълъ само 5—6°.

3. *Вкаменености отъ срѣднитѣ пластове на Тученишката долина: Pleurotoma* sp. (cfr. *perspectiva* Mant. sp.) (D'Orbigny, op.

¹⁾ Златарски — Геолог. и палеонт. бѣлѣжки м. Плѣвенъ и Троянски Балканъ. Пер. Спис. кн. X. 1884, стр. 59, 60.

cit. II, p. 225, pl. 196). Намира се само въ каменни ятки; понеже е зарасълъ въ камъка, ний не можемъ да видимъ неговата повърхностъ, както нито височината на неговитѣ завои. Споредъ външни нѣкои бѣлѣзи, азъ съмъ наклоненъ да го приброжъ повече къмъ *P. perspectiva*, отъ колкото къмъ *P. linearis*.

Phasianella *cfr. pusilla* Sow. (Sowerby, Observations on some of the strata etc. p. 343, pl. 18, fig. 13). Хубавъ отпечатъкъ имамъ отъ това охлювче; отличава се съ продълговатая елиптична форма, въ която има само 5 завоя, които се завършватъ заострено.

Dentalium medium Sow. (Sowerby, Mineral Conchology of Great Britain, pl. 79, fig. 5, 6). Къмъ тънкия край, слабо е завита кжщичката на това животно; тя е покрита съ правилни, еднакво отдалечени, фини, уздужни (лонгитудинални) линии, на които числото се уголѣмява къмъ широката частъ. Дължината на нашия *Dentalium* не може да се види, понеже отива въ камъка, но долната му частъ има 6 м. м. диаметъръ. Намира се най-често въ Plänerkalk.

Pholadomya aequivalvis Goldf. sp. (D'Orbigny, Prodrôme de Paléontologie stratigr. univers. II, p. 234). Дълга 22 м. м., широка 21 м. м. Имамъ два прѣкрасно запазени екземпляра, разбира се като каменни ятки. Отличава се съ 30 и повече зраки (Rippen), които къмъ горния край ставатъ пд-гъсти, а въ срѣдата постигатъ maximum на широчината си. Ресмет-овата *Ph. caudata*, различава се отъ нашата, защото има пд-малко и пд-рѣдко положени зрацитѣ си, но това, мисля, не пречи да бжде същата *Ph. aequivalvis*.

Tellina semicostata Reuss (Reuss, op. cit., II, p. 19, taf. 36, fig. 11, 12). Има елиптична и слабо извита чърупка, на която повърхността е ситно-концентрично линирана; задната частъ е украсена съ 10—12 радиални зраки, които къмъ ржба на скойката, постепенно се отдалечаватъ една отъ друга. Нашия екземпляръ е пд-широкъ, но въ същото врѣме и пд-дълъкъ отъ Чехскитѣ. Само въ отпечатъкъ.

Cytherea *cfr. polymorpha* Zittel (Нова форма). Най-изобилна отъ сички други, но се намира само въ каменни ятки. Нашата *Cytherea* колкото и да прилича на Zittel-овата *C. polymorpha* (Zittel, op. cit., p. 22, taf. III, fig. 6, a—d), различава се доста отъ нея по формата си; ето що ме кара да

къ земя, като съвършено нова форма. *C. polymorpha* Zitt. има обикновенно обла, тригълна форма, и твърдѣ рѣдко се намира продълговата, нашата, напротивъ има дългнеста заоблена, четвъртита форма.

Въ много отношения *C. plana* Sow. прилича на Плѣвненската, но различава се отъ нея, че има тригонална форма и твърдѣ много нанапрѣдъ завитѣ върхътѣ си (Wirbel). Подобна на нашата е *C. Archiaciana* d'Orb., но тя има твърдѣ сплюсчена чърупка¹⁾.

Cardium alternatum (d'Orbigny, op. cit. III, p. 30, pl. 246). Въ сбирката си имамъ само горния отпечатъкъ на този *Cardium*. Прилича на *C. Productum* Sow., но различава се отъ него по брадавичкитѣ си²⁾.

Cardium productum Sow. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 31, pl. 247). При нашитѣ каменни ятки добръ се вижда въ лѣвата полвина празднината на конусовидния жбъ, както и на онзи, който стои прѣдъ него. Дължината на каменната ятка износи 48 м. м., а височината 62 м. м.; има овална трансверзална форма, която се приближава малко на четворогълникъ. Прѣдната частъ на чъруката е кратка и стѣрно пада, задната напротивъ нѣщо разширена и крайщата ѝ наизбени. Въ пиринейската, медитеранската и лоарската котловина, този распространенъ видъ характеризира *l'étage taurinien, ou craie chloritée*.

Sphaerulites sp. възможно *Sph. Styriacus* Zitt: (Zittel, op. cit. p. 75, taf. 26, fig. 5, 6, 7) Ако и само една частъ да имаме отпечатана, тя е достатъчна да покаже, че имаме работа съ *Sphaerulites*, въ да ли е *Styriacus*? — това е въпросъ. Намира се съ *Janira (Neithea) quadricostata* въ хлоритния варовикъ, въ долината на Тученица.

Eriphyla lenticularis Goldf. sp. (Paleaontographica XX, 2, p. 62, taf. 17 fig. 12; taf. 18, fig. 1, 2) По дълга отъ колкото широка; чъруката е еднакостранна, почти окръгла, завършва се съ кука (Virbel), която само малко се завива напърѣдъ и стои почти въ срѣдата. Този видъ нѣма постоянна форма; при нѣкои височината е равна на дължината или пѣкъ е по-голѣма. Повърхността на нашата *Eriphyla*

¹⁾ За подробности на *Cytherea polymorpha* Zitt. вижъ Пер. Спис. кн. X, стр. 55, 56.

²⁾ Този видъ е описанъ въ X кн. на Пер. Спис. стр. 55.

е концентрична, но твърдѣ ситно набраздена, както това може хубаво да се види на горния отпечатъкъ, който е пази въ сбирката ми.

Дължина има 36 м. м., а височина 33 м. м. Твърдѣ распространена вкамененостъ въ Plänerkalk въ Саксония. Споредъ Gümbel-а, въ Бавария се намира, както въ долния така и въ горния Туронъ.

Pectunculina sp. възможно *P. Guerangeri* d'Orb. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 183. pl. 305, fig. 1—4). Тъзи малка скойка, на която височината е само малко по-голяма отъ дължината, вижда се почти окръгла. Твърдѣ е сплюсчена и почти гладка. Намира се само въ отпечатъци, които споредъ Тоула приличатъ на *Limopsis calvus* Sow. sp. Отъ двата отпечатъка, които имамъ, една е дългъ 15, а другия само 8 м. м.

Limopsis sp. на който каменната ятка е доста сплюсчена, има почти окръгла форма; склопната частъ (Schlossrand) е дебела и на всѣка страна има 15—18 доста яки и дрѣбни жби.

Pectunculus sp. възможно *Pectunculus obsoletus* Goldf. (Goldfuss, op. cit. II, p. 160, taf 126 fig. 4.) или *Marrotianus* d'Orb.: има овално-окръгла форма; повърхността е покрита съ радиални зраки, на които точната структура не може да се забѣлѣжи въ каменната ятка. Върхътъ е остъръ и завитъ въ кука; постраниитѣ жби доста сж яки и има ги 8. Въшността на каменната ятка е гладка, скойката ѝ е навъжбена само къмъ долния край. Дължина 30 м. м., и височина почти толкова.

Отъ типическата различава се нашата само по това, дѣто има по-продълговата форма и гжети радиални зраки.

Pinna str. *cretacea* Schloth. (D'Orbigny, op. cit. III, p. 256 pl. 333 fig. 4, 5. Чърупката твори дълга, уздужна набраздена пирамида съ ромбиченъ прѣрѣзъ въ широкия дѣлъ и съ квадратенъ къмъ тънкия. Пашитѣ каменни ятки, макаръ и да не сж цѣли, иматъ до 18 с. м. дължина а къмъ срѣдата до 6 с. м.

Gervillia sp. Само срѣдната частъ, на която широчината износи 23—25 м. м. Повърхността ѝ е гладка и покрита съ концентрични чърти. Твърдѣ много прилича на *G. solenoides* Deffr.

Neithea (Janira) aequicostata Lam sp. (Palaeontographica XX, 1. p. 200, taf. 45, fig. 5--7). Въ долината на Тученица намиратъ се и двѣтъ чърушки на тѣзи скойка. Горнята е довольно добръ спазена и само ушичкитѣ ѝ липсватъ; отпичава се съ 25 зраки и съ една дължина отъ 70 м. м. Долнитѣ сж дълги 60—75 м. м. и високи 65—80 м. м. Понеже сж като каменни ятки, върху тѣхъ слабо се забѣлѣзватъ зрацитѣ и брѣзднитѣ. При единъ екземпляръ, добръ се вижда запазена склопната частъ, гдѣто има два голѣми и явки кардинални жбѣ, които дивиргиратъ. Споредъ d'Orbigny, *Neithea aequicostata* характеризира долнитѣ пластове на étage touronien въ париската и медитеранската котловина.

Neithea quinquecostata Sow. sp. (Palaeont. XX. p. 201, taf. 45, fig. 8—9). Лесно се rozpoзнава отъ прѣдидущата и послѣдующата ¹⁾).

Neithea quadricostata Sow. sp. (Zittel, op. cit. p. 39, taf. 18 fig. 4—h.). Различава се отъ прѣдидущата, че нѣма толкова испъкнжли 6-тѣхъ по-голѣми зраки, които слабо могатъ да се различатъ отъ второстепеннитѣ зраки, нъ при всичко това тѣ стоятъ пакъ по-високо отъ тѣхъ. По външността си, rozpoзнава се отъ *N. quinquecostata*, гдѣто има, между главнитѣ шестъ, само три второстепенни малки зраки, а не четире както при послѣдната. Ушичкитѣ на *N. quadricostata* сж по-голѣми отъ ушичкитѣ на *N. quinquecostata*, но тѣ се невиждатъ между нашитѣ както и тѣхната склопната частъ.

На мѣсто Janira, азъ си послужихъ съ названието *Neithea*, защото въ ново врѣме Dr. Pethoï, доказа, че името Janira може да се употрѣби само на сега живущитѣ Pecten — и, нъ не и на фосилнитѣ. Той разяснява подробно разликата, като прѣдлага да се зематъ креднитѣ като genus *Neithea*, съ което име Drouot е означилъ, още въ 1824. год. този родъ. Сжщото нѣщо сж прѣдлагали год. 1868, Pictet et Campiche, нъ слабо е било уважено тѣхното мнѣние. Тука ще приведа сжщитѣ тѣхни думи: „Il faut toutefois remarquer qu'ils n'ont pas été faits exactement pour le même type, celui de *Janira* correspondant aux espèces vivantes telle que le

¹⁾ За подробно описание на тѣзи вкаменености сравни Пер. Спес. X. кн. стр. 56.

Pecten maximus et celui de *Neithea* aux espèces crétacées plus grypheiformes¹⁾“.

Spondilus sp. Само единъ дѣлъ е запазенъ отъ този *Spondilus*, и за това не може да се опрѣдѣли. Доволно е испъкнжлъ и покритъ е съ многобройни зраки, раздѣлени по между си съ толкова широки брѣздни. Цѣлата поврхностъ е набраздена концентрично съ твърдѣ фини чѣрти, които само въ долната половина се виждатъ ясно; въ горната — се разпознаватъ само съ лупа.

Anomia truncata Geinitz (Reuss, sp. cit. II, p. 45, taf. 31 fig. 13). Ако не би била нашата по-голяма, то съвършено би приличала на Reusso-вата изъ Plänerkalk въ Чехско.

Exogyra неопредѣливъ species.

Ostrea cfr. *ungulata* H. Coquand. (Monographie du genre *Ostrea* p. 58, pl. 31 fig 4—15). Тъзи продълговата стиснато заоблена и завита острига, най-много прилича на *O. larva*. Изобилно се намира въ долината на Тученица при Плѣвенъ, нѣ твърдѣ мжчно може да се извади отъ твърдитѣ скали. Въ сбирката ми се намиратъ два, нѣ и тѣ непълни екземпляри.

Serpula gordialis Schloth. (Palaeontogr. XX, 1, p. 283, taf. 63, fig. 2—9). Вижда се като завити и единъ върху други сложени конци. Намира се въ Юрска формация и въ всичкитѣ етажи на крадна периода.

Serpula conjuncta Gein. (Geinitz, Nachtr. zur Charact. IV, p. 7, taf. 4, fig. 6—9). Изглежда като окръгла гладка. цѣвъ и има около 1.5 с. м. дияметръ. Намира се въ долний Pläner.

Serpula Ootatoorensis Stol. (Pal. ind. Cret. Fauna, IV, p. 65. pl. 24, fig. 9, 10). Има дълга, окръгло-елиптична гладка, равна и твърдѣ често завита чѣрупка. Най-големия дияметръ достига до 7. м. м.

Hemipneustes striato radiatus d'Orb. (D'Orb., op. cit. IV, p. 113, pl. 802, 803). Една отъ най-распространенитѣ фосилини около Плѣвенъ, който се различава отъ d'Orbigny-евитѣ само по величината си. Нашитѣ достигатъ дължина 95 м. м., широчина 80 и височина 60 м. м., слѣдователно 17. м. м. по-дълги отъ Францускитѣ. Несчитамъ за нужно да

¹⁾ Description des fossiles du terrain crétacé des environs de S-te Croix. Mater. p. l. pal. Suisse V. p. 235.

описвамъ бѣлѣзитѣ на този Hemipneustes, понеже сж общи при всичкитѣ.¹⁾

III. Отъ Плѣвенъ за Никополь.

Къмъ сѣверния край на Плѣвенъ и на пѣтя за Буковлекъ, вижда се алувиална прѣстъ (Lehm), отъ която правятъ доста хубави туфли. Тѣзи прѣстъ, която се намира около р. Тученица, изпълва както видяхме пд-горѣ, пд-голѣмата частъ на Плѣвенското корито. Тя се свършва при подножието на стрѣмнината, и остѣпва мѣсто на единъ синкавъ мергелъ, подобенъ на онзи, който видяхме пд-прѣди при Опанецъ, Плазигжсъ и Десивица и който е продължение тука отъ Плѣвенската котловина. Понеже синкавата скала се дроби неправилно, то нейната стратификация е неясна.

На върха на стрѣмнината, между Плѣвенъ и Буковлекъ, отъ дѣто се види Плѣвенската котловина и една частъ отъ Стара-Планина, намира се пакъ сѣщия мергелъ.

Въ сухата бара, която има изворитѣ си въ височинитѣ на Привица и тече прѣзъ Буковлекъ, никакъ се не вижда състава на бърдото. Едвамъ къмъ стрѣмнинитѣ на второто бърдо, забѣлѣзва се, на 2—3 мѣста, бѣлъ варовитъ мергелъ, отъ части ужълтъ или ужълто-синкѣвъ, тоже отъ категорията на първитѣ, но само че послѣдния е пд-варовитъ и пд-бѣлъ. Въ пепеляно-червеникавата почва, която почива надъ мергеля, има много варовити конкреции.

Варовития мергелъ, праведно може да се нарече тука и мергеленъ варовикъ и като такѣвъ незнаемъ, гдѣ би било по-добрѣ да го смѣстимъ, дали въ терциарната или кредната приода. На сѣкий начинъ обаче, ний сме близо до границата на горнитѣ двѣ отдѣлни системи.

Тѣсно къмъ срѣдата на пѣтя, между Плѣвенъ и Брашляница, въ мѣстото називаемо „Правителственъ соватъ“ намира се отворена въ ново врѣме кариера, дѣто най-ясно се виждатъ горнѣ-креднитѣ скали. Тѣ се бѣли отчасти пепеливи или ужълти и състоятъ отъ креда, която прѣвсходно кипи (ври) въ киселинитѣ. До като се прѣсни скалитѣ, иматъ ужълтъ цвѣтъ и срѣдния твърдина, а като

¹⁾ Този видъ е описанъ подробно въ статията ми „Геологически и палеонтологически бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянския Балканъ“. Период. Спис. X. ст. 54.

прѣстоятъ изложени на атмосферилитѣ ставатъ бѣли като снѣгъ и захващатъ лесно да се дробятъ. Въ тѣзи скали намираме пенелянъ ужълтъ, па даже и черъ кремъкъ. Последний се намира по-вечето тука като растопенъ въ кредата и по-малко твори голѣми конкреции; ето защо се виждатъ въ кремъка много вкременени (силицифираши) *Spongiae*, *Belemnites* и др.

Креднитѣ тѣзи пластове начеватъ, безъ ясна стратификация, подъ почвата, която нема тука по-вече отъ 15 с. м. Отъ животинскитѣ остатки най-вече намираме: *Eschara* и други Бриозои, които, поради множеството и разнообразието си, могатъ отдѣлно да се изслѣдватъ. Въ мехката бѣла креда намиратъ се изобилно още *Terebratula*, които по-вечето сж смазани и обезобразени. Нѣкои отъ тѣхъ сж много голѣми, иматъ 80—90 м. м. Ако ги разгледаме съ внимание, можемъ да уприличимъ едни на *T. semiglobosa* Sow., а други на *T. carnea* Sow., съ склонни жгълъ (*Schlosskantenninkel angle apical*) отъ 90—100°. Както едната така и другата *Terebratula* най-често се намира въ Ческо (въ горния, но има ги и въ долния Plänerkalk). *Dr. Schafhäütl* въ своето класическо дѣло, описва подъ името *T. obesa* Sow.¹⁾ една голѣма *Terebratula* изъ Teisenberg, която лесно можемъ да уприличимъ на нѣкои отъ нашитѣ. Но въ *Paléontologie française*²⁾ нарисаната *T. obesa* съществено се различава отъ Баварската и за това искамъ да вѣрвамъ, че Schafhäütel-овата *T. obesa*, ще бѣде или *T. semiglobosa* или пъкъ *T. carnea*.

Pecten, който прилича най-много на *P. cretosus* Deffr.: той има сичкитѣ си радиални не само еднакви, но и нееднакви отдалечени зраки. Пространството между зракиѣ е по-широко отъ колкото самитѣ зраки; тънки и концентрични черти се забѣлѣзватъ върху нашия *Pecten*. Ушичкитѣ му се навиждатъ, по-вечето е въ кремъкъ прѣобърнжтъ. Намира се въ онѣзи части на кредата, дѣто кремъкътъ е разхвърленъ въ неправилни части, които свързватъ кредата. Кремъкътъ е сиво-пепеливъ или ужълтъ, и състои исключително отъ Бриозои, спонгии и други, които отпослѣ щж изучж; заедно иджтъ и *Belemnitella* cfr. *mucronata* d'Orb. но като изгълнени съ кремъкъ или слепени въ кременната

¹⁾ Süd-bayerns Lethaea geognostica, p. 132, taf. 26 fig. 1, a — c.

²⁾ Terr. crétacé IV, p. 101 pl. 513, fig. 1—4.

креда, немогътъ цѣли да се извадятъ. Ако сѣдимъ по разрѣзитѣ имъ, можемъ да заключимъ, че тѣ приличатъ повече на *B. mucronata* отъ колкото на *B. quadrata*.

Между Плѣвненъ и Бръшляница простира се високо равнище; нийдѣ се невиджатъ какви се креднитѣ скали. Малката рѣкчица, която тече прѣзъ послѣдното село, извира на 4—5 мѣста, недалеко селото и не както е нарисана въ новата карта на руския генераленъ щабъ изъ околноститѣ на Върбица, защото Върбишката се губи и недостига до Бръшляница.

Дебелъ *löss*, прѣкрива скалитѣ въ Бръшляница; както на сѣвѣдѣ така и тука той е пепеливо-рохкъ и богатъ на варовити конкреции. Пó-вечето къщи сж направени въ *löss*-а. Тѣй като въ Бръшляница нѣма твърди скали, за здание носятъ камъни отъ крета и Кацамунница. Първитѣ приличатъ на Каялъшкитѣ, но отличаватъ се отъ тѣхъ, дѣто се мѣхки; другитѣ сж твърди. Въ кретскитѣ скали се намиратъ толкова много Бриозои, щото нече бже погрѣшно, ако ги наречемъ варовити скали съ Бриозои (*Bryozoen-kalk*). Въ тѣхъ се виждатъ още: *Pecten*, *Neithea quinquecostata*, *Hemipneustes striato—radiatus*, както и прѣкрасни екземпляри отъ *Ostrea Matheroniana* d'Orb. Освѣнъ черъ кремъкъ въ кретскитѣ скали, се вижда и малко глауконитна материя. Кацамунскитѣ скали, които сж тоже отъ сжщата кредна етажа, рѣжътъ се хубаво и пишътъ като креда. Въ тѣхъ се виждатъ неправилни жилки изпълнени съ синкѣва глина; сждържатъ тоже кремъкъ, Бриозои, Пектени и други.

На сѣверо-западъ отъ Бръшляница къмъ Куприва, отъ дѣсния брѣгъ на дола копай се много чистъ кварцовъ пѣськъ, въ който се свѣти и бѣла слюда. Въ брѣга чете се отъ горѣ на долу: 30—40 с. м. пепелява, прѣхка плодна прѣстъ подъ която се вижда глиненъ слюденъ пѣськъ; колкото пó-дълбоко, толкова бива и пѣська пó-чистъ отъ глина; въ дълбочина 4—5 метра излиза много хубавъ и чистъ кварцитенъ пѣськъ. Наслагитѣ (стелитѣ) биватъ ясни, по причина на разнитѣ нюанси на боитѣ, съ които сж вапсани пластоветѣ: червеникъви, синкъви, ужълти, крѣвно-червени, бѣлизняви и най-долу ужълти. Нѣма съмнѣние, че пѣсечивитѣ пластови се откриватъ и къмъ Коприва.

Отъ Бръшляница за кратко врѣме възлѣзохъ върху едно високо плато (198.5 м.) отъ дѣто постепенно се спущахъ къмъ долината на рѣката Осъмъ. Скалистия стръмъ и въ терраси расположенъ дѣсниа брѣгъ прѣдставлява отъ далечъ хубава картина. Едвамъ въ могилигѣ които се издигатъ отъ лѣвата страна на рѣката, срѣщу Муселиево, можихъ да видѣ единъ порозенъ но твърдъ терциаренъ варовикъ испълненъ съ *Cerithiae* и *Cardia*; но нито едингѣ, нито другигѣ вкаменености могѣтъ да се спознажѣтъ, защото сж въ каменни ятки. Скалата има ужѣлтъ или ужѣло-пепеливъ цвѣтъ, а структура зърнеста, полукристализирана или набита; тя е най-вече порозна. Съ помоща на лупата забѣлѣзватъ се тукъ тамъ и слюдни луспици и бѣли микроскопически животни чѣрунки, които трѣба да се приготвятъ въ прѣпарати, за да могѣтъ да се изучатъ подъ микроскопъ. Терциарнитѣ сарматски скали, за които е тука въпросъ, виждатъ се само на нѣколко мѣста отъ лѣвата страна на Осма; тѣ неприминуватъ тази рѣка, и се губятъ подъ *lössa* къмъ Дунава.

Рѣката Осъмъ нѣма широко корито; тя тече много тихо, но прави силни завои; събаря дѣсниа брѣгъ и наслагва материяла на лѣвата си страна, дѣто образува алувиално плодно равнище. Това се забѣлѣзва почти при всичкитѣ наши рѣки, които се изливатъ въ Дунава; при Искъра, Видъ и Янтрата имаме сжщото нѣщо.

Отъ Муселиево, покрай рѣката, слѣзохъ до Дунава. Стрѣмния брѣгъ, който се издига отъ дѣсната страна на рѣката достига до 45 метра; той е съставенъ исключително отъ бѣла хубава креда, въ която се намиратъ неправилни кжсове кремѣкъ. Най-горнитѣ скали биватъ по-твърди и като покривка, въ видъ на трапези щитѣтъ долнитѣ мѣхки пластове отъ раздробение. Лѣвия брѣгъ на Осма е низкъ и слабо могилчестъ; съ голѣмо внимание разгледвахъ тѣзи могили, за да открижъ нейдѣ твърди скали, но за голѣмо нещастие това неможихъ да видѣ.

Тихо и мирно тече Осма и безъ шумъ се смѣсва съ Дунава. Широчината на тази рѣка при устието ѝ нѣма по-вече отъ 6—8 метра. Високъ е брѣгътъ на Дунава на истокъ отъ Осма; той се издига 20, 30 и по-вече метра, надъ Дунавската поврхностъ и е съставенъ само отъ креда

съ кремъкът (*silex pyromaque, flint*). Кремъкът се показва въ заоблени парчета съ бизарни форми, които сж наредени едно до друго въ редове, по-вечето отдѣлно и по-малко сгъпени. Тука неможихъ да видѣж кременни плаки (плочи), както въ Парижката котловина и въ кариеритѣ при Meudon. Изобилието на кремъка се смалѣва съ дълбочината.

Къмъ Никополю, най-отдолу се вижда бѣла, послѣ синкава креда, въ която нѣма никакъвъ кремъкъ; рѣжи се хубаво и неправилно цѣпи; нѣкои пластове сж мѣмки, други твърди и звонки. Въ тѣзи креда изобилни сж вкамененоститѣ като индивидуи и малобройни като видове. Азъ ще опиша *Echinocorys vulgaris* Breyn (*D'Orbigny, op. cit. VI. p. 62, pl. 804—806, 808 fig. 1—3*), познатъ повече подъ името *Ananchytes ovata* Leske sp.; намира се край Дунава въ доста хубави екземпляри; при това има стиснѣти, смазани даже и обезобразени. Едни сж изпълнени съ креда, други съ кремъкъ; едни сж по-високи, други по-низки, но всички носятъ главнитѣ и нужднитѣ бѣлѣзи, за да могатъ да се распознажѣтъ. Измежду Никополскитѣ *Echinocorys vulgaris*, намиратъ се по-низки и съ равна почти долня повърхностъ, тѣй щото тѣ приличатъ най-много на *Echinocorys semi-globus* d'Orb.; но като вѣрвамъ, че такива екземпляри сж само вариетети отъ *E. vulgaris*, смѣстямъ ги всички подъ сжщото горно име. Този видъ характеризира въ Чехско горния Plänerkalk, а въ Франция 22-е étage sénonien.

Ostrea vesicularis Lam. (*D'Orbigny, op. cit. III, p. 742, pl. 487*). Най-изобилна отъ всичкитѣ; явява се най-първо при Джорново край рѣката Осъмъ и достига максимума къмъ Дунава. Въ дѣсния брѣгъ на Осъмъ, освѣнъ тѣзи *Ostrea*, друга по-видна вкамененостъ ненамѣрихъ, сжщото е до нѣйдѣ и край Дунава до Никополю. У насъ се намиратъ разни вариетети отъ този видъ; имаме както стари така и млади екземпляри, но почти всичкитѣ си приличатъ. *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. (*D'Orbigny, op. cit. I, p. 63, pl. 7*). Всеобщо познатата и характеристичната за горня креда *Belemnitella* тоже е изобилна въ край-дунавската креда. Рѣдко се намиратъ цѣли индивидуи, но отъ частитѣ, които имамъ хубаво може да се види какъвъ е видътъ изобщо. Повечето иматъ коническа форма и твърдѣ слабо сж сплоснени; младитѣ индивидуи прѣобладаватъ

надъ другитѣ. Типиченъ, цилиндриченъ екземпляръ, който се завършва съ бодлика, намѣрихъ само единъ на югъ отъ Никополь, недалеко с. Джорново; послѣдната *belemnitella* е почти цѣла.

Освѣнъ тѣзи, въ кредата намираме остаткитѣ и на други животни, но най-вече има *Spongia*, *Bryozoa*, *Foraminifera*. Нѣкои отъ послѣднитѣ микроскопически животинки. намиратъ се и въ кремъка, дѣто могатъ и съ лупа да се разпознажтъ; но тѣ трѣба да бжджтъ прѣдмѣтъ на подробно и дълговрѣменно изучаване, нѣщо което не може да стане въ настоящата статия.

На Дунава, къмъ Никополското пристанище, твърдѣ ясни сж пластовитѣ; тѣ падатъ подъ 12° къмъ сѣверъ h. 2½. Кредата е тука ужълта, рони се лесно и не съдържа много кремъкъ. Зеленикавостъта на нѣкои слойови произлиза отъ ситнитѣ глаукопитни зрънца, които се виждатъ съ лупа между креднитѣ частици. Въ брѣга на истокъ, този редъ слѣдватъ пластоветѣ; най-горѣ сж бѣли кредни пластове, мѣмки или твърди и звонки съ изобилие на Flint; подъ тѣхъ има зона отъ мѣмка креда безъ кремъкъ и най-долу кредата е компактна и пѣтвърда отъ горнята.

Атмосфернитѣ води и зимскитѣ мразове, постепенно дробятъ креднитѣ скали; тѣ се ронятъ и събарятъ постоянно, като ставатъ по нѣкоги и застрашителни. Въ началото на 1884 год., такава голѣма скала се отцѣпила и паднѣла, щото произвела силенъ екотъ и въ Никополь, но на щастие, при тази опасна случка, никаква жертва не станѣла¹⁾.

IV. Отъ Никополь по рѣката Осъмъ за Ловечъ.

Градъ Никополь съзиданъ е отъ двѣтѣ страни на единъ долъ, който се простира отъ югъ къмъ сѣверъ.

¹⁾ Относително Никополскитѣ кредни пластове ето що ми пише Проч. Тоула: „Тѣзи горньо-кредни пластове много приличатъ на онии, които се намиратъ на истокъ при езерото Канава и на Черна вода (Кара-су) въ Добруджа. Петерсъ споменува въ своето дѣло (Dobrudscha II, 48, Denkschriften, Bd. XXVII, p. 192), че и въ Добруджа има креда съ кремъкъ, богата на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella micronata* Schloth. sp. Фораминаферитѣ и Остракодитѣ е описалъ Reuss. (Sitzber. LI, p. 445). Фонъ Фричъ само мимоходомъ споменува за Сеновската формация при Никополь. (Beitrag zur Geognosie des Balkan, Halle 1879).

Никъкви твърди скали се неотварятъ въ дола, навредъ е покрито съ дебелъ löss.

Ний ще оставимъ Дунавский брѣгъ и особено долното течение на Осъма, и ще прѣцѣпимъ високото равнище, което раздѣля Никополь отъ Джорново. Щомъ поемешъ стрѣмината, която води отъ града за Вжбелъ или Джорново, освѣпъ löss, тукъ тамъ се виждатъ подъ него бѣлитѣ кредни скали. Дебелината на lössa варира между единъ, десетъ и повече метра. Най-горѣ, върху пространното плато, нийдѣ се невижда твърдъ камъкъ; само когато начене да се наваля пѣтя къмъ Осъма, тогава чакъ излизатъ Никополскитѣ скали, съ изобилие на *Ostrea vesicularis* Lam. и *Belemnitella mucronata* Schloth. sp. Сжщитѣ скали се виждатъ и надъ Муселиево. Равнището между Джорново и Муселиево изпълнено е съ алувиумъ.

Дѣсната страна на Осъма е скалиста и съставена отъ сжщий материялъ, отъ който и околноститѣ на Никополь: креда съ флинтъ (Flint) и нищо по-вече. Най-горнитѣ слоеве сж отъ твърда, а долнитѣ отъ мѣгка креда, както и край Дунава; затова и само най-горнитѣ части на брѣговетѣ сж запазени отъ растрошение, и долнитѣ сж раздробени и разровени. Мършевската и Лохвичката бара изнесли сж и изнасятъ кредния материялъ на видѣло.

Срѣщната или лѣвата страна на Осъма е най-първо низка и равна около рѣката, тя се издига постепенно къмъ Плевенъ.

Тъкмо прѣдъ Новачени, подъ бѣлитѣ кредни скали, които се свѣршватъ тука, вижда се пѣсечивъ, синьо-зеленикъвъ мергель, лежащъ конкордантно подъ Сенонския варовикъ. Между мергелнитѣ слоеве, има нѣкои по-твърди, но отъ сжщий материялъ; тѣ се цѣпятъ доволно тънко. Въ мергеля се намира доволно неправилно разхвърленъ, епитокристализиранъ Марказитъ, който като се растворя и растрошава, вапсва червено и жълто скалитѣ, въ които се намира.

Отъ Ново-Новачени до Боцевата махла отива се прѣзъ едно хубаво равнище, покрито съ löss. Скалистъ е само дѣсни брѣгъ на Осъма, който като допира се по-вече и по-вече до рѣката, неможе никакъ да се слѣдва. При Боцевата махла минава се Осъма за Трънчевица. Тука дѣс-

ната страна непоказва вече твърди скали, както по-прѣди, но виждатъ се само синкави мергели. Брѣговетѣ отъ дѣсната страна на рѣката не сж много високи; коритото на Осъма е ископано до единъ метъръ дълбоко въ пепеливосивия *löss*.

Въ Павликианското село Трънчевица по-вечето къщи сж покрити съ пѣсчени плочи, които носятъ тука отъ 3—4 килом. разстояние, сѣверо-источно отъ селото. Отъ сжщото мѣсто носятъ тука: а) жълтъ червеникъвъ, набитъ варовикъ, въ който намираме кременни зърна, които правятъ скалата ту по-вече ту по-малко пѣсчена; но както въ едина така и въ другия случай, ний намираме извънредно изобилие вкаменености, като каменни ятки *Trigonia*, *Pecten*, *Inoceramus* и др.); б) пепеляно-шаренъ едрозърнястъ пѣсченикъ, съ едри бѣли луспици слюда и извънредно богатство на петрефакти, между които най-важното мѣсто ваема *Orbitolina concinna* Lam.; скалата е доволно твърда и хубава, като воденчарски камъкъ, може да се употрѣби; в) пепелявъ варовикъ, който затваря въ себе си и пѣськъ; той може да се нарече и варовитъ пѣсченикъ. Твърдъ е и доволно вкаменености съдържа, като *Trochus*, *Trigonia* и други неопрѣдѣливи Бивалви; въ него виждаме и растителни остатки, прѣобърнжти въ черъ въгленъ.

Какво може да бжде стратиграфското отношение на тѣзи скали, немогъ да кажемъ, понеже несъмъ ги видѣлъ на мѣсто. Отъ донесенитѣ камъни за постройки въ Трънчевица, събрахъ:

Нѣколко отпечатки отъ *Trigonia*, които като непълни немогатъ да се опрѣдѣлятъ. Нѣкои отъ тѣхъ приличатъ на *Tr. spinosa* Park., други на *Tr. scabra* Lam., обаче азъ немогъ да се рѣшя ни за единъ отъ тѣзи два вида.

Inoceramus Cripsi Mant. (Zittel, op. cit. p. 95, taf. 14 und 15). Тѣзи форма прилича най-много на *In. mytiloides*, която Zittel означава като *I. Cripsi* var. *decipiens*. Азъ имамъ само отпечатки, които макаръ и непълни, даватъ поне приблизително да се опрѣдѣлятъ. Иматъ продълговата яйцевидна форма, не сж много испъкнжли, повърхността имъ е окрасена съ концентрични дълбоки брѣздни и това е всичко, което виждаме върху нашитѣ отпечатъци. Намиратъ се

въ желтитѣ, синкавитѣ и шаренитѣ пѣсченици заедно съ *Orbitolina concava* Lam. и други.

Neithea (Janira) *quadrucostata* Sow. sp. Въ синкавия пѣсченикъ виждатъ се само малки екземпляри и непълни отпечатащи; въ жълтия намѣрихъ доста хубаво запазена горнята похлупка на тѣзи *Neithea*, върху която се забѣлѣзватъ главнитѣ заоблени зраки, и между тѣхъ три до четири по-малки но доволно ясни зраки. Концентричните чѣрти, които попрѣчно прѣсичатъ зрацитѣ, едвамъ съ лупа могатъ да се видятъ; тѣ сж твърдѣ ситни. Заедно съ тѣзи *Neithea* намираме *Trigonia*, *Inoceramus*.

Pecten cfr. *luevis* Nils (Zittel, op. cit. p. 108, taf. 17, fig. 4). Има почти сжщитѣ размѣрия на височината къмъ дължината, каквито ги дава *Zittel* за тѣзи *Pecten*. Има гладка, блестяща повърхностъ, покрита съ твърдѣ тънки и ситни концентрични чѣрти, които едвамъ могатъ да се разпознажатъ. Отъ радиалнитѣ зраки нито слѣда се забѣлѣзва. Чѣрупкитѣ сж слабо издути и изглеждатъ като да сж сплюснени. Упичкитѣ сж доста голѣми и нееднакви. Този *Pecten* намира се твърдѣ изобилно въ пепеливо-шарения пѣсченикъ заедно съ

Orbitolina concava Lam., на която диаметра достига до 7.5, и височината ѝ не по-много отъ 3 м. м. Нѣкои приличатъ много на *Orb. lenticularis*, но почти всичкитѣ сж лишени отъ концентрически чѣрти. Сжщата *Orb. concava* намираме и около Дервишко село. Много прилича на Баварскитѣ изъ *Urs hlau*.

Сжщитѣ Орбитолински пластове намиратъ се при Пети-Кладенци, Татари и Орѣшъ; а въ полуострова който образува Осъма на западъ отъ Трънчевица, намира се глиненъ ужълтъ варовикъ съ пѣсѣкови зрънца, какъвто варовикъ видѣхме по-горѣ около Плѣвенъ, при Кацамуница или Суватлъка.

Въ Дервишко село носятъ тоже Орбитолинни скали, подобно на ония, които разгледахме при Трънчевица, но въ тѣхъ освѣнъ *Orbitolina concava*, други вкаменелости не видѣхъ¹⁾.

¹⁾ Споредъ мнѣнето на Тоулъ, тѣзи пластове сж еквивалентни на орбитолинскитѣ пѣсченици и орбитолинскитѣ варовити скали, които той държи за горний Урговъ или долний Аптинъ. *Grundlinien zur Geologie des westlichen Balkan*, p. 47).

Върху шосето, що води отъ Плѣвенъ за Русчукъ, недалеко Българени, намѣрихъ, за пръвъ пѣтъ въ България, парчета отъ базалтни скали, които сж носени тукъ отъ Овча могила, Червена и околноститѣ на Сломеръ. Но за тѣзи вулкански камъни, ний ще говоримъ обширно, когато дойдемъ на самото мѣсто, отъ гдѣто се тѣ копажтъ.

Дѣсниа брѣгъ на Осъма, отъ Българени до Козарбѣлени, е разровенъ и достъпенъ на атмосферилитѣ; въ него се виждатъ синкави мергели, а въ тѣхъ тънки слоеве съ окръ. Хубавъ профилъ се отваря при моста, дѣто по стрѣминитѣ на високия брѣгъ се намиратъ разхвърлени и заоблени още откъсляци отъ восчено-желтъ кремъкъ и жгльсти парчета отъ пѣсечено твърди скали, на които правитѣ мѣста неможихъ да видѣж.

Лѣвата страна на рѣката е равна и покрита само съ *Löss*; коритото на Осъма ископано е до 2 метра дълбоко въ тѣзи мѣхка скала. Нийдѣ се невижда основата на *Löss*; безъ да може да се забѣлѣжи, равнището се издига постепенно къмъ западъ, като се простира къмъ Плѣвенъ. Едвамъ къмъ Пелипатъ, изподъ *löss*-а, край дола, начеватъ да се показватъ глиненитѣ варовити, които доста подробно разгледахме при Тученица.

Лажене, Орта-кьой, Караачъ, Калугерово и Лѣтница, лежатъ въ плодното осъмско равнище отъ лѣвата страна на рѣката. Срѣщу Лѣтница, около Крушинъ виждатъ се, за пръвъ пѣтъ, бѣли варовити скали, които могатъ да се раздѣлятъ така: а) подпълно бѣлъ, набитъ варовикъ, въ който се виждатъ блестящи прецѣпни плочи отъ калцитни зърна. Въ твърдия камъкъ забѣлѣзватъ се хубави орбитолини, вѣроятно *Orb. concava*; б) зърнастъ, шаренъ варовикъ съ ужълто-пепеливо-бѣлъ цвѣтъ, който съдържа тоже много *Orbitolina* *cfr. concava* и други вкаменености, които неможатъ да се опрѣдѣлятъ. Нашитѣ тука орбитолини сж пд-избочени и пд-дебели отъ ония, които разгледахме при Трънчевица. Сжщия варовикъ съ сжщитѣ Орбитолини ще видимъ отпослѣ на истокъ при Сухиндолъ.

Крушинскитѣ скали се виждатъ само около селото; тѣ се скриватъ на югъ подъ лѣсоветѣ, и слабо се забѣлѣзватъ въ Лажене; срѣщу Кара-Хасанъ, тѣ се показватъ изново. Отъ Юруцитѣ, между Кара-Хасанъ и Койовци, ва-

дять пепеливи, глинено-пѣсчени скали, въ които се виждатъ тоже Орбитолини.

Нѣколко километра юго-западно отъ Кара-Хасанъ, по-ясни ставатъ варовититѣ скали; тѣ преминаватъ и на лѣвния брѣгъ на Осъма, дѣто стърчатъ на много мѣста, между дърветата на хубавия лѣсъ. Тѣзи скали съдържатъ тоже Орбитолини, но подъ тѣхъ лежатъ други съ по-го-лѣмо изобилие на горнитѣ фораминифери. Последнитѣ пластове особенно добрѣ се виждатъ, когато се прѣхвърли Кара-Хасанский баиръ и се влѣзе въ равнината. Въ шарения твърдъ варовикъ, освѣнъ Орбитолини, забѣлѣзваме още Корали и други вкаменености, които най-често нами-раме въ орбитолинскитѣ пластове или въ Аптиенъ. Пласто-ветѣ лежатъ конкордантно и паджтъ подъ 8—10° къмъ СЗ.

Предъ Игльвъ йоще се виждатъ орбитолинскитѣ пла-стове, дѣто при Сетово и Залково биватъ пѣсчени и богати на разнovidни орбитолини, както ще видимъ сжщото нѣщо и прѣди Ловечъ.

Рѣката Осъмъ квази до Омерево дѣсний брѣгъ, но тя се приближава на югъ къмъ лѣвния скалистъ брѣгъ, гато оставя на истокъ една алувиална равнина. Скалитѣ сж прѣди сичко варовити, червеникъво-пепеляни; едни сж зърнасти, други набити; последнитѣ сж прѣплетени съ синкави калцитни мрѣжи, които иматъ диямантенъ блѣсъкъ; янто първитѣ нито вторитѣ съдържатъ нѣкакви фосилии.

На лѣвния брѣгъ, край рѣката излиза конгломератъ, на-слаганъ и слѣпенъ съ варовитъ глиненъ цементъ. Заoble-нитѣ откъсляци достигатъ величината на юмрука; най-много въ тѣхъ се намиратъ парчета отъ горний варовикъ, послѣ сивопепелянъ и червенъ пѣсченикъ както и еруп-тивни камъни. Подобни конгломерати намиратъ се и край Етъра (Янтра), при Търново.

При воденицата и двата брѣга сж скалисти; тука се вижда варовикъ съ *Requienia*, който се провлича къмъ Ло-вечъ. Най-горѣ е синкъвъ, пепеливо-шаренъ, полукреста-лизиранъ и постепенно прѣминава въ глиненъ и мергеленъ варовикъ: най-долу се намиратъ синкави пѣсчено-мергелни слоеве съ *Orbitolina lenticularis*, *O. bulgarica*, *O. concava* и разнovidни корали. Последнитѣ се забѣлѣзватъ, особенно хубаво, отъ дѣсната страна на шосето, прѣди още да влѣ-

БЪЛГАРЕ ПОДЪ СТѢНИТѢ НА ЦАРИГРАДЪ.

ПЪТНИ БЪЛЪЖКИ И ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТЪ ОФЕЙКОВА.

Отъ мнозина бѣхъ слушалъ, че около Цариградъ, подъ сжщитѢ негови стѣни, имало не само нѣколко села, ами и цѣли български поселици. Любопитството се пробуди. Какви сж, и колко сж тия Българе, и отъ кога сж заселени тѣй близо до Цариградъ? Нис нѣмаме още една вѣрно и точно съставена статистика за българския елементъ въ Турско, за БългаретѢ — прями подданици на Султана; нис не само че нѣмаме подобна статистика, но много често незнаемъ дори и за сжществуванieto на цѣли български поселици въ Турско. Това е твърдѢ горчива и печална истина.

Азъ намѣрихъ врѣме да направѣ една заобиколка, да прѣкарамъ нѣколко деня между БългаретѢ подъ стѣнитѢ на Цариградъ, намѣрихъ случай да ги видѣ отблизо, да се запознаѣ съ тѣхния мнѣжлъ и сегашенъ животъ. Азъ успѣхъ да споходѣ окрѣжитѢ: Чатаалджийски, Силиврийски и Чорленски.

Часъ и половина по желѣзницата отъ Цариградъ се намира станцията Хадъмъ-Кьой, гдѣто азъ слѣзохъ и заченѣхъ да дирѣ български села. Тамъ ме чакаше единъ младъ Българинъ отъ селото Дели-Юнусъ, — Дерканско, който щѣше да ми бжде водачъ въ пѣтуванието. При всичко, че бѣше се училъ въ Фенерската грѣцка гимназия, тоя Българинъ отъ цариградската околностъ бѣше запавилъ и своята народностъ и своя езикъ, заедно съ чисти народни чувства. Освѣнъ „Зорница“, друга българска книга той не бѣше виждалъ, и си говореше съ особна приятностъ тѣй, както си говорятъ въ неговото село, — безъ всѣко литературно и вѣстникарско краснорѣчие. И при все това, моятъ пѣтеводителъ бѣше човѣкъ интеллигентенъ.

— *Male* *Verreauxi*. *Requiem* 1. *Verreauxi* 1. *Verreauxi* 1.

[illegible]

икитѣ
о бѣше
рѣзъ че-
льнцето,
и полу-
ргеньтъ,
- Щомъ

Не се изминѣ часъ и половина, слѣдъ нашето трѣгване отъ станцията Хадѣмъ-Кьой къмъ Деркосъ, и до ушитѣ ми дойде гласътъ на гайдата. Тукъ близо трѣбва да има българско село, си помислихъ азъ; Гърцитѣ и Турцитѣ гайда нѣматъ. Гайдата е гласътъ на българщината. Дѣто чуете гайда, тамъ не се съмнѣвайте че има и Българе.

„Дѣ свири тая гайда? „попитахъ азъ другаря си.

„Тя свири тука близо въ едно село, което се казва Дели-Юнусъ“.

„Българско ли е това село, или грѣцко?“

„Разбира се, че е българско; свири ли гайда въ грѣцко село?“ отговори моятъ пѣтникъ, и шибна коня си.

Слѣдъ половинъ часъ, ние бѣхме въ селото Дели-Юнусъ, два часа далечъ отъ Деркосъ. Отсѣднѣхме въ дома на Яни Чорбаджи, който е прочутъ по всичкитѣ Чатаджински български села, по своето богатство и по своето влияние; всички го почитатъ и уважаватъ. Той е задържалъ чрѣзъ влиянието си българскитѣ села въ Чатаджинската кааза да се непрѣселятъ въ бившата И. Румелия слѣдъ послѣдната русско-турска война. Бѣше вторий день на Великъ-день тая година. Гайдата свирѣше въ срѣдъ селото и хорото се люлѣеше. Още краката ми не бѣхъ прѣтрѣпнали отъ жулението и търканието на семеря, и азъ жедно се затехохъ да видѣмъ българско хорце, което отъ година не бѣхъ виждалъ.

Хорото е единъ видъ селско изложение. Тамъ човѣкъ може да се запознае съ живота на Българетѣ, съ тѣхния вкусъ, съ тѣхното душевно настроение; тамъ българскитѣ чѣрти, българскій типъ сѣ изложени, а чернитѣ очи и тънката снага сѣ излѣзали да търсятъ своята цѣна. На хорото въ това село азъ видѣхъ обикновение, което много рѣдко се срѣща въ българскитѣ села. По насъ много рѣдко се случва, напримѣръ, да излѣзжтъ бабичкитѣ на хорото и да игражтъ наредъ съ младитѣ. Не само въ Дели-Юнусъ, но и въ всичкитѣ Дерконски български села азъ забѣжихъ, че и млади и стари сѣ на равна нога на хорото. Още полюбопитно е, че при играта, веднага слѣдъ ергенетѣ, се ловятъ бабичкитѣ, слѣдъ тѣхъ булкитѣ, сетнѣ момитѣ и най-послѣ момичетата и дѣцата. Между булкитѣ и момитѣ се варди дори правото на старшинство, и която е по-на-

прѣдъ женена или по-стара, тя трѣбва да бѣде по на чело въ хорото. Азъ бѣхъ зачуденъ, когато видѣхъ 80 годишни бабички на чело въ хорото да игражтъ и подскажтъ по цѣли часове.

Хорото е сжщото, каквото и по селата въ самата България. Има само една притурка. Тя е, че съседнитѣ гръцки села сж заразили Българетѣ съ своето „Сирто“, единъ видъ хоро, което прилича на нашата „повръщаница“, непозната на Българетѣ въ дерконскитѣ села. Обаче Българетѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ не сж останжли само съ тая гръцка зараза. Българкитѣ лакомо сж взели облякото на Гъркинитѣ, съ исклучение само на забрадката, която у момитѣ и невѣститѣ служи за отличие. По забрадката, човѣкъ може да познае, коя млада е женена и коя е още мома. Това ржководи и ергенитѣ, които дохождатъ отъ далечни села да огледватъ моми. Забрадката у момитѣ, напимѣрь, позволява да се гледа голѣма частъ отъ хубавитѣ коси на младата, а забрадката на жененитѣ запрѣщава това, защото е двойна, съ двѣ шжмии, едната цвѣтна, като обгръща цѣлата глава, завързва се подъ брадата и не позволява да се види едно влакно отъ коситѣ; а другата бѣла, която е просто забодена съ една прибодка върху цвѣтната, и се развѣва по рамената и гърба на булката. У момата забрадката е само една лека, тънка, цвѣтна или бѣла кърпица, която прилича на паяжинка, оставя главата токо-речи гола. Българскитѣ селянки сж взели басменитѣ фустанчета на Гъркинитѣ, но не сж забравѣли общия обичай на българскитѣ села, — да ходятъ боси цѣло лѣто, да се събуватъ, когато се стопи снѣгътъ и да се обуватъ, когато изново навали. И когато попитахъ на хорото, защо всичкитѣ моми сж боси, отговорихъ ми, че лѣтъ по тия мѣста е срамота да ходятъ момитѣ обути; хората се смѣжтъ и ергенитѣ се мърждатъ.

Хорото игражтъ живо, скокливо. Между всичкитѣ моми на Дели-Юнузското хоро имаше една, която бѣше особно хубавица и имаше най-тънко кръстче. Прѣзъ четире часа тя непрѣкъсното игра, на пукъ и на слънцето, и на праха, и на ергенитѣ. Азъ попитахъ за нея и получихъ отговоръ, че тя играе тъй дълго, защото и ергенътъ, който ъж либи, сжщо не се отпуща отъ хорото. — Щомъ

се пусне либето ѝ, ще видите, че и тя ще се пусне; обичаятъ е такъвъ“, ми пошепнѣ единъ селянинъ, който за да ме увѣри въ това, намѣри причина да повика танчаря. И наистина, щомъ се пуснѣ ергенътъ, хубавата селянка сжщо прѣстанѣ да играе. Слѣдъ десетъ минути ергенътъ се хванѣ изново, и момата го послѣди.

„Има ли много хубави моми по тукашнитѣ български села?“ попитахъ единъ ергень.

„Много има“, ми отговори; тука близо въ селото Тая-Каджнѣ има момиче, за което не може да се намѣри ергень по всичкитѣ тадѣвашни български села.

„Защо?“

„Оти е много хубаво, па и баща му е прѣвъ по богатство въ селото. Ергени ербабъ за него има по гръцкитѣ села, ала майка му не кайдиева да го даде въ гръцко село“.

Трѣба да забѣлѣжимъ, че Българетѣ около Цариградъ строго се придържатъ у началата да не даватъ дъщеритѣ си други му, освѣнъ на Българе. Това тѣ правятъ не защото българското чувство е много развито въ тѣхъ, не защото чувствуватъ нѣкаква извънредна вражда къмъ Гърцитѣ, а тѣй отъ неопредѣлено чувство на самосъхранение, отъ желание да не отстъпятъ отъ обичая, който не се е нарушавалъ отъ дѣдитѣ и бащитѣ имъ.

Сжщия день азъ отидохъ да споходѣ селата Тая-Каджнѣ и Деркосъ. И въ двѣтѣ заварихме хоро, което се започева въ празниченъ день речи отъ сутринята въ всичкитѣ български села около Цариградъ. Хубавата мома азъ видѣхъ; на хорото всѣкой неж гледаше. Стори ми се, че тя сама незнае, че е тѣй хубава. Менѣ неволно минѣ прѣзъ ума, какъ неблагоприятно се е родила тая хубостъ, и е порасло това цвѣте въ такова село! Свѣтътъ незнае нейното сжществуване, но и тя незнае за сжществуването на свѣта. Да ѝ гледашъ и да ѝ се ненагледашъ. Женитѣ често ѝ повтарятъ:

Да ли си отъ Бога паднѣла,

Или си въ градина никнѣла.

Това е най-тънката нѣжностъ, най-любовното и поетическо изражение, което слуша тая хубава мома въ това малко село.

Българскитѣ села въ Чаталджинската кааза сж слѣднитѣ: Дели-Юнусъ, Тая-Каджнъ, Деркосъ, Тарфа, Чанакча, Ерихоръ-Къой и Ермени-Къой. Имало е още едно село подъ име Ташалъ, но то днесъ неществува: въ врѣме на русската окупация се е прѣселило въ Южна България. Въ чаталджийската кааза гръцкитѣ села сж повече отъ българскитѣ. Обаче колкото до други двѣ каази около Цариградъ, именно силиврийската и чорленската, тамъ българскитѣ села сж много повече отъ гръцкитѣ. Българскитѣ села въ силиврийско сж слѣднитѣ: Чукуръ-Ченгелъ, Куртулушъ, Чаушлия, Беджелере, Кьостемеръ, Малкъ-Чалтикъ, Голѣмъ-Чалтикъ, Кючюкъ-Сейменъ, Гельере, Кълъчлия, Умурга, Дагъ-Еникъой, Исеча, Синеклия, Курфалия, Авренъ и Султанъ-Чифликъ. Между тия български села въ силиврийската кааза има гърцки села само три: Фенеръ, Чанта и Плеватосъ; Останжалитѣ сж турски. Трѣба да забѣлимъ, обаче че всичкитѣ числени български села сж малки, обикновенно отъ 80 до 100, 150 кжци всѣко, а гръцкитѣ сж три, но и тритѣ сж голѣми: отъ 500 до 800 кжци всѣко. Едната четвъртина, ако не и повече, отъ населението въ селата Фенеръ и Чанта е българско, но безъ чувство и съзнание, — полупогърчено.

Българскитѣ села въ Чорленската кааза сж слѣднитѣ: Авламбей, Усрулусъ, Кара-Сенетъ, Хаджи-Шереметъ, Уфусъ Кара-Сентъ, Хаджи-Шереметъ, Уксус-Къой, Миселимъ, Армаша, Исекче, Араплия и Паша-Лахна. Гърцко има само едно село въ Чорленско, именно Дерменъ-Къой. Останжалитѣ сж турски. Градътъ Чорлу е населенъ отъ Турци, Ерменци, Гърци и Българе. Българскитѣ махали, които се намиратъ по края на града, сж двѣ, населени отъ скотоводци и земледѣлци.

Отъ Деркосъ до Мидия, по брѣга на Черно-Море, мѣстността е планинска и ненаселена. Отъ Мидия на горѣ обаче населението е чисто българско, съ тукъ-тамъ гръцки села. Отъ Чорлу къмъ Одринъ гръцкитѣ села сж сжщо много малко; населението е българско и турско. Отъ Силиврия къмъ Родосто, па и въ самата околностъ на Родосто, има много български села, но азъ нѣмамъ възможность да ги приброжъ тука, а, освѣнъ това, и да се произнесж у

кого е болшинството, т. е. български села ли сж повече или гръцки.

За мене бѣше много интересно да узнамъ, отъ кога сж заселени тия български села около Цариградъ. Въ което село и да отидохъ, когото и да питахъ за това, всждѣ получвахъ отговоръ, че българскитѣ села въ чатаджийската и чорленската кааза сж прѣселени въ кърджалийскитѣ врѣмена отъ подбалканскитѣ мѣста, най-вече отъ Чирпанъ, Калоферъ, и пр.

Въ врѣме на Селима III., по българскитѣ земи започнахли да върлуватъ свирѣпитѣ Кърджалии, които плѣнили, обирали, опустошавали и горили селата и градоветѣ, безъ да може слабото тогава турско правителство да излѣзе на срѣща имъ, да ги разгони, излови и накаже, и тѣй да спаси населението отъ очевидната погуба. Кърджалиитѣ сж били хайдуци и разбойници въ най-строгия смисълъ на думата, и четитѣ имъ сж се съставяли отъ хиляди Турци, Татаре, Албанци, много често и Българе. Тѣй, наприкладъ, кърджалийската чета на Еминъ-Ага, която се съставила около Хасъ-къой, броила е около 25.000 души, повечето зналци на военното дѣло. Тѣ сж имали за прѣдводители бинбашии и бюлюкбашии. Въ становетѣ си сж имали много красиви жени и моми, наричани *гвенди*, които били плѣнявани измежду населението. Тѣ сж водили съ себе си и множество млади и хубави момчета, наричани *олани*. Перото не може да изобрази ужаснитѣ злодѣяния на тие изверги, които въ течение на немного години разрушили много цвѣтущи градове и опустошили всичкитѣ български населения, съ изключение на нѣколко само укрѣпени градове. Тѣй сж били опустошени и изгорени около годината 1793 градоветѣ Панагюрище, Копривщица, Калоферъ, Чирпанъ, и пр.

Въ тия именно лоши врѣмена се бѣгали и се заселили и Българетѣ около Цариградъ. Въ зачалото на своето прѣселанье, тѣ били прости работници и ратаи по бейскитѣ чифлици, отъ които сж усѣяни Цариградскитѣ околности: испослѣ обаче тѣ се размножили и съставили особни села.

По расказитѣ на старитѣ хора, жителитѣ на българскитѣ села около Цариградъ се размножаватъ много бързо. На това се чудятъ и гърцитѣ отъ Силиврия и Чатаджа.

които прѣди 40—50 години непомнятъ, да е имало отдѣлни български села по тия мѣста. По тѣхнитѣ думи, изначало имало само ратаи по чифлицитѣ на бейоветѣ, а сега какъ се размножили, отдѣ се взели толкова български села — и тѣ се чудятъ. Това бързо размножение на българския елементъ подъ стѣнитѣ на Цариградъ азъ намѣрихъ въ слѣднѣото. Обикновенно гръцкитѣ ергени тждѣва не се задомяватъ по-рано, освѣнъ откакъ станжтъ на 30, 35 дори и 40 години, т. е. откакъ успѣжтъ да си събержтъ извѣстенъ капитадецъ, да захванжтъ нѣкоя добра работа, а най-вече откакъ задомятъ всичкитѣ си по-малки сестри. Българския младъ, наопаки, на 20 години има вече нѣколко дѣца, на 30 и 35 той вече годява и жени дѣщеритѣ и синоветѣ си, а на 40, 45 има много често и внуци. Българскитѣ селяне тука иматъ обикновенно много дѣца, а на гръцитѣ Богъ не дава повече отъ едно или двѣ. Ето главната причина на бързото размножавание българския елементъ около Цариградъ. И не е чудно, че гръцкитѣ вѣстникарье ще погледнжтъ утрѣ — въ други день наоколо си и ще викнжтъ по четиретѣ краица на свѣта, отдѣ се взели татъкъ, отдѣ изникнжли тия Българе подъ самитѣ стѣни на Цариградъ?!

За да можтъ нашитѣ Български филолози, и изобщо оние, които се интересуватъ, да си съставятъ понятие за нарѣчието, което Българетѣ говорятъ по тия мѣста, азъ ще привеждъ тука нѣколко пѣсни, въ които съмъ гледалъ да запишж всѣка дума тѣй, както се изговаря.

Отъ селото Дели-Юнузъ, Иванъ Гайдаржията, който никога не е пжтувалъ на другадъ, освѣнъ по околнитѣ български села, изпѣ тие пѣсни:

1.

Стоян го бяда бедили.
 На два го друма вардили,
 На третия го фанали:
 Черни му върви развили
 Надзад му ржце вързали,
 У попови го завели.
 А попа има две щерки
 И ина млада невяста.
 Стоян невести думаше:
 „Мари невясто хубава,
 Мош ли ма мени позгоди“.

Невеста Стоян думаше:
 „Не са видиш какъв си!
 Черни ти върви развили,
 Надзад ти ржце вързали“.
 Стоян невести думаше:
 „Мари невесто хубава,
 Мени ма е мома вързала,
 Пак ще ма мома отвърже“.

2.

Искат ма, мамо, искат ма
 Три моми от три касаби,
 И тритъ попски дъщери:
 Ината влашка влахинка,
 Втората исмер българка,
 Третята бяла гъркинка.
 Влахинка хабер проводи,
 Де да е Стоян да доде,
 Говеда да си обиди:
 Сякоя крава с теленци,
 А яловите по двенки.
 Българка хабер проводи,
 Де да е Стоян да доде, —
 Мжжка е рожба стигнжала, —
 Да доде Стоян да види.
 Гъркинка хабер проводи,
 Де да е Стоян да доде,
 Да доде Стоян да види:
 До три ми бържки гемийки
 Със тънка бѣла коприна.
 Стоян майци си думаше:
 „Коя ли, мале, да зема?“
 Майка Стояну думаше:
 „Стоене, холан, Стоене,
 Ни зимай, сино, влахинка —
 Влахинка кжща не сбира; —
 Влахинка още гъркинка, —
 Гъркинка кжща прѣскала;
 Най земи, сино, българка —
 Българка кжща сбирала,
 И още хатъръ гледала“.

3.

„Байнс ле, байте Иване,
 Седем и седем колко сж?“
 „Любе ле, четернайдесе“.
 „Толкос ма момка любиха,
 Никой ма мени не зима;
 Байне ле тебе ша зема“.

4.

Припаднало е темна магла —
 Наливай, Райне моме, вино червено!
 Прѣд Иванови дурове.
 Наливай, Райне моме, вино червено!
 То не било темна магла, —
 Наливай и пр., —
 Я най било сиво стадо.
 Наливай и пр.!
 Иван на Рада думаше:
 Наливай и пр.!
 „Карай. сестро, да караме, —
 Наливай и пр., —
 До сига би брат и сестра, —
 Наливай и пр. —
 Я от сега първо любе.
 Наливай и пр.!
 „Мълчи, брайне, недей дума, —
 Наливай и пр.!
 Чу-ще гора, повехна-ще; —
 Наливай и пр.!
 Чу-ще вода, пресъхна-ще —
 Наливай, Райне моме, вино червено!

Отъ село Чанакча, Чаталджинска кааза, пѣ Лула Панчова, която никога не е излазила изъ селата си:

1.

„Станке ле, бяла Габровке!
 От 'га си расла порасла,
 Не те с леля видела
 Премениена, та наредена“.
 „Лельо ле, мила и драга,
 Как да се лельо прѣмена!
 Веднѣш се, лельо, прѣмених,
 Та че на вода отидѣх:
 Тамо, лельо ле, заварих
 Субаши ясачията.
 Като ма видя, лельо ле,
 Бяла си чольма трѣскаше,
 Тѣнка си риза дереше
 И ми, лельо ле, думаше:
 — Станке ле, бяла габровке,
 Та като се залюбихме
 Та кога ќе се земеме? —
 Па аз му рекохъ. лельо ле:

вмѣсто оката, когато тя не е въ състояние да намогне. — „Дай едно ведро вино“! . . . И интересния селски разговор само се върти около това ведро, което не тъй лесно се изпраздня. Чръзъ оката и ведрото, може човѣкъ да купи отъ селянина всичко, каквото иска. Слѣдъ механата, ще се намѣрятъ единъ-двоица да ме поканятъ у дома; Великъ-денъ е, всѣкой трѣба гостѣе да приема, но гостѣе да ходи. У дома вече не е половницата, тамъ е бѣклицата; тя минува отъ ржка на ржка по гостѣетѣ. По пѣкждѣ служатъ съ чаши, но това е новъ, гърцки обичай; но български се пие съ бѣклицата. Защото ни е думата за бѣклицата, трѣба да забѣлѣжж едно интересно нѣщо отъ нейното употребление. По българскитѣ села около Цариградъ азъ намѣрихъ обичай, че всѣкой баща е длъженъ да приготви за всичкитѣ си синове по една бѣклица. Щомъ се ожени синътъ, баща му дава не дава друго, но бѣклица безъ друго трѣба да му даде. Много често най-големия синъ получава въ наслѣдство бѣклицата, останжала отъ дѣда му или отъ прадеда му. Подобна бѣклица има голѣмо значение; за неж селянетѣ говорятъ съ извѣстно уважение, защото тя е била още прѣди сто години, присѣтствувала е на свадбата на дѣда, на бащата и внуката, знае вкуса на вината, пити прѣди единъ вѣкъ. Подобна стара бѣклица държи вината много по-вкусно отъ новата. И бѣклицата, както и гайдата е прѣдимство само на българската народностъ и на българскитѣ села; въ гърцко и турско село бѣклицата е непозната.

Има още едно нѣщо, което е прѣдимство само на Българетѣ и чиято миризма прѣдвѣщава българщина. То е цвѣтето, което се нарича здравецъ и което сѣкашъ расте само дѣто има Българе. Три съседни села: българско, гърцко и турско; само въ българското има здравецъ. Напразно ще искате да видите Гъркиня или Туркиня, накинчена съ здравецъ; напразно ще търсите въ небългарска градина тая меризлива растина. Дѣто има Българе, тамъ има и здравецъ. Кждѣто и да се прѣсели Българинътъ, тамъ започева да расте здравецътъ, тамъ започева да се слуша гайдата, тамъ се пие изъ бѣклица. Подъ стѣнитѣ на Цариградъ мирини здравецътъ и свирн гайдата.

Колкото за народното самосъзнание на Българетѣ около Цариградъ, азъ трѣба да кажж, че то не е съвсѣмъ изгаснало. Войната за нашето освобождение, дожажданъето на Руситѣ ги е много събудило. Въ всѣко българско село ще чуете да ви говорятъ, че Руситѣ искатъ да се простне България до С.-Стефано, че докато не стане това, свѣтътъ нѣма да се умири, и пр. трѣба да забѣлжж, че и българскитѣ и турскитѣ селяне подъ името „*Св.-Стефанска България*“ неразбиратъ друго, освѣнъ България, която да се простира до Св.-Стефано. На много мѣста българскитѣ селяне, събрани въ механата, често ми повтаряхж: „ний сме изгубени, изгубени Българе“. На това азъ неможахъ да имъ неотговарямъ: „щомъ чувствувате, че сте изгубени, щомъ съзнавате това, вий сте намѣрени“. . . . И наистина, Българетѣ около Цариградъ си сж Българе, не умѣйтъ да говорятъ иначе, освѣнъ български, и много малко турски; но въпросътъ е, че се лишаватъ отъ всѣка нравствена сила. Гърцитѣ ги владѣйтъ изцѣло. Всеждѣ си иматъ църкви, но въ тѣхъ се служи по гърцки. Въ три само отъ Дерконскитѣ села чухъ поповетѣ да почитватъ по нѣщичко въ църквата и словѣнски. Селото Тарфа поискало прѣди година отъ Дерконския владика свещеникъ, който да умѣе да почитва и български, защото иначе отъ църковната служба нищо неразбиралн. Владиката имъ прѣпоржчилъ нѣколица, но селянетѣ неприели нито одного, защото никой отъ тѣхъ неумѣлъ да служи български. Като видѣлъ упорството имъ, владиката най-послѣ имъ казалъ: „като е тъй, поискайте си отъ Русия свещеникъ, който да умѣе да служи по езика ви. Съ това владиката искалъ да имъ напомни, че въ тоя случай ще може да ги скомпрометува прѣдъ правителството. Учителетѣ, които въ сжщото врѣме сж и пѣвци въ църквитѣ, учжтъ само по гърцки. Но това учение е далечъ да може да погърчи Българетѣ, защото дѣцата отиватъ въ училището дождъ неумѣйтъ още да пасжтъ воловетѣ. А до него врѣме тѣ едва навикноватъ да различаватъ буквитѣ въ алфавитата, която на полето, слѣдъ воловетѣ или овцитѣ, много лесно се забрива. Въ всѣкой случай, въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ има по единъ-двоица граматници, които умѣйтъ да четжтъ, да пишжтъ и да говорятъ по гърцки. Чудно

е, че всичкитѣ свещенници и учителѣ въ всичкитѣ речи български села не сж по народностъ и происхождение Гърци, а сж пришелци отъ далечна страна, отъ народностъ влашка, цинцарска, дошли отъ къмъ южна Македония, отъ околността на Янина. Споредъ тѣхния разказъ, въ отечеството имъ имало села, отъ дѣто излазяли само даскали и попове за православния свѣтъ въ Турско; това е тѣхната професия. За фенеръ ония влашки села сж една ферма, дѣто се развѣждатъ ревностни и евтини пропагандисти на еллизма между Българетѣ. Това имъ напомнюва, че едно врѣме България бѣше пълна съ доктори, които недохождахъ отъ другадѣ, освѣнъ отъ едни и сжщи цинцарски села, и които разказвахъ, че тѣхното отечество не дава друго, освѣнъ доктори, които Българетѣ отъ онова врѣме наричахъ биляре. Каква чудна производителностъ! Едни села да раждатъ само доктори, а други само даскали и попове. Благословена страна! Обаче въ Янина има села и съ друга специалностъ, именно села, които раждатъ само бакали и ханджие. Токо-речи всичкитѣ ханджии по цѣлия Балкански Полуостровъ сж родени въ тия села, които, ако не бѣхъ малкитѣ народи на голѣмия полуостровъ, не ще знаяхъ знаенieto на извѣстнитѣ всѣкому заведения, подъ названиее „ханища“. Подобни ханджии и бакали цинцаре има въ всѣко българско село около Цариградъ. И тѣ много често стоятъ и свещенници. Тѣ сж и едничкитѣ шпионе на гърцкия владика и на турскитѣ власти. Съ тѣхъ селянетѣ трѣба да живѣйтъ добръ, иначе — работата е спукана; който не е добръ съ тия Цинцаре, които сж въ сжщото врѣме и селски лихварѣ, той се счита за не благонадѣжденъ прѣдъ владиката и властѣта.

Въ селото Тая-Кадънъ се намѣрихъ на третия день на Великъ-день. Отидохъ на хорото и гледамъ селскій свещеникъ развѣва джубето, играе заедно съ ергенитѣ, при всичко че годинитѣ му бѣхъ не по-малко отъ 70. — „Това е обичай“, ми казахъ по тукашнитѣ села, селскій свещеникъ да се улови на третия день на Великъ-день на хорото, и да заобикали само до три пѣти. Други день прѣзъ годината той неиграе“. При всичко това, азъ сѣдѣхъ на хорото цѣлъ часъ, и свещеникътъ все играеше, все продължаваше да обикаля. Сиромаштѣ! Виното бѣше зашеметило

и замаяло главата му, и той не бѣше въ състояние да прѣброи, и различи, когато се свършувахъ третѣ обиколки въ хорото. Тѣ се свършихъ чакъ вечерята, когато гайдата прѣстанъ да свири¹⁾.

Слѣдъ хорото ме заведохъ въ дома на единъ отъ първитѣ селяне. Между другитѣ селски разговори, тамъ станъ дума и за женидбата на единъ ергень, неотодавна сгоденъ. Единъ каза, че ще му стане кумъ, други старисватъ, трети деверъ и пр.

„Намѣрете и менѣ нѣкаква работа въ тая свадба“, казахъ азъ.

„Каква работа? каква работа!? . . . Да те направимъ *Петеланъ*“, ми отговорихъ.

„Какво е туй, каква е длъжността на тоя „Петеланъ?“ попитахъ азъ.

Расправихъ ми, че длъжността на Петалана въ свадбата е много важна. Който изпълнява тая длъжностъ, се нарича „*Петелъ*“ и обикновенно трѣба да е опитенъ, уменъ, а най-вече жененъ. Той е най-близкия съвѣтникъ на младоженцитѣ

„Като е тѣй, азъ не съмъ за *Петеланъ*, защото не съмъ жененъ, не съмъ минувалъ прѣзъ това митарство“, казахъ азъ. Това мое признание се уважи отъ мнозина съ смѣхъ; а че съмъ още нежененъ, то въсчуди най-много старата домакния, та ме попита отдѣ съмъ. На отговора ми, че съмъ отъ Стамболъ, тя отсиди:

„За това до сега стоишъ нежененъ; Стамболскитѣ ергенчета се женятъ като станжтъ по на 40 години. Ти си *Стамболско ергенче*!“.

„*Стамболско ергенче*“ по тия села има значението на нашенското „ергенъ дѣдо“. А „*Петеланъ*“ по нѣкъдѣ въ Българско носи името „*побащимъ*“, ако е мжжъ, и „*помайчима*“, ако е жена.

Въ селото Деркосъ, отъ което носи названието си Дерконската Епархия, намѣрихъ много Българе, ходили прѣди врѣме въ Цариградъ и работили за нѣкакви обществени въпроси съ нѣкогашнитѣ български прѣдставителъ

¹⁾ Играњето на свещеника по много мѣста въ Българско се счита за лошъ знакъ; щомъ го видятъ да играе, клаватъ: разиграла се е чумата, болѣстѣта; сирѣчь, чумата е започнала да мори нѣкъдѣ и ще дойде и по насъ.

по църковния въпросъ. Такива Българе намѣрихъ и въ селото Авренъ, Силиврийско. Най-популярното име между тѣхъ е името на Г-на Чомакова, когото тѣ наричатъ Чомакела. Въ Деркосъ слушахъ отъ единъ селянинъ твърди интересна приказка: защо славеятъ и други нѣкои малки птички тѣй хубаво и сладко пѣятъ, а голѣмитѣ птици само грачатъ и квакатъ. Едно врѣме, каза селянинътъ, когато Богъ распрѣдѣлилъ езицитѣ между народитѣ, всичкитѣ хвъркати животни се събрали, и се съгласили да отидатъ и да искатъ и тѣ да се научатъ езици, да просятъ Бога да даде и тѣмъ нуждния говоръ. Тѣ търгнѣли вкупъ и дълго врѣме вървѣли. Приближили се до мѣстото, дѣто се раздавали езицитѣ и дѣто народитѣ заминували по редъ и полочавали по единъ говоръ. Било вечеръ и всичкитѣ птици се уморили и се нуждаели отъ почивка. По-голѣмитѣ птици назначили най-малкитѣ да стожатъ на едно мѣсто и внимателно да гледатъ, кога ще минжатъ народитѣ, за да извикатъ всичкитѣ други хвъркати животни, които между туй отишли да отпочиватъ, да спятъ. Всичкитѣ птици заспали, а славейчето съ други нѣкои малки птички будували и наблюдавали на пѣтя, отъ дѣто щѣли да заминжатъ народитѣ. Заминало полунощъ, всичкитѣ хвъркати животни дълбоко спали; прѣди да съмне, народитѣ започнали да заминуватъ: всѣкой народъ съ особенъ езикъ. Славейчето научило всичкитѣ езици, а другитѣ малки птички само по единъ. Ето защо славейчето умѣе да говори и да пѣе на всичкитѣ езици въ свѣта, другитѣ малки птички по на единъ езикъ, а останжалитѣ хвъркати животни неумѣжатъ друго, освѣнъ да грачатъ, квакатъ и крякатъ.

Близко до Деркосъ има едно голѣмо езеро, което се нарича Деркоско езеро. Отъ нѣколко години насамъ, то снабдява Цариградъ съ вода. Съставил се европейско дружество, което взе отъ правителството това прѣдприятие. прокопа земята, направи водопроводи, и днесъ Дерконското езеро чрѣзъ тия водопроводи тече въ Цариградъ. Дерконскитѣ Българе се чудятъ на огромнитѣ и сложни машини, които Френцитѣ сж поставили край езерото, и чрѣзъ които працатъ вода на Цариградъ. Всичко това селянетѣ гледатъ и расправятъ съ голѣмо очудване. При тия желѣза и

при тоя огънь, вѣчната мѣка, пѣкълътъ е днесъ понятенъ за Деркоскитѣ селяне. Всичкитѣ, които повечето се страхуватъ да отиджтъ да разглеждатъ това чудно издѣлие на Френцитѣ, право називатъ тия сложни машини „вѣчната мѣка“.

Въ всѣко отъ българскитѣ села около Цариградъ се намира по една или двѣ, нѣкъдѣ и повече, агиязми. Това е прѣмо заето, или по-добрѣ наложено, отъ живота на Гърцитѣ, чието духовенство не се минува година да не прогласи нѣкое кладенче на агиязма, чудотворенъ и цѣрителенъ источникъ. И въ деня на тия агиязми по селата стаятъ панаири, дохаждатъ отъ околнитѣ села гостѣе да пижтъ отъ цѣрителния источникъ, а въ сжщото врѣме и да се веселятъ.

Единъ отъ по-живичкитѣ селяне на селото Тарфа ми расправяше, че край селото имало кладенче, и водата му била много студена и много сладка и приятна за пиение; всичкитѣ моми тамъ тичали за вода. „Отдѣ се взе единъ гърчки калугеръ, каза селянинътъ, дойде и каза, че това кладенче е агиязма; събра селянетѣ, заколихъ курбанъ, четохъ молитви, и хората прѣстаняхъ да си носятъ вода отъ тамъ; сега отъ това кладенче приемъ само веднѣжъ въ годината. На остави друго, ами въ селото нѣма друга такава сладка вода; сега приемъ вжблъова вода!“

Казахъ ми, че въ селото Чанакча имало агиязма, която се именувала св. Кирилъ и Методий, и панаирътъ на която стаялъ на 11 май. Забѣлѣжѣте, че въ всичкитѣ села около Цариградъ празникътъ на словѣнскитѣ равноапостоли е неизвѣстенъ, не се празнува! Азъ рѣшихъ непрѣмѣнно да заминахъ прѣзъ това село. Но какъ да стане, да се нахѣржъ тамъ въ празникъ? Казахъ ми, че въ това село имали обичай да празнуватъ 7 четвъртъци, като започеватъ отъ първия четвъртъкъ слѣдъ Великъ-день; това празнувание било за да не бие градъ. На първия четвъртъкъ, слѣдъ Великденскитѣ празници, азъ бѣхъ тамъ. Селото празнуваше. Който отиде на работа тоя день, съсвчатъ му колата. Когато се още канѣхъ да отиджъ въ това село, нѣкои Българе отъ другитѣ села ми казахъ: „Въ Чанакча има единъ мутафчия, който се казва дѣдо Панчо. Той е уменъ и добъръ човѣкъ, но обича да си по-

Неуспѣхътъ по български езикъ въ нашитѣ училища.

ОТЪ А. ТЕОДОРОВЪ.

Отъ самото време, когато изъ българскитѣ гимназии слѣдъ нашето освобождение захваняхъ да излизатъ млади момци съ завършенъ курсъ познания отъ срѣдно образование, па и до днесъ още, между българското по-високо общество продължава да се носи глухъ единъ гласъ за голѣмата слабостъ на познанията на тия „свършили курсъ“ млади момци по български езикъ. Да ли тая слабостъ на тѣхнитѣ познания е била нѣщо случайно, зависещо отъ познанията и методата на единичнитѣ учители по български езикъ по уречени гимназии, или тя ще си е нѣщо естествено, що проистича отъ самитѣ основи на обучението по български езикъ, — това вече отъ толкова години насамъ стои у насъ публично нераскрито, необсѣдено, а и въ самото върховно началство на българскитѣ училища личи да не е съвсѣмъ издирено. Ала както и да е работата, но да слѣдуваме и за напрѣдъ все така спокойно да гледаме въ очитѣ на тоя прѣжалостенъ фактъ, то ще рече да оставимъ на произволна смъртъ и погуба оная страна отъ образованието на българската младежъ, отъ която тъкмо се надѣеме съ време да подигнеме *своята* книжнина и да организираме нравствено българската масса. Като съмъ наблюдавалъ до извѣстна стѣпень по-отблизу вървежа на обучението по български езикъ въ срѣднитѣ наши училища и като съмъ гледалъ и на вънкашнитѣ условия, които влияятъ върху това обучение прѣзъ времето на курса въ сѣщитѣ училища, азъ съмъ си набралъ и съставилъ нѣкои бѣлѣжки, които ми обясняватъ въ достатѣчна мѣра причинитѣ на слабия успѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища изобщо. Тия бѣлѣжки ще искамъ да спо-

дѣлж тука съ своитѣ читатели; възъ основа на тѣхъ ще прѣдложж и нѣкои срѣдства, които смѣтамъ за абсолютно неизбѣжни, ако желаеме да искараме отъ обучението по матерни езикъ у насъ истинската и справедливо очаквана полза. Монитѣ бѣлѣжки ще засегнжтъ:

I. *Материяла на обучението* по български езикъ.

II. *Външнитѣ моменти*, що влияжтъ върху успѣха на това обучение.

III. *Неизбѣжнитѣ срѣдства противъ неуспѣха* отъ това обучение.

Подъ I. ще разгледамъ:

A. *Грамматичното обучение*, въ съставъ отъ

a) Синтаксисъ,

б) Морфология и

в) Старобългарски езикъ и новобългарски правописъ;

B. *Книжовното обучение*, въ съставъ отъ

a) Стилъ и композиция и

б) Книжовни разборъ и книжнина.

Подъ II. ще разгледамъ:

a) *Четлото* въ учебниците и въ книжнината;

б) *Чуждитѣ* езици и чуждитѣ *учебници*;

в) *Говорѣтж* на учителитѣ.

A послѣдниятъ дѣлъ, подъ III, ще ми служи за заключение.

I.

Материялѣтж на обучението по български езикъ въ нашитѣ училища се опрѣдѣля отъ двояката цѣль, която се гови съ прѣдмета „български езикъ“ при образуванъето на нашата младежъ: тя трѣба да се научи испърво правилно (споредъ книжнината) да схваща своя езикъ и да прѣдава по него своитѣ мисли, било устно било писмено, и послѣ тя трѣба да придобие умѣние правилно да усвоява произведенията на книжнината и да се опитва въ самостоятелни книжовни продукции на български езикъ. Съобразно съ тая цѣль на обучението по български езикъ — както ж схващамъ азъ — въ програмитѣ на нашитѣ училища се прѣдвижда по тоя прѣдметъ огроменъ граматиченъ и книжовенъ материялъ, въ който влизатъ и българска граматика, и учение за пернотитѣ, и старобългарска граматика

и теория на словесността, и история на всеобщата литература, особито пъкъ на словѣнскитѣ литератури, а най-вече на българската. При такъвъ богатъ материялъ, — като прѣдположимъ, че той е цѣлесходно расподѣленъ и систематизиранъ въ нашитѣ програми и методично прѣподаванъ въ класоветѣ, — човѣкъ се изпълня съ неимоверни очаквания за образованието на българската младежъ „по български езикъ“ и дори и самъ захваща да се блазни отъ охота, да се образува още еднѣжъ подъ това благодатно крило на българскитѣ програми; — толкова голѣмо е, наистина, очарованието отъ мисълта за ония познания, които програмитѣ има да вселижтъ въ душата на младежъта по нейния матерни езикъ! Но зато колко е велико пъкъ и разочарованието, което поразява човѣка, кога той се срѣщне съ единъ „свършилъ курсъ“ по тия програми български младъ и види, какъ негова милостъ е досущъ лишенъ отъ свое опрѣдѣлено мнѣние за извѣстно българско книжовно произведение, което неотколѣ е челъ, а незнае кой му е авторътъ. нито знае епосъ ли е било, или е нѣкоя драма; какъ сжщата тая милостъ ви говори на единъ примитивенъ „такъвъ-онакъвъ“ езикъ и какъ тя въ своето надмѣнно прошение до васъ за „съответствена“ служба е наредила по три погрѣшки въ една дума и свързала казуемото отъ главното си прѣдложение само съ хубавата бѣла хартия отъ прошениято! Прибързвамъ да съобщѣ на читателитѣ, че тѣ могатъ и сами да срѣщнатъ подобенъ типъ отъ нашитѣ млади съ завършенъ курсъ по български езикъ, защото азъ съмъ ималъ случай непосредствено да бѣдѣ въ сношение съ такива типове; но ако ми се възрази, че безмѣрно прѣкалявамъ съ обобщението на качества отъ подобенъ типъ за всички свършили курсъ български млади, азъ съмътамъ за длъжностъ веднага да обявижъ, че броятъ на достойнитѣ за благи споменъ момци, каквито и азъ мога всѣкога съ благодарностъ да именувамъ, въ нашитѣ училища е крайно малъкъ, и че у всички тѣхъ изобщо се срѣщатъ сегизъ-тогизъ по едно или двѣ отъ неприязнитѣ качества на изображения отъ мене по-горѣ типъ. Какъ сега да си обясни човѣкъ това противорѣчиво несъгласие между очаквания споредъ нашитѣ програми и сжщински получавания споредъ тѣхъ резултатъ отъ обучението по български

езикъ? Въ програмитѣ ли, въ качеството и количеството на тѣхния материялъ и въ систематизацията на цѣлото обучение въ сръднитѣ училища, или въ методиката на прѣподаванъето, или напоконъ въ научнитѣ познания на самитѣ учители лежи причината на такъвъ срамотенъ неуспѣхъ по български езикъ въ нашитѣ училища? Положителниятъ отговоръ на поставеното питанье, по мое мнѣние, трѣба да падне по единъжъ върху всѣка отъ тритѣ части на питанъето; но и съ това всичко тоя отговоръ пакъ неще бжде пълень, неще исчерпя всичкитѣ причини на неуспѣха, понеже, и при допустнѣжта задоволителност на програмитѣ и на прѣподаванъето, у насъ все още оставатъ нѣкои обстоятелства, които сж способни всѣкога да отбиватъ успѣха по български езикъ отъ насочения нему истински пѣтъ. Безъ да обсъждамъ *направо* коя-да-било отъ възможнитѣ причини на днешния безотраденъ резултатъ отъ обучението по български езикъ, азъ просто ще застанѣ върху основитѣ на това обучение, каквито сега сжществуватъ у насъ, и ще прѣдставѣ негова вървежъ въ свѣръзка съ всичкитѣ обстоятелства, що го обикалятъ и упражняватъ върху него фактично влияние.

А.

Грамматичното обучение по български езикъ захваща у насъ вече въ II отдѣление отъ първоначалнитѣ училища и слѣдва дори до IV класъ отъ сръднитѣ училища. Прѣзъ врѣмето отъ тоя курсъ ученикътъ се учи да расчленява своята рѣчь и да опрѣдѣля видоветѣ на думитѣ въ нежъ; запознава се съ формалната страна на езика и си усвоява новобългарския правописъ, зарадъ който му служи главно като водачъ старобългарскиятъ езикъ. Всичко това ученикътъ върши и трѣба да върши пълни *седемъ години*. И на *осмата* година прѣдъ васъ се испрѣча момъкъ, който въ по-голѣмата частъ отъ труда си още грубо се бори съ единъ погрѣшенъ правописъ, като бива съвсѣмъ напуснѣтъ отъ старобългарския си водачъ, и съ мжка искарева по нѣколко правилно построени собствени мисли. Вамъ — като учителъ — е гнѣвно отъ една страна, че вмѣсто да вървите съ такъвъ ученикъ напрѣжъ, вмѣсто да почнете редовно и да продължавате основателно *вече съ книжовното*

обучение, вие залитате съ ученика, повръщате се нѣщо назадъ и пакъ се затичате напредъ; и като става това повръщане назадъ съ цѣль да се *поднови* у ученика *старото*. а не да му се *подаде ново*, сирѣчь, като *поправяте* само познания, които *никогажъ не сж били здрави*, вие губите само учебното врѣме, прѣдвидено за „книжовното обучение:“ и като се затичате напредъ за това подирното да го минете споредъ програмата, вие го минавате бърже, безъ да намогнѣтъ ученицитѣ да си го усвоѣтъ както трѣба. И ето че и на *деветата* година вие пакъ се лутате. пакъ тичате нагорѣ и надолу, бързате и все ненасмагате, нито вие, нито ученицитѣ, минавате така годинитѣ и програмата. и *въ края на курса* ви иде да се уловите за коситѣ, като гледате, че и книжовното обучение на ученицитѣ тѣй нищо неструва, както не е струвало и граматичното имъ обучение, съ което сте ги завѣрили. Гнѣвно е вамъ отъ една страна за тая *недостатъчна подготовка на ученицитѣ до курса на книжовното обучение*; но отъ друга страна васъ обзема дълбока и искрена жалъ за тѣхъ, за годинитѣ, що сж тѣй нерадиво изгубили, що имъ сж били тѣй безмисленно и дори вѣроломно окрадени, като вникнете въ сжщината на това, що е съставляло тѣхното граматично обучение. Погрѣшки отъ всѣкакъвъ родъ и непослѣдовности на всѣка стѣпка сж сподиряли тѣхния материялъ на граматичното обучение и сж лежали въ него, та сж имъ затѣкли дори и чутието за всѣка законность и правилность въ езика: — а това е доста да попрѣчи и за най-обикновения уснѣхъ дори у способни ученици, ако тѣ се прѣдоставѣтъ *исключително* на сегашната наша училищна наука по българския езикъ.

Да видиме, какъ стои у насъ тая наука въ отдѣлнитѣ си части.

а. Синтаксисъ.

Синтаксисътъ на българския езикъ трѣба да изложи на ученика начина, по който се строи българската *рѣчь* (proposition) отъ най-простия нейнъ видъ дори до най-сложния. Съ това синтаксисътъ ще има да освѣтли на ученика оня многосложенъ процесъ, който минава чловѣшката мисль за да се оформи въ по-опредѣленъ и по-обработенъ

изразъ на словото. Нашата рѣчь е непосредствено свързана съ нашата мисль, и отъ най-малкитѣ нюанси на подирната зависѣтъ и разнovidнитѣ обрати, които съглеждаме въ първата; поради тая тѣсна свръзка между тѣхъ двѣтъ върху развитието на мисльта у младитѣ, у дѣцата, има грамадно влияние науката за рѣчта, за нейния строежъ, — синтаксисътъ. Инди правилното обучение на българскитѣ ученици по синтаксиса на тѣхния матерни езикъ трѣба да имъ спомага за развитието на тѣхнитѣ мисли и за логичното свързуване на мислитѣ въ рѣчи. Обикновениятъ човѣкъ изучава синтаксиса въ практичния животъ, безъ всѣка отвлѣчена теория, и вече споредъ своитѣ лични дарби достига и до по-голѣмо или по-малко съвършенство въ исказа на своитѣ мисли, които никога не се развиватъ съвсѣмъ независимо отъ езика; но въ училищата намъ трѣба да е особна педагогична задача, да развиваме у младитѣ мисленъето, и то най-вече се сполучава съ обучението по наредата на рѣчта, — което е най-сжщественъ дѣлъ отъ граматичното обучение. „Грамматиката“, синтаксисътъ, „показва на ученика, какъ въ неговитѣ думи, въ езика изобщо, па съ това и въ неговитѣ мисли трѣба да владѣе най-голѣмъ редъ и законность; и понеже дѣлото се ражда отъ мисльта, влиянието на грамматиката не може да остане безъ всѣкакъвъ ъчинъ (effectus) и върху чловѣшкитѣ дѣла. Съ нежъ се противудѣйствува сжщо на слѣпото лутанье, на несигурната колебливость у ученика, като свладѣва той своя езикъ съ извѣстна здравина; и това сжщо не може да остане безъ благоприятенъ ъчинъ върху негова характеръ: смѣлость, твърдостъ и рѣшителность ще се изразѣтъ въ думитѣ му и въ постѣпкитѣ му. Не че мислиме, какъ и другитѣ науки не сж въ състояние да произведѣтъ тия благотворни дѣйствия, но само че граматичното обучение води по най-краткия, най-стегнатия и най-здравия пжтъ къмъ цѣльта. Нѣка не ни обвиняватъ въ идеализация; — който допуца тѣсната психологична свръзка между словото, мисльта и характера, нему съ логична консеквенция ще се прѣдставѣтъ и тия размишления като необходимо изкарани заключения за граматичното обучение“ (A. Vogel, *Methodik des gesammten deutschen Unterrichts in der Volksschule*, Gütersloh, 1874. 8°, стр. 118—119). Въ програмитѣ

на нашитѣ училища вѣроятно по тия съображения е прѣдвидено на синтаксиса широко мѣсто, понеже той навсѣдѣ сподиря граматичното обучение, отъ II. отдѣление на първоначалнитѣ училища до III. класъ на срѣднитѣ училища. Но резултатитѣ отъ това дълготрайно обучение по синтаксиса у насъ обикновено биватъ отъ най-простъ родъ: ученикътъ и въ IV. класъ, и нагорѣ до края на курса *не умѣе да нарежда правилно* нито устната, нито писменната своя рѣчь. Прѣдставѣте си тогава, каква трѣба да е *правилността* и *законността* на неговитѣ мисли! А между туй въ III. класъ той цѣла година се е морилъ и съ строежа на периодитѣ, — ония съставни сложни рѣчи, които сж най-свѣршената художествена форма на прозаичния слогъ. Да небѣхъ нашитѣ ученици българе по рождение, които вече отъ дома си носятъ цѣлата практична граматика, и да останѣше да си усвояватъ българския езикъ само чрѣзъ обучението въ училищата, тѣ несъмнѣно би се намѣрили единъ день безъ езикъ и безъ мисли! На такъвъ край би ги искарала сегашната ни училищна наука по българския езикъ, защото въ нежъ има всичко друго, само не виняги онова, що е вѣрно и потрѣбно, — не изяснение *на* българския езикъ въ издиренитѣ за книжовната му форма основи, а прѣписани отъ нѣйдѣ правила *за* българския езикъ.

Българскитѣ граматичи, които сж се подлагали на труда да съставятъ учебници по нашия езикъ и днесъ се брожатъ за едничкитѣ учителѣ и на всички учителѣ по езика ни въ училищата, сж ни обдали съ ржководства за синтаксиса, дѣто на луди конѣ бесмислено се върхатъ върху гмното на българския езикъ многочислени схоластични параграфи и забѣлѣжки, които сѣкашъ нарочито притѣпкуватъ много отъ най-живитѣ синтактични явления на българската рѣчь. Ученикътъ изуча изложеното въ ржководствата съ най-вѣрла педантерия; но щомъ се принуди да искаже словесно мисълта си, той жъ исказва пакъ по своята проста и здрава *майчина* граматика и синтаксисъ, безъ да го е грижа за „ученото“ ржководство; а кога потрѣба и да напише сжщата мисълъ, той се ползува съ ония правила и насоки за синтаксиса, които самоволно му се втѣлпили при четене книги извънъ училището. Разбира се, че какъвто успѣхъ направи ученикътъ въ това отно-

шеніе, той ще бѣде негова собствена, морна и потна печалба, а за всѣка погрѣшность въ исказа на мислитѣ му, за всѣкой неуспѣхъ по синтаксиса на езика му ще бѣде виновна училищната наука по мѣдритѣ наши рѣководства. Ималъ съмъ на рѣка писменни работи на български ученици отъ VII. и VI. класъ, па съмъ слушалъ отъ тѣхъ и устно изложение на мислитѣ имъ върху нѣкой прѣдметъ, и съмъ съглеждалъ несамо отсъствието на придобитъ нѣкой чрѣзъ синтактичната наука поумѣлъ обратъ на рѣчта, нѣкоя похубава, по-хармонична свръзка между прѣдложенията, но още и развала на оня естественъ строежъ, на онова правилно съгласуванье между частитѣ отъ прѣдложенията, каквото срѣщаме у безграмотния български селянинъ и каквото навѣрно сж имали и тия млади момци отъ VII. и VI. класъ на срѣдно училище, прѣди да прѣкрачѣтъ училищния прагъ. Авъ ще приведа тука нѣколко отъ безбройнитѣ случаи, съ които българскитѣ учебни рѣководства по синтаксиса грѣшѣтъ противъ езика, или не съдържатъ никакви изяснения за неговитѣ синтактични особености, и така стоятъ прѣми или непрѣми виновници за неуспѣха по книжовния езикъ и — което е още по̀лошо — за развалата и на майчиния езикъ у българската младежъ. Ще имамъ на гледъ отдѣлитѣ за синтаксиса, „словосъчинението“, въ граматикитѣ на И. Н. Момчилова (4. изд. 1881 г.), Т. Икономовъ (4. изд. 1883 г.), С. Сирмановъ (3. изд. 1883 г.), С. Радуловъ (кн. I., 1870, кн. II., 1871), понеже тѣ сж у насъ главнитѣ рѣководства по тая частъ отъ граматичното обучение.

Споредъ Икономова (стр. 99), „ако съединимъ нѣколко *равносилни* прѣдложения въ едно *сложно* съ единъ само подлогъ, или съ едно сказуемо, или съ единъ подлогъ и едно сказуемо при нѣколко еднакви пояснения, тогава сложното прѣдложение се казва *слѣто*“. А равносилнитѣ прѣдложения, които влизатъ въ *сложното*, сж такива прости прѣдложения, „отъ които всѣка (sic) си има подлогътъ и сказуемото“ (стр. 98). Възъ основа на тия опрѣдѣления, отъ които първото буквално така стои въ рѣководството на Икономова, а второто логически така излиза отъ опрѣдѣлението на сложното „*раздѣлно*“ прѣдложение, ние съ право можемъ да направимъ ето какви съединения: а) „слож-

ното раздѣлно“ прѣдложение „Авторитѣ заимали мистеритѣ изъ библията и мистеритѣ били писани на латински езикъ“. дѣто имаме двѣ прости „равносилни“ прѣдложения, всѣко съ свой подлогъ и казуемо, правимъ сложно „слѣто“ прѣдложение „Авторитѣ заимали мистеритѣ изъ библията и били писани на латински езикъ“; б) сѣщо така „сливаме“ двѣтѣ равносилни прѣдложения, „Дивацитѣ яджѣт своитѣ неприятели и (дивацитѣ) яджѣт безъ да дѣвчѣт много“ въ едно сложно „прѣдложение“ „Дивацитѣ яджѣт своитѣ неприятели и безъ да дѣвчѣт много“; в) подобно и примѣрътъ у Икономова (стр. 98) „Напролѣтъ всичката природа се обновява и ний се усѣщаеме по-добрѣ“ се „слива“ въ „Напролѣтъ всичката природа и ние се обновяваме и се усѣщаеме по-добрѣ“. Тия сѣединения очевидно заключаваѣтъ въ себе немалки логически погрѣшки и откъмъ смисловия резултатъ отъ сѣединението не сѣ еднакви съ приведенитѣ у самага Икономова (стр. 99) правилни примѣри за „слитно“ сѣединение; обаче тѣ погрѣшни сѣединения консеквентно произлизатъ отъ всичко казано у Икономова за „слитнитѣ“ сѣединения, и случаетѣ подъ а) и б) сѣ дори наистина извадени изъ тетрадитѣ по български езикъ на двама седмокласни ученика. Каквито обяснения и да се навождатъ за тѣхъ погрѣшни „сливания“ у речениѣтъ ученици, човѣкъ все неможе да не сваля по-вечето виновность върху училищното рѣководство, каквото е граматиката на Икономова; защото, както споменѣхъ вече по-горѣ, рѣководствата по граматичното обучение у насъ сѣ всичката наука по български езикъ и за учителѣ, и за ученици, и забърканиятъ отъ рѣководството учителъ естествено ще забърка и своя ученикъ, или, ако ученикътъ самъ се забърка, учителътъ неще знае съ това рѣководство да го оправи. Логичнитѣ грѣшки, грѣшкитѣ противъ синтаксиса на езика, къмъ които необходимо водѣтъ насокитѣ на Икономова за сѣединяванѣ равносилни прѣдложения въ сложно слѣто прѣдложение, иматъ своето потекло въ недостатъчното, а поради това невърното у него опрѣдѣление на условията, при каквито само е възможно таково сѣединяванѣ. Да бѣше казано у Икономова, че сѣединяванитѣ прѣдложения трѣба да иматъ общность въ главнитѣ, или второстепеннитѣ свои части, както е прѣдвидѣно това у Раду-

лова (I. стр. 19), тогава не би могло да се извърши сливането на предложенията, uvedeni подъ а) и в); но зато сливането на предложенията подъ б) е възможно и споредъ Радулова, особито ако се прѣобърнѣше и неговото аналитично опрѣдѣление на „слитното“ прѣдложение въ синтетично, каквото е у Икономова; — възможността на таково сливане се показва по-вече още въ примѣра „*братъ ми подари на учителя едно перо и едно ножче; сестра ми подари на учителя едно перо и едно ножче*“, дѣто двѣтъ прости самостоятелни прѣдложения, споредъ исканата у Радулова общность на тѣхнитѣ части, бива да се съединятъ въ едно „слитно“ прѣдложение „*братъ ми и сестра ми подариха на учителя едно перо и едно ножче*“. Ще каже, че за образуването на „слитното“ прѣдложение не е достатъчно само *едното* и всичко условие за общность (еднаквостъ) на нѣкоя отъ главнитѣ или второстепенни части на сливанитѣ прѣдложения, нито пъкъ ще бѣде достатъчно и тия общи (еднакви) части да *отговарятъ на едно и също питанье* (вж. токо що приведения примѣръ), както би искала генетичната (синтетична) форма на аналитичното опрѣдѣление на слитното прѣдложение у Сирманова (стр. 39); за образуването на „слитното“ прѣдложение, което е прѣдложение *просто*, защото има само една предикация¹⁾ и въ което се съдържатъ по двѣ или повече отъ главнитѣ или отъ второстепеннитѣ части на прѣдложението, се иска слѣдното: при разни подлози, и при разни или еднакви второстепенни части при тѣхъ, ако ги има, трѣба да бждатъ въ сливанитѣ прѣдложения логично *еднакви, реално същи*. казуемитѣ, както и второстепеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; при разни казуеми, и при второстепенни части при тѣхъ, ако ги има, *трѣба да бждатъ въ сливанитѣ прѣдложения логично еднакви, реално същи*, подлозитѣ, както и второстепеннитѣ части при тѣхъ, ако ги има; а при еднакви, реално същи, подлози и еднакви, реално същи, казуеми трѣба да бждатъ въ сливанитѣ прѣдложения второстепеннитѣ части отъ една и съща категория. Съ тѣзи изсказания сж съвмѣстни и условията за образуване „слитни“ прѣдложения у Радулова и у Сирманова, но тѣ не ги ис-

¹⁾ *Предикация* или изказване (*исказъ*) се нарича логичниятъ процесъ за свързване казуемото (*казанеца*) съ предмета на прѣдложението, съ *подлога*.

черпятъ напълно и затуй допускатъ наравно съ Икономова образуванъето на логично погрѣшени съединения, каквито споредъ нашитѣ искания сж невъзможни. Нашитѣ искания почиватъ върху логичнитѣ основи, по които върхътъ ни се явяватъ тъй наречени „слитни“ прѣдложения, що се разглеждатъ като съставени отъ нѣколко прѣдложения. Слитнитѣ прѣдложения прѣдставятъ така една съкратена граматична форма на логичната мисль, и въ граматичното обучение е нужно да се расправя, какъ може да стане таково съкращение, какви трѣба да бждѣтъ мислитѣ, за да могатъ да се слѣжѣтъ подъ формата на едно само прѣдложение. Тука именно се види, наколко синтаксисътъ помага за развитието на логичното мисленъе, и наколко злѣ ще се отразяватъ върху правилното мисленъе на ученицитѣ погрѣшнитѣ синтактични ржководства. Случаятъ, що наведохъ изъ българскитѣ граматики, показва, какъ тѣ сж се задоволявали да опрѣдѣлжтъ криво-лѣво, що е „слитно“ прѣдложение (граматиката на Момчилова и не познава дори такива прѣдложения, вж. стр. 112), да уведжѣтъ въ текста си единъ терминъ и едно правило по̀вече, безъ да обѣрнжѣтъ внимание върху значението, което трѣба да има тоя терминъ и това правило за мисльта и за нейния изразъ. А отъ това сохластично боравенъе съ терминитѣ и правилата на граматиката въ училищнитѣ ржководства безъ съмнѣние ще излѣзе несамо неуспѣхъ за ученицитѣ, за какъвто свѣдожѣтъ вече споменжтитѣ отъ мене изъ ученишки тетради два примѣра за логично погрѣшно образуванъе на слитното прѣдложение, но излиза още и заблуждение, за какъвто би посвѣдожили толкова други примѣри, що на всѣка стѣпка се срѣщатъ у насъ въ учителската практика.

Подиръ тоя случай, дѣто отъ недостатъчното, невѣрното опрѣдѣление на извѣстно синтактично явление въ езика произлизатъ погрѣшки противъ логиката и граматиката, ще изведж тутакси още единъ подобенъ случай, съ който пѣкъ ще искамъ и изобщо да дотвърдѣж, какъ българскитѣ синтактични ржководства, понеже сж съставяни безъ надлежната критика, за едно и сжщо нѣщо често разнорѣжѣтъ помежду си, па и сами съ себе, и какъ отъ това разнорѣчие тъкмо стоятъ възможни всѣкакви не-

собразности съ езика, та се причинява неправилностъ и въ исказа на мислитѣ на ученицитѣ. Хаосътъ на българските граматики откъмъ тая страна е грозенъ!

Да захванемъ най-напрѣдъ съ нѣкои прѣдварителни опрѣдѣления.

Въ § 144. (стр. 106) на граматиката отъ Момчилова се намира рѣчта („изговорътъ“, § 17) „*Страсти, които причиняватъ най много повреда сж славолюбието и сръбролюбието*“. Разборътъ на тая рѣчь по Момчилова ни показва: а) че главното прѣдложение тука е *безъ казуемо*, защото „казуемо е *начинътъ* или *името на качеството* или *на свойството*, което въ разсждаването се отдава на подлежащото“ (§ 120), а въ даденото прѣдложение покрай „сж“, което е *свръзка* (§ 123), думата „страсти“ неискazuje нито начинъ, нито име на качество или на свойство; б) но думата „страсти“ *може да бѣде казуемо*, защото е сжществително име (§ 122); в) че дадената рѣчь съдържа само *едно прѣдложение*, защото въ нея има само *единъ глаголъ* (§ 124) „причиняватъ“ (§ 140); г) но сжщата рѣчь *може да съдържа и двѣ прѣдложения*, защото и „сжществителния глаголъ „сж“ „отъ само себе си има пълно и точно значеніе на мисълта си“ (§ 131), та, покрай сжщинския глаголъ *причиняватъ*, образува и самостоятелно прѣдложение (§ 118); д) обаче въ тая си самостоятелна роля сжществителниятъ глаголъ „сж“ *още не е казуемо* (§ 123), нито пъкъ думата „страсти“, „*притурена за да улесни пълното и точното изричанье на мисълта*“ (§ 125), е казуемо, или опрѣдѣление, или допълнение: *казуемото* тука се подразумѣва (?), и само къмъ него думата „страсти“ е *допълнение* (§ 131). Побнататѣкъ разборътъ ни открива, — е) че прѣдложението „*които причиняватъ най много повреда*“ е *приставено опрѣдѣлително*, притурнжто къмъ частта на другото прѣдложение „страсти“ „за да ѣ опрѣдѣли, да ѣ изрѣче нѣкое необходимо обстоятелство, което *не може да ѣ се отнеме*, безъ да се повреди или да се измѣни смисълта на прѣдложението, на което са отнася приставенното;“ ж) и че ако приставенното опрѣдѣлително прѣдложение се отнеме, другото, главното прѣдложение „страсти сж славолюбието и сръбролюбието“, ще прѣдставя съвсѣмъ другъ смисълъ, „или по добръ да се каже, *то вече не ще да е*

смыслъ“. (§ 144, стр. 107). Разгледа ли човѣкъ всички тия кръстосани и проплетени опрѣдѣления и сжждения за синтактичното значение на думитѣ само въ приведената рѣчь, нему наистина остана просто да се чуди, що е то за необетна бърканица, която трѣба да владѣе низъ цѣлата граматика на Момчилова; а сравни ли още тия безразборни опрѣдѣления и сжждения у Момчилова съ опрѣдѣленията и сжжденията за сжщитѣ нѣща и въ другитѣ български граматики, човѣкъ тепърва тогава ще разбере и ще каже, че у насъ *нѣма правилни понятия* за съдържанieto и формитѣ на рѣчта, че *нѣма и правилни науки* за езика, отъ което слѣдува, че и на ученицитѣ *не се даватъ върни познания* по тоя прѣдметъ, а наопаки може би *се покваря и суровиятъ имъ материялъ*, който обучението трѣбаше да освѣтли и излъци. Момчиловъ нарича прѣдложението „които причиняватъ най много повреда“ приставено *опрѣдѣлително*, защото *опрѣдѣляло* (сказуемото? допълнението?) „страсти.“ Икономовъ би нарекълъ сжщото прѣдложение или *допълнително*, или *обстоятелствено*, „споредъ каквото *пояснение* замѣнява“ то при сказуемото „сж страсти“ (стр. 105); при сказуемото „сж страсти“ прѣдложението „които причиняватъ най много повреда“ замѣнява *пояснението* „най вредни“, което ще бжде или *допълнение*, или *обстоятелство* (стр. 15); но „най вредни“ *не може да е допълнение*, понеже *непоказва „прѣдмѣтъ*, който е *свързанъ* по нѣкой начинъ съ *дѣйствието* или *състоянието* на подлогътъ“ (стр. 16), *нито пъкъ може да е обстоятелство*, понеже *непоказва „ни времето на дѣйствието, ни мѣстото, ни начина, нито причината и цѣльта на дѣйствието“* (стр. 17). Допълненията споредъ Сирманова сж „пояснителни думи, които се *относятъ* къмъ сказуемото и *отговарятъ* на питанията: какво? кому? кого? отъ кого? за кого?“ (стр. 26); думата „най вредни“ се отнася къмъ сказуемото, но неотговаря на никой отъ въпроситѣ, на които трѣба да отговаря едно допълнение, и затуй пакъ *не може да е допълнение*; — а *неще бжде и обстоятелствена дума*, понеже обстоятелственитѣ думи сж „пояснителни думи, които се отнасятъ къмъ сказуемото и показватъ мѣсто..., начинъ... причина или цѣль“ на дѣйствието (стр. 35), *на неще е нито опрѣдѣление* (пояснение, що се отнася къмъ подлога), по-

неже то „показва какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдмѣтъ-тъ“ (стр. 35), сир. подлогътъ. И тъй думата „най вредни“, споредъ Икономова и Сирманова, не е нито допълнение, нито обстоятелство, нито пъкъ е опрѣдѣление; а отъ това излиза, че и прѣдложението „които причиняватъ най много вреда“, което тя дума (пояснение) замѣнява при „сказуемото“ „сж страсти“, и което Момчиловъ нарича „опрѣдѣлително“ приставно прѣдложение, споредъ Икономова (стр. 105—106) и Сирманова (стр. 45—46) не е *нито опрѣдѣлително, нито допълнително, нито обстоятелствено!* Азъ разбирамъ, че по относителното мѣстоимение „които“, що свързува свадното приставно прѣдложение съ главното, Сирмановъ ще опрѣдѣли първото като приставно опрѣдѣлително (стр. 46); но понеже приставното опрѣдѣлително прѣдложение служи за (пояснение) опрѣдѣление на нѣкой членъ въ друго прѣдложение (стр. 44, § 62) и трѣба да отговаря на питаньята (§ 64) какъвъ е, колъкъ е или чий е прѣдметътъ, на каквито отговаря и опрѣдѣлението (§ 35), за туй у Сирманова прѣдложението „които причиняватъ най много повреда“ се явява като приставно *опрѣдѣлително само случайно*: приставното прѣдложение въ рѣчта „дръжъ оногова, що бѣбри“ е също така опрѣдѣлително, но то неотговаря на никое отъ поставенитѣ у Сирманова питання, па и не се свързува съ главното прѣдложение чрѣвъ нѣкой отъ прѣдвиденитѣ за това на стр. 46. съюзи. Така, едно приставно прѣдложение, което описва едно прилагателно опрѣдѣление (адективенъ атрибутъ), по Икономова не е отъ *никакъвъ видъ* приставно прѣдложение, по Сирманова излиза *опрѣдѣлително само случайно*, по Момчилова пъкъ е *опрѣдѣлително* затуй, защото *безъ него* главното прѣдложение остояло *безъ смисълъ*, а по Радулова ще бѣде *опрѣдѣлително* затуй, защото „служи за опрѣдѣление на нѣкоя часть отъ главното прѣдложение“ (I., стр. 15)! Не е ли това всичкото, отъ начало и до край, една класическа галиматия, възъ основа на която правилното обучение по синтаксиса на езика е въ най висока стѣпень проблематично? Момчиловъ нарича думата „на наукитѣ“ въ прѣдложението „изучваніето на наукитѣ възвышава челоуѣка“ *допълнение* (стр. 102), когато по Радулова тя е *опрѣдѣление*; а въ рѣчта „кой-то кралицѣ познае, той ще

кралицѣ да вземе“ Радуловъ нарича първото предложение „придавочно допълнително“ (II., 39), противъ опредѣлението на допълнителното предложение на стр. 15. отъ I. кн., както противъ същото опредѣление погрѣшно нарича „допълнително“ и второто предложение отъ рѣчта „клета му душа проклета, който майкѣ си не слуша“ (II. 40).¹⁾ Ако попитаме Момчилова за тия допълнителни „придавочни“ предложения у Радулова, той ще ги именува „опредѣлителни“ (§ 144); а „опредѣлителнитѣ“ придавочни споредъ Икономова и Радулова сж такива, които споредъ Момчилова могатъ да бждѣтъ и „изяснителни“ (§§ 145, 147), когато пъкъ „допълнителнитѣ“ у Момчилова (§§ 146, 148) могатъ да бждѣтъ и „обстоятелствени“ споредъ Икономова и Радулова! Ето що значи. да схващашъ и опредѣляшъ синтактичнитѣ явления не откъмъ съществената имъ, логична страна, на послѣ да разглеждашъ и съотвѣтната имъ граматична форма, а да се поведешъ испърво по нѣкои случайни граматични и послѣ по привидни логични свръзки между частитѣ на рѣчта, та да имъ прикачашъ единъ или други отъ готовитѣ, намѣрени нѣйдѣ си термини; а дѣто нѣма правилно схващанье на единъ прѣдметъ, на една вещь, и дѣто зарадъ волята на терминитѣ, на имената, се фингиратъ вещи и отношения, тамъ не е възможно и сжщинско и реално разширение на познанията.

Въ дадения случай, като видѣхме вече толкова криви схващания на състава и характера на рѣчта, ние смѣло можемъ да положимъ нататкъ, че и което послѣдува въз основа на такива синтактични схващания, неще бжде съвсѣмъ право и неще поучи никого вѣрно, какви промѣни на формата на изрѣза допуца още езикътъ за извѣстна логическа форма на мисълта. Азъ ще наведж сега нѣколко примѣра пакъ изъ ученишки тетради (отъ VI класъ), дѣто погрѣшната синтактична форма, дадена на мисълта, никакъ не може се обясни другояче, освѣнъ чрѣзъ недостатъка, който прѣдставятъ въ това отношение българскитѣ учебни ръководства и който съставя науката и на домораслитѣ учителѣ по български езикъ. Рѣчта „куп-

¹⁾ Радуловъ ще се е ползгаль въ тоя случай вѣроятно отъ дателната форма *му*, която стои вмѣсто родителната форма на единъ *attributus possessivus*.

чината станжала колкото могила, която по всѣки начинъ Цeko неможалъ да спрѣ растението й“ е сгрѣшена въ втората си половина, защото допълнението „която“ на приставното прѣдложение е вземено за подлогъ и къмъ него е отнесено обстоятелственото пояснение „да расте“ като опрѣдѣлено допълнение въ форма на „растението й.“ Ученикътъ искалъ, види се, да съкрати цѣлото приставно прѣдложение „да расте“, съ което е изказано обстоятелственото пояснение къмъ допълнението „да спрѣ“, и направилъ отъ него допълнение „растението“, опрѣдѣлено съ „и“ като принадлежностъ на вземаното за подлогъ „която“. Колкото и да е сложенъ тука процесътъ на съкращението (отъ това е по-сложна и неговата погрѣшность), все пакъ самото съкращение ще е станжло по образа, какъвто имаме у Радулова (I. 18) въ съкращението „ты сама знаешъ *гынение-то на наши-тъ братия и сестры*“ (вм. „ты сама знаешъ, че наши-тъ братия и сестры гынѣтъ“), и какъвто съмъ отбѣлѣжилъ изъ тетрадата на единъ шестокласникъ „въ третята часть се говори за *печението на лизницето*“. Радуловъ едничкъ срѣди нашитѣ четворица граматичи говори и за съкращаване на приставнитѣ прѣдложения; но и при тѣхъ, както и при „слитнитѣ“ прѣдложения, той не е посочилъ условията, когато съкращаването е възможно синтактически и когато е то прѣпорожчвано стилистически. Близната за съкращаването и несвойственото на българския езикъ съкращение „гынение-то на наши-тъ братия и сестры“ у Радулова се отразавать и въ синтактичнитѣ строежи на младежъта, каквито сж на примѣръ слѣднитѣ, заети отъ ученици отъ горния курсъ (VI кл.): „причината на смъртъта му е неоставянето му на мира отъ съвѣстѣта“; „моята надѣжда крѣпеше отъ увѣхвание нѣжната ми младостъ“; „чувството за оставянието на бащиния кжтъ на заточеникътъ“, и др.

По други мѣста въ синтактичното обучение важна роля играе съкращаването на прѣдложенията¹⁾, понеже то образува едно сжщественно исканье и за художествения строежъ на периодитѣ; съкращаването на прѣдложенията пъкъ върви успоредно съ тѣхното свързуване въ по-сло-

¹⁾ Вж. F. Naumann, Der deutsche Sprachunterricht in d. unt. u. mittl. Kl. d. Realschule, Dresden, 1862, стр. 23—36.

женъ и по-сложенъ съставъ. А какво ще е било обучението по тоя дѣлъ отъ синтаксиса у насъ, по нашитѣ ръководства, дѣто сж се пълнили само страници, а не се писала наука, нѣка се сжди по слѣднитѣ ученишки конструкции. „Цеко като чловѣкъ съ слабъ характеръ, миглата страшно подѣйствувала на въображенията му“: „Цеко го гризеше съвѣстѣта му и мислеше, че рано или късно зло ще му се навѣе“; „молитви, които споредъ то нѣтъ на четението лесно можѣше да се познае, че бѣха проклинающа“ (VI кл.); „той се занимавалъ съ хайдутство, дѣто въ това си положение той станѣлъ човѣкъ съ буенъ характеръ“ (VII к.). Нѣкой би ме обвинилъ негли. че за погрѣшкитѣ, що се съдържатъ въ изреденитѣ примѣри, искарвамъ криви не самитѣ ученици, или по-скоро тѣхнитѣ учители, а ръководствата по синтаксиса; но за учителетѣ у насъ всѣкой знае, по кого се водѣтъ тѣ. а ученицитѣ, които трѣба да се учѣтъ отъ нѣкого или по нѣщо, иматъ въ българскитѣ ръководства толкова добри насоки за съкращаванѣто на приставнитѣ прѣдложения. за свързуванѣто имъ въ по-сложни състави, колкото съмъ показалъ дотука, че има въ тѣхъ за слитното прѣдложение и за опрѣдѣленията на частитѣ отъ прѣдложенията и на видоветѣ на приставнитѣ прѣдложения. По-надолу ще иставѣ още нѣколко точки, които ще ни убѣдѣтъ окончателно, че българскиятъ синтаксисъ въ ръководствата и въ училищата е нѣщо съвсѣмъ несъстоятелно и поради това лишено отъ мощъ да образува младежѣта.

Ученицитѣ отъ VI—VII класъ пишѣтъ въ тетрадитѣ си: „неговитѣ мисли се *осилилѣ* до толкова, што най-послѣ той *станѣлъ* жертва; тогавашнитѣ надлѣжни власти го *уловили* и той имъ се *противѣше*“; „дали поводъ на господаря, който се *занимаваше* въ търговия, че имъ *отне* всичкото имущество, дѣто не имъ *бѣше оставилъ* и хлѣбъ за прѣпитание“. Въ тия прѣдложения сж явни погрѣшноститѣ въ съчетанието на врѣмената: употребени сж глаголни форми, които по смисъла си взаимно никакъ неотговарѣтъ на логичната свѣрзка между глаголитѣ понятия. Да свѣрже чужденецъ своитѣ мисли по такъвъ български езикъ, съ подобни логични несъобразности, завинени отъ неправилното синтактично съчетание, може още да се прости; но

да направи българинъ, български гимназистъ или реалистъ тая погрѣшка, която и неукътъ нашъ селянинъ би квалификувалъ съ голѣмъ дори евфемизъмъ като „завална“ рѣчь, то е срамъ и за нашитѣ училища, и за нашата учебна книжнина, то е най-язвителната ирония за нашето „българско“ обучение; то показва, че у българския школаринъ „учението“ наистина е затѣпило дори и чутнето за правилень строежъ на родната му рѣчь, онова, „чутие“, което трѣба да е липсувало и на оногова „неуморни“ нашъ прѣводачъ, който е билъ способенъ да напише, „отдавна азъ *не съмъ спала* тъй спокойно! и ако образътъ на Сасмона да *не бѣше*, който ми се *прѣдставлява* два пѣти, азъ *мисля*, че въ животътъ си *не съмъ спала* тъй приятно“ (Понсонъ де Тераилъ, Страшниятъ обитателъ на тъмницата, прѣв. К. С. Тинтеровъ, стр. 81)! Българскитѣ синтактични ръководства не даватъ никакви изяснения за слѣдежа (consecutio) на врѣмената и за съчетанието на глаголнитѣ имъ форми, а наопаки, съ своитѣ кривн опрѣдѣления на тия форми създаватъ почва за неправилното имъ синтактично употребление и отниматъ всѣка възможность за поправка на сгрѣшеното. Сирмановъ опрѣдѣля, че „прѣминжлото несвършено врѣме“ показвало, какъ „дѣйствието е продължавало да се върши, когато друго дѣйствие се било свършило“ (§ 139) и дава за примѣръ рѣчьта „вий *играяхте*, когато *идвахъ* у васъ“; съгласно съ това опрѣдѣление съчетанието на глаголнитѣ форми отъ втория отъ uvedenитѣ ученишки примѣри е напълно *вѣрно*, ако и да говори силно *противъ* самия български езикъ. Икономовъ (стр. 43), Момчиловъ („минавало“ врѣме, стр. 50) и Радуловъ („протяжно“, I, 67) опрѣдѣлятъ горѣ-долу еднакво, че несвършеното врѣме показва, какъ дѣйствието продължавало да се върши, когато друго дѣйствие ставало, или станжло; обаче, като непосочватъ въ какви форми на рѣчьта се показва това съдържание на несвършеното врѣме, тѣхното опрѣдѣление е неясно, и пакъ поражда синтактични несъобразности. Несвършеното врѣме въ рѣчьта „при тѣхното вѣнчило пѣвцитѣ пѣяхъ“ нѣма при себе изрично други глаголъ, който да изразява „ставало или станжло дѣйствие“, ако и обстоятелственното пояснение, произлѣзло отъ приставното „когато ги вѣнчавахъ“, заключава смисъла на таково глаголно дѣйствие; инди зарадъ

него опрѣдѣлението на Икономова, Момчилова и Радулова е неясно; — но ако построимъ тѣкмо въз основа на сжщото опрѣдѣление рѣчѣта „азъ пѣхъ, когато ти идѣше“ и рѣчѣта „азъ бѣхъ пѣлъ, когато ти идѣше“, ще съгледаме, че въ първата има несъобразность съ езика, и нейтъ виновникъ за ученицитѣ е недостатъчното опрѣдѣление на учебнитѣ граматики. Кѣмъ повече още несъобразности, каквото на пр. въ третата отъ уведенитѣ ученишки конструкции, водѣтъ опрѣдѣленията на сжщитѣ граматики и за останалитѣ минжли врѣмена; но това особито удара на очи, когато дойде слѣдежъ на врѣмената въ субординативни съчетания на прѣдложенията и въ прѣма или непрѣма рѣчь. Никой отъ нашитѣ граматичи необяснява, да ли нѣкое глаголно понятие се върши сега, се е вършило прѣди, или ще се върши послѣ по отношение кѣмъ лицето, що говори, или по отношение кѣмъ друго глаголно понятие въ друго, координативно или субординативно прѣдложение, или независимо отъ нѣкое глаголно понятие и отколѣ прѣди врѣмето, когато говори лицето : да ли глаголното понятие се исказва като лично познание на лицето, що говори, или се съобщава като чужда мисль, исказва се като приета дѣйствителность, или само като възможность. Икономовъ, Момчиловъ, Радуловъ, Сирмановъ прѣдвиждатъ редомъ „прѣминжло неопрѣдѣлено врѣме“, „прѣминжло относително или прѣдварително“, „отдавна прѣминжло или прѣминжло прѣдположително“ и ги распознаватъ помежду имъ, като самостоятелни все въ единъ видъ на рѣчѣта, когато едно просто сравнение на приложението имъ въ прѣма и косвена рѣчь открива нагледно зависимата съотвѣтность на нѣкои отъ нихъ. Нѣка съпоставимъ по нѣколко израза отъ прѣма и отъ косвена рѣчь.

<i>Прѣма рѣчь.</i>	<i>Косвена рѣчь.</i>
Той каза: «азъ четѣхъ».	Той каза, че четѣ.
» » «азъ четѣхъ».	» » че (е) четѣлъ.
» » «азъ четохъ».	» » че (е) чѣлъ.
» » «азъ бѣхъ чѣлъ».	» » че (е) бѣлъ чѣлъ.
» » «азъ четѣхъ, когато братъ ми пишеше».	» » че (е) четѣлъ, когато братъ ми пишаше.
» » «азъ бѣхъ чѣлъ, когато братъ ми пишеше».	» » че (е) бѣлъ чѣлъ, когато братъ ми пишаше.

Понеже врѣменнитѣ отношения между глаголнитѣ понятия си оставатъ въ прѣмата и въ косвената рѣчь все сж-

читѣ, а се промѣня само видѣтъ (modus) на мисълъта по отношение къмъ говорещето лице, затуй и различнитѣ глаголни форми отъ едина и отъ другия видъ на мисълъта, както си отговарятъ въ тѣхъ взаимно, ще бѣждѣтъ форми на еднакви врѣмена, но отъ различни наклонения — отъ изявително и отъ съслагателно; по такъвъ начинъ излиза, че „прѣминжлото неопрѣдѣлено“ врѣме на нашитѣ граматични форми (у Радулова „прѣминжло опрѣдѣлено“, I, 65) е свѣршеното минжло врѣме на съслагателно наклонение, а прѣминжлото прѣдположително“ (Икономовъ, стр. 44; у Радулова. I. 68, Момчилова, стр. 50, и Сирманова, стр. 91, „прѣминжло,“) е минжлото прѣсвѣршено (plusquamperfectum) врѣме („прѣминжло относително“ у Икономова, „попрѣминжло“ у Радулова, „прѣминжло прѣдварително“ у Момчилова и Сирманова) на съслагателно наклонение. По край това формата „сѣмъ чель“ се употрѣбява въ изявително наклонение, да искаже едно дѣйствие извѣршено много *попрѣди* отъ сегашното врѣме на говорения и *безъ отношение* къмъ друго дѣйствие (минжло отдавна свѣршено); на неѣ форма въ съслагателно наклонение отговаря пакъ формата „сѣмъ билъ чель“. Отъ друга страна за сегашно врѣме отъ съслагателно наклонение, когато глаголното понятие се исказва безъ опрѣдѣлено отношение къмъ сегашното на говорения, се употрѣбя формата „сѣмъ билъ чель“, или само „сѣмъ четѣлъ“, която се изравня съ формата на минжлото несвѣршено врѣме. Съслагателното наклонение явява още съ свои форми и за бѣдеще врѣме; но за тѣхъ, па и за цѣлото него въ българскитѣ граматички нѣма разправено, кога и какъ се срѣцатъ въ рѣчъта, нѣма дори вѣрно изложено, какви биватъ тѣ въ схемата на спрежението. Формитѣ на бѣдещето врѣме се реджѣтъ въ прѣма и косвена рѣчь така:

Прѣма рѣчь.

Я каза: «азъ ще четѣмъ».

Я каза: «азъ ще бѣдѣ чель».

Косвена рѣчь.

Той каза, че ще (е) четѣлъ (свойствена повече на македонското нарѣчие: «ке (е) четель»); или, че (е) щѣлъ да чете.

Той каза, че ще (е) бѣдѣлъ чель, или, че (е) щѣлъ да бѣде чель.

Втората форма на бѣдещето врѣме отъ изявително наклонение е знайна само на Момчилова, комуто е извѣстна и друга една „ще сѣмъ чель“ (стр. 6 по приложението

имъ въ синтаксиса и у него е прѣминжто съ истото дълбоко мълчание, съ каквото сж тѣ прѣминжти и въ цѣлитѣ граматики на Икономова, Радулова и Сирманова. Не по-добра участъ е сполѣтила пъкъ у всички тѣхъ и формитѣ на условно наклонение, съ които стоятъ най-чудовищнитѣ грѣшки противъ синтаксиса на езика, както въ писменитѣ работи на ученицитѣ, така и въ устата на самитѣ учителие. Прѣдлагамъ да се испитатъ синтактично — ученишката рѣчь „ако да бѣхж имали възможность. тѣ би стояли вече на мѣстото си“, и учителската „дано да не бѣхъ отишълъ вчера на лозе“, и да се покаже, върху кого има да падне вината за тия съвсѣмъ небългарски, нелогични конструкции, прѣдъ каквито въ нашитѣ училища владѣе фаталенъ индиферентизъмъ.

Една отъ най-честитѣ синтактични грѣшки, които сж ми се падали и въ говора, и въ тетрадитѣ на ученици и отъ послѣдния курсъ, е кривото употрѣбение на опрѣдѣления „неговъ (му)“ и „свой (си)“, както се види отъ слѣднитѣ примѣри: „отъ гризението на съвѣстѣта му за лошитѣ му дѣла, отъ загубата на семейството си, той пада въ отчаяние“; „тѣ точно се различаватъ по цвѣта на перата имъ“; „за качеството на човѣка сждимъ и различаваме по тѣхнитѣ изражения“. За да впадне българскиятъ ученикъ въ тоя видъ погрѣшка, той трѣба да е изгубилъ съзнанието за формалната разлика, що е правилъ безъ друго дома си между опрѣдѣления на прѣдмети, които се присжждатъ на подлога на рѣчѣта, и опрѣдѣления на прѣдмети, които не се присжждатъ нему; а това съзнание той ще е изгубилъ несъмнѣно въ училището, подъ влиянието на синтактичните свои ржководства, дѣто не се бѣлѣжи такава особность на българския езикъ, и на свонѣта водачи, отъ които и до сега още не сме въ право да искаме нѣщо повече отъ ржководствата. Щомъ ученицитѣ захванжтъ и навикнжтъ безразлично да употрѣбятъ мѣстоимения посесивенъ атрибутъ ту въ едната, ту въ другата (възвратна) форма, тѣ прѣстоятъ вече и въ мисълѣта си да досѣщатъ характера на свръзката между досѣжнитѣ прѣдмети, отъ което се поражда неправилность въ мисленѣто и спѣнка за неговото развитие. —

Много и много недостатъци на българските синтактични ръководства има, които тежко лежатъ върху обучението на младежта по строежа на нейната рѣчь, що трѣба винаги да се сподиря и съ правилно мислене. Субординативни и координативни съчетания на прѣдложенията при помощта на различнитѣ съюзи, употребението на причастията изобщо и на дѣйствителнитѣ перфективни причастия въ смисълъ на рускитѣ дѣепричастия отъ минало време, прѣдлогътъ „на“ при субективнитѣ и обективни опрѣдѣления, прѣдлогътъ „отъ“, при паритивни опрѣдѣления, посесивнитѣ опрѣдѣления, исказани съ форма та дателенъ падежъ или съ прилагателно на „— инъ“ или „овъ“, анозициитѣ, съгласуванъето на сказуемото съ сложния подлогъ по число, употребението на члена при сложни и прости части на прѣдложениято, въ зависимостъ и отъ слѣдежа на думитѣ, — всичко това и немалко друго сж статии, които най-много характеризуватъ българския езикъ, а най-малко, — ба никакво мѣсто не сж намѣрили въ бѣбривитѣ иначе български граматики. Общитѣ нѣща, които се срѣщатъ токо-речи въ всички езици, общитѣ синтактични явления, заедно съ тѣхнитѣ проумѣни или непроумѣни наименования, сж влѣзли въ нашитѣ ръководства прѣзъ широки врата и сж заплѣнили цѣлото синтактично обучение на българскитѣ школари, които прѣзъ десетъ години време не се натъкнуватъ на нищо специфично *свое*, що би могло да побуди въ тѣхъ поне интересъ къмъ родния имъ езикъ, а камо ли и напълно да ги уведе въ неговото познание и здраво книжовно усвоение. Нашитѣ ученици стожатъ буквално безчувствени къмъ правилнитѣ, хармоничнитѣ, чистобългарскитѣ конструкции, които по-скоро имъ се чинятъ като ескамотерски фокуси, нежелн като обработенъ изразъ на единъ логиченъ процесъ. Тѣ залѣгатъ всекога токо да въспроизведжтъ по единъ или по други стереотипенъ начинъ чуждата мисълъ, безъ да вишкнуватъ въ тънкостиѣ на нейната словесна форма, задъ която се крижтъ нейнитѣ логични и психологични движения, та зарадъ това неопитватъ и никакво по високо и по естетично развитие на своитѣ душевни способности... Каква оцѣнка ще даде човѣкъ за развитието на мислитѣ и на чувствата на такива български шестокласници, които

по 10 минути се мжчжтъ, и то често безуспѣшно, да нареджтъ въ прозаиченъ редъ думитѣ отъ слѣднитѣ стихове:

„Посрѣдъ дѣлата наши лицемѣрни
Едни въ свѣтътъ сѣмъ само сълзи вѣрни
И искренни и святи азъ видялъ:
На майка-та сълзи-тѣ чисти, страстни“.

(Вазовъ и Величковъ. Българ. Христ. II. 201).

„Макаръ и дѣто да изгнива
Е сѣ едно за трупъ студень,
Но по е харно да почива
Той въ родния ми край свештенъ“.

(Все тамъ, II. 185).

Поразително е това неумѣние на дорасли вече ученици да си схванжтъ отъ стиховетѣ ясно изразената мисль и съсжжитѣ думи да ѣж прѣдаджтъ като обикновена рѣчь отъ разговора! Тука мисльта ще се искаже въ невезана рѣчь толкова по-добрѣ и по-хубаво, колкото повече се чувствуватъ прѣлеститѣ на формата ѣ въ стиховетѣ. Задачата е граматическа; затуй и отговорността за нейното неумѣло разрѣшение пада пакъ върху граматичното обучение, особито върху синтактичнитѣ ръководства, дѣто и съ прѣстъ не е задѣнжтъ слѣдежътъ на думитѣ въ стихотворната рѣчь.

Пловдивъ, Юлий 1887 г.

Материали по археологията и античeskата география на България.

ОТЪ БРАТИЯ ШКОРПИЛОВИ.

1. Български паметникъ отъ Ямболъ.

Прѣзъ 1885 г. сполучихме при археологическитѣ си изслѣдвания на страната, да откриемъ въ турекитѣ гробища въ гр. Ямболъ единъ старобългарски надписъ, написанъ врѣзъ единъ мраморенъ камъкъ. За надписътъ споменяхме въ кратцѣ въ списанието¹⁾, което се допечатваше тогава.

За важноcтѣта на паметникътъ изисквахме да се споме точниятъ му прѣписъ, както го обнародваме сега. (Виждѣ стр. 524).

Смисълътъ на надписътъ излиза както слѣдва:

„Въ днитѣ на благочестивий царь Иоаннъ Александръ постави стълбъ (постави стълп) прѣдъ (!) Джеблшинъ (Джеблшини) въ лѣто 6865 (ѡѡѡѡ)“. Въ краятъ на надписътъ се намира като притурка: „да е проклетъ (да е проклатъ) отъ бога и 318 (тѣи) никейски отци (отъцъ)“.

„Стълп“ види се да има тука друго значение отъ обикновенното. Първобитната му смисълъ се показва отъ санскритъ. отъ коренътъ stûp = coacervare, erigere, отъ който се образува съществително stûpa = simulus, възвишение отъ земя и камъни, висока могила²⁾. Думата stûpa се е явила въ църковно-словѣнскій езикъ въ форма „стълпъ“ (пб-правилно стълпъ, защото и = ѣ прѣминава въ ѣк, а в въ л). Споредъ това трѣбва да се разбере „постави стълпъ“ като „постави могила“.

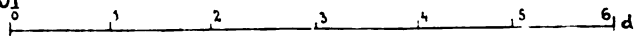
¹⁾ Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдования въ Тракия. Отъ Вл. и Кар. Шкорпиловъ. Пловдивъ 1885 г. стр. 103.

²⁾ Котляревскій. Погребалния обичай Славянъ, стр. 123.

„Джбилини“ е старобългарското название на градът, който се е наричал отъ Византийцитѣ „Диамполъ, Хнамполъ (Γάμπος). Споредъ този градъ е билъ нарѣченъ се-

Ямбол

гащенъ градъ Ямболъ. Развалини на този градъ, който въ римскитѣ вѣрмена се наричалъ „Диосполисъ“ (градъ на Зевса

Δὲ πάλαι)¹⁾, открихме¹⁾ до с. Таушантепе на сѣверъ отъ г. Ямболъ, въ жгълътъ гдѣто р. Тунджа си измѣнява источното течение въ южното. Изъ развалинитѣ на този градъ сж изнесли Турци въ тѣхнитѣ гробища изъ цѣлата околност дѣлани мраморни камъни съ надписи, мраморни стълбове и др.; особено въ гробищата въ близкиятъ Ямболъ има отъ развалинитѣ много камъни²⁾, както и настоящия българскій паметникъ се пада отъ сътворение мира по византийското лѣточисленне годината 6865 отъ 1 септемврий 1357 г. (ендиктон).

Въ краятъ на надписътъ се споменува за обикновенното въ стари актове проклетие, което разрушило даруването.

¹⁾ Археологически изслѣдвания. Шкорпила стр. 30—39.

²⁾ Археологически изслѣдвания. Шкорпила стр. 82—83.

НАШИТЕ ФИЛОЛОЗИ.

Въ всѣка епоха на бързи промѣнения се явяватъ на свѣта чудовищни нѣкои характери, които всѣкога мечтажатъ много, но, за жалость, рѣдко извършватъ нѣщо полезно. Такива характери сж излѣзали днесъ съ едно високомѣрени най-малко неоправдано, на сцената и на нашата млада филология.

Откакъ сме захванѣли да се съживяваме духовно, нѣма 40 год. Духовната революция, извършена въ това врѣме въ нашия литературенъ животъ, е грамадна. Ние сме направили такъва стѣпка, дѣто въ истото кжсо врѣме не е възможно да направимъ друга подобна. Отъ единъ обикновенъ говоръ у насъ се е създакъ писменъ езикъ, приспособенъ на хиляди нужди и условия. Тоя нашъ езикъ се е развивалъ успоредно съ развиванieto на нашето общество, под влиянието на ония негови съ поетично вджхновение надарени единици, които сж въплощавали, малко много, въ себѣ си нашия духовенъ животъ (Славейковъ, Изворски, Михайловски, Друмевъ, .I. Каравеловъ, Жинзифовъ, В. Поповичъ, К. Миладиновъ, Ботевъ, Козловъ, Вазовъ, и пр.) и под ръководството на оние наши родолюбиви книжовници, които се потрудиж да извадятъ нѣкои правила за езика на (Неофитъ Рилский, Г. Кръстьевичъ, Д. Мутневъ, Геровъ, Груевъ, Момчиловъ, Радуловъ, С. Доброплодний, Дриновъ, Първановъ, Стояновъ, и пр.)

Освобождението ни даде нови срѣдства за напредване. Пратихме нѣколко млади да слушатъ лекции по общата филология въ европейскитѣ университети, па да дойдѣтъ да ръководятъ по-нататѣкъ захванжтото вече дѣло — образуванieto и усъвършенствуванieto на единъ общъ писменъ езикъ. Кога се върнажж, нѣкои отъ тия господи новци намѣриж дѣлото толкова трудно, дѣто намѣсто Бъла

гарски езикъ уловихъ се да прѣдаватъ въ гимназичитѣ история и други прѣдмѣти; други рекохъ да направятъ проба на своитѣ теории първъ прѣдъ ученицитѣ въ класъ, на послѣ да излѣзжтъ прѣдъ свѣта, нъ, като несполучихъ, отидохъ да изучаватъ майчиния си езикъ отъ самия источникъ, дѣто сж се раждали св. Кирилъ и Методий; а трети смѣло се звихъ да проповѣдватъ нови учения съ единъ *новъ езикъ*, основанъ на научнитѣ *имъ* издирвания и примѣсенъ яко много съ *личнитѣ имъ*, пакъ научни, *прѣзетости*.

За първитѣ двои нѣма какво да кажемъ: ако тѣ нахиратъ себе си дѣйствително слаби, то по-добрѣ ще да бѣде да си мълчатъ, както що си правятъ и сега. Думата ни е за подирнитѣ. Отъ день на день, тѣ ни убѣждаватъ все по-вече и по-вече, че сж забравили най-важното нѣщо въ развитието на единъ езикъ, именно, че: *Всѣка обща стѣпка на единъ езикъ става, до една голѣма степенъ, законъ на тоя езикъ*: че, поради това, прѣобразувания въ единъ езикъ сж възможни не при унищожението на станжлото, а при неговото подобрене. Съ други думи, нашитѣ млади филолози искатъ да игнориратъ онова, което е направило нашето възраждане до сега; плюжтъ на първитѣ наши грамматици, и мислятъ, че Славейковъ, Михайловски, Друмевъ, Каравеловъ, Вазовъ, Жинзифовъ и пр. не сж дали на българската младежъ единъ горѣ-долу общъ писменъ езикъ; за тѣхъ всичко е въ пеленитѣ си, и тѣ вѣрватъ, че ще могатъ да създадѣтъ нѣщо на съвсѣмъ нови основи.

Това е довело нашитѣ герои до нѣкои бая смѣшни резултати. Единъ отъ тѣхъ излиза, та учи ученицитѣ въ Габровската гимназия да не пишжтъ *з* и *ъ* въ края на думитѣ. Другъ сѣда, та проповѣда да пишемъ „*българинъ*“, „*дървенъ*“ и „*мѣтъ*“, съ *ж* подиръ първитѣ съгласни, защото ударението е на първия слогъ, дѣто е и *ж*-то; а „*българия*“, „*дървета*“ и „*пѣтувамъ*“, съ *з* слѣдъ сжщитѣ гласни, защото ударението не пада на първия слогъ, дѣто е *ж*-тъ: да пишемъ още „*мѣтъ*, *виѣтъ*, *пишелѣтъ*, *викалѣтъ*, *мѣжѣтъ*, *обилѣтъ*“ и пр. съ *ѣ*. защото на края на тия думи се чува мекъ гласежъ; а пакъ „да пиши, да поглѣдни, да седни“ и пр., безъ всѣкакво правило. (Виждъ: „Единъ расказ. Дѣдо Стефанъ“, стр. VII—X, отъ Гулабчева). Трети единъ пакъ не е възможно да се изобрази въ своята теория: той хортува

горѣ-долу така: „Ако пъкъ въ известни граматически форми ъ изрично сочи още къмъ чисто български гласежъ. — такъво обстоятелство лежи въ случайния съвпадежъ на исканията на чуждинския правописъ съ потрѣбитѣ на графиката споредъ езика на самия народъ и така неправи исклучение отъ общата негова (на ъ) стоймостъ знакова (като простъ бѣлѣгъ) и гласовна (като сжща гласна)“. (Виждѣ Пер. Спис. кн. IV. 110.); още, „При това долагамъ, че щото ми се стори, или наистина бѣше, въ нихъ (печатнитѣ извори на езика) съмнително или несигурно, и за конечно сжждане не твърдѣ тегловито, отъ гледище за краткостъ на своята работа оставихъ тука несъображено, като го замѣстихъ съ живи примѣри или позиви (citation) било отъ други вѣкъ. било нѣкои сродни“ (Пер. Спис. кн. IV. 112); още, „Въ тоя смисълъ трудътъ на В. Качановски въ „Сборникъ западно-българскихъ пѣсень“, прѣко своята самомнивость, нѣма досущъ очаквания ѹчинъ, като сгатанъ безъ критична основа. и неможе да си особува гласъ за рѣшение въ дадения случай“ (Пер. Спис. кн. XIX и XX. 147).

Патриархътъ на всички такива филолози е многоизвѣстний дѣдо Богоровъ; читателитѣ нѣма да взематъ за кусуръ, дѣто не привождаме тука образци и отъ неговия „чистъ български езикъ“; дѣдо Богоровъ е прочутъ по своята чудовищностъ и помежду малкитѣ дѣца.

Като четемъ многолиственнитѣ студии на тие наши филолози, написани все въ такъвъ езикъ, както що сж горѣ-приведенитѣ части, иска ни се да знаемъ, какъ тие господинови оправдаватъ своята чудовищностъ. Явно и нарочно тѣ никога не сж излизали да се оправдаватъ; това отъ тѣхна страна иде твърдѣ естествено, понеже никой до сега не имъ е казалъ, че сж заблудени. Ала сегисъ-тогисъ, тѣ сж хвърлѣли нѣкои подправки камъ общия нашъ писменъ езикъ, отъ които лесно е да се угади, какво ги влѣче камъ такъвъ пѣтъ. Ето ви за примѣръ нѣколко отъ тѣхъ: „Новобългарскиятъ правописъ на нѣколко важни мѣста е мъртво подражание на първичния старий, чрѣзъ културно послѣдство най-вече руско“. (П. Спис. кн. IV. 106.); още, „Най чистиятъ и вѣрни паметникъ на днешната българска рѣчь, народната словесностъ, отъ духа на която неизбѣжно трѣбваше да се проникнѣтъ досегашнитѣ „на-

уки да говоримъ и пишемъ право Българскый языкъ“, е остоялъ въ тѣхъ пѣвечето незадѣнжтъ отъ научни рѣцѣ, бидейки затрупванъ съ теоритически продукти на авторски възгледи“. (Пер. Спис. кн. VI. 156.); още, „Да разгледва човѣкъ критически всичкитѣ клонове на науката можѣло, а да погледни критически на правописаннето неможѣло“. „Единъ Расказъ, „Ѣдо Стоян“. X., отъ Гулабчевъ).

Съ други думи, нашитѣ млади филолози намиратъ, че развитието на писменния ни езикъ е ставало неправилно, неестественно, незадѣнжто отъ научни рѣцѣ и безъ критика. „До колко това е истина за писменния ни езикъ, тука нѣма да говоримъ; ще кажемъ само, че въ много отъ това ние сме напълно съгласни съ тѣхъ, и мислимъ, както до мислятъ и тѣ, че езикътъ ни се нуждае отъ едно научно прѣобразование, което да има за основа живата българска рѣчь.

Нъ —. Какъ трѣбва да се задѣнемъ съ това прѣобразование *сега*, когато писменния ни езикъ е направилъ една грамадна, грамадна крачка, когато е приспособенъ на хиляди наши нужди и условия, когато на него говори и пише цѣлото българско грамотно общество, когато на него прѣдаватъ днесъ хиляди учители и се учатъ десетини хиляди ученици?! — *Емо въпросътъ, мѣстния въпросъ*. И върху тоя въпросъ нашитѣ млади герои би трѣбвало да мислятъ дълго, дълго, на тогава да излѣзжтъ на сцѣната съ своитѣ реформи. Много рано щѣше да бѣде работата, ако тѣ съ своята енергия и съ своитѣ претенции бѣхж се явили на мѣстото на Пешита Рилски, Кръстьовича, Герова, Славейкова, Михайловски, Дринова и проч.; тогава ние всинца щѣхме, не само да пишемъ, а *и да говоримъ* (това, което сега и за тѣхъ е лежно) тѣй сжщо, както тѣ днесъ пишжтъ своитѣ научни *студии* и „*приноси*“; нъ кой кривъ, когато тѣ сж се родили толкова късна?

Когато рѣшаваме, какъ да прѣобразуваме и усъвършенствуваме сегашния си писменъ езикъ, дължни сме да помнимъ свѣтътъ на народната мъдрость: „*Вмѣсто да туримъ свѣди, не извадимъ очи*“. Въ езикътъ ни сж се вмѣкнжли такива елементи отъ всѣка страна, та онова, що се пише на тоя езикъ, се разбира само отъ малката българска интелигенция. Народътъ, массата, по нѣйдѣ си мъчно разбира, а по нѣй-

дѣси хитъ не разбира. Истина е, че за да се разбержтъ нѣкон нѣща, и самни народъ трѣбва да е по-развитъ, нѣ у насъ много нѣща се не разбиратъ просто, защото не сжказани добрѣ. Сега, ако искаме да направимъ народу си добро и себе си да прославимъ, като прѣобразуваме езика си, то нека внимаваме да не създадемъ другъ нѣкой такъвъ езикъ, който, макаръ основанъ на най-добри „научни основи“, да не може се разбира, не само отъ массата, а и отъ *оная интелигенция, която разбира поне сегашния ни писменъ езикъ*.

И намъ ни се чини, че нашитѣ млади герои сж докарали работата тамамъ до тамъ, дѣто, не само народътъ, нѣ и българската образована публика да не може да ги разбира. Какво сж напнали, гаснали тѣ, ние незнаемъ, па и да знаемъ, не искаме тука да характеризираме способитѣ, по които сж се заблудявали. Нѣ прѣдъ насъ стои тоя фактъ, че откакъ тѣ *„заднаха най-чистия паметникъ на българската рѣчь съ своитѣ научни ржѣтѣ“*, ние захванжхме да не разбираме, или много мжчно да разбираме, онова, което тѣ ни расправятъ, и, ако отиватъ така, ние ще бждемъ принудени да си направимъ особенъ словарь и особна граматика, за да се ползуваме отъ тѣхнитѣ трудове.

Да пазѣземъ прѣдъ читателитѣ съ доказателства, ние се помжчихме твърдѣ множко, та прѣведохме на общеприетия български писменъ езикъ по-долу помѣстенния откъселекъ отъ съчиненията на г. А. Теодорова, *„нашия най-пзрви за сега филологъ“* (спорѣдъ А. Т. Илиева; виждъ неговата „Начална Практическа Граматика“ 1887. VII). Призоваваме всички грамотни Българе да прочетжтъ и оригиналтѣ и прѣводѣтѣ, па да кажжтъ колцина Българе, грамотни и неграмотни, ще разбержтъ едното и колцина другото.

Оригиналъ — Теодоровъ.

Откъмъ историята на словѣнскитѣ побалкански народности днесъ вече наистина никой не би се поамилъ съ „пздириянията“ на члѣна отъ Српското Учено Друштво Милојевиѣа, както и съ сѣрбската „повесница“ на Срећковиѣа; ала откъмъ тѣхната езиковна характеристика струва чо-

Прѣводъ.

Въ историята на словѣнскитѣ народности по балканския полуостровъ днесъ никой, не би се пзлгалъ да земе за вѣрни „пздириянията“ на Милојевиѣа, членъ на Српск. Учено Друштво, както и расказитѣ на сѣрбската „повесница“ отъ Срећковиѣа. Нѣ, по тая причина, въ нѣкон филологи-

въкъ съ респективна прѣдпазливост да поима и трудове положително оцѣнявани, както що е „Кнежевина Србија“ отъ Милићевића: тахъ ще ни се удаде негли съ едного урожденца отъ Зайчаръ да поправимъ много изопачени мѣста въ съобщенитѣ пѣсни и думи изъ тоя градецъ; расположението на тогова писателя къмъ фактове отъ наша страна осѣтно прозира, напримѣръ, и въ онуй елипоходно съпоставянье на признаваната у насъ разлика между „български“ (мислено провинциално и „шопски“, което е истъкнато на стр. 182 отъ неговата „Кралевина Србија, Нови Крајеви“. Недостатъкътъ въ издържано до край безпристрастие на подобни сръбводи, както и изобщо нѣмашето истински научни публикации за въпросния прѣдметъ отъ едѣжнин наблюдатели, много допринася да се крѣпнѣтъ и усилятъ още за дълго врѣме невѣрнитѣ свѣдѣния за фактичнитѣ прѣдѣли между сръбскитѣ и български говори, което поражда всѣкъ разнородни послѣдци отъ неизгледенъ достѣгъ; за туй во върховенъ интересъ на общѣтъ съсѣдски народности, а че и на самата наука, е да се испитатъ единъжъ обстоятелно и да се изложатъ съ пълна достовѣрностъ всички особности на говоритѣ, за които до нинѣ липсватъ неспрѣложнитѣ дати за една обща прѣсѣла. (ПС., XIX и XX. стр. 147).

чески въпроси, нетрѣбва да прѣзираме такива трудове, както що е „Кнежев. Србија“ отъ Милићевића; само, че и къмъ тѣхъ трѣбва да бждемъ достатъчно прѣдпазливи; така въ сѣщия трудъ ще ни се удаде, вѣрваме, да поправимъ, съ помощта на единъ Зайчарецъ, много изопачени мѣста въ пѣсенитѣ и думитѣ, съобщени изъ неговия градъ; Милићевићъ понѣкога въ разсѣжденията си за насъ отива, та се ползува и отъ такива нѣща даже, като разликата, що правимъ между „български“ и „шопски“, кога говоримъ за нѣколкото нарѣчия на българския езикъ (стр. 182 отъ неговата „Кралевина Србија, Нови Крајеви“). Невѣрнитѣ свѣдѣния за истинскитѣ прѣдѣли между сръбския говоръ и българския се усиляватъ постоянно: едно, поради недостатъчното безпристрастие на трудове, като горѣпоменатия, а друго, поради нѣманието истинско научни произведения по тоя въпросъ, написани отъ свѣсни наблюдатели. Това има своитѣ лоши послѣдетвия, които не може се прѣдвиди додѣ бихъ достигнали единъ день. Въ интересътъ е, тогава, и на двѣтъ страни, па и на самата наука, да се испитатъ обстоятелно и да се изложатъ най-вѣрно всички особности на двата говора, за които не може да има общепризнато заключение, докато нѣма необходимитѣ за това данни.

Тука не искаме да сравняваме въ подробности оригиналтѣ съ прѣводътъ; не искаме да посочваме, защо прѣводътъ е по-ясенъ отъ оригиналтѣ; нито пакъ искаме да изгледваме тоя въпросъ: Може ли сѣщото да се каже въ прѣти една форма, по-ясна и отъ оная даже, въ която се памира нашия прѣводъ. Цѣльта ни, както казахме по-горѣ,

е да видятъ читателитѣ, че новитѣ наши филолози пишатъ и ни учатъ на единъ езикъ, по-непонятенъ за всѣки Българинъ, отъ колкото сегашния ни общеприетъ писменъ езикъ. И съ това ще се задоволимъ *за сега*.

При горното додаваме и слѣдующитѣ образци за оне отъ читателитѣ, които искатъ да се опитатъ, до колко ще могатъ да прѣвождатъ отъ „новиятъ наученъ, филологически езикъ“ на новия общеприетъ народенъ езикъ:

„Частнитѣ срѣдства за събиране градиво за нашия книгописъ могатъ да се простиратъ токо въ ограниченъ размѣри на толкова, на колкото едно лице изобщо е възможно да си набави книги и издания, дѣто се заключаватъ книгописни дати. Неще дума, че единичко съ тия срѣдства у насъ неби се отишло много далекъ, толкозъ повече, че и *минимата ни всеобщност на способноститѣ, покрай на дѣйствието само на физичнитѣ нужди, недопуска съществуването на завзети съ една здрава, ползовита идея лица*, които да се стрѣмжтъ къмъ нейното вѣрно усвоение въ пълна цѣлота и да постоянствуватъ за нейното разумно прокарване до най-дребнитѣ консеквенции“. (Курсивътъ е означенъ отъ насъ). По-нататкъ на същото мѣсто четемъ: „Среди обстоятелствата, при които въ сѣднище и училище стожтъ не сѣдин и учителъ, а природни човѣци, погаланитѣ способности *непрѣбждатъ съ послѣдовностъ винаги все въ една служба: тѣ се лутатъ по вситѣ свѣтовни посоки на възбозъ, и побиваещъ знамето на себичната слава въ некриспализувания чрѣвъ възпитание характеръ, носжтъ се на крилата му често дори къмъ дѣла, които въ драматъ и на театро се изкупжтъ съ лудница*“ (много вѣрно!). Тия два откъслека се намиратъ въ Пер. Спис. кн. XVIII. 478—479.

Да дадемъ и другъ образецъ отъ II. Сп. кн. IV. 115: „Разгледваме ли нинѣ досегнатата страна отъ българското звукословие най-първо споредъ правописнитѣ дати, ще видимъ лесно, че тя тъкмо тамъ образува чрѣвъ себе едно бѣлѣжито обстоятелство, дѣто е положенъ ключътъ за уталожване вситѣ за нея съмнѣния, дору прѣко възможнитѣ възражения за диалектически различия. Отдѣлни писци сирѣчь, особито домашнитѣ, относещи се къмъ неусвоенни графически, но учленяванъ говорно, звукъ ъ извѣнмѣрно неустойчиво, издаватъ очивѣстно особия неговъ физиоло-

гически характеръ, спрѣмо който наржчнитѣ имъ срѣдства явно показватъ своята осѣтна несъстоятелность“.

Въ заключение ще посвѣтваме напнитѣ приятели — филолози да се не биждтъ съ въздуха и да не стѣкмяватъ. като на пукъ на досегашния ни общъ напрѣдѣкъ, думи и форми, отъ чудни и д-чудни. Това имаме право да имъ кажемъ, защото тѣ хубаво знаждтъ, че филологията „не създава“ а „обяснява“, и че всички европейски писмени езици сж се усъвършенствували не отъ *филолози*. а отъ *поети* — писатели, които сж носили въ своята душа цѣлия душевенъ животъ на оная срѣда, отъ която сж излѣзли.

Д-ръ Аръ д'Абулъ.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Душа и сърдце.

Що би сърце, душа, да не бѣше?
Що би душа, пѣсенъ, косе спрѣше? —
Сърце душа с' чувства събѣдява:
Душа сърце с' пѣсни подмладява:
Душа лѣе, сърце го поема;
Сърце пѣе, душа се съвзема;
Душа пламти, нови чувства буди;
Сърце трепти, с' пѣсни злоба буди.
Злоба, завистъ, с' хули и укори
Неможете ме никога обори,
Колкото ме нападате силю,
Азъ ще пѣмъ, толкозъ по обилно,
В' сърце сила и в' рѣцѣ възможность,
Азъ ще блѣскамъ вапата ничтожность.

1875.

Дай ми Боже.

Дай ми Боже,
Остро ножо
Да удариж роду врага,
Що се чуждому подлага
Та надува неговъ рогъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
„Честь, народна“
Вещь народна
Тѣ я считатъ и наричатъ,
Само себе си обичатъ —
Народу сж трънъ и глукъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!
С' рѣчь на мода
„За народа“
Своя користъ си покриватъ,
Обща полза я затриватъ
И върлува зѣлъ порокъ.
Ахъ убилъ ги таквизъ Богъ!

Тѣ се хора
 На мърхора,
 Прѣдъ чужди са прѣпоржчватъ,
 Че своитѣ злѣ измжчватъ,
 Подло ломятъ роднии рога;
 Но дерзайте с' насъ е Богъ!
 1875.

България.

Бъгарие, сладко име!
 Колко ми си драга ти,
 Колко жалъж миръ да има,
 В' тебе щастие да цѣвти.
 А какъ ми се сърце скуби,
 Като гледамъ цѣлъ народъ
 Какъ отъ завиестъ, злоби губи
 II живѣй злочестъ животъ.
 Ей ви хора с' страсти груби,
 Чуйте този старъ урокъ:
 Който брата си не люби,
 Не люби го него Богъ.
 1881.

П. Р. Славейковъ.

Идеалъ.

(Изъ „Джинджилино“, поема отъ Джустини).
 На тоя свѣтъ голъ се раждашъ —
 На бѣдностъ обрѣченъ!
 Нъ послушай наши съвѣтъ,
 Ще умрешъ обрѣченъ,
 Отъ зли сръщи ще те пази,
 Като Талисмана;
 Та ще минешъ сладкъ животъ,
 Безъ мъка гольма.
 Тѣй ти трѣбва отъ дѣтенце
 Всѣки да обичашъ;
 Да не питашъ, що е право,
 Силни да почиташъ.
 Сръща ржженъ недѣй рита,
 И в' страшното вѣрвай;
 Та те бие джендаринътъ,
 Ржка му цѣлувай.
 Като овца, по божии свѣтъ
 Да ходишъ смирено;

Всичко у тебъ да се вижда
С' лице затъпено.

Умъ съсъ дързостъ не се търпи
Глупакъ да си личенъ;
Или умъй да се струвашъ
На такъвъ приличенъ.

Не се храни съсъ сѣнища
За почетъ и слава;
Катъ сюрмаха, в' утопии
Недѣи се прѣдава.

Да не слѣтншь чужди бѣди
И чужди страдан'я,
Далечъ да си, да отбѣгвашъ
Отъ всѣкакви знан'я.

Бжди покритъ: нескреното
Никой не обича;
С' откровеностъ човѣкъ често
Бели си навлича.

Порокъ и зло се прощаватъ
С' повече готовность,
Отколкуто кога каженъ
Дума с' откровеностъ.

На силнитъ — не се срами!
Всѣкога угаждай;
Квото рѣкжтъ — глупость да е,
Ти все го подържай.

Вѣжливъ бжди, отнасяй се
Все благоприлично;
И с' тасъ маска знай да лъжешъ
Всѣки безразлично.

В' свойтъ мѣн'я, га е нужда,
Бжди и свободенъ;
Връти, сучи, гледай да си
Всѣкому угоденъ.

Кога имашъ сгоденъ случай,
Нападай порока;
Нъ и тогасъ, га се сърдишь,
Недѣи го протака.

Понѣкога се прѣструвай
Докаченъ дълбоко;
За честъта си в' такъвъ случай
Да гърмиши високо.

Служи тѣломъ, служи духомъ.
 На нѣща реални;
 Недѣй носи своитѣ мечти
 В' сферѣ идеални.

Вмѣсто принципъ, ти да вѣрвашъ
 В' тоя идеалецъ,

Че на свѣта най силенъ е
 Златни капиталецъ:

Че отъ гласа на парита
 Всичко се събаря;

Че въвъ честъта на бѣдния
 Никой нѣма вѣра;

Бѣдността е в' свѣта порокъ.
 Нѣмай съжален'е;

Ползувай се, ако можешъ.
 С' хорското страдан'е

Бѣди стинца: щедри човѣкъ
 В' погибель отива;

За богати само има
 И сила, и слава.

Абаджийче.

Азъ съмъ абаджийче,
 В' Цариградъ чираче.
 Единъ законъ знамъ,
 Една воля слушамъ,
 Мойтъ добръ майсторъ,
 Господинъ Иванча;
 Нъ азъ си имамъ
 Много добръ майсторъ,
 Да знаете вие
 Колко добръ майсторъ!

Често ме побива;
 Гърбътъ ми е станжалъ
 На сини плѣсеници.
 И сега усѣждамъ,
 Че ме боли нѣщо;
 Нъ азъ не се сърдя:
 Пръчката е, знайте,
 Изтѣзла отъ рая;
 На безъ нея още,
 Казва мойтъ майсторъ,
 Човѣкъ не би могълъ
 И калѣа да стане.

Какъ още не вземамъ,
 Нъ за това носѣмъ
 Дрѣхн отъ дюкяна
 И съвсѣмъ безплатно
 Хлѣбъ и солъ получвамъ;
 Понѣкога въ праздникъ
 Мойтъ добръ майсторъ
 И с' фасуль ме храни;
 А пакъ на Велидень,
 Минжалата пролѣтъ,
 Грошъ бакшинъ ми даде,
 Та си купи хъ сладко,
 Двѣ три яшурета;
 Ахъ, азе си имамъ
 Много добръ майсторъ,
 Да знаете вие
 Колко добръ майсторъ!

Дѣлникъ било, праздникъ,
 Мойтъ добръ майсторъ
 Хичъ не спн дълбоко;
 Много е кушкня.
 По звѣздитъ знае,
 Кога да ни вдигне:
 И зимъ и лѣтъ
 Азе се събуждамъ
 На турски по седемъ;
 Тогава ще вземъ
 Пглата въвъ рѣка,
 И чакъ по вечера,
 Когато се смъркне,
 Азъ щж да я хвърляж;
 Тука по насъ нѣма,
 Както на школьото,
 Ни минута отпускъ:
 Вседень азе шижъ,
 Шижъ, шижъ, шижъ,

Шестъ деня работимъ,
 А в' свѣта недѣли
 Мойтъ добръ майсторъ,
 Като християнинъ,
 Недава да шнемъ;
 Тогасъ ще распоримъ
 Всички ветхи дрѣхн,
 Що сж се купили
 Прѣвъ цѣла недѣля;
 Ще да ги очистимъ

Отъ гниди и въшки,
И ще ги приготвимъ
Да се прѣработѣтъ.

Азъ съмъ абаджийче,
Въ Цариградъ чираче;
Нъ недѣйте мисли,
Че азъ само шиѣ.
Има една стомна,
Двайсетъ оки бере:
Вечеръ 'га се мръкне
Азъ щѣ я нарама,
Отъ Ёни-Джамия
Вода да налѣѣ.
А пакъ кога дойде
Сѣбота, недѣля.
Азъ щѣ се запретѣѣ,
Та ще да оперѣ
Мойтъ добръ майсторъ
И всичкитъ калѣи,
Мойтъ добри калѣи.

Става три година
Все така работѣ;
Хлѣтѣѣ и изсѣхнѣѣ,
Петоменъ за всичко:
За корица хлѣбецъ,
За парче сланинка;
За сѣнъ, за почивка,
За сладка расходка;
За дрѣхѣ, за вѣпка
И за чиста риза.

Нъ още година
И, ако азъ слушамъ,
Казва мойтъ майсторъ,
Че ще ме направи
Сѣсъ сто гроша калѣа;
Тогава ще мама
Да ми се зарадва,
И тате ще сбере
Госте зарадъ мене.
Ахъ, азе си имамъ
Много добръ майсторъ,
Не знаете вие
Колко добръ майсторъ!

И. П. Плачковъ.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

НАРОДНИ ПЪСНИ.

Богдановъ лютица.¹⁾

Сѣднал Богдан, тоя Зъл лютица,
Да вечеря господска вечеря,
Сам вечеря, сам с' глава повива,
Самичък се под мустак подемива.

5 Попита го неговата мама,
„Ой ти сину, лютица Богдане,
Що вечеряш и с' глава си киваш,
И що ми се под мустак подемиваш?
Дал' са смѣеш майцѣ на старости,

10 Или ти е гозба не угодна,
Или ти е виното не сладко?“
Отговаря лютица Богдане:

¹⁾ Нѣколко варианта се срѣщатъ въ Българскитѣ пѣсни за Ойрадинъ или Хайрадинъ войводовци и една по сѣкций прѣдмѣтъ, но по-сиромашка по съ държането си: тази е отъ Стара Загора отъ селото Девентъ. Язикътъ не се вижда да е толкова вѣренъ на мѣстното нарѣчие, и се вижда като да е слушана отъ чужди нѣкои пѣвецъ и прѣписана. На прѣписътъ, който ми се достави отъ тая пѣсенъ, имаше заглавие „Богдановъ „Лютица“, това си го така оставихъ и азъ, като мисля, да не е нѣкое по опрѣделено название, при всичко че мисля, аащо „Лютица е прѣкоръ а Богданъ сжщото име на героятъ, както се и отъ съдържанието вижда, а по заглавието може да се мисли, че „Лютица е собственното име и е синъ Богдановъ. Въ другиятъ вариантъ, тоже отъ Стара Загорскитѣ полески села, както и съ сръбски нѣкои пѣсни, се чие „Лютица Богданъ или Богданъ „Лютица, което е равносилно съ Сербесъ Богданъ или Богданъ сербесинътъ.

Въ описанието на Скопската околия, което е правиль на 1850 г. Хаджи Нурданъ Хаджи Константиновъ, срѣщамъ, че до три часа по-горѣ отъ Скопското село Горни Оризари, казвали му да била крѣпостта „Лютица Богдана, дѣто днесъ живѣели турци: това само се знае за тоя български юнакъ, съвременникъ както се вижда въ боленъ-Доичина. А за Ойрадина или Хайрединъ войвода нѣкои мислятъ да не би да е нѣкои отъ знаменититѣ Хайрединъ пашовци: такива сж извѣстни въ Турско двамина Хайрединъ паша „Джендерели, който е дошелъ най-напрѣдъ въ стълковене съ Българитѣ и е баща на Али паша, който е прѣвзвелъ Търново (1393). А другия е потурнякътъ Хайрединъ паша, турскый Адмиралъ при Сюлеймана, наричаемий Барба Роза (жълта брада). Азъ мисля, че тоя Ойрединъ войвода е мѣстенъ нѣкои потурченикъ. Нѣкои мислятъ из споредъ съдържанието на пѣсенъта да е нѣкой Бошнакъ, защото се говори за Сараевска земя, за бѣлъ Дунавъ; но азъ мисля да е „Дунавъ вмѣсто Вардаръ, както се взема това и въ други пѣсни, и Сараевска земя, твърдѣ е възможно да е Сараевско Оризари, село такожде Скопска околия.

- „Ой та тебе, стара моя майка,
 15 Та ма питаш, право да ти кажа.
 Знаеш мале, помниш, стара майко,
 А га беше първото размирие,
 Та помниа Ойрадин войвода
 С' три синджиря роби поробени:
 20 Първи синджир млади мъжетници,
 Втори синджир руси ми дъвойки,
 Трети синджир се млади момчета.
 Изтързохме робе да гледаме,
 Сестра Мана на врата седеше;
 25 Че замина Ойрадин войвода.
 Че я хвати за десна ръчица,
 И я мъртна на кон, на сапати.
 Аз бѣх, мамо, момче още малко,
 Дойдѣ ми много за сестра ми:
 30 Налютих са като сѣко дѣте,
 На си грабнах сабя димаскиня,
 Та полетях глава да му зема,
 Глава зема, сестра да отнема.
 А що била, мале, жена чудно нѣщо,
 35 Що милѣла за мъжквата старна.
 Сестра Мана десница насочи,
 Не ми даде глава да му зема;
 Увлече я Ойрадин войвода,
 От тогава доста сѣ години.
 40 Аз невидох Ойрадин войвода,
 И не знаях нищо за сестра си,
 Ништи чувах Ойрадин войвода.
 Сега дойде пак размирие времѣ:
 Пак са чува Ойридин войвода,
 45 И са канил Ойрадин войвода.
 Аз ша пда шюря си да хватя,
 Ша да хвана шюря си Богдана,
 Аз ша него роб да го поробя,
 С' кобилица вода да ми нося,
 50 С' магарица дърва да ми кара.
 Дочула го Вела Самодива,
 Моя мила сестра, посестрима,
 Та на ми е хабер допратила,
 Да не чакам Ойрадин да дойде,
 55 А да пда сам да го намѣря.
 Аз извадих коня шарколия,
 Та отидох в' Саравската земя,
 Да си търся Ойрадин войвода.
 Кога стигнах на тоз бѣлвй Дунав,
 60 Там намѣрих триста ратакнии,
 Ратакнии, негови робини.

- На бѣл Дунав бѣли платна бѣлят,
 Бѣли платна черни да ги правят.⁴
 Отговарят триста ратакини:
- 65 „Ой та тебе, незнайна гидно.
 Не минувай тихи, бѣл Дунава.
 Не дѣй ходи в'Сарасевската земя.
 Ша та хвати Ойрадин войвода.
 Ша та хвати, жив ша та одере.“
- 70 Та попитах триста ратакини:
 „Ой ва вазн, до триста робини,
 А дѣ стои Ойрадин войвода?
 А дѣ стои, много юнак ли е?
 Що юнаштво има да е сторил?
- 75 Плѣн да плѣни, сѣки келеш може,
 Плѣн да плѣни, пожар да пожари.“
 Отговарят триста ратакини:
 „Стои, не думай такивана думи.
 Ний сми синца неговн робини.
- 80 Юнак ти е Ойрадин войвода,
 Нѣма други по юнак от него;
 Видиш тоя бѣл мраморен камък.
 Дѣто бѣлим венчки ний на него,
 Та го земе Ойрадин войвода,
- 85 Та го върга до триѣсет аршина.
 Па го зема и си го намѣстя.
 Аз отѣднах коня шарколия,
 Наведох са, обзех мрамор камък.
 Па го върних педесет аршина.
- 90 И го върнах та па го намѣстих.
 Качих коня, та Дунав прѣцапах
 И отидох малко по-нагорѣ,
 И намѣрих Ойрадину дворе,
 Та почуках на Чемшир-капия.
- 95 Чуках, виках, никой не излѣзе.
 Налютих са, капия прѣскочих.
 Нападаха деведесет глави
 От юнаци, на коле побити.
 Сестра Мана тогава излѣзе:
- 100 „Добрѣ дошел лютица Богдане.
 Пусни коня, излѣз на чардаци.
 Да та служба вино — медовина.
 Да нагостя моя малък братец.
 Че отколѣ не съм го виждала.
- 105 Аз си пустих коня шарколия.
 Че излѣзох горѣ на чардаци.
 Радва ми са моя сестра Мана.
 Гондава ме сито, до прѣсенто
 И ма пои вино — медовина,

- 110 И ма пои додѣ ма оиои;
 Турила ми крака у тумруши,
 На рѣцѣ ми тежки белезици,
 Свързала ма с'тевки ибришими.
 Кога дойде Ойрадин войвода,
- 115 Хвали му са мила сестра Мана:
 „Ой та тебе, Ойрадин войвода,
 Ти са каниш Богдана да търсиш,
 А той ти е сам на крака дошел!
 Я си стани, Ойрадин войвода,
- 120 Да погубиш лютица Богдане, --
 Ей го долу у тъмни зандани,
 Крака му са в'тумруци забити,
 На рѣцѣ му тежки бѣлѣзици,
 На снага му тенки ибришими.“
- 125 „Ей че дойде Ойрадин войвода,
 Понечи са глава да ми земе,
 Аз го чувамъ, не мога да стана,
 Така бѣ ма сестра оиоица.
 Щом замахна Ойрадин на мене
- 130 Аз са сепна, та на крака скоча,
 Испокжсам тенки ибришими,
 Та замахна с'тежки белезици,
 И го пухна по брѣсната глава,
 Ником падна Ойрадин войвода,
- 135 На гърди му със колѣна скочих.
 Моли ми са Ойрадин войвода:
 „Богом брате, лютица Богдане,
 Нелюти са ти, брате, на мене,
 Сестра ти е тебе даваджийка,
- 140 Стори добръ, с'нея потъкми са
 А па мене не дѣй ма кайдисва,
 Не мой брате мене да погубяш,
 Остави ма по свѣта да ходя,
 Да приказвам твоего юнашество.“
- 145 — Га са молиш, нека да ти бѣде:
 Десни крак му за курбан отеѣкох,
 Лѣва рѣка за лижба отрѣзах,
 Десно око за спомен извадих,
 Та го пуснах по свѣта да ходи.
- 150 А що бѣше моя сестра Мана,
 А що беше Люта Усорница
 Затече са, спусна са врѣз мене.
 Да издере и двѣтъ ми очи.
 Бог ми, майко, не щѣх да я губя
- 155 Сама скочи, тя да ме погуби.
 Със сина си малечѣк Богдана,
 Погубих ги, себе да отбрана.

Помислих си, не си ги виждала:
Щерка Мана и внука Богдана,
160 Па донесох глави да им видиш.
Това мисля, майко, и са чудя,
Що е била жена зарад мъжа,
Неще да знай народа, ни вѣра.

П. Р. Славейковъ.

Марко и базиргянъ.¹⁾

Чуйте старци, приказвайте млади:
Посили се жълта базиргяна,
Посили се по Солуна града,
Та погуби седемдесет краля
5 И погуби осемдесет бана.
Направил е девет бели кули,
Девет кули от юначки глави,
Портите им от юначи ръци;
Тукъ годи ²⁾, Марко да погуби.
10 Па че плени чиста светя гора,
Че изгори бели манастири,
Че изгори Илиндар манастир,
Че погуби старци егүмене,
Чи изгори книги вангелии;
15 Всички народ без закон че стане.
Прати писмо жълта базиргяна,
Па го прати чиста светя гора:
„Много здраве, стар егүмен Славѣ,
Да ми дадеш чиста светя гора,
20 Ако сакаш, с'парѣ че я купим,
Ако печеш, зорден че я зѣмем.“
Отговоря стар егүмен Славѣ;
„Ей хвала ви, триста егүмене,
Какво че ме вѣе научите“.
25 А они му вѣрно отказуе:
„Хей фала ти, стар егүмен Славѣ,
Пийши писмо по всите крайни.
Ега има юнак да се найме,
Да излезне юнаку на срѣща,
30 Да излезне жълту базиргяну“.
Исписал е стар егүмен Славѣ,
Исписал е тия бели книги;
Распратѣ ги по всите крайнини.
Нѣма нѣкой юнак да се найме,
35 Да си хване жълта базиргяну.
Отговоря стар егүмен Славѣ:

¹⁾ Евреинъ.

²⁾ Сака, иска.

- „Хей хвала ви, триета егүмене,
И вѣйка прѣмлади дечѣта,
Прѣтих писмо по всѣчката земя,
40 Нѣма нѣкой юнакъ да се найме,
Да излѣзне юнаку на срѣща,
Да излѣзе жълту базиргяну,
Да отъвне чѣста светѣ гора:
Хайде бари да я продадѣме,
45 Негли всѣчки сѣмо да гинеме.
Вѣкнали триета егүмене:
„Хей фала ти, стар егүмен Славѣ,
Я упѣци тройца телѣте,
Нека лѣча през Солѣна града,
50 Бѣлки нѣкой юнакъ че се найме,
Та сѣга би гора отъвнѣло,
Да отъвне чѣста светѣ гора“.
Хѣка телѣл три дни, три нѣщи,
Та си хѣка по Солѣна града:
55 „Продава се чѣста светѣ гора,
Има нѣкой парѣ да я плѣти;
Ама нѣма юнакъ да се найме,
Да излѣзе юнаку на срѣща,
Да излѣзне жълта базиргяна“.
60 Трѣти ден е, брѣте, наступило,
Ка излѣзна жълта базиргяна.“
Отговаря стар егүмен Славѣ,
„Хей фала ти, стар егүмен Славѣ,
Дѣмай, кѣлко парѣ че ми сакаш“.
65 Отговаря стар егүмен Славѣ:
„Хей фала ти, юнакъ над юнаци,
Я не знаѣм, кѣлко че ти сакам,
С' божѣ воля, кѣлко що обѣчаш,
Цена нѣма, ни се па продава“.
70 Отговаря жълта базиргяна:
„Хей фала ти, стар егүмен Славѣ,
Да докараш четирѣйсе мѣскѣ,
Да товариш сѣмо сѣхо злѣто,
Сѣ'о злѣто, се жълти жълтици
75 Да докараш ѣще дѣвет мѣскѣ,
Да товариш сѣтти рубѣта;
Я имѣне сѣс брой нѣче брѣим,
И сѣс ѣка злѣто нѣче мѣрим,
Кѣлко мѣжеш, тѣлко че да дѣгнеш.
80 Сѣс две дѣми пазѣр направѣ.“
У пазѣр си рѣка целѣвали.
Отговаря жълта базиргяна:
„Хей фала ти, стар егүмен Славѣ,
Кѣто ѣйдеш в' чѣста светѣ гора,

- 85 На секъде хабър да оставиш,
По сви мѣста, бѣли манастири,
Най повече илндар манастир.
Да излаза' стари егүмене,
Да излаза низ бѣли манастир.
- 90 Немой нѣкой книги да износн,
Че да пратим моите гавѣзи,
Де ги срѣтне, там че да ги гүби".
Завика ¹⁾ се стар егүмен Славе:
„Туй се' и чүло по всѣте крайнини:
- 95 Продаде се чїста светѧ гора,
Та я купи жълта базиргяна,
Ем че плени чїста светѧ гора:
Чи изгори бѣли манастири,
Чи изгори Илндар манастир,
- 100 Че изгори сїчки манастире,
Че погүби сїчки ученици,
Че изгори книги вангелїи,
Сїчки народ без закон че остане".
Пак се чүло по всѣте крайнини
- 105 Па си доу до Прилена града.
Нажали се Марко Кралевике,
Па на майка тогай отказуе;
„Леле мале, леле стара мале,
Посили се жълта базиргяна.
- 110 Посили се по Солүна града,
Та погуби седемдесѣ краля,
И погуби осемдесѣ бана
Кралиците млади изпороби,
Направи с девет бѣли кули,
- 115 Девет кули от юначки глави
Портите им от юнаци рѣци
И с купи чїста светѧ гора,
Тешко горко имане заплатил,
Ем че плени чїста светѧ гора.
- 120 Чи изгори бѣли манастире,
Чи изгори Илндар манастир,
Че погүби стари егүмене,
Че погүби сїчки ученици
Че изгори книги вангелїи,
- 125 Всїчки народ без закон че остане.
„Леле мале, моя стара мале
Да ли можемъ срѣща да излѣзим,
Ако можем юнак да се найдем,
Да отгвнем чїста светѧ гора,
- 130 Че оставим спомен на земята,

¹⁾ Заплака.

- Ако можем я да погинем,
 Па за вѣра, мале, че погинем!“
 Отговаря нѣму стѣра майкя
 „Хей фѣла ти, Марко, мѣли сѣнко,
 135 Прѣсто да ти е от мѣника.
 Да отидеш, у бой да нападнеш,
 От мѣне ти много ѣзин, Марко.
 Да се бѣеш с' жѣлта базиргяна,
 Ако можеш гѣра да отъвнеш,
 140 Че оставиш спѣмен на земята
 Всѣчки народ у закон че турниш.
 Ако можеш и ти да погинеш,
 Па за вѣра сѣчко че загинеш.
 Че оставиш спѣмен на земята
 145 Сѣ грехѣве Господ че ти прости.“
 Вѣзе ѣзин Марко Крѣлевике
 От стѣра си майкя нѣговата.
 Пише писмо Марко Крѣлевике,
 Па го прѣти до Солуна града.
 150 Па го прѣти жѣлта базиргяна.
 „Мир си сѣди жѣлта базиргяна,
 Не ти давам чиста свѣта гѣра,
 Не ти давам Илѣндар манастир,
 Че ти сечѣм нѣзе до колѣна
 155 Че ти сечѣм рѣце до рамена.“
 Кѣто вѣзе жѣлта базиргяна,
 Кѣто вѣзе тѣва бѣло писмо
 Ем го четѣ, ем другѣ писѣва,
 Ем го прѣти до Прилепа града.
 160 „Много здрави, Марко Крѣлевике,
 Утро рано код мѣне да дойдеш,
 Да ти видим твоѣто юнаство,
 Ако бъдеш по юнак от мѣне.
 Прѣсто да е чѣста свѣта гѣра,
 165 Заплатѣй я, па че ти я дадем
 Ако ли сѣм по юнак от тѣбе,
 Язе, Марко, нѣчем да те гѣбим,
 Че те ковѣм на моѣте врѣти,
 Кой те види, мѣне да завиѣди.
 170 А на тѣбе, Марко, да завѣля,
 Че си чѣен по всѣте крѣйни.“
 Рано рани Марко Крѣлевике,
 Рано зѣби Марко добра кѣня,
 Назѣби го цѣрвѣна чѣниѣа,
 175 Напой го виѣно трѣгѣдѣко
 Качѣл се е кѣню на рамена,
 Прѣво кѣра у Солуна града.
 Тамѣ го е зѣра зазорѣла.

- Край Солуна с' калѣ заградено,
 180 У калето дѣвет бѣли кули,
 На кулите жълта базиргяна.
 Като видѣ жълта базиргяна,
 Че пристигна Марко Кралевике,
 Нема кога коня да си стѣга,
 185 Но уяна коня на голица,
 Та взе тѣшка топузѣца.
 Сред излѣзна с' Марко Кралевике,
 Ка го видѣ Марко Кралевике,
 Уплаши се Марко Кралевике,
 190 Че е горко, тѣшко юнак над юнаци?
 Че станали срѣца да си стѣи.
 Две са си дѹми продѹмали,
 Отговоря жълта базиргяна:
 „Ей фала ти ти, Марко Кралевике,
 195 Да ти ли си юнак над юнаци?
 Стани, Марко, на нишан да стѣиш,
 Аз ще, Марко, с' тебе да се бием“.
 Стана Марко на нишан да стѣи.
 Дига топуз жълта базиргяна,
 200 Що то бѣше Марковата коня,
 Стана коня като вакло ягне.
 Бог да бие жълта базиргяна,
 Не нишани Марко Кралевике;
 Нъ нишани коню у гърдите,
 205 Като фърли жълта базиргяна —
 Марку коня била талемлия,
 Талим знала с' бѹгарско юнаство,
 Па се сравни с' църната зѣмя, —
 Превърли го жълта базиргяна,
 210 Тогай Марко славно че да фърля,
 Ка му стана жълта базиргяна,
 Ка му стана на нишан да стѣи.
 Тогай Марко славно че да хвърля,
 Като дига Марко Кралевике,
 215 Като дига тѣшка топузѣца
 Да удари жълта базиргяна,
 Удари го у бѣните вѣжди
 Разцани се топуз на четирѣ.
 Това юнак не чѹе, не ѣе,
 220 Тукѹ юнак дѹма продѹма:
 „Хей ти, непознан юначе,
 Каква дѹма точки ¹⁾ удумахме
 Оти, Марко, на дѹма не стоя“.
 А Марко му тогай отказѹет:

¹⁾ По-напрѣдъ.

- 225 „Мéне ми е сърце дълговéчно,
И мoя дýма правосла́вна,
Я да сто́им, сърце ми не сто́и“.
Отговáря жъ́лта базиргя́на:
„Да и́дем под Солу́на гра́да,
230 Та́мо има́ е́дин бéли ка́мик,
Че мéтаме то́я бéли ка́мик,
Ако бъдeш пo юна́къ oт мéне
Ти чe, Ма́рко, мéне да надмéтнеш,
Ако ли сѣм пo юна́къ oт тéбе,
240 Язe, Ма́рко, нéчeм да тe гýбим,
Че тe ковeм на мoйтѣ врати,
Кой тe ви́ди, мéне да зави́ди,
А на тéбе, Ма́рко, да зафа́ля.
Кáто стáна Ма́рко Кра́левикe,
245 Ка ойдо́ха под Солу́на гра́да,
Под Солу́на скáла халови́та.
Катo ри́па Ма́рко Кра́левикe,
Ка прегъ́рна тоя бéли ка́мик,
Тéшко, гóрко мy натежа́ло,
250 Па го фъ́рли с'негoвo юна́ство.
Полетeл три са́та врéмe.
Кáто вéзe жъ́лта базиргя́на,
Кáто вéзe то́я бéли ка́мик,
Па го фъ́рли през пoлe ширóко,
255 Ни́гдe нямa ка́мик да си пaднe,
Дур не мина́ през бéлoтo мoрe.
Върло се e Ма́рко ундаши́л.
Проговóри жъ́лта базиргя́на:
„Ей фа́ла ти, Ма́рко Кра́левикe,
260 Хай́де да и́дем y Солу́на гра́да.
Че рипнeмe през мoйтe кули,
Ако да си пo юна́къ oт мéне,
Тíзe, Ма́рко, мéне чe надри́пнеш,
Ако ли сѣм пo юна́къ oт тéбе,
265 Язe, Ма́рко, нéчeм да тe гýбим,
Че тe ковeм на мoйтe врати,
Кой тe ви́ди, мéне да зави́ди,
А на тéбе Ма́рко да зафа́ля,
Че си чýен по всíтe кра́йни“.
270 Ка ойдо́ха y Солу́на гра́да,
Ка ойдо́ха жъ́лта базиргя́на,
Ка ойдо́ха на бéлитe кули,
Запѓра се Ма́рко Кра́левикe,
То́ку зóрлe кули́ прири́пнало.
275 Запѓра се жъ́лта базиргя́на,
За дéвeт e мéстo прерипна́ло.
А на гóрeм ви́шим надви́пнало.

- Тóгай Мáрко страшно сей уплаши,
Тéшко сей гóрко помолило :
- 280 „Хей фàла ти, юнàк над юнàци,
От тебека пó юнàк небíва,
Ти си юнàк над юнàци,
Нъл íмам молба да се мóлим,
Я по сéга от тебе че гíнем,
- 285 Да ме пýстиш, до дóма да íдем,
Да се прóстим с' моя стáра мáйкя,
Да ме знáе дéка че погíнем“.
- Отговáря жълта базиргяна :
- „Хвàла тебе, Мáрко Крáтевике,
- 290 Прóсто да е Мáрко от мéнека,
Прóсто да е до дóма да си íдеш,
Да се прóстиш сýс твоята мáйкя,
Ютро рáно код мéне да дóйдеш,
Язе, Мáрко, нéчем да те гýбим
- 295 Че те ковém на моите врáти.
Кой те вíди, мéне да завíди,
А на тебе, Мáрко, да зафàля.
Че си чýен по всéте крайни“.
- И Мáрко го вérно послушáло.
- 300 Стáвай, Мáрко, дóма та си оíди
Катó оíде у негóви двóри,
Тéшко се е гóрко умилило ¹⁾
Стáра го е мáйкя посретнàла.
И на Мáрка дýма продумàла :
- 305 „Не ми се бой, Мáрко, мíли сíне“.
- А Мáрко í тóгай откáзует :
- „Стой, не думай, мóя стáра мáле,
Тéшко, гóрко мóето юнáство.
Не мий жàлба, че да погíнем,
- 310 Нъ мий жàлба мóя стáра мáле,
Бáре мáле сал да ме погýби,
Тéшко, гóрко кърви че пролéем,
Нъло мáле нéма да ме гýби,
Че ме ковé на негóви врaти,
- 315 Кой ме вíди, нему да зафàли,
А па мéне, мáле, да завíда,
Я се чýдим, моя старá мáле,
Слáвно, прáво мéне че погýби,
Нъ се бóйм от мой славни нàрод,
- 320 Се че, мáле, да се приказует
Не загинáх отъ мнлóго бóга,
Нал загинáх жълта базиргяна,
Прóсти мáле, прóсто нéка да е,

¹⁾ Наскърбило.

- Много, мале тебе, съм прегрешил“.
- 325 Отговаря нѣму старѣ майка:
„Хей фѣла ти, Марко, мѣли сѣнко,
Сал се не бой, Марко, мѣли сѣнко,
На ли ти питѣ твоѣ старѣ майка,
От Бѣга си много дѣрба имаш,
- 330 Прелечѣ се, сѣнко, предрешѣ се,
Прелечѣ се у прѣсяшка рѣба,
Кон прелечѣ у прѣсяшка рѣба,
Та отѣди ютро на зарѣна,
Та отѣди край Солѣна града,
- 335 Край Солѣна на бѣлата чѣшма,
Тѣм излѣзѣ жѣлта базиргѣяна,
Рѣно, рѣно пред сѣлце излѣзи,
Там си мѣе тѣе жѣлти нѣзи
И на глѣдно сѣрце вѣда пѣе,
- 340 За товѣ е юнак над юнаци.
Премѣни се, сѣнко, предрешѣ се,
Премѣни се у прѣсяшка рѣба,
Кон прелечѣ у прѣсяшка рѣба,
Па отѣде на бѣлата чѣшма,
- 345 Той че дѣйде рѣно на чѣшмѣта,
Че си пѣе рѣно стѣдна вѣда
Че си мѣе тѣя жѣлти нѣзи
И там мѣжеш, сѣнко, да го гѣбиш
Кѣто дѣгнеш сабѣла демискѣя,
- 350 Сал немѣи през половинѣта,
Негѣво е сѣрце каменѣто,
Па немѣже ти да го погѣбиш,
Нѣл мѣй дѣле през нѣзѣте,
Отсечѣ му нѣзе до колѣна,
- 355 Та па бѣгай колко че си мѣжеш“.
- Послушѣ я Марко Кралевѣке,
Кѣто я нѣ Шарко, добрѣ конѣ,
Прѣво кѣра Солѣна града,
Прѣво кѣра на бѣлата чѣшма,
- 360 Пустѣ конѣ трѣва да си пасѣх
И на Шарко тогѣй отговарѣ:
„Хвѣла тебѣ, Шарко, дѣбрѣ конѣ,
Глѣдай, ка те пѣщим при бѣлата чѣшма,
Глѣдай, конѣно, срѣнца спрѣоти мѣня,
- 365 Щѣм да дѣйде жѣлта базиргѣяна,
Вѣднѣг, конѣно, код мѣне да глѣдаш,
Че се кѣчим тебѣ на рамена,
Па да бѣгам колко що че можеш“.
- Кѣто бѣде Марко Кралевѣке,
370 Кѣто бѣде край Солѣна града,
Край Солѣна на бѣлата чѣшма,

- Пустѣ ко́ня трѣва да му пасѣ,
 И на ко́ня то́гаѣ отговоря:
 „Ей фала ти, Шърко, добра ко́ня.
 375 Паси, ко́ню, сѣтна бѣла трѣва,
 Нѣло много трѣва па не рѣчи,
 Нѣло глѣдай, ко́нию, у мѣника,
 Щомъ да дойде жѣлта базиргяна,
 Веднѣг, ко́ню до мѣне, да дойдеш,
 380 Че се качим на твоѣ рамена,
 С' божата сѣла там да бѣгаш,
 Че то́я юна́к над юна́ци“.
 Рано бѣло та́мо бре предъ сѣлице,
 Ето ѣде жѣлта базиргина,
 385 Ка́то дойде на бѣлата чешма,
 Ем си язди ко́ня на го́лица:
 „Бог помага божѣ просѣйна“.
 А Ма́рко му то́гаѣ отговоря:
 „Дал бог добро́ юна́че.
 390 Хей фала ти, божѣ просѣйна,
 Привани ми мои добра ко́ня“.
 И Ма́рко му ко́ня прива́нѣло,
 С' лѣва рѣ́ка неговата ко́ня хванѣ,
 С' дѣсна рѣ́ка на Шърко те кѣна,
 395 „Ела при мене, Шърко, добра ко́ня“.
 Бог да бѣе жѣлта базиргяна
 То е бѣла стра́шна халѣстѣйна;
 Та́мо бѣла с' девет шопки¹⁾ чо́шма,
 Осем шопки базиргян затѣна,
 400 На деветѣ во́да че си пѣе,
 Че е бѣло юна́к над юна́ци.
 Ма́рко сѣди се́йри чѣни,
 Ка́то трѣгна са́бля да́мскѣя,
 Отсѣче му нѣзе до колѣна.
 405 Шърко ко́ня скѣро при не́го е.
 Рѣпа Ма́рко ко́ню на рамена,
 Побѣгна́л е Ма́рко Кра́левике,
 Ка го погна́ жѣлта базиргяна,
 Ка го погна́ без нѣзе по не́го,
 410 Та го гонѣ три са́ти вре́ме,
 Без мал го е трѣска накачѣла,
 Та го трѣси три не́дели вре́ме.
 И то́гаѣ се Ма́рко прослави́лю,
 Че отъвна чѣста света́ гора.
 415 И отъвна Илинда́р манасти́р
 И погубѣ жѣлта базиргяна.
 Ка́то дочу́ стар егѣменъ Сла́ве,

- Веднага е за Мърко запратил.
 Три месеци завет правил,
 420 Че отъвна чиста света гора,
 И отъвна Илиндар манастир.
 Отговаря стар егѹмен Славъ,
 „Хей фала ти Мърко Кралевице,
 Я продадох чиста света гора,
 425 А имане ни край ни брой ни зех.
 А бива ли съе твоето име
 Язе днеска с' твоето юнаство
 Себе рекъл сички да гинеме,
 Нъло днеска съе твоето юнаство,
 430 Ти избави чиста света гора,
 И избави Илиндар манастир.
 И избави триста егѹмене.
 С' божя воля, съе твоето име
 И нека че егѹмен да бъдем,
 435 Под мене сж триста егѹмена,
 До дѣка с, до века до амина
 Света гора, Илиндар манастир,
 И тамо се на азе намирам,
 Време няма тамо да живеем
 440 Нъ името ми там че се подпише“.

Като забѣлѣзахъ, че смисъла на послѣдните стихове на пѣсента сж неясни, помолихъ пѣвеца — събѣдъ една недѣля — да ми ги каже още единъ пажъ.

Ето, какъ повтори стиховетъ отъ 414 надолѣ:

- Веднѣг срѣтна Мърко Кралевице.
 Многo му е съвет правило.
 И тогѹи се народ освободи.
 Че погуби Мърко Кралевице,
 445 Че погуби жълта базиргяна,
 Сички народ бѣше острашино,
 Света гора бѣше опленило,
 И егѹмене бѣше изгубило.
 Що сж кпичи днеска литургииски.
 450 Се то време чѣше ги изгори,
 Сички народ чѣше да острашило
 И безъ закон чѣше да остане.
 Па е славно Мърковото име,
 Какъв зодѹм що се направило
 455 В бѹгарска земе на напредѣ,
 Се е Мърко на срѣнца издѣло,
 Никаде се Мърко непосрами,
 И днеска е нѹму славно име.¹⁾

¹⁾ Подобна пѣсень глѣдай въ Сборника отъ Български народни пѣсни на бр. Младенови стр. 53 X. 48: Царъ Мурадъ и Старъ Игуменъ и въ Сборника отъ Български народни пѣсни изд. I. събраши отъ С. Нв. В. София, 1884. N. VI стр. 60.

Като довърши, рече ми, че и това е погрѣшно, ама другъ път ще ми го каже по-добрѣ.

Забѣлѣзахъ, че когато ги карахъ да ми повтарятъ нѣкои стихове или заради смисѣла или за ударението, то винаги по нѣщичко прѣмивавахъ.

С. Врѣбица, 13. IX. 1887.

Слушана отъ Вучи Стоилковъ Ангелковъ и записана отъ С. Ватковъ.

Коледни пѣсни.¹⁾

1. Пѣсен, коя се пее, на дено на Божик, на най-старата жена у дома.

- Станя нѣне, господѣне,
 Полегнала Божѣ майка,
 Полегнала зауснала,²⁾
 Зауснала сън гледѣла:
 5 Израсло чѹдно дърво,
 Чѹдно дърво у рай божѣ,
 (Вѣмо дебел³⁾ позлатена,
 Стѣблата му посребрени,
 Шѹмата му малѣмена.⁴⁾
 10 Събуди се божѣ майка,
 Па питува свет Илѣя:
 „Фѣла тѣбе, свет Илѣю,
 Свет Илѣю, пророкѣю,
 Ти си пророкъ над пророци,
 15 Мож ли бити⁵⁾ на мой сынѣкъ.“
 Свет Илѣя отговоря:
 „Фѣла тѣбе, божѣ мале,
 Я сем пророкъ над пророци,
 Можем бити на твой сынѣкъ:
 20 Що е дърво у рай божѣ,
 Това си е млада бѣга,
 Що са стѣбла посребрени,
 Това са си си светѣли,
 Си светѣли з'бѣга ѣда,
 25 Що е шѹма малѣмена,
 Това са си се дечѣца,
 Се дечѣца млеченичѣста,
 Млеченичѣста з'бѣга ѣда.“
 Стане нѣне, господѣне.

¹⁾ Тия пѣсни се пѣятъ на коледа по къщата отъ момци. За всѣкиго въ къщата отъ каквато възраст или каквото и занятие да е, пѣе му се пѣсень.

²⁾ Заспала:

³⁾ Сичката му дебелъ.

⁴⁾ Незнаемъ що е.

⁵⁾ Другъ изпя: пророкъ ли си.

2. На домакинът.

- Джелѣп Нейо ви́но пи́е,
 От нѣделя до нѣделя,
 От мѣсеца до мѣсеца,
 Слѹга му е свѣта́ Пѣтка,
 5 Свѣта́ Пѣтка и Недѣля.
 Слѹга слѹжи съ́ззи ро́ни
 До хѹбава цѣ́рна зѣ́мя.
 Согледа́ я ?Желѣп Нейо
 Па ю вѣли отговоря́:
 10 „Фа́ла те́бе, свѣта́ Пѣ́тко,
 (Свѣта́ Пѣ́тко и Недѣ́ляю,
 Ка́то слѹ́жиш до́бро ви́но,
 Защо́ ро́ниш дро́бни съ́ззи
 До хѹбава цѣ́рна зѣ́мя?
 15 Да ли ти се до́сadiáло,
 До́бро ви́но слѹ́жа́чи,
 Ил на нодзе́ стоя́чи?“
 Я онá му отговоря́:
 „Фа́ла те́бе, джелѣп Нейо,
 20 Ни́то ми се до́сadiáло
 До́бро ви́но слѹ́жа́чи
 И на нодзе́ стоя́чи,
 Върло́ ми се на́жалiáло,
 Ка пи́еме и рѹ́ча́че,
 25 За до́бро се не сещáме
 Ха́йде цѣ́ркве да гра́диме
 Се от зláто и сребро́,
 Безца́н ка́мик престо́л да е,
 Да е вѣ́ко ми́ха вѣ́ко ¹⁾.“
 30 Джелѣп Нейо́ отговоря́:
 „Фа́ла те́бе, свѣта́ Пѣ́тко,
 Свѣта́ Пѣ́тко и Недѣ́ляю,
 Да гра́диме зláтни цѣ́ркве
 Настанá че тѹ́рско ца́рство,
 35 Се че цѣ́ркве да растѹ́ря.
 От зláто на узди́ ля́ти ²⁾
 А от сребро́ сѣ́дла кова́,
 Безца́н ка́мик подметáта,
 Сас нас шѣ́га побивáти; ³⁾
 40 Нейо́, ха́йде да гра́диме
 От вар ка́мик и отъ тѹ́хла,
 Мерме́р ка́мик престо́л да е,
 Да е вѣ́ко ми́ха вѣ́ко.“
 Ста́ния ши́не, господа́ние.

1) Незна́мъ що́ е другъ пѣ́нецъ: ми во вѣ́ко.

2) Тѣ́е.

3) Другъ пѣ́нецъ: подбивáти.

3. *На момата за женидба.*

- Пофали се Милки майка
 Снощи вечер на кладенец:
 „Моя Милка най-хубава
 От си Моме и невести.
 5 Сълницето ¹⁾ би нагреела,
 Месецо би надвишила.“
 Дочуло е ясно сълнце,
 Па си вели, отговаря:
 „Фала тебе, Милки маце,
 10 Я подрапи́ ютро рано,
 Ютро рано, на подра́нок,
 И доведи мома́ Милка,
 Дека сълнце ²⁾ рок подава,
 Рок подава да огрева,
 15 И доведи мома́ Милка
 Да ходиме да грееме,
 Кой ко́го че да нагрее.“
 Подрапи́ла Милка майка,
 Премени́ла мома́ Милка.
 20 Се у злато и у сребро́,
 Заведе я ³⁾ на край зе́мня,
 Дека сълнце рок за́даде,
 Рок за́даде да огрее.
 Та чини́ха ве́ра, кле́тва,
 25 Ве́ра кле́тва, голѣм облѣг,
 Кой ко́го че да надгрее.
 Па ходи́ха, та гре́иха
 Тамам три дни и три но́щи.
 Прогова́ри ясно сълнце:
 30 „Фала тебе, моме Милко,
 Евѣ ста́на тамам три дни,
 Тамам три дни и три но́щи,
 Ка ходиме, та грееме,
 Овци млеко прегорѣха.
 35 Овчаре́ се изна́дѣха,
 Я за́прегни сви́лни скѹти,
 Да за́мине ясно сълнце.
 Да оти́де над за́хода,
 Да се сми́ра си́чки ста́да.“
 40 Ста́ня ни́не, господи́не.

4. *За момче на женидба.*

Изнадѣл ми млад режѣнет,
 Изнадѣл ми врагѣи ко́ня

¹⁾ Дека сълнце.

²⁾ Л се чува съвсемъ слабо начне да нагрива.

³⁾ Я.

- По планини, по рѣдини,¹⁾
 Па разгледѣ гóре, дóле,
 5 Гóре, дóле, Цѣбро пóле,²⁾
 Там согледѣ до три хóра,
 Завѣ кóня, ойдѣ хóро,
 Та пóстоя, та пóгледа,
 Не хáреса тóва хóро;
 10 Бѣтна кóня, ойдѣ дрѹго,
 Нехáреса дрѹго хóро:
 Бѣтна кóня, ойдѣ трѣкѣю,
 И там стоя, и там гледѣ.
 Кон мѹ цвѣли, отговáря:
 15 „Фáла тóбе, млад хáрѣнет,
 Дóста стоя, дóста гледѣ,
 Моѣ нóзо дървѣ не са,
 Моя свáга кáмник не е,
 Моѣ очѣ дзвездѣ не са,
 20 Моя дѹша мaглá не е,
 Дóста стоя дóста гледѣ,
 Хe мoмáта y хорóто,
 У хорóто на тáнцo.
 Слѣзѣни кóня, пóби кoшѣ,
 25 Пóби кoшѣ нeнoсeнo,
 Вържѣ кóня нeяxанa,
 Пa ce фáни до мoмáтa,
 Пострoшѣ я³⁾, пocлóмѣ я,
 Кáтo вѣйкѣ, бeл бocилѣюк,
 30 Кáтo вѣтър бѹѣно жѣтo.“⁴⁾
 По cлѹшáл e млад пeжѣнeт.
 Пoбѣ кoшѣ нeнoсeнo,
 Вързá кóня нeяxанa,
 Пa ce фáнa y хорóтo,
 35 У хорóтo мoмa Мѣлкa,
 Тa я стрoшѣ, тa я слoмѣ,
 Кáтo смѣдa⁴⁾, пaлaмѣдa,
 Кáтo вѣтър бѹѣно жѣтo,
 Кáтo вѣйкѣ, бeл бocилѣюк.
 40 Я oнá мѹ отговáря:
 „Мѣрѹѣй, вapѹѣй, чѹж юнáчe,
 Хѣтo бpат мѣ, дѣкa глѣдa,
 Нaд мeнѣкa глáвa вѣртѣ,
 A нaд тóбe cáблѣ вѣртѣ.“
 45 A oн cѣ ю отговáря:

¹⁾ По обяснението му: издигната равнина, по обяснението на другъ пѣвецъ:
 планина бeзъ гopa.

²⁾ Поле.

³⁾ Нeянaе щo e.

⁴⁾ I ce чyвa cъвceмъ къco.

„Хала тебе, моме Милко.
Ако върти, нека върти,
Ако тегли, нека тегли,
Ти си моя, па си моя.“

- 50 Па я качи на конята,
Бътна коня, занесе я.
Станя нине, господине.

5. *За малко момче.*

Ергенченце малко, мило,
Ем си малко, ем си мило,
Кога беше снощи вечер,
Ти отиде на кладенец,

- 5 Там затече малка мома,
Па я строши, па я сломи.
И ю везе росна китка.
Та ю тури у пазука,
Па я чува малко, много.
10 Малко много, от Илин ден.
От Илин ден до великден.
Кога беше на великден,
Ти натовчи ведро вино,
Па изнесе стред селото,
15 Редом даде по хорото,
Кой ка тина се продума:
„Що е добро това вино.
Като комка на великден,
Като бел мед на Илинден,
20 Като ягне на Гергьовден.“
Станя нине, господине.

6. *На домакинята.*

Станя нине, господине.

Замъчи се божя майка
От Игната до божича,
Къга беше на Божича,
5 Тогай роди божя майка.
Тогай роди млада бога,
Млада бога и Божича,
Па го везе свилни скути
Че го носи на кръщене.

- 10 Кой я срѣтне, он да кръсти.
Он да кръсти млада бога.
У срѣща ю свет Николо.
Проговаря божя майка:
„Фала тебе, свет Николо.
15 Ти ме срѣтна, ти да кръстиш,
Ти да кръстиш млада бога.“

- Свет Никòла отговàря:
 „Фала тебе, божà мàле,
 Нйти смéем, ни умéем
 20 От свет Иовàн Кръстителян,
 Он е кръстѣл небо, зéмя,
 Он че кръсти млада бòга,
 Млада бòга и божѣча.“
 Пай го везе божà мàйкя,
 25 Пай го турѣ свѣлни скѣти,
 Че го носѣ на кръщенье,
 Кой я срéтне, он да кръсти.
 У срéща ю светѣ Иовàн.
 Проговàря божѣ мàйкя:
 30 „Добра срéща свет Иовàне,
 Ти ме срéтна, ти че кръстиш,
 Ти че кръстиш млада бòга,
 Млада бòга и божѣча.“
 Свет се Иовàн зарадува,
 35 Зарадува, обрадува;
 Па си завѣ белѣ рѣки,
 И запрéгна свѣлни пòли,
 Па си везе лéва рѣка,
 Лéва рѣка млада бòга,
 40 Дéсна рѣка бел босѣлѣок,
 Па прòдума светѣ Иовàн:
 „Постой гòро, постой вòдо,
 Да кръстѣме млада бòга,
 Млада бòга и божѣча.“
 45 Щò е чѣло, се станàло,
 Товà дърво трепетлѣка,
 Онò чѣло, нестанàло.
 Свет Иовàн го люто проклé:
 Товà дърво трепетлѣка,
 50 Да е клéто и проклéто,
 Све да растé на зло мéсто,
 На зло мéсто у осòбе,
 Дéка сьнце неогрéва,
 Дéка сланà неопàда.
 55 Стàня нѣне, господѣне.

7. На коледò на овчàр.

- Засвирил е Ян кехàя
 Та е повéл до три стàда,
 Еднò стàдо дзвѣнец бѣе,
 Дрúго стàдо кафàл свѣри,
 5 Трéкѣо стàдо ягне блей
 Стредѣ нòщи, полунòщи.
 Дочýл го е Ян кехàя,

- Та му вѣли, отговоря:
 „Хвала тебе, вакло ягне,
 10 Що ми блѣиш стреди нощи.
 Стреди нощи, полудни,
 Да ли си ми трѣва гладно.
 Или си ми вода жѣдно.“
 Вакло ягне отговоря:
 15 „Фала тебе, Ян кехая,
 Нѣто съм ти трѣва гладно,
 Нѣто съм ти вода жѣдно, —
 Евс минѣ таман три дни,
 Таман три дни и три нощи.
 20 Ка невидим моя майка,
 Майце млѣко прегорѣше,
 Мене устѣ завехнаше.“
 Проговоря Ян кехая;
 „Фала тебе, вакло ягне,
 25 Какво бѣше твоя майка.
 А ягне му отговоря:
 „Моя майка лична бѣше,
 „Лична бѣше, та обична,
 Роговци ю позлатени,
 30 Баджѣци ю дур до зѣми.“
 Проговоря Ян кехая:
 „Мълчи, мълчи, вакло ягне,
 Нападѣха клѣти турци,
 Та фанѣха твоя майка,
 35 Язе давѣх надѣдавах,
 „Дѣвет овнѣ ялъкасти.¹⁾
 А онѣ се неразбрѣха,
 Ни слѣшаха, ни глѣдаха, —
 Ха²⁾ фанѣха твоя майка.
 40 Ха фанѣха, ха заклаха.“
 Стѣня нѣне, господѣне.

София, 2 Октомврий 1887 година.

Слушани отъ Георги Колевъ отъ с. Сводолъ (Сухиндолъ).

Записани отъ С. Ватювъ.

¹⁾ Най добритѣ овни, които никога не стрижатъ, а само малко ги подстригватъ.

²⁾ Хайде.

ЕСНИИЖЕНИИА.

І. КНИЖОВНИ БЪЛТЪЖКИ.

По поводъ на статията отъ А. Теодоровъ: „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“¹⁾.

І. Къмъ стр. 92. Не може да е истина, че Д. Миладиновъ се училъ въ Охридъ само на първоначално учение, слѣдъ което непосредствено Охридчане взели го за учителъ въ града си. Истината е, че той въ Струга и въ св. Наумовия манастиръ добилъ първоначални

1) Въ XVI кн. на „Периодическо Списание“ срѣщамъ статията „Миладиновскитѣ пѣсни и Штросмайеръ“ отъ г. А. Теодоровъ, която съ особено внимание и душевно удоволствие прочетохъ не еднажъ. Като Българинъ, а особито Македонецъ, не могахъ да не бѣдъ дълбоко въ сърцето си трогнатъ отъ благородната идея, която е отворила страницитѣ на „Периодическо Списание“ за единъ въпросъ, толко важенъ за народното ни възраждане, но, отъ друга страна, толко забравенъ и занемаренъ. Прѣди една-два години, съ слабото си перо бѣхъ се поавелъ съ животописа на покойнатъ и приспоаметни братя Миладинови, та на скудитѣ си равноски нададохъ кратката си книжка подъ заглавие „Материяли за животоописанието на братя Миладинови“. Въ нея не претендувамъ, че съмъ навършилъ всичко, което би трѣбало да се навърши по този въпросъ; наопаки, искахъ съмъ само да дамъ поводъ на други по-възпши и по-способни лица, да се заематъ съ него по-специално. Между туй, утѣшавамъ се съ мисълта, че, по възможность, изпълнилъ съмъ една неотмѣнна своя длъжность, като въ съчинението на речената си книжка поидилъ съмъ се единичко и строго съмъ се държалъ о принципа: 1) да прѣмѣтчавамъ всѣкое нѣщо, което не съмъ знаелъ, или не съмъ могълъ да си напомяна добрѣ, и 2) прѣди всичко, казалъ съмъ се внимателно, да не би да изкривля или да затемня въидъ истината, като съмъ прѣдпочиталъ да бѣде непълно и недостатъчно дѣлото ми, нежели невѣрно и *искривено*, та заради това и много нѣща съмъ пропусналъ като съмнителни, и то все съ надежда, че, слѣдъ моитѣ свѣдѣния, ще се появятъ и други за допълнение и попълнение на цѣлия ми прѣдмѣтни животописъ. Въ своето съчинение азъ съмъ се ползувалъ отъ слѣднитѣ по-главни извори: 1) отъ собственото си наблюдение и очевидно; 2) отъ слушанитѣ свѣдѣния отъ самото Димитрие и отъ фамилията му, съ които ималъ съмъ честь да бѣдъ най-ближенъ и, рече, домашенъ членъ; 3) отъ собственитѣ си надирвания отъ очевидци, съживущи, другарѣ и приятели Димитриеви, приятели като братя; и 4) въ врѣме на автора му отъ собствената негова тайна до мене и алегорична кореспонденция, както и отъ подобна съ-тия, що го обикаляхъ, отъ която и на смъртта на двамата.

И ето надеждата ми почнува да се изпълня. Въ речената статия виждамъ една кратка добавка къмъ прѣдмѣтния животописъ, която, като отъ достовѣренъ источникъ — брата на покойнитѣ, чърпана, трѣбало би по достовѣрността си, да държи първо мѣсто между всичкитѣ досегашни и бѣдъщи извѣстия по този въпросъ. За жалостъ обаче въ нея, неважъ какъ, вмъкнали сж се нѣкои неточности и погрѣшки, които, ако можеби и неволни, до една доволна стѣпенъ искривяватъ истината и донейдѣ потъмняватъ яснотата на дѣлото така, че, ако нѣкой строгъ истиннолюбецъ би се опиталъ да ги поправи, не би билъ повѣрватъ отъ никого. Само който

знания — четмо и писмо; а въ Охридъ, дѣто отъ незапаметни врѣмена сѣществували класни Елински училища, слѣдувалъ класна наука. Докъждъ свѣршилъ сѣществующето тамъ училище, та тога само Охридчане задържали го за учителъ. Това е казано вече въ „Материялитѣ“ ми. Инакъ и не могло да бѣде; защото знаемъ всички, че той не е билъ въ града ни първоначаленъ учителъ, а класенъ. При това, ние пристигнахме мнозина стари Охридчане съ много по-високи знания, нежели първоначални, които не бѣха видѣли други, другъждъ по-високи учебни заведения, освѣтъ Охридскитѣ. Тие учени старици трѣба да сѣ били и Миладинови съученици, между които имаше и много по-стари отъ него. А че той тога не билъ само съ първоначално учение, потвърждава и умѣнието му да прѣвжда грѣцкия текстъ на Апостола на български езикъ, независимо отъ свидѣтелството на живитѣ му още ученици.

2. Кѣмъ стр. 92. Когато Димитъръ прѣзъ 1840—1841 г. биде учителъ въ Кукучъ, тога тамъ не владикувалъ Мелетий, нито негови били двамата дякони, Д-ви ученици; а Антимъ, който послѣ станѣлъ Воденски. Мелетий владикова въ Кукучъ слѣдъ 1845 год. до 1858 год., а въ началото на идущата биде испѣденъ, т. е. въ врѣмето на вторичното въ този градъ Д-во учителствуване. А пакъ нито Антимъ, нито Мелетий бидоха отъ Кукучъ изгонени поради споменуваното дяконово изъ училището испѣждане, а по причини много по-важни, свързани съ идеята за народното ни възрождение, за които ще имамъ случай да говоря по-подробно въ бѣдъжщото си съчинение.

3. Аботъ (а не Амбортъ) Джекъ въ Солунъ, когото познавамъ лично, не бѣше Италианецъ, а Българо-Шотландецъ, т. е. отъ баща Шотландецъ, а майка Българка, щерка на Дебранина Каймакчюлу Чиче Нано, или, спорѣдъ други, и чистъ Българинъ, като и баща

би вналялъ отъ по-близку взаимнитѣ, а, може би, и кѣждни отношения на братята и моралната разлика между живия и покойнитѣ, само той би се изключилъ отъ послѣдната категория, — само той би повѣрвалъ, че при всяка близость на помѣнжтия источникъ, не е чудно да могатъ да се вмѣкнатъ и нѣкои волни или неволни погрѣшки въ горѣказаното кратко изложение на братовия му животописъ. А че това не е само просто прѣдположение, а цѣла скърбна истина, може на първъ погледъ всѣкой да се увѣри, като забѣлѣжи, че у него не сѣществувала никаква датна послѣдователность и опрѣдѣленость.

Жалко, наистина, и скърбно, че отъ сега още, при живи очевидци, ставатъ подобни погрѣшки и противорѣчия, а какъ би станѣло, ако би този въпросъ се подбутилъ слѣдъ 100 години? Но, отъ друга страна, утѣнително е, че въпросътъ се открива още отъ сега, докѣждъ не сѣ още съвсѣмъ исчезнали отъ земното лице очевидцитѣ — свидѣтелъ, които могатъ единъждъ за всѣкога да освѣтлятъ и потвърдятъ истината.

Ако би ми се позволило, яа длѣжностъ своя считамъ да разгледамъ нѣкои отъ реченитѣ неточности и, до колкото бихъ могѣлъ да се опрѣ на здравата ся почва, да дамъ нуждитѣ обяснения и поправки. А повече нѣщо, по-подробно и по-обстоятелствено, ще се види въ едно мое бѣдъще съчинение, подъ заглавие: „Материяли по историята на събужданieto и развитието на българщината въ Македония“, което, готово почти, щомъ се появятъ нуждитѣ за отпечатванието му и необходими срдѣства, надѣжъ се да издѣмъ на свѣтъ. За сега, основанъ на искаванитѣ (въ стр. 91) желаниа на г. Автора на помислатата статия, да би се появили и други пояснения по прѣдмѣтния въпросъ, имамъ честь да направѣмъ тукъ нѣкои бѣлѣжки, които, мислѣмъ, немалко би спомогнали за постиганieto на желаемота цѣль.

му ужъ билъ отъ Киречъ-Къой. Но, както и да е, той самъ казваше се за Англичанинъ, и ненавиждаше Българетъ. Той едва прѣди нѣколко години се поминъ, а братъ му Бабо, бащата на прѣзъ 1876 год. убитъ въ Солунъ Германски консулъ и тѣтъ на сжщо убития Французски. бѣше и до прѣди година-двѣ живъ (но сега незнамъ вече).

4. Къмъ стр. 93. Когато К. Миладиновъ учителствуваше въ Магарево, слѣдъ връщанieto си отъ Атина, именно прѣзъ 1853—1854 год., братъ му Д. не бѣше учителъ въ Охридъ, а въ Битоля, дѣто тогава по своя работа бѣхъ и азъ, и цѣли 7—8 мѣсеца наредъ живѣхъ съ сѣдно, като имахъ най-ближньо съ него познанство и сношение. Тогава първъ пѣтъ бѣхъ се видѣлъ и опозналъ съ К., като по нѣкога отъ Магарево слизаше въ Битоля при брата си, който фамилиярно живѣеше въ къщата на нѣкои братя Симови, родомъ Българе. По тие врѣмевна Наумъ, види се, да е билъ неидѣ по чуждиня, та отъ това може би и да е сбъркалъ.

5. Не знамъ да е заминавалъ нѣкога прѣзъ Охридъ и Струга нѣкакъвъ си Рочинский, съ когото Д. ужъ тамъ да се е опозналъ. Знамъ обаче твърдѣ добръ, че на края отъ 1856 год. прѣзъ Струга минаъ г. С. Верковицъ, отиваещи, мисля, за Съръ, съ когото, прѣпоръченъ отъ покойния, имахъ честъ за първъ и послѣденъ пѣтъ да се видѣхъ и опознахъ лично, тъкмо тога, когато Д. бѣше се завържалъ отъ пѣтуванието си по словѣнскитѣ страни. Съ г. Александра Рачинский, по-сетнѣ руски въ Варна консулъ, Д. се видѣ и опозна не въ Струга прѣди пѣтуванието си, а въ Кукушъ прѣзъ год. 1858. Това и малкитѣ дѣца въ Кукушъ го знахъ, дѣто цѣли 40 дни е прѣбѣдѣлъ речениятъ Русинъ. Но и не могло иначе да бѣде. Възможно ли би било, прѣзъ 1855 год., когато не бѣше се сключилъ Парижскитъ миръ, да мине прѣзъ Турция, и то прѣзъ дива Албания, руски консулъ, съ правителството на когото Турция още водѣше крѣвава война? Д. пѣтува по словѣнскитѣ земи Ёрцеговина, Босна, Австрийска погранична линия (а никакъ и въ Чехия) и Сърбия прѣзъ 1856 год., а, слѣдъ връщанieto си, учителува една година (1857-а) въ Прилѣпъ, а никакъ не въ Струга, дѣто отъ 1856 до 1859 год. учителувахъ азъ.

6. Въ Струга Д. учителува една нецѣла година, т. е. отъ септември 1859 до априль 1860 год., независимо отъ учителуванieto въ по-прѣжнитѣ врѣмевна. На 28 юний 1859 год. дойде си отъ Кукушъ; на 20 августъ с. г. отстѣпихъ му мѣстото си, азъ заминахъ за Охридскитѣ училища, а покойниятъ останъ въ родното си мѣсто да учителува, и тамъ сѣдѣ до априль 1860 год. Въ това врѣме се породѣ и водѣ борбата ни съ Гръцката Патриархия, не за нѣкои распри между Д. и владиката, а за български владика слѣдъ упокоението на до-погавания Иоаникия. Мелетий дойде едва прѣзъ априль. Течението на тази распря, може да се похвалъ, знамъ азъ повече и по-подробно отъ всѣкого друго, понеже бѣхъ мѣстенъ учителъ и гражданинъ прѣзъ всичкото си врѣме, и бѣхъ вжтрѣ въ сърцето на работата, та можъ да ѣ изложъ най-потънко, както донейдѣ съмъ ѣ изложилъ и дръжъ ще ѣ повторъ по-подробно и по-пространо. Не щъ да го-

ворж приказки или сънища, а се основавамъ на живи документи, които въ едно по-сгодно врѣме, мислѣхъ, и да обнародѣхъ за потвърждение на думитѣ си. Д. отъ априль 1860 год. взе да обиходи Македония по извѣстната вече цѣль.

7. Църковни книги и одѣжди не е пращаль К. Миладиновъ (то би било една съвсѣмъ дѣтинска приказка), а руското правителство прѣзъ 1859 год., и то не само въ Струга, а и въ цѣлата Охридска и Кукушка кааза, а може би и другждѣ. Тога, както се каза и по-горѣ, въ Охридъ не владикуваше Мелетій, който, ако бѣше билъ той, не щѣше да бѣде възможно да позволи нито внасянието имъ въ епархията, а умрѣлиятъ на 25 декемврий с. г. Иоаникій. Тога Мелетій намираше се още въ Зворникъ (Босна), като изпълняющъ митрополитски длѣжности. За увежданието български езикъ въ Стругското училище Д. е помогналъ съ това, че на 1857 год. отъ Прилѣпъ ни е пратилъ 15 славяноцърковни буквари, които незабавно и за прѣрѣпъ нѣкъ въведохме, а на 1858 год. отъ Кукушъ 20—30 българогръцки буквари и только още св. Истории, издание отъ покойнаго Партенія, които сѣщо немедленно уведохме. Когато Д. на 1859—1860 останѣ за учителъ въ Струга, тога български езикъ бѣше на пълно введенъ въ училището. По тая точка той повече помогна за Охридъ съ ревностното си подбужданіе да се съгради отъ основа Кошишкото махаленско училище, като собствено българско.

8. Патриаршескиятъ великъ Архимандритъ дойде въ Охридъ прѣзъ февруарій 1860 год., т. е. прѣди Мелетиевото дохождане, не за да прѣгледа нѣкакви владишки распри, нито дохождането му биле отъ нѣкого издѣйствувано, а просто бѣше испратенъ отъ Патриаршията, за да прибере вѣщитѣ на умрѣлия владика Иоаникія, въ сѣщо врѣме и да се потруди да образува въ епархията противобългарска коалиция. Той изигра до нейдѣ ролята си въ Охридъ, но и твърдѣ добръ биде и самъ изигранъ. По тие въпроси доста вѣрно е изложено, ако и въ кратко, въ „Материялитѣ“ ми, а по-подробно ще се изложатъ другждѣ. Ако ли нѣкой би се съмнѣвалъ въ доставърността на изложенията ми, не е мѣчно, мислѣхъ, да се провѣрятъ както тие, така и противоположнитѣ имъ свѣдѣнія, та да се открие истината испѣло. Въ Охридъ, Струга, Битоля, Прилѣпъ и Кукушъ има още живѣ по нѣкои отъ очевидцитѣ; може съ писма или съ нарочитѣ чловѣкъ да се испита: прѣзъ коя ли година покойниятъ Д. учителувалъ въ всѣкой отъ тие градове, и при владикуването на кой отъ владицитѣ? Прѣзъ коя година случило се едно или друго отъ поменуванитѣ събитія? И други подобни, каквито би могло да се помнятъ и да не сѣе още изгубили отъ паметъта на живитѣ още очевидци.

9. Къмъ стр. 94. Че Д. намѣрилъ е съ товари сребърни и златни стари монети въ Кичава и пергаменти, не можъ никакъ да повѣрвамъ. По-вѣрно и достоѣнно щѣше да бѣде, ако бѣше се казало, че е намѣрилъ послѣднитѣ, т. е. пергаменти съ нѣколко сребърни и златни монети, а то се доказва съ една сама забѣлѣжка: съ що можяхъ да се купятъ тие съ товари антики, колкото и да се прѣдположи.

че сж били простаци притежателятъ имъ? Той бѣше сиромасъ, както всѣкой учитель! А какъ и какъ могъль е да ги прѣкара? Видѣли ли сте и знаете ли що е Дебъръ и Кичава? Но да не би братъ му подозрѣва у покойния си братъ нѣкакво злоупотрѣбение, безъ да му се е хвърляло нѣкое кокалче и нему? Блазѣ ни, че ще описваме живота на знаменитиѣ си народни дѣйци, като почерняме доблестниѣ имъ подвизи съ прости съмнѣния и несмислени подозрѣния! Слѣдъ улавянето на Д., знамъ твърдѣ добръ, имаше у дома му едно количество сребърни монети, събирани въ разни врѣмена и мѣста, които по едно врѣме фамилията му ги прати въ Битоля до едно официално лице да се продаждъ. Тамъ първо оцѣнили ги бѣхъ за 4000 гр.; но по-сетнѣ казахъ, че ужъ не чинѣли повече отъ 700 гр. Тие монети, чини ми се, видѣлъ ги е и г. В. Манчевъ. Нѣка той каже, ако нанетина ги е видѣлъ, колко товари златни и сребърни монети сж били и що ли станжали? Колкото за пергаментитѣ, колкото и да сж биде тие, чулъ бѣхъ въ тие врѣмена, че пратени били отъ сѣщаго откривателя имъ въ Цариградъ, не можъ обаче и да потвърди; та за това и не бѣхъ споменалъ за нихъ въ „Материялитѣ“ си. Двата товари, или по-право двѣтъ вреца книги, които заедно съ покойния бидохъ прѣнесени въ Охридъ и Битоля и отъ тамъ въ Цариградъ, не бѣхъ пергаменти, а разни учителски книги, повечето грѣцки; а при нихъ и нѣкои кореспонденции; — между послѣднитѣ имаше и кои до 300 писма. Той, като многогодишенъ учителъ отъ най-първитѣ, лишавалъ ли се отъ разни учебни ръководства?

10. Садразаминътъ, Кѣбрѣзли-Мехмедъ-наша, до колкото можъ да помнѣ, нѣмаше съ себе Богориди, а Гаврилъ Кръстевича и Кара-Федориди. А дали Д. билъ прѣдставенъ прѣдъ Садразамина или не, и дали съ посредствуванието на Кръстевича или на който и да билъ подобенъ нему се е освободилъ, незнамъ; помнѣ само, че въ това врѣме казахъ, какъ коньтъ на Г. Динча спомогналъ му да избѣгне пощезъ отъ Воденъ. Стариятъ Динча е още живъ въ Солунъ; той може да знае по-добръ.

11. Кѣмъ стр. 94. Заведениѣ отъ Садразамина Битолчане, които познавамъ лично, не бѣхъ 11 души, а само осемъ, гъркомани учителя, Власи и Българе родомъ, които отъ Цариградъ бидохъ проведени на заточение, кждѣто единъ отъ нихъ тамъ, а не въ Цариградъ, оставихъ коститѣ си. Другитѣ, слѣдъ като свѣршихъ опрѣдѣления срокъ, завършихъ се здрави и живи въ родното си мѣсто. Подробноститѣ на тая случка не влизатъ въ нашата смѣтка, та заради това и се пропусчатъ тукъ.

12. Никаква заповѣдъ, отъ страна на правителството за прѣброяване българското или грѣцко (каквото нѣма) население, не е дохождала въ Македония изобщо и въ Охридската епархия частно до прѣди рѣшението на църковния въпросъ. Такава заповѣдъ дойде и се изпълни трикратно само прѣзъ 1874 год., т. е. тъкмо 12 години слѣдъ исчезванието на братя Миладинови, поради която и се проводи български владика, високопрѣосвященний Натанаилъ.

13. Никакво писмо, никакво тайно или явно уговаряне Д. Миладинову отъ страна на Мелетия никога не е дохождало, нити е ставало, понеже покойниятъ стоеше много по-високо отъ колкото да може единъ фанариотинъ да се надѣе на единъ благоприятенъ за себе приемъ, на едно подобно подмамяне съ обѣщания, когато героятъ ни не се боеше нито отъ заплашванията и заканванията му, когато не се стрѣсаше и нито окото му мигнахъ и прѣдъ самата явна погуба. Той всичко, абсолютно всичко, прѣзираше прѣдъ успѣха на народната ни идея, прѣдъ възрожденieto на народа ни, прѣдъ сполуката на въстановлението народната ни църковна самостоятелностъ и българската ни писменностъ, тъй че който би се опиталъ или би намислилъ да му отдаде какво-годѣ заподозрѣние въ противния смислъ и приемъ отъ подобно естество, грубо онеправдалъ би приснопаметния дѣецъ, а съ-врѣменно и самъ си изобличилъ би собственото свое съвършено непознаство съ Д-вия характеръ, па ако ще и най-ближенъ да му е билъ таквиятъ одързостителъ. Покойниятъ цѣлия си животъ прѣкаралъ въ борби съ грѣцкитѣ владии, така че никой отъ тѣхъ не е могълъ, нито смѣялъ дори да го уговаря къмъ своя страна. Той въсѣкога е държалъ нападателна страна къмъ нѣхъ, и никога не е отстъпвалъ. Когато бивалъ принуденъ да се покори на сѣдбата и на невъзможността, той прѣдпочиталъ да се отстрани съвсѣмъ отъ мѣстото на боиното поле, да избѣга, за да се избави, нежели да отстъпи нѣравствено прѣдъ владишкитѣ интриги и лукавство, та да имъ се покори и мълчи. Само послѣдния пжтъ не се отстрани, та станалъ жертва. Уговарянето на послѣдния пжтъ, ако можемъ да го наречемъ така, сто въ що състон. Нѣколко дни прѣди уловяването му, въ къщата на п. Ивана Сакелария въ Струга, кждѣто бѣше дошълъ Мелетиевиятъ Протосингелъ, Антимъ, днешни Дебърски убиецътъ на Екзархийския въ Дебъръ намѣстникъ О. Теофила. Д. Миладиновъ заедно съ Г. Чакаровъ и П. Евровъ отишли бѣхъ да го споходятъ ужъ, а наистина съ цѣль да го изхоятъ, а чрезъ него и патрона му, Мелетия. Тогѣ станали силни и люти прѣспирни, на които невѣдущитѣ истинността отдаваха прѣдаването и погубата на Миладиновци. Освѣтъ ако това могло би да се перече уговаряне!

14. Къмъ стр. 95. Д. не лежалъ въ Охридскитѣ затвори двѣ седмици, а само два дни, отъ 16 до 18 Февруария 1861 год., докждъ се пригответи обвинителниятъ му актъ, и да се потвърди отъ правителствения съвѣтъ, понеже всичко друго било още отъ по-прѣди готово, а слѣдвания никакви не му станаха. На третия день се проводи въ Битоля, дѣто лежалъ тѣкмо три мѣсеца, сир. до прѣполовението на Май. Братъ му, Наумъ, отъ страхъ, несъмнѣнно, да не би да пострада иѣщо и той, не се виждаше на явѣ, та заради това, види се, и да не помни добръ и точно. Поради обладалия този цѣлия градъ трепетъ и ужасъ, никой отъ гражданетѣ Охритчане или Стружане не се помърднѣлъ отъ мѣстото си да се постарее и подѣйствува за освобождението на уловения: всички се скриха по дупкитѣ, оставихъ го на сѣдбата му, тѣкмо така, както Христа ученицитѣ му. Само бѣдната му съпруга, Митра, а отчасти и азъ, потърчахме тукъ тамъ за

да търсимъ средство, ако би било възможно, за отмахването на злото; нищо обаче не могахме да сполучимъ, освѣнъ да прѣдизвикаме едно заканване още и заплашване отъ страна на владиката и владиковците и противъ мене, че съмъ билъ съмишленикъ и съдеецъ на затворения. И. Евровъ и Г. Чакаровъ като първенци Струшки, могли биха негли да подѣйствуватъ нѣщо при мѣстнитѣ турци и да сполучатъ въ полза на пострадалия; тѣхнитѣ дѣйствиа обаче бидоха лукаво и осторожно прѣдварени и унищожени чрѣзъ съврѣмения имъ затворъ, отъ който се освободиха, едва откакъ се свърши прѣдателяскитѣ обвинителенъ актъ противъ Миладинова.

15. Засдно съ Д. не бѣше се уловилъ „Горскій пѣтникъ“; той бѣше останалъ у Ивана Сакелария, който прѣди нѣколко дни билъ го зель отъ Д. да го прочете. Нито нѣкакъвъ ръкописъ отъ Раковски се е намѣрилъ испомежду Д-витѣ уловени книги, понеже покойниятъ никакво сношение, никаква кореспонденция не е ималъ съ Раковски. Неговитѣ кореспонденции бѣхъ съ Руситѣ, съ А. Рачинскій, (послѣ рус. консулъ въ Варна), съ Севастияни и други, а найвече съ р. консулъ въ Шкодра, както и съ нѣкои Българи въ Цариградъ, независимо отъ братското си взаимнописане съ Константина. Тие обаче кореспонденции никакъ не бидоха уловени, а въ сѣщия день, когато Д. се улови и отведе въ Правителствения домъ, неговиятъ баджанакъ, Кръстанъ Лазоровъ, по символическо нампиване на покойния отъ конака, който е сръща кѣщата му, изгори ги. До тогава тие бѣхъ скрити въ кѣщнитѣ му мутлами. Съ Д. въ Битоля отиде единъ неговъ по-далеченъ сродникъ, Стефо Дупкарчевъ, а азъ само до полето го испратихъ, както е вече казано. Засдно съ братъ си Наумъ тогава не отиде; а посетилъ да ли е отишълъ или не за да отърве нѣкои книга или ръкописъ, немогъ нито да потвърди, нито да опровергни. Знае обаче твърдѣ добръ и основателно, че отива Наумъ Матовъ, Д-виятъ тѣсть, у когото Д. бѣше домазетъ. Наумъ Миладиновъ, ако и братъ, виждаше се като по-отдаленъ да стои отъ братовата си кѣща и участь отколкото поменѣхиятъ Наумъ Матовъ, и то бѣше твърдѣ естествено, поради нѣкои причини замѣчавани тукъ.

16. И. Евровъ и Г. Чакаровъ, а при тѣхъ и скромната ми личностъ, безъ знанието дори на никого другого, дадохме на една първенствующа въ Битоля фамилия задължителенъ записъ за 150 лир. т. за въ случай, че потрѣбятъ за освобождението на покойния, и това задължение и послѣдующето обѣщание на 90 лир. само, дѣто трѣбаше, издѣйствува и породи надѣждата за Великденското ожидаемо освобождение на затворника, която обаче биде упряднена и унищожена чрѣзъ Владичкото лукавство и коварство, описано вече въ „Материялитъ“ ми.

17. Когато прѣзъ Мая пощемъ Д. биде откаранъ въ Цариградъ, тога въ Битоля не бѣше братъ му Наумъ, а горѣпоменѣхиятъ Д-въ тѣсть, Наумъ Матовъ, който до мръкнущане прѣзъ сѣщия день билъ при затворника; а утреньта, като отишълъ да го споходи пакъ, не го намѣрилъ. Тамъ имало и единъ съзатворникъ, Георги Костурче.

който му обадилъ, че прѣзъ нощта на 3—4 ч. по т. Д. билъ влезанно издаденъ отъ затвора и отведенъ.

Отъ всичко до тукъ изложено явно се вижда, че г. Наумъ Миладиновъ, братътъ на пострадалия Димитра, скоро е забравилъ братовитъ си страдания, или на врѣмето имъ още не е могълъ вѣрно и точно да ги научи. Последното може би да е по-вѣроятно. Защото Наумъ, ако и да бѣше по кръвъ най-ближенъ до страдалица, отколкото който и да билъ другъ, по-далечъ обаче стоеше отъ кашата и участието му, а то страха ради Иудейскаго, а, може би, и по други причини, излишни тукъ да се споминатъ. Други лица, кръвно подалечни, но духомъ и дългомъ по-ближни, много по-дѣятелно участие зимаха. Последнитъ водѣха тайна кореспонденция, както съ нѣкои важни лица на вънъ, така и съ самага затворника отъ Битолскитъ и Цариградскитъ темници.

Най-послѣ, нѣка ми бѣде позволено да се докосна и до самата статия на г. А. Теодорова, за да би се, по неговото желание, разоблачили нѣкои съмнителни възгледи на г. Автора въ полза на самата дѣйствителност.

1. Кѣмъ стр. 87, 88. Че Миладиновитъ пѣсни бѣха първобитно писани съ гръцко азбуке, не подлежи на никакво съмнѣние, понеже въ врѣме, когато тие били събирани, ни единиятъ, ни другиятъ отъ събирачитъ не сж познавали словѣнското азбуке. А кога именно и дѣ Константинъ ги е прѣписалъ на словѣнски, въ Русия ли или въ Загребъ, не можъ да знажъ. По-вѣроятно е този прѣвратъ да е направилъ въ последния градъ, слѣдъ увѣдомлението отъ страна на общесловѣнския благодѣтель. Едно само можъ съ увѣреностъ да приложжъ — отъ моя страна, че първобитното съ гръцки букви написване на пѣснитъ дало е поводъ и дохватка на нѣкои да мислятъ, че, при такво чуждо изображение, не е могло да се невмѣкнатъ въ нихъ и нѣкои нетѣчности въ фонетично отношение, особито колкото се касае до звуковетъ на тѣпогласнитъ букви: ѡ, ѱ, ѣ, ж, при всичко, че Константинъ всѣкакъ се старалъ да избѣгне и да не пропустане ни най-малка неточност или каквато и да е погрѣшка.

2. Не е никакъ вѣроятно, че прѣписването на пѣснитъ отъ гръцко азбуке на словѣнско е подѣйствувало за опропащението на прѣдмѣтнитъ ни народни дѣятелъ. Други дори искатъ да кажатъ, че една ужъ отъ пѣснитъ, именно „Султанъ и Патрикъ“, била главната причина на най-важния мотивъ за тѣхната погуба. Че ни единиятъ, ни другиятъ мотивъ нѣматъ нѣкаква основателностъ, доказва се отъ слѣднитъ извѣстни и явни фактове:

а) Когато Д. се улови на 16 Февруарий 1861 год., пѣснитъ не бѣха още издадени, нито знаеше нѣкои за нихъ, а много по-малко за съдържанieto и подробноститъ имъ. Тие се распрострѣха дори слѣдъ улавянето и на К., а изъ Турско, още по-късно, слѣдъ смъртта имъ.

б) Д. не бѣше тога първъ пѣтъ прѣслѣдванъ; той още прѣзъ 1841 год., и пакъ прѣзъ 1858—1859 год. въ Кукушъ билъ е наклеветенъ и прѣслѣдванъ, както по-подробно ще се каже другѣдѣ; той

прѣзъ 1860 год. биде сѣщо дебненъ въ Дебъръ и въ Воденъ, само чрѣзъ тайно бѣгство могълъ е да се отърве отъ непріятелскитѣ примки. Слѣдователно, причината на погубата както на единия, така и на другия братъ, трѣбна другждъ да се търси. Тя именно лежеше въ самия характеръ на Д., който никога не е прѣставалъ да гони усърдно и буино дори злоупотрѣбителствѣ грѣцки владци, а на послѣднѣо всичкото изобщо грѣцко духовенство и грѣцкия езикъ, и въ неугасимата му пламенна ревностъ и неуморима дѣятелностъ за възстановеніето на Българския езикъ и подновеніето на народната ни църковна независимостъ; най-послѣ, тя лежеше въ абсолютната му и непрѣдолима и живата му дѣятелностъ прѣзъ това врѣме въ Македония. Братъ му К. отиде си, загинахъ на права Бога, станъхъ невинна жъртва на братовата си ревностъ и на прости само съмишля за бѣдѣщата му задушна съ брата си дѣятелностъ.

в) Послѣднѣото Д-во прѣдаване бѣше се скрѣило още прѣзъ лѣтото на 1860 год., дори въ неговото отъ Охридъ и Струга отсѣжтствие, тѣкмо шестъ мѣсеца прѣди отсѣжтствието му. Главнитѣ двигатели на гнѣсното противъ него съзаклетіе бидоухъ Битолскиятъ Владика Венедиктъ, извѣстенъ по едноврѣмешното Бѣлоградчишко зрѣлючение, и Охридскиятъ Мелетій, подпомогнати и отъ единъ Охридски извѣргъ, първенецъ. Прѣзъ поменатото лѣто, около Юния или Юлия, не помнахъ добръ, дойде въ Охридъ Битолскиятъ валия, извѣстиятъ по-послѣдната руско-турска война, Абдулъ-Керимъ Паша, съ цѣль да уреди производителния данѣкъ - десетъка. Мелетій, възползуванъ отъ случая, даде му многоиздивително и блѣскаво угощение, съпроводено, по всѣкоя вѣроятностъ, и съ нѣщо подъ пола, въ което имахъ честта да присѣтствувать само лица отъ съзаклятата прѣдателска категория. Въ това нечестиво събрание и угощение извѣршинтъ се безчеловѣчнитѣ и ужасни планъ, скрѣило се, се планивало и се сформирувало улавяньето и погубата на двѣтъ неугасими Македонски свѣтила, --- на двамата едноутробни братя Миладинови особито на по-стария. Отъ тога на сѣтихъ често ставахъ тайни и козвени опити, но никакъ не сполучвахъ. Една седмица дори прѣди улавяньето на Д. станъхъ сѣщо опитъ; по погрѣшка обаче и тозъ пѣтъ не може да сполучи. А единъ мѣсець прѣди това ближни нѣкои приятели обадихъ му повѣрително за съществуванъето на съзаклятнѣто, и го надумахъ да се отърве съ бѣгство; но покойниятъ не рачи да ги послуша, или защото не рачеше да уважи думитѣ имъ или да поѣрва подобна смѣлость отъ страна на Владиката, понеже се мислѣше да неприкосновенъ, или най-послѣ, защото се ослабяше на Високитѣ си познания, или пакъ защото не се боеше отъ смъртта, както е казано и въ „Материялитъ“ ми. Доброжелателствѣ му приятели, които нарочито бѣхъ отишли въ Струга, за да му обадиатъ тайно и а го надуматъ да бѣга, бѣхъ Охридчанетъ: покойниятъ Христо Узуновъ и Докторъ Анастасъ Серезлия, родомъ Грѣкъ Българолоубецъ, отъ които първиятъ като роднина на Охридския съзаклетникъ, а вториятъ като чистъ Грѣкъ, могли били повѣрително нѣкакъ да се научатъ за кроежа въ кѣщата на самага съзаклетника. За по-

натѣшното му страдание не сж били далечъ отъ съучастие и католицитѣ, както вече е казано и въ книжката ми.

3. Къмъ стр. 90. Разнитѣ мнѣния за деня на важната и досто забѣлѣжителна смъртъ на страдалцитѣ Д. и К. нѣматъ си никакъ мѣстото. До колкото до днесъ се знае отъ най-близнитѣ источники, той е онзи сжщиятъ день, който е забѣлѣзанъ въ книжката ми, за Д. 7-и, а за К. 11-и Януарий 1862 год., за които прѣвъ последующитѣ нѣколко години, въ Кукушъ празнували сме 11-и Януарий като училищенъ народенъ празникъ, но, разумѣва се, не толко тържествено, както да отиде и въ ушитѣ на непримиримитѣ ни непрителѣ. За означение тѣзи дни въ „Материялитѣ“ си, азъ съмъ се основалъ не на прости слухове, а свѣдѣнията съмъ чърпилъ отъ съврѣмненната си кореспонденция съ съотечественицитѣ ни търговци, кожухарѣ въ Цариградъ, които, както и тѣхни съотечественици, интересували сж се всекога да испытватъ и да се научаватъ за участъта имъ. Въ това врѣме азъ учителувахъ въ Прилѣпъ. Прѣвъ Януарий 1862 год. получихъ отъ нѣкоя писмо, съ което ми съобщавахъ за смъртъта имъ, случила се точно въ показанитѣ два дни. Какъ би било прочее възможно да получж подобно писмо отъ столицата прѣвъ Януарий, ако смъртъта на покойнитѣ бѣше се случила на 25-и Марта, споредъ показанията на Л. Каравеловъ? Показанниятъ день отъ брата имъ Наумъ по-приближави до истинския, а само нѣколко дни е отдалеченъ. Жинзифовъ е още по-близу, който и въ друго отношение е по-достоверенъ отъ всички други прѣжни животописи М-ви, понеже той най-много се интересувалъ за нѣхъ, а печатна нѣкоя погрѣшка, види се, да му е събркала тѣзната опрѣдѣленостъ. А, за да би се узнало, дали съмъ ималъ право да располагамъ на достоверността на съотечественицитѣ си, нѣка се провѣри другъ единъ случай. — не помалко важенъ отъ колкото прѣдмѣтниятъ. Азъ съмъ писалъ въ „Материялитѣ“ си, че К. на 28-и Юния 1861 год. отвезълъ се въ Турската столица, а на 29-и т. е. утреньта билъ уловенъ и затворенъ. Отъ дѣ съмъ знаелъ това така тѣчно? Ето отъ дѣ: прѣвъ м. Августъ получихъ въ Охридъ писмо отъ едного отъ поменуванитѣ погорѣ търговци, именно отъ покойнаго Мих. Кецкаровъ, извѣстенъ по сериозността си помежду всичкитѣ отъ съсловието му. Той така сжщо ми пишеше, както виждате въ книжката ми. Нѣка, който би билъ въ състояние да знае по-добрѣ, опровергае това ми свѣдѣние. Само когато се появи по-съврѣменно нѣкое извѣстие, обнародвано въ нѣкой отъ тогашнитѣ вѣстници, само тога позволено би ми било да се откажж отъ своето убѣждение. Но такъвъ вѣстникъ, до колкото можж да помнѣ, тога нѣмаше (освѣнъ ако сжществуваше „България“, защото „Ц. вѣстникъ“ и „Б. книжици“ бѣжж прѣстанжли, а „Свѣтъникъ“ едвай слѣдъ два мѣсеца се появи, именно прѣвъ Марта. Последния вѣстникъ получавахъ, и отъ нѣколко броеве на сѣтиѣ имамъ го, ако и не сега, прѣдъ очи. За подкрѣпение на думитѣ си най-послѣ ще приведаж още единъ фактъ. Когато за Великденъ на 1862 г. единъ отъ поменжтитѣ Охридски търговци, именно покойниятъ Гр. Паунчевъ, дойде си изъ Цариградъ, донесе и ми прѣдаде цѣлата

кореспонденция, много бройни писъмца съ плайвасъ писани и до видѣхъ алегорични, които поврѣменно Д. писвалъ му отъ затвора и му испращалъ. Въ неж три нѣща важни помнѣхъ: а) че съ нѣкои писма Д. искаше отъ търговцитѣ пари и дрѣхы; б) съ други, оплакваше се, че испращанитѣ имъ отъ търговцитѣ пари и дрѣхы не достигвали до назначението си, понеже били длѣжни прѣдварително да минатъ прѣзъ 24 митарства и прѣзъ пургатора, въ който повечето пакти изгаряли; в) въ други пакъ заявява сърдечната си горестъ, като се научилъ, че братъ му К. билъ боленъ и, като нему не било възможно да го види, молн тѣхъ, ако имъ бѣде нѣкакъ възможно, да го сподобятъ. Най-послѣ въ едно отъ писмата си Д. алегорично загатва, че нѣколко пакти ставали сж опити за принасянье отрова, но че той твърдѣ осторожно пазилъ се! Но ще ми възразятъ: какъ би било възможно да се размѣнятъ затворницитѣ кореспонденции, когато се знае, че никому не било позволено да се приближи до тѣхъ? Не чудѣте се, ще имъ отговорѣхъ: не сме ли родени и растени въ Турско? „Златни ключове и царски врати отварятъ“. Докждъ у калугеритѣ има афоросъ и у турцитѣ „капоросъ“, всичко бива, казватъ сакитѣ Турци. Подкупитѣ, особито у по-долнитѣ полицейски служителие могълъ е да свърши всичко, както най-послѣ чрѣзъ него извърши се и най-гнѣеното, най-ужасното дѣло — опропастиенето на страдалцитѣ.

Изобщо казано по въпроса за животописа на Бр. Миладинови, особито на по-стария, много нѣща, както н. п. горѣизложенитѣ, нарочито съмъ пропусналъ въ „Материялитѣ“ си, а много още други не бѣждатъ разоблачени или въ едно второ издание на сжщата книжка, или въ бѣждицето ми общиано съчинение по историята на събужданieto и развитието на Българщината въ Македония, — въ което мислѣхъ да обнародѣхъ и колкото би могълъ да намѣрѣхъ опасни отъ загуба писма или други важни документи. Появението обаче на този ми трудъ зависи не отъ моя воля или нерадѣние, а само отъ материялитѣ улеснения. До тога, каквито цѣли животописа на Бр. Миладинови би се появили, все непълни ще бѣждатъ.

Самоковъ, Февруарий 1886 год.

К. А. Шапкаревъ.

II. РЕЦЕНЗИИ.

Caritides Reclivus. Чели ли сте Молниперовитѣ Fâcheux? Въ тая забавна комедия безсмъртний Французски комикъ е очерталъ единъ незабравимъ типъ на педантъ, Monsieur Caritides. „Азъ съмъ Французиятъ по народностъ, казва г. Каритидесъ, нъ Гръкъ по занятие. Азъ не съмъ отъ оние учени, чието име окончава на us. Нѣма нищо по-просташко отъ едно име съ латинско окончание. Оние, които се обличатъ по гръцки, изглеждатъ много по-хубаво. И за да имать яме, което да свършва на és, азъ се кръстихъ самъ г-нъ Каритидесъ“.

Неволно си припомнихъ тоя старъ познайникъ, като прочетохъ въ в. *Свобода* дългитѣ словонавържения противъ моята статия върху

Чиновнишкий Пролетариятъ, обнародвана въ последната книжка на *Периодическото Списание*. Почитаемия авторъ на фелетона, който съдържа тия словоизвѣржения, е по народностъ чужденецъ, а по звание Българинъ. И като г. Каритидеса, той е счелъ за твърдъ простишко да се скрие задъ нѣкоя словѣнска буква, като В или П. Напримѣръ; за да изглежда по-хубаво, той е избралъ за було нѣжното тевтонско буквище W.

Г. Каритидесовото прошение до царя бѣше дълго. Фелетонистическата фантазия на г. W. е нескончаема: види се, че буйниятъ фелетонистъ, въ ревността си да ме нападне, не е ималъ време да я направи по-къса.

Срѣщу една моя страница върху Политическата Економия, той истърсва цѣли двадесетъ. Той почва отъ създаване мира, отъ началото на Политическата Економия. Помните ли какъ Расинъ, въ своитѣ *Plaideurs*, се подиграва съ подобни дѣдрници? Неговия адвокатъ, L'Épîmê, слѣдъ дълги бѣбрения по процеса на едно куче, което излязъ единъ пѣтелъ, се провиква: „Прѣди създаването на свѣта“ Сѣдната го спира; прозява се, и му казва: „Адвокате мой! да минемъ на потопа“. Нѣ адвокатътъ не зима отъ дума. Той слѣдва: „Та прѣди още рождението на свѣта и неговото създаване, свѣтътъ, вселенпата, всичко, цѣлата природа, бѣхъ закопани въ дъното на материята. Елементитъ, огънитъ, въздухътъ, и земята, и водата, заровени, натрупани, правѣхъ единъ купъ, една смѣсъ, една масса безъ форма, единъ хаосъ, една огромна навалица. *Unus erat toto naturae vultus in orbe. Quem Graeci dixerê chaos, rudis indigestaque moles*“.

При тия дълбоки думи, сѣдната заспива.

Мнозина отъ читателитъ на г. W., които заспахъ подъ влиянието на неговата наркотическа, политическа економия, ме попитаха, при събужданieto си, дали имамъ намѣрение да отговорѣ на моятъ дълбокъ критикъ. Въсползувамъ се отъ случая, който ми се прѣдставя, за да явя, че азъ нѣмамъ такова намѣрение, и то по двѣ причини:

Първо, тонътъ и езикътъ на тая критика *sui generis* на г. W. сѣ тъй очевидно заимствовани отъ полемическитѣ приеми на нашитѣ политически прѣшпирни, щото тя не различава отъ единъ политически пасквилъ; а азъ не обичамъ да отговарямъ на политически пасквили, особено въ лѣто Христово 1887.

Второ, полезнитѣ истини, които можакъ да кажъ на г. W. — като, напримѣръ, че не всѣкога успѣватъ у насъ оние, които искатъ да се прѣпорѣчатъ не съ чиста наука, а съ нечиста политика, не сѣ честенъ потъ, а сѣ безчестна калъ — тия полезни истини самъ г. W. трѣбва да ги е научилъ вече отъ горчивия опитъ. Тѣй като той прѣди нѣколко врѣме е ималъ злощастieto да бѣде експортиранъ изъ България по единъ начинъ, който ни единъ отъ многобройнитѣ политико-економисти, които той тѣй изобилно цитира, не е прѣдвидѣлъ въ своитѣ учени трудове.

Ако, и подиръ тоя горчивъ опитъ, България не е умръзнала на г. W. и той се рѣши да се върне единъ день пакъ въ нея —

разбира се, по единъ начинъ по-съобразенъ съ законитѣ на Политическата Економия, — азъ ще бѣдѣ готовъ да размѣнѣ съ него нѣколко думи, стига той да се съгласи да третира такива неполитически въпроси, какъвто бѣше разискания отъ мене прѣдмѣтъ, съ всичката сериозностъ и чистота, които тѣ заслужаватъ. Азъ се надѣхъ само, че той въ такъвъ случай ще бѣде по-малко педантъ и повечко снисходителенъ не само къмъ оние Българи, които не сж се още озарили отъ неговото учение, нъ и къмъ оние чужденци, които не владѣятъ българскій езикъ, за да могатъ да се просвѣтятъ отъ неговитѣ блѣстящи свѣтлинни. Нека не бѣде тѣй жестокосърдеченъ, какъвто бѣ въ първия си фельетонъ. Тамъ той нарече г. Arthur Mangin, а (въ цѣлата си статия той пише името му Magnin, види се отъ нѣмание вѣрне да се занимава и съ правописанieto) нарече го *шарлатанинъ*, и бѣдний Mangin отъ жалостъ умрѣ. И г. Леонъ Сей, прѣдсѣдателъ на Парижката Société d'Economie politique, му държа хвалебна рѣчь за сѣданіе отъ 5 апр. 1887 на казаното дружество), въ която ето що каза за него: „Г. Манженъ принадлежѣше на нашето дружество отъ 1862 г. насамъ. Той бѣше единъ отличенъ духъ, пропитанъ съ едно научно, силно и разнообразно образование, и надаренъ съ единъ истински списателски талантъ. Неговото живо перо поддържѣ, съ най-блѣстяща независимостъ, многобройни борби въ полза на економическата наука, и той остави една голѣма празнина помежду борцитѣ противъ социализма и монархията“. Явно е, че г. Сей, като се е изразилъ по тоя начинъ, не е знаелъ послѣдната дума на економическата наука върху г. Манжена, дума произнесена въ единъ българскій вѣстникъ отъ г. W. Нъ все пакъ тая дума можѣше да не бѣде тѣй груба, г. W. можѣше да не напада тѣй немилостиво хора, които имена не знае още и да пише правилно.

Така сжще желателно е г. W. да се не произнася тѣй легкомысленно върху лица, които дѣла, при всичката имъ европейска слава, не сж могли още да стигнатъ до неговитѣ уши. Тѣй той въ фельетона си нарича профессора Сиджуика „нѣкакъ си Сиджуикъ“. Това е по-благородно отъ „шарлатанина Манжена“, нъ е още по-прѣдателско като улѣка на непростително невѣжество. „Нѣкакъвъ си Сиджуикъ!“ Чуйте, що казва за тоя „нѣкакъвъ си Сиджуикъ“ добръ познатий на г. W. Journal des Economistes (Mars 1887): „г. Сиджуикъ сега упражнява най-голѣмото влияние, както въ Оксфордъ, тѣй и въ Кейбриджъ... Ржководството на г. Сиджуика е захванжло мѣстото, което по-напрѣдъ държѣше ржководството на Джонъ Стюартъ Милль“.

Малко повече милостъ, за Бога, господине W! Бѣдѣте и къмъ другитѣ тѣй великодушенъ, както сте великодушенъ и къмъ огромната грѣда, която стърчи въ вашето око. Позанимайте се малко и съ тая грѣда, и не посветявайте всичкото си драгоцѣнно вѣрме да дирите шушки въ окото на ближния си. Вне видѣхте вече, че дирението шушки е по нѣкога едно твърдѣ опасно занятие, особено въ България.

Ив. Ев. Гешовъ.

*Родопски старини или сборникъ отъ обичаи, суетврия, пѣсни, по-
словици, нарѣчье, приказски, паметници, прѣдания и пр. на родопските
жители. Отъ Н. Шишковъ. Книжка I. Пловдивъ, 1887. 8° 30 стр.*

Г. Шишковъ си прѣдначерталъ не малъкъ планъ: той иска да ни опише родопските жители и да ни прѣдстави рупското или рупаланското нарѣчье въ всичкитѣ му особености. Последното е първата и най-важната точка на неговата програма. Известнитѣ подъ името Рупци или Рупалани, Българе, населяватъ, споредъ П. Р. Славейкова (Наука II 463) голѣмо пространство — почти всичката южна страна на Тракия и источна Македония — (Отъ Черно море на истокъ до задъ Струма на западъ и отъ тамъ при морскитѣ мѣста на Архипелагъ, до задъ Марица на сѣверъ. Така разбира географическитѣ граници на рупаланското нарѣчье и Г. Шишковъ въ горѣказаната книжка. Българетѣ и Помацитѣ, които населяватъ това пространство, говорятъ съ езикъ, който поради нѣкои общи бѣлѣзи и отличия съставлява отдѣлно българско нарѣчье; нъ при все това, то е раздѣлено въ поднарѣчия и има толкозъ специални мѣстни особености въ говора, щото само едно подробно изучаване на всичкитѣзи мѣстни говори ще ни даде възможность добръ да схванемъ общия характеръ на теоретичното Рупаланско нарѣчье въ горѣказанния обсегъ. Намъ се чини, че и Г. Шишковъ иска съ вѣжливитѣ си редове (стр. 5), да каже същото. Ако е тъй, тогава нему трѣбва да е добръ известно, че не е все едно говорътъ на Мървацитѣ (Серско-Неврокопско) и говорътъ на Ахарянетѣ; че въ Одринско и въ *Бинаклийскитѣ* Хасковски села не е нарѣчието въ всичко тѣждествено съ онова въ Рупчоско; на нѣкъдѣ е произношението на съгласнитѣ по-твърдо, нѣкъдѣ по-мѣко. Така на пр. знаемъ, че въ Чепеларе изговарятъ съгласнитѣ много мѣко, също тъй въ Широка Лѣка и до нѣкъдѣ въ Устово. (Споредъ П. Р. Славейкова, Котленското мѣко произношение, както и въ Котленското село Читакъ се дължи на прѣселеници отъ родопския Читакъ (Устово). Произношението на ст. б. ж не е всѣкъдѣ еднакво: до колкото знаемъ на пр. въ село Чокманово (между с. Смилянъ и с. Райково) старата носовка се чува почти като чисто о както и въ Чепино, а не като по обыкновенното оа. Чепинския говоръ принадлежи къмъ рупското нарѣчье, нъ е пълнѣтъ съ примѣси изъ источното и западното бълг. нарѣчье. Употрѣблението на тритѣ члена не е всѣкъдѣ еднакво правилно. Знае се, че нарѣчието се е запазило по-чисто у Помацитѣ, отъ колкото у Българетѣ, които иматъ по-голѣми сношения съ Българетѣ вънъ отъ Родопитѣ и т. н. По причина на тѣзи разлики, изучаванieto на общото рупаланско нарѣчье ни налага подробно отдѣлно изучаване на родопскитѣ поднарѣчия. Езиковния материалъ трѣба да бѣде така записанъ, щото точно и вѣрно да прѣдава мѣстното произношение. Винаги трѣбва да се запише, отъ кого и гдѣ е записано еди какво си. Исполни ли това записвача, той ще принесе голѣма услуга на българската филология, па макаръ събиралъ и забѣлѣзвалъ само въ едно родопско село.

Ако и да сж споменатитѣ условия общенѣвѣстни, Г. Шишковъ е поставилъ съвсѣмъ противно на тѣхъ. Въ книжката се говори само за „родопско нарѣчие“; пѣсни, пословици и пр. записвани безъ съмнѣние въ Устово и Райково, се прѣдаватъ като пѣсни, пословици и пр. на родопското нарѣчие“ или „по мѣстното нарѣчие“. Въ Устово не се говори до тамъ чисто, понеже жителитѣ сж търговци; какъ е възможно, щото говорѣтъ въ Устово да прѣдставя „рупаланското нарѣчие“ съ всичкитѣ му особености? Трѣбало да се каже, отъ гдѣ сж тѣзи материяли. — Г. автора живѣе вече нѣколко години въ Родопитѣ и не е успѣлъ да схване тамошното произношение. Той бѣлѣжи единъ и сжщия звукъ така непосредствено, щото е невъзможно, безъ знание отъ другагѣ, да угадишъ сжщияския звукъ. Това е най важната причина, гдѣто науката не ще може си послужи съ езиковнитѣ материяли, които ни подава Г. Шишковъ. — Сжщия недостатъкъ се забѣлѣзва въ другитѣ двѣ книжки на автора „Животътъ на Българетѣ въ Срѣдня Родона, Пловдивъ 1856 и „Устово“ Пловд. 1885. Въ съчинението „Жив. на Б. въ Ср. Р.“ автора казва, че „*тжпогласнитѣ* зв. *ъ, ъ, ж*“ се „замѣствали въ родопското нарѣчие съ *двоиногласнитѣ* *оа, ъо, ѱо, уо*“. За сжщитѣ звукове говори се въ книжката „Родопски страни“, че се замѣствали съ *о, ѱ, оа, ѱа* и пъкъ „коренитѣ“ гласни *е, ѣ, я*, се чували като *ъо* или *ѱо*. Всичко това явно противорѣчие и безмислица. — Ст. б. *ж* се чува въ повечето случаи като *ъа* нѣ въ поднарѣчията и като *о*, даже *а*, сжщо така се произнася и *ѣ*, нѣ не винаги, — най-много въ съчетанията *ръ* (ѣр), *ѣъ* (ѣл). — Зв. *ѱо*, русс. *ѣ* се чува тамъ, гдѣто имаме въ ст. б. *а* съ исключение на крайнитѣ срички въ имената и пр. теле, ст. б. *тѣла*. време — вряме ст. б. *крѣма* и т. н. Зв. *ѱо* (ѣ) се чува и вм. ст. б. *ѣ* слав. т. *гуръна*, *главъана*, *притѱжна*, *доащѣрю*, *тоаргѱала*, *тиѱвна*, 321 *тиѱшки*. 324. *тиѱкана* 323. и пр. Зборн. Чолак. — По-добрѣ ще бѣде за напрѣдъ, ако авторътъ се постарее точно да записва, каквото чулъ, безъ да поставя свои правила, които можѣтъ лошо да влияѣтъ при отбѣлѣзването на звуковетѣ изъ народ. уста. — Правила сетнѣ ако ще се поставятъ, стига да имаме по-вече материялъ отъ всичкитѣ родопски говори.

Г. Шишковъ пише, гдѣто сvari, знакътъ *ѣ*, а и самъ не знае, какъвъ звукъ трѣба да се разбира подъ туй негово *ѣ*. Въ книж. „Родоп. Страници“ казва Г. авторъ, че родопското нарѣчие изхвърля гласната *буква я*, и *я* замѣстова съ *ѣ* или *е* стр. 6. Въ книж. „Жив. на Б. въ Ср. Род.“ четемъ на 17 стр. че „въ рупаланското нарѣчие гласната *буква ѣ* въ първитѣ слокове измѣнява гласътъ си на *е* или *ѣ*. Въ „Родоп. Стар.“ стр. 6. 1. се казва пакъ че *е, ѣ, я* се чували като *ъо* или *ѱо*. — Слѣдъ подобни разяснения ние незнаемъ, какъ да четемъ *ѣ-тъ* въ думитѣ *чершитѣ*, *надѣитѣ*, стр. 18. *хинситѣ*, *гулѣмиянѣ*, 19. *флѣзога* 21. *ѱте*, *ѣгне*, *отключѣ-нѣ*, *булѣтъ*, *конѣ гувѣла*, *зѣвѣда*, *Турѣтъ* и пр. Филологическитѣ му расжждения на стр 6—7 сж безмислици.

Книжката на Г. Шишковъ прѣдставява сякашъ първия номеръ на Периодическо Списание; въ прѣдисловието се съобщава,

че ще излъзжтъ 30 до 40 такива книжки и ще съставляватъ едно цѣло отъ 90—100 печ. коли. — Книгата е раздѣлена въ VII отдѣли, които носятъ заглавия: народни обичаи, сѹевѣрня, празници и вѣрванія, исторически паметници, народни пѣсни по мѣстното нарѣчие, пословици и изрѣчения, филологическа сборка отъ думи употребителни въ родопското нарѣчие. Първия отдѣлъ съдържа филологически расжждения за родопското нарѣчие. Всичките отдѣли се прѣкъсватъ съ „слѣдва“. Началото на изложениитѣ обичаи при раждане е повторение на онова, което е казано въ книгата „Ж. на Б. в. Ср. Р.“ Сжщо това може да се каже и за отдѣлтѣ „Исторически паметници.“ Срав. „Ж. Б.“ стр. 83. — Ако наистина и днесъ се помнятъ родни вѣрски между жителитѣ на с. Влахово и Устово още отъ вѣмето на изтурчването, трѣбало да се даждъ нѣкои доказателства, а не само голи думи. — Пословицитѣ нито сж забѣлзвани, нито сж изтълкувани венчки, както трѣба. Посл. 29 „Даржи са кату котка и плѣт“ нѣма смисълъ и, на вѣрно, не сжществува. Казва се, „държи се като пиянъ или — посранъ о плетъ.“ Говори се и „държи се като котка“, за енергиченъ човѣкъ. Послов. 34. „Ей е поприцана в' пѣсаконъ“ безсмислено е изтълкувана. Посл. 48. „Иде му са утъ Бѣла рѣка пастѣрва“ може да значи нѣщо само въ Устово, прѣзъ срѣдата на което тече Бѣла рѣка.“ Послов. 64. „На лѣпухъ парди“ не е народна и не значи „много са хвали“. Казва се на „лѣпухъ (лѣпош) никае“ за младъ, незрѣлъ човѣкъ, който си много въображава. Посл. 58. „Меле кату на воденица“ говори са безъ „на“. Въ посл. 60. „Ни зима му лѣлкана“ трѣбало да се изтълкува думата „лѣлка“, която не намираме и въ рѣчника; „лѣлка“ значи *кратуна* изъ която се лѣе. — на мандритѣ се точи млѣко изъ нея и пр. Сжщо това трѣбало да се сторн и съ изразъ *бълну* въ посл. 27. „Драгу бълну низнае“. До колкото се научихме, *бълну*, *бълнава*, значи нѣманье, лишенье, недостатъкъ. Има много пословици не истълкувани и пр. Посл. 24 „Госпудъ е правъ посидѣлъ“ посл. 46. „Залѣнилъ са кату рѣпей“ и др.

Въ отдѣлтѣ III: „Сѹевѣрни празници и пр.“ се казва подъ 1) „Когато се люля праздна веригата на огньтъ, гдѣто варятъ ясте, то става или постига нещастие домашнитѣ.“ Не ще се взема туи така сериозно, защото се казва и „спри веригата, че ще оstarѣе момата.“ — Грачаньето на свраката (7) не значи само, че ще си дойде нѣкой отъ домашнитѣ отъ чужбина, а значи въобще че ще дойдатъ гости. Срав. и „Баба Ега“ стр. 39. — Трѣбало да се каже (подъ 14.), гдѣ колятъ курбанъ, понеже знаемъ, че така не става на всѣкъдѣ изъ Родошитѣ. —

Въ рѣчника сж истълкувани 55 думи, отъ които по-вечето сж обикновени и въ другитѣ български нарѣчия. Срав. порта, скалеса, зафтаса, приляга и пр. Нѣкои непознати думи въ пѣснитѣ и пословицитѣ и пр. лѣлка, бълну и др. чѣма въ рѣчника. Думитѣ *лѣпук* и *мласа* не сж добръ истълкувани. Не значи *лѣпук* въобще „зелѣето въ градинитѣ, което се употребява за яденне“, а значи зелка недостигнала, още не завила твърдо. Въ сѣв. България *лѣпош* значи единъ видъ трѣва съ твърдѣ голѣми, широки листи. Дум. *мласа* не значи

„големн части косми отъ животно“, а значи, както се научихме, истелена на длъжъ ивица вълна при влаченъето на вълната, одрана ивица отъ кожа и пр. — Намъ се чини, че и думата *храненик* не пълно е истълкувана, понеже и тамъ, до колкото знаемъ, *храненикъ* значи „взето чуждо момче — отхранено. Не схващаме, защо автора привожда всичкитъ глаголи въ 3. лице ед. ч. н. вр. когато се говорятъ и въ 1. лице. Членътъ въ дум. 54. „шириниѣ-ну“ е излишенъ; той има смисълъ само въ свързана рѣчь. — Не сж добръ записани одру-омонѣ, пу-орочалъ, по-уади вм. одрумонѣ (ѣ?), пурочал, поади пачалъ. —

София, Юний 1887 год.

Л. Милетичъ.

СПОМЕНЪ

за празнуването паметта на покойнитѣ братия Миладинови
Димитръ и Константинъ, на 11 януарий 1887 въ Сръдецъ.

НАПИСА В. Д. СТОЯНОВЪ.

Онова, което запазва народитѣ да могатъ да живѣятъ дълги вѣкове, което крѣпи и повдига духътъ имъ, и което ги записва на вѣчни врѣмена въ историята на човѣчеството, е великитѣ дѣла на тѣхнитѣ боговдѣхновенни труженици и благодѣйци. До прѣди стотина години, нашия народъ бѣше стигналъ въ такова лошо положение, щото у него вече не се забѣлѣжаваше почти никакъвъ пд-виденъ признакъ, че ще може той и че ще поиска да се сдобие съ новъ, съвършенъ и независимъ свой животъ. Но, историята като не е отсѣждала българския народъ да се затрие за винаги отъ лицето на земята, ами е рѣшила пакъ да се възроди и да дочека нова, дълготрайна добротчина, посрѣдъ другитѣ честити народи на свѣта, отъ начало на това столѣтие и особено отъ половинъ вѣкъ насамъ, нашия народъ взе малко по малко да се пробужда, и вече да се готви доста успѣшно и правилно къмъ подновението на своя всенароденъ животъ, на основание на историята си и въ съгласие съ нуждитѣ на новото врѣме. Плодъ и сѣтвени отъ това наше пробуждане бѣше това, че заченяхме да си отваряме народни български училища, за да си приготвиме младитѣ поколения къмъ народно самосъзнание, да имъ вдъхваме истинска любовъ и почетъ къмъ отечеството, къмъ прадѣдната ни православна вѣра, къмъ народната ни история и езикъ. Въ сжщото врѣме, отъ друга страна, заченяхме да диримъ и да си придобиемъ черковнитѣ правдини, които сме имали едно врѣме.

Чрезъ тия наши усилия, чрезъ това наше домогване пробуди се въ насъ и онова народно въспоминание, което

най-благодатно дѣйствува върху човѣка да работи отъ душа и сърце за общото добро, безъ да се спира, при това, прѣдъ каквито и да било спѣнки и мжчнотии. Най-голѣмъ и най-важенъ плодъ отъ това възпоминание е това, дѣто още прѣди 30 години, тъкмо подиръ кримската война, ний Българетѣ отъ всичкитѣ други Словѣне, най-първо заченѣхме всенародно да празнуваме паметта на словѣнскитѣ равноапостоли, св. Кирилъ и Методий.

Както едно врѣме — въ минжлия нашъ исторически животъ, така и нинѣ, при най-новото ни възрождение, появиѣхъ се и у насъ истинни родолюбци, даже и мжченици за общото добро, на които паметта се увѣковѣчава отъ тѣхнитѣ велики дѣла и услуги, извършани за доброто, честа и за славата на народа. И поради това, отъ нѣколко годинѣ насамъ българския народъ, като се е пробудилъ и дойде малко-много въ народно самосъзнание, гледа сега по единъ или по другъ начинъ да исказва прѣдъ свѣта своята признателностъ и благодарностъ къмъ всенароднитѣ си благодѣтели, и да имъ въздава подобающата честъ.

Отъ по-ново врѣме такива български родолюбци и истински мжченици, които искаѣхъ чрезъ нравствена революция да видятъ българския народъ отново честитъ, се показахъ на първо мѣсто приснопаметнитѣ братия Миладинови, които тъкмо прѣди 25 годинѣ, слѣдъ многогодишни грудове и мжки, положиѣхъ най-сетнѣ и живота си за благого на народа чрезъ мжченическа смъртъ, въ столицата на петивѣковния ни завоевателъ.

И, поради това, при свършека на минжлата 1886 год. и при самото начало на текущата година, като се приближаваше деньтъ 11 Януарий т. г., когато се изпълнятъ тъкмо 25 години отъ страшното погинване на братия Миладинови, нашитѣ единородци по цѣла България, както и на сѣдѣ вънъ отъ България, всиѣки взехъ да се готвятъ за да отпразднуватъ единодушно и най-усърдно паметта на новитѣ народни наши мжченически труженици, братия Миладинови. Идеята за това всенародно наше тържество, върваме да е крѣпняла отколтѣ врѣме въ сърцата на мнозина родолюбци, но за пръвъ пѣтъ биде печатно изказана, до колкото ний знаемъ, въ Пер. Списание (именно въ кн. XVI. на стр. 96), дѣто справедливо се забѣлѣзваше, че инициативата за това тър-

жество се пада на Бъл. Книжовно Дружество, и то отъ своя страна, щото бѣше нужно, направи го съ най-го-лѣмо присърдце, за да стане тържеството, както трѣба. въ надлежния достопаменъ день, на 11-й Януария т. г.

Още прѣди истечението на г. 1886, членовѣтъ на Управителния Свѣтъ на Бъл. Кн. Дружество правихъ нѣколко пѣти частни събрания, за да обмислятъ на дълго и широко, да стане-ли тържество за споменъ на братия Миладинови, по случай на 25-та годишнина отъ мъченическата имъ смъртъ или не, и, ако стане, какъ да се извърше то. Реченнитѣ членове, като обсъдихъ добръ тази работа и като одобрихъ да стане това тържество, рѣшихъ да се прѣдизвѣстятъ частно за това не само всичкитѣ въ столицата прѣбивающи членове на Дружеството, но тъй сжщо и правителството, и духовенството, и тукашния градски свѣтъ, и всички други по-видни държавни и общественни учреждения и лица, та да стане тържеството, колкото е възможно, по-великолѣпно и по-пристойно. И това прѣдначенание на Дружеството се посрѣцна съ пълно съчувствие и одобрѣние отъ всички, даже много повече, отъ колкото се очакваше, защото, между другитѣ, и самото министерство на народното просвѣщение, съ особенно задоволение като искаша на Дружеството готовността си да вземе пълно участие въ тържеството и живо да съдѣлствува за неговото по-славно извършване, то, по рѣшението на министерския свѣтъ и съ одобрѣнието на тогавашнитѣ г-да регенти, не само прикани всичкитѣ подвѣдомственни нему учреждения и лица въ държавата да отпразднуватъ и тѣ това тържество, колкото е възможно по-великолѣпно, както подобава, но и прие на драго сърдце прѣдложението на Дружеството да изходатайствува разрѣшение отъ регентитѣ за нѣколко хиляди лева въ честь и споменъ на братия Миладинови за прѣпечатване на сборникътъ имъ „*Български Народни Пѣсни*“, които сж вече литературна рѣдкостъ. и, при това, да отреди чистата печалба отъ продажбата на прѣпечатаный сборникъ за фондъ. отъ който, въ споменъ на покойницитѣ, да се издаватъ новосъбирани и неиздадени народни български умотворения.

И така, Управителния Свѣтъ на Дружеството въ редовното си засѣдание, на 3 януария т. г., пристъпи да

рѣши окончателно щото бѣде нужно и пристайно за прѣдстоящото тържество, и, като намѣри най-умѣстни долуположенитѣ точки за прѣдначаенната цѣль, рѣши тутакси да се зачене и тѣхното надлежно изпълнение, понеже денътъ за тържеството вече бѣше наближилъ.

Тия точки бѣхъ:

1) Отъ мѣстното висше и низше духовенство да се отслужи най-тържественно въ тукашната съборна черкова парастасъ за почившитѣ о Божѣ братия Димитъръ и Константинъ Миладинови, и слѣдъ това

2) да има въ честъ на почившитѣ тържественно събрание въ тукашната класическа мъжка гимназия, дѣто подпрѣдсѣдателятъ на Българското Книжовно Дружество, отъ страна на това Дружество, да изкаже рѣчь за дѣятелността и заслугитѣ на ославляемитѣ покойници.

За лично участие въ тържеството, сирѣчь както на парастасътъ въ черкова така и на събранието въ гимназията, Управителния Сѣвътъ на Дружеството, отъ негово име съ нарочни покани, призова всичкото наше столично население, а именнно:

а) *Святия Синодъ*, който въ това врѣме се намѣрваше въ столицата на съборъ;

б) *Господа Регентитѣ*;

в) *Господа Министритѣ* съ тѣхнитѣ подвѣдомственни въ столицата учреждения и лица;

г) *Столичния градски сѣвътъ* съ неговитѣ подвѣдомственнитѣ учреждения и лица;

д) *всичкитѣ членове на Дружеството*, прѣбивающи въ столицата, и

е) *всичкитѣ въобще столични граждани и гражданки*.

Ето особнитѣ покани на Дружеството до под-главнитѣ лица и учреждения въ столицата:

1) *До Святия Синодъ*, посредствомъ Негово Високооцѣ-священство митрополита Търновскаго, Господина *Климента Браницкаго*, Екзарх. намѣстника, прѣдсѣдателя Святаго Българскаго сѣнода, и пр. и пр. въ прѣстоленѣмъ градъ Сръбци.

Прѣосвященнѣйший Владико!

Въ недѣля, на 11 того мѣсеца, слѣдъ втората Божественна литургия, въ съборната черкова ще се отслужи

парастасъ за почившитѣ о Бозѣ братия Димитрий и Константинъ Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мъжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на Българското Книжовно Дружество ще се държи бесѣда за дѣятелността и заслугитѣ на поменжитѣ покойници.

Того ради, именемъ казаннаго Дружества честитѣ съмъ. Прѣосвященнѣйшій Владико, да ви помолъж най-смирнено. да благоволите и заедно съ тѣхно Високопрѣосвященство митрополититѣ *Григорий Доростолочервенскій, Симеонъ Прѣславскій и Варненскій, и Константинъ Вратчанскій*, членове свѣтѣйшого синода Българскаго, да присѣтствувате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Като се прѣпоръчвамъ на Вашитѣ святителски молитви и благословения, прѣбждамъ Вашъ прѣпокорний:

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

2) До господа регентитѣ на България.

Високопочитаеми господа!

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдъ втората Божествена литургия, въ съборната черкова ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, и послѣ това ще има тържественно събрание въ мъжската класическа гимназия. дѣто отъ страна на Българското Книж. дружество ще се изкаже рѣчь за дѣятелността и заслугитѣ на покойнитѣ.

Поради това, най-учтиво се умолявате, Високопочитаеми г-да, да благоволите и да присѣтствувате както на парастасътъ така и на събранието въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

3) Подобни покани се испратихъ отъ Дружеството и до *всѣхитѣ министри* отдѣлно, както и до *столичния кметъ*. съ слѣднѣята само прибавка въ края на всѣка покана:

При това, молъж Ви още, да направите потрѣбното, за да присѣтствуватъ на тържеството и всички подвѣдомственини Вамъ служители, прѣбивающии въ столицата.

4) До всѣхитѣ господа членове на Дружеството въ Сръдецъ.

Почитаеми господа!

Съгласно съ рѣшението на Управителния Сѣвѣтъ на Българското Книжовно Дружество, умолявате се да дой-

дете утрѣ, на 11 т. м. прѣди пладнѣ въ 9 часѣтъ, въ помѣщенieto на поменѣтото дружество, отъ дѣто всички заедно ще отидемъ въ съборната черква да присѣтствуваме на парастасѣтъ за покойнитѣ братия Миладинови и отъ тамо на тържественното събрание въ гимназията.

Подпрѣдсѣдатель В. Д. Стояновъ.

5) До столичното население поканата отъ Дружеството гласи тѣй:

Въ недѣля, на 11 т. м. слѣдѣ втората Божественна литургия, въ съборната черква ще се отслужи парастасъ за покойнитѣ братия Миладинови, които прѣди 25 годинѣ мъченически погинѣхъ за благого на народа.

Поради това, Българското Книжовно Дружество счита себе-си твърдѣ честито да покани най-почтително всички наши единородци и съграждане въ столицата, за да присѣтствуватъ при отслужването на тоя парастасъ, и слѣдѣ това да се отправятъ въ мъжската класическа гимназия, дѣто отъ страна на реченното Дружество ще се държи рѣчь за живота, дѣятелността и заслугитѣ на приснопамятнитѣ братия Миладинови. —

Тая подирня покана бѣше напечатана, раздадена изъ града и прилѣпена на по-виднитѣ столични улици.

Най-послѣ денѣтъ 11 *януарий* дойде, и празнуването му станѣ най-достолѣпно и тѣй блѣскаво, както не се очакваше отъ никого. И правителство, и духовенство, и войнство, и народъ — всички въ столицата се притекохъ на поканитѣ отъ Дружеството да прославятъ, както подобава, името на погинѣлитѣ мъченически за българщината двама родни братия, тие нови български най-храбри юнаци на бойното наше духовно поле. И въ черква на парастасѣтъ, и въ гимназията на събранието, бѣше се стекло народъ отъ двата пола, отъ всички звания и съсловия тѣй много, каквото други пѣтъ, при подобни случан, не се повни да ставало въ София — така великолѣпно, така тържественно и до такива голѣми размѣри. Всѣкой бѣше прѣмѣненъ съ най-хубавото си облѣкло, и на всѣкого на лицето се изобразяваше особенно душевно възхищение отъ празнуването паметта на покойнитѣ братия Миладинови. Него денѣтъ столица на новоосвободената ни татковина бѣше

прѣкрасно укичена и прѣмѣнена, та прѣдставляваше единъ твърдъ величественъ, единъ истинно очерователенъ изгледъ. Разбира се, това проумѣвахъ най-добрѣ и чувствувахъ го най-дълбоко въ сърцата си особено оние, които знаяхъ що сж извършили братия Миладинови за България и за що най-послѣ погинѣхъ съ мъченическа смъртъ.

Въ черкова най-напрѣдъ се отслужи святата литургия по най-тържественъ начинъ отъ всичкото мѣстно духовенство, прѣмѣнено съ най-хубавитѣ си одѣжди, въ чело на което бѣше високопрѣосвященный митрополитъ Климентъ. Слѣдъ това по сжщия начинъ се отслужи и парастасътъ за покойнитѣ братия Миладинови, дѣто нашия многолюбимъ и достоинъ нерархъ Климентъ, съ извѣстното си дълбокомисленно и слатко витийство, очърта вкратцѣ сжщността на великитѣ заслуги на покойницитѣ, като показва на многобройнитѣ имъ усърдни почитатели въ божия храмъ. какъ скромно, тихо и какъ съ най-голѣмо самоотвържение сж работили за въскръсванието на българщината въ най-потѣпканата страна отъ цѣлокупната ни мила татковина. и какъ най-сетнѣ сж положили и самия си животъ за усжщественіето на тая свята и завѣтна тѣхна идея. „Извършванието на велики дѣла, усжщественіето на велики идеи“, прибави Прѣосвященный Климентъ, „изискватъ голѣми, усилни и тежки трудове, изискватъ голѣми жъртви, каквито могатъ да се поднесжтъ само отъ такива боговдѣхновенни мъже. каквито бѣхъ приснопамятнитѣ братия Миладинови“.

А слѣдъ черковното тържество, когато столичното население дойде на събранието въ гимназията, по прѣдварителното и нееднократно настоявание, отъ една страна на г-на Министра на Народното Просвѣщение, и отъ друга страна, по желанието на Управителния Съвѣтъ на Българското Кн. Дружество, такожде и ний, отъ името на сжщото Дружество, изказахме въ съкратенъ видъ тая рѣчь, която цѣла излагаме въ края на тойзи споменъ.¹⁾ Рѣчта си из-

¹⁾ Тази рѣчь е обнародвана въ книжката: „Споменъ за братия Миладинови“ (Димитръ и Константинъ. По случай 25-та годишнина отъ мъченическата имъ смъртъ. 11-й Януарій 1887 година. Издание на в. „Свобода“.), и ний не щѣхме да ѣ прѣдставимъ сега вторично на читателитѣ, ако да не бѣше напечатана въ споменѣтата книжка тѣй много разбъркано, небрѣжно и твърдѣ усакѣтено. Какъ е станѣло това, до-пакъ нѣ мислимъ да кажемъ: нѣколко думи за разяснение на работата прѣдъ нашитѣ любезни телни читатели.

казахме въ съкратенъ видъ, защото по сжщия случай имаше да се държи и друга рѣчь, за която оставаше малко врѣме. Втората рѣчь бѣше отъ г-на Станимирова, директора на мъжската класическа гимназия, която на всичкитѣ присѣствающии произведе истинно душевно благодарение.

Въобще празникътъ само по себе-си добиваше особно милъ и твърдѣ утѣшенъ видъ отъ извънреднитѣ мъчни обстоятелства, въ които ставаше. Нашата държавна криза бѣше стигнала до таково неприязненно положение, щото всичко въ духовниятъ ни животъ до край се задушаваше, та празникътъ за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови дойде на всинца ни въ сърцето тъй сладостно и приятно, като една много сладка почивка, край нѣкой бистъръ и студенъ изворъ въ пустинята, въ която твърдѣ злочестоме се скитали дълго врѣме!

Както въ столицата така и вънъ отъ нея — на сждѣ въ цѣлокупна България — отпразнува се тържеството съ всички пристоеенъ начинъ, както подобава вече на българскій народъ, който заченъ, както рекохме по-горѣ, да познава и да цѣни своитѣ истински родолюбци и благодѣлци¹⁾.

По случай на тойзи празникъ, Управителния Съвѣтъ на Бълг. Книжовно Дружество изпрати двѣ телеграми: едната въ Москва до ректора на тамкашния университетъ, дѣто Константинъ Миладиновъ е получилъ високото си образование, а другата въ Дяково (въ Славония) до всепознатиятъ югословѣнски меценатъ и българолюбецъ, Прѣвощенный епископъ Штросмайеръ, съ щедрата помощ на когото излѣзохъ на свѣтъ „Българскитѣ Народни Пѣсни“ отъ братия Миладиновци. Първата телеграма гласи така:

Ректору университета!

Москва.

Празнуя двадцатипятилѣтіе со дня смерти славныхъ болгарскихъ тружениковъ и литераторовъ Димитрія и Константина Миладиновыхъ, Болгарское Книжевное Дру-

¹⁾ По-вече подробности, които могатъ да служатъ за допълнение на тойзи споменъ, читателитѣ ще намерятъ въ книжката, която споменуваме въ по-горната забѣлка. Думата ни въ настоящия Споменъ е най-много за тържеството, какъто станало въ столицата и особенно за всичко, щото се извърши отъ Бълг. Книж. Дружество, за да се отпразнува 11 Январий т. г. отъ всички български народъ въ честъ на покойнитѣ братия Миладинови.

жество считаеъ своимъ священнымъ долгомъ въ лицѣ Вашемъ высказать свою благодарность и глубокую признательность Московскому университету, въ которомъ Константинъ воспитывался, за развитіе въ Константинѣ истинно славянскихъ идей и патріотическихъ чувствъ, столь плодотворныхъ для болгарской литературы и науки.

Вицепрезидентъ Стояновъ.

Ето и втората телеграма:

Дяково (въ Славонія).

Прѣосвященному епископу Штросмайеру!

Българското Книжовно Дружество, като слави днесъ паметта на братия Миладинови, починжли прѣди 25 год., споменува си съ крайна благодарность за Вашата особа, който изобилно спомогнахте да излѣзжтъ на бѣль свѣтъ скжпоцѣнитѣ за Българетѣ събрани отъ реченнитѣ братия народни пѣсни.

Подпрѣдсѣдатель Стояновъ.

На горната втора телеграма, слѣдъ единъ день, се получи телеграфически отговоръ, който гласи така:

Gospodinu Stojanovu, podpredsjedniku Književnoga Društva u Sofiji.

Vrlo me veseli da su braća Bugari svetkovali jučer 25-godišnju uspomenu na slavnu braću Miladinove. To su krasne dvie duše bile, spodobne da uzkrise u bratinskom bugarskom narodu zlatne književne dane preslavnoga cara Simeona. Narod, koj zaslužne predstavnike svoje častiti žnade, neće propasti. Bog dragi dao milomu bugarskomu narodu svaku slavu i svaku sreću u kolu slovenskih plemena i slovenskoga roda! Hvala Vam liepo, što ste se, slaveć uspomenu mladih prijateljah mojih, sietili i mene, starca, još svedj jednako ljubećega svoj hrvatski i bratinski bugarski narod.

Strossmayer.

Ето и нашата рѣчь, що изказахме на тържеството въ гимназията:

Драги еднородци!

Сега, на тосъ часъ, изпълнятъ се тъкмо 25 години отъ онова грозно, черно събитие, когато българския злочестъ народъ изгуби двоица отъ най-отличнитѣ свои си-

нове, родни братя *Димитъръ и Константинъ Миладинови*, отъ градъ Струга въ югозападна Македония. Тѣ бѣхж, казвамъ, родомъ отъ оная българска страна, която е най-важна за насъ, и въ историческо, и въ географическо, и въ етнографическо отношение, която е най-сжщественна и неотлъчима часть отъ цѣлокупна България, безъ която страна е немислима велика България, безъ която нѣма славно и дълготрайно бждще за българский народъ: тѣ бѣхж отъ — *Македония*, сърцето на България, на милата наша татковина.

Покойнитѣ братя Миладинови въ свое врѣме принадлежахж, както казахъ, къмъ най-отличнитѣ български сивове, защото живѣхж, работихж и най-послѣ мжченически и погинѣхж за най-висшето благо на българския народъ и отечество. Всичкия си животъ тѣ посветихж съ неморни трудове за въскръсванието на Българщината въ Македония, и срѣдствата, които сж употрѣбили за постигване священното дѣло, бѣхж: распространение между народа ученieto, науката; увеждане българский езикъ въ училищата и черковитѣ; запознавание особено под-грамотнитѣ Българе изъ Македония съ българската история; запазване и укрѣпване народа въ православната наша праотческа вѣра; събирване разнитѣ народни наши умотворения за убогяване народната ни писменность, и чрезъ тоя най-добъръ начинъ братия Миладинови сж гледали да се запознае учения свѣтъ съ българското плѣме и съ неговата до тогава поробена татковина. Ето цѣлитѣ, ето срѣдствата, които бѣхж си избрали нашитѣ славни труженици и които тѣй пламенно и ревностно употрѣбихж, за да пробудятъ народния духъ между своитѣ еднородци въ Македония, та и отъ тамъ да се раздаде и чуе по свѣта вѣренъ, български гласъ за изцание и придобивание народни, черковни и политически правдини за нашия потжпканъ народъ. Именно чрезъ тия срѣдства, като най-законни, най-похвални и най-благородни, могахж братия Миладинови да дѣйствуватъ тѣй плодотворно въ родната си страна, и отъ тая тѣхна многостранна дѣятельность можихме и ний да дочакаме тѣй велики и тѣй благи сетнени за народа и цѣлокупното ни отечество. Тукъ не можъ да не кажъ повторно, че тия именно срѣдства сж основната и най-яка подпора, най-здравата храна за умственното и нравственно укрѣпване, за дълготрайното благоденствие

и добротина на всѣки народъ, въ всѣко врѣме и въ сѣко отношение. Та кой народъ на свѣта може да бѣде напълно самостоятеленъ, независимъ, да бѣде отъ всѣка страна дълготрайно честитъ, силенъ и славенъ, ако у него нѣма народно образование, безъ което немислимо е народно самосъзнание, истинска народна гордостъ и достолюбіе; ако у него народа нѣма истинска, здрава наука, ако тойзи народъ не познава добръ историята си, ако не почита и не чезне за своята вѣра както и за всичко онова, което съставлява отличителнитѣ благородни и свѣтли чѣрти на неговата народност? Народъ, който е лишенъ отъ тия божественни дарби, и който по една или по друга причина, остане лишенъ още дълго врѣме отъ тия добрини, такъвъ народъ е отсѣденъ самъ отъ себе си да загине, и той, рано или късно, ще загине непременно, ще стане географически материялъ на други по-силни народи и държави.

Тукъ повече азъ нѣма да се простирамъ върху отличнитѣ сръдства, съ помоща на които братия Миладинови сж работили така мъжественно къмъ всеобщото пробуждение и свѣстяване на българската народностъ въ Македония, нито ще се пуцамъ подробно да разглеждамъ въобще всичкитѣ части отъ многострадалния тѣхенъ животъ и отъ славната имъ и плодотворна дѣятелностъ за благо на народа.

Директорътъ на мъжската класическа гимназия, г-нъ Станимировъ, ще бѣде при тоя случай, вѣрвамъ по-честитъ отъ мене, като ще ви раскаже подробно за живота, дѣятелността и за другитѣ велики заслуги на братия Миладинови, що сж сторили своему милому народу. Азъ щѣ на кратко само да забѣлѣжжъ, че тѣхната любовъ къмъ народа и отечеството е била безкрайна и тѣй пламенна, щото прѣдъ никакви спънки, прѣдъ никакви гонения, даже и прѣдъ най-големъ огорчения не сж се спирали никакъ отъ мъжественна работа по своята задача и цѣли. Сжщо и тѣхното самоотвържение, съ което сж се поднижавали тѣй до блестно и тѣй неустрашимо въ ония тежки и сурови врѣмена, почти безъ никакви подпори и насърчавания, служи за примѣръ и очудва всѣкого, защото при всичкитѣ многобройни гонения и люти мъки, таче и прѣдъ самата своя мъченическа смъртъ, братия Миладинови останахъ непоколебими, неустрашими и докрай вѣрни български синове, вѣрни на

възвишенната идея, на която посветихъ цѣлия си животъ,
— *идеята за възкръсването на потъпканата българщина въ
Македония.*

Ето едно тѣхно поетическо творение, въ което ясно личи
големата имъ любовъ и тъга къмъ народа и отечеството:

Тѣга за Югъ.

Орелски криля какъ да си метнехъ,
И въ наша старна да си прелетнехъ!
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видамъ Стамболъ, Кукушъ да видимъ;
Да видамъ, да ли сѣнце и тамо
Мрачно угрѣвятъ како и вамо.

Ако какъ овде сѣнце ме стретитъ,
Ако пакъ мрачно сѣнцето свѣтитъ, —
На пѣть далечни я ке се стегнамъ,
И въ други старни ке си побѣгнамъ,
Кѣде сѣнцето свѣтло огрѣвятъ,
Кѣде небото дзвезди посѣвятъ.

Овде ie мрачно, и мракъ м' обвива,
И темна мъгла земя покрива;
Мразой, и снѣгой, и пепелници,
Сиѣлни вѣтрища и вихорици,
Около мъгли и мразой земни.
Не! я не можахъ овде да седамъ,
Не, я не можахъ мразой да гледамъ!

Дайте ми криля я да се метнамъ,
И въ наши старни да си прелетнамъ.
На наши мѣста я да си идамъ,
Да видимъ Охридъ, Струга да видамъ.
Тамо зората грентъ душата,
И сѣнце свѣтло зайдвитъ въ гората;
Тамо дарбитъ природна сила
Со сѣта раскопъ ги растурила:
Бистро езеро гледамъ бѣлентъ
Или отъ вѣтръ сѣнетемнентъ;
Поле погледнешъ или планина,
Сегде божиева ie хубавина.
Тамо по сърце въ кавалъ да свирамъ,
(Сѣнце да зайдвитъ, я да си умирамъ¹⁾).

¹⁾ Това елегическо стихотворение произхожда собственно отъ ръката на Константин Миладиновъ, което е било съставено, както се види, не по-късно отъ год. 1860, когато съставителятъ му още не бѣше напустилъ Русия и се намиралъ въ Москва на учение, дѣто е и съставилъ това свое умствено произведение подъ названіе: „Тѣга на Югъ“, и което е обнародвано въ брой 20 на „Дунавскій Лебедъ“ отъ 7 септември г. 1860.

Такъва силна и гореща е била любовта на братия Миладинови къмъ народа и отечеството. Тѣ сж били напълно увѣрени въ святостта на великата си задача, за изпълнението на която сж посветили цѣлия си животъ и за която най-сетнѣ погиняхъ мъченически въ цариградскитѣ тъмници, защото, инакъ, тѣ не бихъ се прѣдали отъ всичката си душа и сърце на народното дѣло, посрѣдъ толкова многобройни спънки, мъки и страдания, не бихъ могли да останѣтъ вѣрни и неустрашими ратници за упавание и повдигане българщината въ Македония.

Братия Миладинови трѣба добрѣ да сж знаели, че народъ тѣй много потъпканъ и западналъ отъ нѣколко вѣка наредъ, какъвто е билъ до прѣди малко цѣлия нашъ народъ. какъвто е отчасти и до тоя часъ, такъвъ народъ, казвамъ. може да се пробуди, може да дочака честита, свѣтла бъднина, само ако му се даде правилно развитие, ако се сдобие съ здраво народно образование, сирѣчь ако се просвѣти по духа на своята вѣра, народностъ и история, и най-сетнѣ ако правилно се распространи у него истинската наука. Именно съ тия начала проникнѣти, братия Миладинови сж се подвизавали прѣзъ всичкия си животъ за усъщественне на своята възлюблена идея, за пълното ѣ възтържествуване по цѣла Македония.

Но отъ тие тѣхни трудове и самопожъртвования каква облага се е придобило лично за тѣхъ? Каква награда ги е чакало отъ тѣхната славна дѣятелностъ? Какви душевни наслаждения могохъ най-послѣ да испитатъ братия Миладинови отъ своитѣ тѣй рѣшителни и тѣй мъжественно извършени дѣяния за благо на народа? Дордѣто сж били колко-годѣ слободни да дѣйствуватъ между народа си, тѣхното най-голѣмо тогава наслаждение е било това, че тѣ сами сж били очевидци, какъ се пробужда и развива българщината изъ Македония. А вече, когато сж били хвърлени въ цариградскитѣ смъртоносни тъмници, тѣхната най-блага утѣха и наслаждение сж били тогава мисълта и вѣрата имъ, че ако и да страдатъ тѣ мъченически въ тъмницитѣ, та, може би, и да загинѣтъ тамъ, но тѣхната идея — за въскръсването на българщината въ Македония — не ще загине, а напълно ще възтържествува, и българскиятъ народъ цѣлокупенъ ще дочака непрѣменно своето съвършенно възкрѣсване.

Ето тукъ е мѣстото, дѣто най-блѣсково се проявява величието на братия Миладинови по възвишенноста на характера имъ и по истинската имъ чиста и велика любовъ къмъ народа и отечеството.

И наистина, тѣ живѣхъ, работихъ и най-послѣ мъченически положихъ живота си за народно добро. Но тогава, като подложихъ жѣртва себе-си за народното благо, не бѣхъ самички, а имахъ много-бройна челядь, която, като лишена и отъ най-малка подпора, останъ неутѣшно да се наказва, да прѣкарва дълго врѣме всѣкъкви неволи, а може би, и до тоя часъ: горко стененъе, горещи сълзи, придружени съ грозенъ гладъ — били сѣ тогава самата утѣха, самата подпора на тѣхната злочеста челядь!

Покойний Райко Жинзифовъ, единъ отъ ученицитѣ и до нѣкъдѣ сподвижникъ и вѣренъ послѣдователъ на братия Миладинови по народното ни възраждане въ Македония, ето въ едно свое стихотворение какъ хубаво, какъ величественно прѣдставя дълбоката скѣрбъ, въ която е било хвърлено домочаднето на Димитра Миладинова, слѣдъ неговата и братовата му смѣртъ:

В д о в и ц а .

Въ градъ Струга, дек' буйно Дримъ течить,
И въ езеро златъ песокъ влечить,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица.

Тя майка вдовица, пѣки
Съ распушени коси по плеки,
Прокълнуватъ своя сждбина,
Прокълнуватъ часъ и година.

Въ прегършки си рожби държейки,
И ядни си сълзи лейки,
Расплакала гори, планини
И Стружески дълбоки долини.

Градини, и ниви, и дърва,
Расплакала китки и лозя.
И славеи прѣстана да пѣить,
И сѣнце прѣдъ нея не грѣить.

Отъ жалость зорница се скрила
И всички небесни свѣтила,
И върба си гранки наведена,
И риба изъ вода побѣгна.

При рожби вдовица ми страда
Наредватъ се, тажна и ядна. --
За кого тя косми си корнитъ?
За кого тя сълзи си ронитъ?

За мъжа, за деверъ тя вика,
А рожби за татка, за стрика:
Изде ги градска темница
Въ приморска коварна столица!

Градъ Струга, градъ Охридъ прѣславни,
Два брата рогени, два главни
Работници съ вѣра не мрътва,
На злоба тѣ станахж жертва.

Какъ вѣрно, какъ сложно, сговорно
По Бугарско поле отборно,
По това поле Македонско,
Широко, чисто Словѣнско
Запалени свѣки държейки,
На Бугаре пжтъ тѣ свѣтейки,
Безъ хитрость, безъ гордость, безъ злоба
И себе си вѣрни до гроба,
Съ сърце смирено, горещо
Тѣ бранехж съ слово си вѣщо
Народность, свобода народна
И вѣра духовно-свободна.

И бѣше имъ слово такъ мило,
Такъ живо, такъ врело, такъ силно,
Та все що до тогай бѣ нѣмо,
Продума все мало, голѣмо.

О братя, дружино ми вѣрна!
Владика сосъ вѣра безвѣрна
Наклевети братя ни славни, —
Какъ кървници страшни и главни.

Въ голѣмъ градъ прѣзморский, приморский
Оставихж снаги и коски.
Гроботъ имъ се незнаитъ! — Мѣсто
Премило, предраго, пресвето.

Въ градъ Струга, дек' Дримъ буйно течитъ,
И въ езеро златъ песокъ влечитъ,
Затажила какъ кукавица
При рожби си клета вдовица¹⁾.

¹⁾ Всѣто изъ книгата: Новобългарска Обирка, Москва 1863 г. стр. 176—177

Да, тогава всички род-роднини и приятели на братия Миладинови така горко сж плакали, така дълбоко сж скърбили и тѣжили за тѣхната мъченическа смъртъ. Сега обаче не само Македония но и цѣла България натруфени, гордо и тържественно струватъ най-сърдеченъ споменъ за братия Миладинови, защото, ако тѣхния животъ е билъ особно за роднини и приятели твърдѣ милъ и драгъ, но идеята, за усьществението на която посветихъ живота си и за която най-послѣ мъченически загинѣхъ, тази идея за винаги е несравнено по-мила и по-драга на цѣлия български народъ. И тя вече славно възтържествува, за което блѣскаво свидетелствува днешния тържественъ день на цѣла България.

Колкото по-голѣма, по-възвишенна е една идея, толкова по-голѣми усилия, толкова по-голѣми трудове и жертви изисква нейното осъществение; толкова по-голѣма е славата на оние, които сж породили такъва идея, а още по-славни сж оние, които сж се пожъртвовали и за нейното усьществение. Блазѣ прочее на братия Миладинови и на тѣхнитѣ роднини и приятели; блазѣ, казвамъ, на всициа насъ Българе, защото станѣхме честити да си убогатимъ и украсимъ историята съ нови и тѣй свѣтли страници, — съ имената и славнитѣ дѣла на братия Миладинови.

Кой изпомежду насъ, по-възрастнитѣ, неповне и незнае, какви бѣхъ за нашия народъ ония врѣмена тежки, усплни, мрачни и духоморни, когато братия Миладинови неустрашимо развивахъ своята животворна дѣятелность по разбудянието на българщината въ най-задушената частъ на България — въ Македония, родната свята татковина на всесловѣнскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, на Климента, на Паисия и на много други наши незабравими не-народни великани? Тогава, отъ една страна грѣцкото фанариотско духовенство, което се намѣрваше въ най-голѣмата си мощъ, и, отъ друга страна, Османцитѣ на чело съ правителството си, които бѣхъ заслѣпени помощници и много пати най-готови услужници на фанариотитѣ въ България, върлувахъ най-свирѣпо, най-безпощадно и ненаказанно върху насъ Българетѣ, както насѣдѣ така особено и въ Македония: еднитѣ повече духовно, другатѣ повече физически гонѣхъ, грабѣхъ и опустошавахъ тѣй жестоко народа ни, щото той единъ день непрѣменно щѣше да загине като на-

родъ особенъ и за завинягчи щѣше да се затрие и съвършено да изчезне отъ лицето на земята! Българскиятъ народъ бѣше вече дошелъ въ пълна несвѣсть, въ дълбоко невѣжество, и несъзнателно той стенеше подъ тежкия натискъ на своитѣ вѣковни тирани, безъ да може да облекчи колко-годѣ своето тъй прѣскърбно положение, безъ да има каква-годѣ надѣжба и вѣра за своето избавление. Единственната му тогава душевна опора и утѣха е била неговата крѣпка и непоколебима вѣра въ Бога, въ божията правда.

Братия Миладинови, като че отъ самото провидѣние испратени ратници, опълчихъ се да воюватъ съ неисказанна твърдостъ, дору до самата си смъртъ, срѣщу тие пъкленни замисли и угнетения на Фанариотитѣ и Османцитѣ, извършвани върху нашия народъ. Каква неимовѣрна душевна храбростъ, каква велика любовъ и енергия, каква неизчерпаема ревностъ, какво пламенно въодушевление ще да сѣ имали тѣ за свое оръжие, за да се рѣшятъ и да се пуснатъ въ такъва борба съ най-великитѣ и най-върлитѣ отколешни душмане на цѣлия български народъ! Ето друга, не по-малко блѣскава страна отъ величието на братия Миладинови, по характеръ и душа, по най-възвишено истинско родолюбие. Примѣръ за назидание, за подражание. примѣръ за най-благотворно насърчване. Съ такива само високи, нравствени качества и способности, придружени съ голѣма кротостъ и смирение, могли сѣ братия Миладинови да пробудятъ въ своитѣ еднородци священното чувство на народността, да имъ внушатъ крѣпка и непоколебима вѣра и надѣжба, че и за българскиятъ народъ ще настанатъ вече бѣли, свѣтли дни

А за да могатъ нашитѣ велики народни труженици още по-вече да насърчатъ и укрѣпятъ своитѣ еднородци въ Македония къмъ постоянство и търпѣние, безъ които немислимо е постигването на велики цѣли, доставяли сѣ имъ нравствена храна и отъ други по-близки и по-сладостни тѣмъ извори, отъ такива извори, веществото на които съставлява най-драгоцѣното достояние на единъ народъ. Това вещество е народнитѣ умотворения, въ които народътъ най-живо се изображава цѣль цѣлниничкъ, както си е той: всичката му душа и сърце, цѣлиятъ му битъ, всичкитѣ му идеали и стремления се видятъ въ тѣхъ тъй

хубаво, тъй ясно като въ огледало. Това велико значение и важностъ на народнитѣ умотворения сж подбудили братия Миладинови да посвятятъ особенъ трудъ и за тѣхното събиране отъ народа изъ Македония, и отъ тѣхъ да черпятъ изобилно насърчване, душевна сила и мощъ, — и за себе-си, и за единородцитѣ си.

Ето една отъ „Народнитѣ Пѣсни“ на братия Миладинови, която, по съдържание, не може да не покърти отъ дълбоко всѣко българско сърце:

Стоянъ и Патрикъ.

Мама си-й рожба родила,
Име му-й било Стояне,
Въ златна го люлка люляла,
Като го-й люляла, думала:
„Нани ми, синко Стояне,
Нани ми расти, порасте,
Като си, синко, порастешъ,
Царството да си отървешъ,
Отъ чужди рѣцѣ, Стояне.
Що тие е царство бащино,
Бащино още майчино“.

Стоянъ мамн си думаше:
„Майно-ле, стара майчице,
Много ме въ сърце нарани!
Имамъ ли сабя френгия,
И дълга пушка бойлия,
И чивъ кобуре пицоле,
И старъ ми бащинъ буздоганъ?
Царството да си отървѣ,
Отъ чужди рѣцѣ, мамо-ле,
Що ни царство бащино,
Бащино още майчино.“

Мама Стояну думаше:
„Синко Стояне, Стояне,
Сичко, Стояне, си имашъ,
Току си коня Отседлай,
Рано въ недѣля си стани,
Вѣрно си Богу помоли,
Войската, синко, събери.
Ал' пѣж ти мало нарѣчамъ,
Како си, синко, отидешъ,
Редумъ се съ войска нареди
По бърда и по планини,
И отъ никого се небой,
Само отъ Гърци лукави,

„Лукави още издайци,
 Що издадохъ баща ти
 Въ Едрене града голѣма
 Съ седемдесетъ и двѣ хиляди.
 Тамъ си го Турци плѣнили,
 Войска му сичка истурчили.“
 Като Стоянъ отиде,
 Редумъ съ войска се нареди
 По бърда и по планини,
 Захвана сички боази,
 Птичка не пуца да хвъркни.
 Дѣ го зачулъ Патрика,
 Патрика изъ Цариграда,
 Право при царя отива,
 И на царя си думаше:
 „Царю-ле, честити Падишахъ,
 Честито да ти-й царството!
 Чулъ ли си, царю, разбралъ си
 За Стояна, млада войвода
 Отъ голѣма града Търнова,
 Що се е съ войска подигналъ,
 Царството да ти отърве,
 Чи му е било бащино,
 Бащино още майчино!“
 Царъ си Паприку думаше:
 „Патрико, миллетъ-бапшию!
 Ясъ искамъ войска да пратж
 Срѣщу Стояна войвода
 Седемдесетъ и петъ хиляди.“
 Войска си рано станжла,
 Патрика си ѝ поведе.
 Вървѣли, що сж вървѣли,
 Минжли поле широко,
 Настали гора зелена.
 Като си Стоянъ изгладнж,
 Стоянъ ми млади войвода,
 Съ жълто рокче провикнж,
 Събра си сички войводи,
 И на войводи думаше:
 „Войводи, млади юнаци!
 Развийте кървави байраци;
 Който е юнакъ надъ юнакъ,
 Мѣстото ще го покаже“
 Сички войводи думажж:
 „Съ радостно сърце отиваме,
 Патрика щемъ живъ да донесемъ.“
 Патрика бѣше по-хитъръ,
 Той се отъ войска измжкнж;

Сички му Турци исѣкли.
 Алъ сто ти яда голѣма,
 Патрикъ съ Арапи пристигна,
 Стоянъ се назадь повърна,
 И скри са въ гжсти планини.
 Патрика се назадь повърна
 И на царѣтъ си думаше:
 „Царю-ле, честитѣ надишахъ,
 На ли ти, царю, азъ казахъ, —
 Колко отъ стари остаи,
 Сичкитѣ да ги истурчишъ,
 Дѣцата да имъ поробишъ,
 Попове да имъ исколишъ,
 Владици да имъ избѣсишъ,
 Църквитѣ да имъ съборишъ,
 Тогасъ, царю, въ миръ ще бждешъ;
 Азъ щж изъ нашке да пратѣ.
 Тѣ щжтъ да бждѣтъ по-вѣрни.“
 Царъ си Патрика послуша,
 Испрати, та ги исѣче,
 Исѣче сички попове,
 Изтурчи млади дѣцата,
 Събори сички черкови,
 И много отъ тѣхъ изтурчи.
 Заплака малѣкъ и голѣмъ,
 Какво е зло нападнало.¹⁾

Прочее, като прѣди хиляда и нѣколко години отъ Македония святи Кирилъ и Методий разнесохъ божественната свѣтлина на вѣчната благодать, на вѣчната истина и правда между Българетѣ и между по-голѣмата частъ на Словѣнството, посредствомъ матерния нашъ езикъ, и чрезъ това положихъ за виняги най-яката основа за развитие и напредѣкъ, за бждещата дълготрайна и пълна добродѣтина на всичкото словѣнско плѣме, посредъ другитѣ най-честити народи на свѣта; както прѣди сто и нѣ-

¹⁾ Тази пѣсенъ, (обнародвана на стр. 113—115 въ сборника на братия Миладинови: „Български Народни Пѣсни“. Загребъ 1861,) каквато е тукъ наложена, ако гледишъ строго, тя, особено по форма си, не е чисто народно умотворение, сирѣчь не е произлязла непосредствено отъ самата срѣда на народа, а е съставена, или, още по-добрь, еглобена отъ частно лице, което обаче гледало е да ѝ даде форма, колкото е възможно, подобна на чисто народнитѣ умотворения, и за това пѣсента не малко прилича на народнитѣ ни пѣсни по формата си, особено когато се разгледватъ невинимателно и повърхностно.

Кога и какъ е била съставена тя, инакъ твърдъ любопитна и важна по съдържанието си пѣсенъ, други пътъ белки има-щъ по-сгодеиъ случай да поговоримъ по-обстоятелно, защото тукъ не му е мѣстото да се говори на дълго за тойзи прѣдметъ. А сега изкратѣ щж забѣлѣжж само, че тази пѣсенъ, по съдържание, принадлежи на самия ни народъ, че тя е чистонародно достойние както всичкитѣ наши

колко-годинъ пакъ отъ македонски страни приснопаметний Отецъ Паисий изъ скромната си келия изрече съ боже-ственно вдъхновение спасителната си дума, че българският народъ нѣма да загине, че той вече непрѣмънно ще се избави отъ своитѣ най-отколенни върли душмани, отъ Гръкофариотитѣ и Османцитѣ: така сѣщо пакъ отъ наша Македония прѣди двадесетъ и петъ годинъ братия Миладинови слѣдъ плодотворната си и славна дѣятелностъ за народното благо, заявихъ най-послѣ съ мъченическата си смъртъ по най-величественъ начинъ, прѣдъ цѣлия свѣтъ, че нѣма да се сбъдне коварната прѣсѣда на нашитѣ вѣковни желати — до край да загине българският народъ за винѣги — но че, напротивъ, приближава се избавлението на България. *че българският народъ вече скоро ще се вреди между свободнитѣ, между честитѣ народи на свѣта.*

Колкото до книжовната дѣятелностъ на братия Миладинови, може да се каже за сега слѣдующето. Тѣ, колкото е извѣстно до нинѣ, вземали сѣ участие съ умственитѣ си трудове, (тукъ трѣба да се разбира по-вече единътъ Миладиновъ, именно Константинъ) въ „Дунавскій Лебедъ“ (, издаванъ отъ Сава Ст. Раковски въ Бѣлградъ г. 1860—1862). въ „Братскій Трудъ“ (, издаванъ отъ нѣколко български студенти въ Москва г. 1860—62), въ „Български Книжици“ (издадени въ Цариградъ г. 1858—1862). въ „Цариградскій Вѣстникъ“ (, основанъ отъ Ив. Ботоева, а издаванъ отъ Александра Екзарха г. 1849—1862). въ „Мѣсяцесловъ за г. 1859, издаденъ въ Цариградъ, може би още и другадѣ.

народни умотворения, защото нейния главенъ мотивъ се намѣрва въ други наши народни пѣсни, които една къмъ друга сѣ прости варианти, каквото пѣснитѣ: 1. „*Стоянъ и майка му*“ (виж. Пер. Спис. Кн. III. стр. 179--180); 2. *Дѣа „Сокола“* (виж. Бѣл. Нар. Пѣс. бр. Милад. Загребъ, 1861. стр. 123.) и пр. А самиятъ токъ мотивъ — намира се и въ основата на едно отъ народнитѣ наши отколенни прѣдания, което и славний нашъ Отецъ Паисий, по всѣка вѣроятностъ, е могълъ по-живо и по-вѣрно да чуе изъ устата на самия народъ, та го е вмѣстлъ въ свой български лѣтописъ като исторически фактъ, като достовѣрно събитие. Думата не е за това, дѣто се казва на свое мѣсто въ поменжтиятъ лѣтописъ, както и въ горния пѣсень, че гръцкият Цариградскій патриархъ е надалъ Българетѣ на Турцитѣ, когато първитѣ сѣ се опитвали да отмахнатъ първото си завоевание отъ подирнитѣ, че сѣщиятъ патриархъ е внушилъ Султану сатанинската мисль отново да разори и опустоши България, което и Султанътъ до сѣщъ изпълни.

Ето защо тази пѣсень, макаръ че по форма и да не е до тамъ като чисто народнитѣ пѣсни, покъртва обаче душата на всѣки Българинъ, кара ни, безъ да щемъ, да въздишаме дълбоко, да се замисляме и да се унасяме въ ония прѣминѣли, много фатални врѣмена, когато се е приготвяло за българския народъ 500-годишно робуване.

Но онова, съ което направихъ най-голъми услуги на своя народъ, съ което увѣковѣчаватъ името си въ историческата на литературата, и съ което най-много се прочуха между всичкия ученъ свѣтъ, това сж тѣхнитѣ „Български Народни Пѣсни“, издадени въ Загребъ г. 1861 съ помоща на щедрия и великодушния хърватски меценатъ, Прѣосвященный епископъ Дяковскій Штросмайеръ. Тие наши народни пѣсни, ако и да иматъ доста недостатъци, колкото се отнася до начинътъ на тѣхното събиране, записване и издание, но, въ всѣко друго отношение, тѣ все заематъ първото място до сега въ новобългарската книжнина, тѣ сж днесъ за днесъ най-драгоцѣното съкровище на нашата народна книжнина. И колкото по-драгоцѣни сж тѣ за насъ, толкова по-дълбока трѣба да бѣде нашата благодарностъ и признателностъ къмъ гореспоменатия великъ, югословѣнскій чужтъ, който станъ причина още прѣди 26 години да излязатъ на свѣтъ тия наши народни умотворения, та чрезъ това се даде отъ тогава несамо намъ но и на всичкия ученъ свѣтъ най-добра леснина да изучава нашия народъ, особено по вътрѣшния му душевенъ мѣръ, и въ сегашни, и въ по-отколешни врѣмена.

Въобще въ народнитѣ умотворения се изображава съ поразителна вѣрностъ духътъ на народа въ всичкитѣ му проявления презъ всѣко врѣме; особено въ народнитѣ пѣсни, които сж плодъ на дълбоко сърдечно чувство, видиме, какъ народътъ се радва и весели, какъ скърби и тъжи, споредъ каквитѣ работи се случатъ около него презъ живота му. Мислитѣ и желанията, надѣжбитѣ и стремленията, идеалитѣ и всичко онова, което е плодъ на народната мисль, всичко това намѣрваме изображено въ народнитѣ умотворения, дѣ въ по-голъмъ, дѣ въ по-малкъ размѣръ, споредъ богатството на душевнитѣ дарби и способности на народа, и споредъ степеня изобщо на неговото развитие въ извѣстно врѣме. Богатството на душевнитѣ дарби и способности на единъ народъ зависи отъ много причини и обстоятелства, отъ ония именно условия, подъ които е прѣбивавалъ народътъ нѣколко вѣка наредъ, като условия климатически, географически, етнографически, исторически, религиозни, политически, общественни и пр. Единъ народъ, колкото отъ една страна е по-честитъ, да бѣде богато

надаренъ отъ Провидѣнието съ душевни способности, и колкото, отъ друга страна, не е билъ досѣгнуванъ отъ общия човѣшки напрѣдъкъ и цивилизация, толкова по-богатъ е той съ прѣкрасни умотворения, и по форма, и по съдържание.

Въ това отношение нашия народъ, — това съ гордостъ го казвамъ —, може да се мѣри съ всѣки другъ народъ. даже и съ сърбския, който прѣди половинъ вѣкъ бѣше прѣвъзгласенъ отъ всичкитѣ учени мжже за най-поетиченъ, за най-духовитъ народъ изпомежду всичкитѣ по-млади народи въ Европа.

Презъ втората и третата дестина на нашето столѣтие, когато Вукъ Стефановичъ Караджичъ, патриархътъ на сърбската нова книжнина, заченъ да пзнася на видѣло богатството на сърбскитѣ народни умотворения, и когато съ тия умотворения се запознахъ най-знаменититѣ тогава прѣдставители на науката, поезията и философията, несамо между словѣнскитѣ но и между другитѣ образовани народи въ Европа, даже и въ Америка, тогава името на сръбското плѣме се прочу на всѣдѣ между ученитѣ людие, славата на сърбския народенъ гений се равнесе на сѣдѣ между учения свѣтъ. Като изоставямъ имената на тогавашнитѣ най-образовани словѣнски мжже, задоволявамъ се, драги еднородци, да ви споменъ Хердера, Гете, Фатера. Якуба Гримма, Хумболта, Бопа и пр., които съ особено душевно наслаждение четѣхъ сърбскитѣ народни умотворения, и съ възхищение приказвахъ за тѣхната отлична хубость. Нѣкои отъ тѣхъ даже нарочно се запознахъ съ сърбския езикъ, за да могатъ въ оригиналъ да четятъ сърбскитѣ народни умотворения.

Такъва почетъ, такава слава придоби още прѣди половинъ вѣкъ сърбския народъ между всичкия ученъ свѣтъ. посредомъ славнитѣ трудове на Вука Ст. Караджича върху народното книжовно поле.

До тогава обаче едвамъ нѣкои изъ ученя свѣтъ знаяхъ за сѣществованието на бѣлгарския народъ. До тогава отъ първитѣ людие на свѣта твърдѣ малцина мислѣхъ и говорѣхъ за насъ и за Бѣлгария. Но, когато излѣзе на видѣло сборникътъ на „*Бѣлгарскитѣ Народни Пѣсни*“ отъ братия Миладинови, тогава бѣлгарското име, както сърб-

ското прѣди половинѣ вѣкъ, станж извѣстно насждѣ между образованитѣ народи, дѣто до него врѣме никой не е помислѣлъ, че българскитѣ народѣ, по своитѣ умотворения, ще може смѣло да се надпрѣварва съ сѣрбскитѣ народѣ, и че съ издаванието на българскитѣ народни умотворения се откриватъ нови, пѣ-изобилни богатства и хубости за съкровището на всемирната престонародна поезия. Да, най-вѣщитѣ учени мжжие даватъ голѣма прѣднина на българската народна поезия, особено на лирическитѣ народни пѣсни, които, поради своето богато разнообразие, поради своята възвишена хубостъ и нѣжностъ, както и поради дълбочината и благоста на чувства и мислитѣ въ тѣхъ, надминуватъ и самитѣ сѣрбски пѣсни отъ тойзи родѣ.

Ето вкратцѣ колко велико е вътрешното достоинство на нашитѣ народни умотворения, и колко велики сж на братия Миладинови заслугитѣ за нашия народѣ, дѣто, между друго, извършихъ и тоя тѣй славенъ трудѣ, да събератъ и издадѣтъ още преди 25 години пълна сбирка съ народни умотворения, и чрезъ тѣхъ да запознажѣтъ учения свѣтъ съ нашия до тогава много униженъ и забравенъ народѣ.

Тукъ считамъ за умѣстно да споменѣ, че, защото сборникътъ на братия Миладинови е станжлъ вече библиографическа рѣдкостъ, Министерството на Народното Просвѣщение, по прѣдложение на Българското Книжовно Дружество, съ пълна готовностъ отпуща за сега 3000 лева за прѣпечатване на тоя сборникъ съ прибавление въ началото му животописѣтъ на братия Миладинови и ликовѣтѣ имъ, а въ края рѣчникъ за обяснение на думитѣ, що не сж общонятни въ сборника, и най-послѣ, дѣто е нужно, и нѣколко коментарии върху съдържанието и формиѣ на нѣкои отъ пѣснитѣ.

Прѣди 25 години, когато нашия народѣ дълбоко пѣш-каше подъ тежкитѣ вериги на своето 500-годишно робство, тъкмо по онова врѣме братия Миладинови бѣхъ най-честитѣ отъ всѣки Българинъ, че тѣ успѣхъ да отворятъ сѣрцата на ученитѣ хора по свѣта, за да проникне въ тѣхъ българскитѣ народенъ гений, и чрезъ това да се приготви най-послѣ рѣшителното дѣло за пълното освобождение на България, съ което сме ний честити да се радваме днесъ и

да тържествуваме днешния най-знаменитъ день за възражданieto на българщината въ най-важната наша страна. въ Македония.

И така, драги единокровци, като сме се събрали тъй многобройно тукъ, както и въ черкова, за да въздадемъ подобающата честъ на покойнитѣ наши славни труженици. братия Миладинови, въ споменъ на 25-годишния периодъ отъ тѣхната мъченическа смъртъ за всенародното наше добро, ний съ това друго неправимъ, освѣнъ изказваме най-тържественно своята сърдечна благодарностъ и признателностъ на тие велики благодѣтели на нашия народъ. И наистина, народъ, който почита и уважава, както трѣба. своитѣ велики благодѣтели, такъвъ народъ напълно заслужва благодѣянията, които е получилъ отъ тѣхъ; а народъ, който лесно забравя доброто и оние, които сѣ му сторили и му струватъ добрини, тойзи народъ, рано или късно, нѣма вече да види никакви добрини, и такъвъ народъ на-да-ли ще може за напредъ да дочака добри сетени, добро бждѣще, да не казвамъ друго по-вече.

Ний обаче, като празнуваме днешния день така великопѣно, както тукъ въ столицата тъй и насждѣ въ нашата свободна татковина — въ честъ и слава на великитѣ наши народни благодѣтели, братия Миладинови, ний чрезъ това същеврѣменно заявяваме прѣдъ цѣлия свѣтъ по най-тържественъ начинъ, че българския народъ стѣпва вече съ не малко самосъзнание въ новия свой исторически животъ. дѣто народитѣ, съ помоща на истинската наука и образование, ставатъ силни, славни и честити за дълги вѣкове.

Срѣдець, 11 Януарий 1887 г. —

Така се отпразнува деньтъ *11 януарий 1887 г.* за споменъ на покойнитѣ братия Миладинови въ столицата на България. Тойзи день биде единъ всеобщъ, великъ празникъ на цѣла България, дѣто на сждѣ, въ божитѣ храмове и на тържественнитѣ събрания, хиляди български сърца поронихъ горещи сълзи отъ безкрайна радостъ и отъ дълбоко душевно възлнение при споменуванието на братия Миладинови, които отъ помежду новитѣ по-отлични български народни, вече почивши, дѣйци, заематъ първо мѣсто и до тосъ часъ въ най-новата ни история — особено за Македония.

ПРЕМИЯ

за споменъ на Ивана С. Аксакова отъ страна на Българското
Книжовно Дружество.

Съ името на покойния *Ивана Сергѣевича Аксакова*, е тѣсно свързано възпитанието на много български младежи, които, споредъ силитѣ си, послѣ сж работили за възражданieto и освобождението на нашето отечество. За вѣченъ споменъ на покойния великъ Словѣнинъ и българолюбецъ, внася г. Д-ръ Д. Молловъ въ Българското Книжовно Дружество *дѣв хиляди леви*, които да послужатъ награда за най-доброто съчинение върху „*Историята на възпитанието на Българетѣ въ Русия прѣзъ годинитѣ 1835—1880*“. Въ това съчинение трѣба вкратцѣ да се изложи и дѣятелността на виднитѣ Българе — руски възпитанници. Съчинението трѣба да се напечата на руски и на български, и остава собственостъ на Дружеството. Наградата за него ще носи името *Аксаковска*.

Съчинения за означения прѣдмѣтъ трѣба да се доставятъ въ Управителния Сѣвътъ на реченното Дружество на единъ отъ словѣнскитѣ езици съ девизъ или номеръ.

Името на автора ще се прилага въ запечатанъ пликъ, върху който ще е записанъ номерътъ или девизътъ.

Сѣвътътъ ще докладва въ общото годишно събрание на Дружеството за най-доброто съчинение по тойзи прѣдметъ, и въ него събрание ще се отвори пликътъ съ означения девизъ или номеръ, слѣдъ което ще се прѣдаде отредената награда на автора.

Срокътъ, прѣзъ който ще могатъ да се доставятъ съчинения върху означения прѣдмѣтъ, се състои отъ три години. Слѣдъ свършека на третата година отъ 2 февруария 1887 г., ако не постъпи въ Упр. Сѣвътъ на Дружеството никакво съчинение за тая награда, тя се сключва и остава въ Българското Книжовно Дружество, а Управителния Сѣвътъ самъ поема върху си грижата да се напие едно съчинение върху темата на тая награда.

ПРЕМІЯ

за споменъ на Ал. Ө. Гильфердинга отъ Совѣта С.-Петербургскаго
Славянскаго Благотворительнаго Общества.

Совѣтъ Общества сямъ объявляетъ, что на соисканіе преміи именъ покойнаго А. Ө. Гильфердинга предлагается слѣдующая тема: представить географическій и этнографическій очеркъ современной Македоніи, при чемъ въ особенности, остановиться на характеристикѣ говоровъ ея Славянскаго населенія; изложить, на основаніи источниковъ, историческія судьбы Македоніи съ VI—VII вѣка по XV вѣкъ; приложить указатель урочищъ и краткое описаніе сохранившихся въ нынѣшней Македоніи памятниковъ Византійской Славянской старины за указанное время.

Сочиненія на эту тему должны быть доставлены въ Совѣтъ Общества (въ С.-Петербургѣ, на площади Александровскаго театра, No. 7), не послѣ 11 Мая 1890 года, безъ означенія имени автора, но съ девизомъ или эпиграфомъ.

Означеніе имени автора должно быть приложено въ особомъ наглухо запечатанномъ конвертѣ, на которомъ долженъ быть прописанъ девизъ и эпиграфъ рукописи.

За сочиненіе, удовлетворяющее всѣмъ вышеизложеннымъ требованіямъ автору будетъ выдана полная премія — въ тысячу (1000) рублей.

Эта премія можетъ быть раздѣлена на двѣ — въ 700 р. и 300 руб.

Авторы сочиненій, неудовлетворяющихъ всѣмъ условіямъ предлагаемаго конкурса, награждаются преміею въ уменьшенномъ размѣрѣ — въ 700 иль въ 300 р., — смотря по достоинствамъ сочиненія.

Сочиненія должны быть написаны на рускомъ языкѣ.

Славянское Общество оставляетъ за собою право перваго изданія произведеннаго сочиненія, съ предоставленіемъ въ распоряженіе автора отъ 300 до 400 экземпляровъ.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА
ЖУРНАЛЪ „СТРАННИКЪ“
НА 1886 ГОДЪ.

(Восьмой годъ изданія подъ новою редакціей).

Журналъ „Странникъ“ съ октября 1880 года издается новою редакціей, по слѣдующей программѣ.

1) Богословскія статьи и изслѣдованія по разнымъ отраслямъ *общей церковной исторіи и историко-экуменарнаго знанія*, — преимущественно въ отдѣлахъ, имѣющихъ ближайшее отношеніе къ *Православной Восточной и Русской жизни*. 2) Статьи, изслѣдованія и необнародованные матеріалы по всемъ отдѣламъ *Русской церковной исторіи*. 3) Бесѣды, поученія, слова и рѣчи извѣстнѣйшихъ проповѣдниковъ. 4) Статьи *философскаго содержанія* по вопросамъ современной богословской мысли. 5) Статьи *публицистическаго содержанія* по выдающимся явленіямъ церковной жизни. 6) *Очерки, рассказы, описанія*, знакомящія съ укладомъ и строемъ церковной жизни вообще христіанскихъ исповѣданій, особенно — съ жизнью папства и преимущественно у славянъ. 7) Бытовые *очерки, рассказы, и характеристики* изъ области религіознаго строя и нравственныхъ отношеній нашего духовенства, общества и простаго народа. 8) *Внутреннее церковное обозрѣніе и хроника спарціальнаго жизни*. 9) *Иностранное обозрѣніе*: важнѣйшія явленія текущей церковно-религіозной жизни православнаго и неправославнаго міра на Востокѣ и Западѣ, особенно у славянъ. 10) Обзоръ русскихъ *духовныхъ журналовъ и спарціальныхъ вѣдомостей*. 11) Обзоръ *свѣтскихъ журналовъ, газетъ и книгъ*; отчеты и отзывы о помѣщаемыхъ тамъ статьяхъ, имѣющихъ отношеніе къ программѣ журнала. 12) *Библиографическія статьи* о новыхъ русскихъ книгахъ духовнаго содержанія, а также и о важнѣйшихъ произведеніяхъ иностранной богословской литературы. 13) *Книжная лѣтопись*: ежемѣсячный указатель всѣхъ вновь выходящихъ русскихъ книгъ духовнаго содержанія; краткіе отзывы о новыхъ книгахъ. 14) Хроника важнѣйшихъ церковно-административныхъ распоряженій и указовъ. 15) Разныя отрывочныя *извѣстія и замѣтки*; корреспонденціи; объявленія.

Журналъ выходитъ ежемѣсячно, книгами отъ 10 до 12 и болѣе листовъ. Подписная плата: съ пересылкою въ Россіи и доставкою въ С.-Петербургъ *шесть рублей*; съ пересылкою за границу *восемь рублей*. Адресоваться: въ редакцію журнала „Странникъ“, въ С.-Петербургъ (Невскій просп., д. No. 167).

Редакторы-издатели: **А. Васильковъ — А. Пономаревъ.**

Нѣкои отъ по-забѣлѣжнитѣ печатни погрѣшки.

Стр.	274	редъ:	12	отъ долу	на мѣсто	алеѣандра	чети:	алеѣандра
"	279	"	4	отъ горѣ	"	хербарий	"	хербария.
"	306	"	4	отъ долу	"	russisichen	"	guyajischen
"	308	"	7	"	"	и	"	и
"	308	"	6	"	"	декрын	"	дѣкрын
"	309	"	3	отъ горѣ	"	rom	"	om
"	309	"	4	"	"	rom	"	om
"	309	"	13	"	"	rom	"	om
"	309	"	13	"	"	romu-l	"	omni-l
"	309	"	9	отъ долу	"	она	"	она
"	310	"	2	отъ горѣ	"	наредѣсь	"	наредѣсь
"	310	"	13	"	"	двѣтъ	"	двѣтъ
"	311	"	8	"	"	статн	"	статн
"	311	"	10	"	"	Томански	"	Тамански
"	311	"	18	"	"	ти	"	ти
"	323	"	6	"	"	присянася	"	присянася
"	327	"	4	отъ долу	"	водякътъ	"	водятъ
"	329	"	2	отъ горѣ	"	мменит	"	мменит.
"	331	"	11	"	"	употрѣбено	"	употрѣбено
"	450	"	7	отъ долу	"	Самовитъ	"	Сомовитъ
"	452	"	14	"	"	нѣкакв	"	нѣкакво
"	453	"	13	"	"	си	"	се
"	455	"	5	"	"	Pecten	"	Pecten
"	456	"	9	отъ горѣ	"	Turon	"	Tourop
"	456	"	17	отъ долу	"	Cénomanien	"	Cénomanien
"	457	"	14	отъ горѣ	"	Turonien	"	Touropien
"	457	"	16	"	"	Turonien	"	Touropien
"	457	"	20	"	"	непѣлно	"	напѣлно
"	460	"	14	отъ долу	"	Конкрации	"	конкреции
"	465	"	13	"	"	склопната	"	склопна
"	466	"	4	отъ горѣ	"	Spondilus	"	Spondylus
"	466	"	5	"	"	Spondilus	"	Spondylus
"	466	"	16	отъ долу	"	крадна	"	кредна
"	467	"	9	"	"	Тѣкно	"	Тѣкно
"	468	"	5	"	"	спонгии	"	Спонгии
"	469	"	6	отъ горѣ	"	се	"	сх
"	469	"	16	"	"	крета	"	Крета
"	475	"	15	"	"	тъзи	"	този
"	476	"	20	отъ долу	"	варовити	"	вар-вити сказн.
"	478	"	17	"	"	Reguénia	"	Requénia